

| WEEKEND

Proeftuin

Kunnen we van Almere leren hoe je een nieuwe stad bouwt?

PAGINA 6-9

| SPORT

Rico Verhoeven

De 'koning van het kickboksen' is groter geworden dan de sport

PAGINA 26-27

| OPINIE

Rampen

Laat getrainde burgers meehelpen in crisistijd, schrijft Christel Don

PAGINA 04-5

| WETENSCHAP

Botsende sterren

Zwaartekrachtgolven zijn nog niet te rijmen met de quantumfysica

PAGINA W4-5

nrc

ZATERDAG 22 NOVEMBER
ZONDAG 23 NOVEMBER 2025
LUX ET LIBERTAS

COP30

Hoe kunnen klimaattoppen beter?

ANALYSE 2-3
FOSSIELE BRANDSTOF GROOT TWISTPUNT 4-5

| ECONOMIE

PAGINA 16-19

Nobelprijswinnaar

Op pad met Joel Mokyr: 'Ik spreek het Nederlands van een jongetje in de jaren 50'

| IN HET NIEUWS

PAGINA 12-13

Vreugde én gemis

Surinaamse gemeenschap in Rotterdam viert vijftig jaar onafhankelijkheid

| WEEKEND

PAGINA 10-12

Nora Fischer

De zangeres verloor haar stem en haar zus. Nu is er een boek. 'Ik wil niet meer zwijgen'

| CULTUUR

PAGINA 24-25

William Kentridge

'Europeanen zijn schuldig aan hun onwetendheid', zegt de Zuid-Afrikaanse kunstenaar

Advertenties

Beleg mee in de energietransitie.
Zet ook jouw geld in als groene motor.

Kijk op meewind.nl

Meewind is beheerder van een beleggingsinstelling en beschikt op grond van artikel 2:65 Wft over een AFM-vergunning.

Let op:
Met beleggen
loop je risico en
maak je kosten.

Je kunt je inleg
(deels) verliezen.

meewind
echt duurzaam beleggen

NIESSING
Seit 1873

NIESSING VIVIDA Expect the unexpected!

JAARGANG 56 no. 46 PRIJS €5,50
BELGIË € 6,50

Bezorginformatie nrc.nl/service

IN EUROPA
CAROLINE DE GRUYTER

De economie als motor van Europese veiligheid

België heeft goede redenen om zich te verzetten tegen het Europese plan om de 193 miljard euro aan Russische tegoeden die bij Euroclear zijn gestald, te gebruiken om Oekraïne te steunen. Als geld uit een ander land zomaar kan worden gebruikt, ondermijnt het vertrouwen in de rechtsstaat. Gaan beleggers Europa of België mijden omdat hun hetzelfde kan overkomen? De kans dat Rusland of Euroclear (‘s werelds grootste afwikkelaar voor effectentransacties) een rechtszaak begint als deze tegoeden worden aangesproken, is niet denkbeeldig. België eist terecht Europese solidariteit, anders is het als enige lidstaat aansprakelijk. Euroclear-topvrouw Valérie Urbain zei deze week in *Le Monde* dat zij nieuws over deze kwestie vaak uit de krant moet halen. Ongelooflijk, dat niemand de moeite neemt om haar in te lichten. Als het gebruik van de Russische tegoeden juridisch niet waterdicht is, zegt zij, is een rechtszaak „niet uitgesloten”.

Toch lijkt het erop dat België, en mevrouw Urbain, door de pomp moeten gaan. Of deels. Want bij alle crises zoekt Europa altijd zoveel mogelijk economische oplossingen. Lidstaten poolen soevereiniteit makkelijker voor economische oplossingen dan voor politieke. Met de oorlog in Oekraïne, waarvan de afloop van existentieel belang is voor Europa (het ‘vredesplan’ van Trump en Poetin is daarom extreem zorgwekkend), is het niet anders.

Tachtig jaar lang was Amerika Europa’s veiligheidsgarantie. Nu Amerika uitcheckt (Roemenië krijgt een troepenreductie van 2.000 naar 1.000 soldaten, andere landen zullen volgen), is Oekraïne de Europese veiligheidsgarantie. Het is nu aan Oekraïne om de Russen weg te houden bij de poorten van Europa. Een fundamentele verschuiving.

Alles wat Europa doet in deze oorlog, is economisch van aard: sancties tegen Rusland; afkicken van Russische energie; Europese wapenaankopen voor Kyiv; NAVO-landen die in defensie investeren in ruil voor wat Amerikaanse politieke goodwill; Oekraïne de interne markt op trekken (meerderheidsbesluitvorming, dus Hongarije kan niets blokkeren); investeringen in de Europese wapenindustrie.

Europa’s grootste probleem is veiligheid. Maar dit zijn allemaal economische oplossingen. Zo is het altijd geweest. Sinds de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) in 1952 – waarbij Frankrijk, Duitsland, Italië en de Benelux hun oorlogsindustrieën onder overkoepelend gezag plaatsten zodat ze geen oorlog meer konden voeren – zijn vrede en veiligheid gekoppeld aan de economie.

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

Op dat terrein toonden landen, toen al, minder weerstand tegen Europese oplossingen dan op het vlak van buitenlandpolitiek en veiligheid. Dat lag in het hart van de nationale soevereiniteit. Hoofdsteden wilden dat vooral zo houden.

Het werkte in 1952, schreef Kiran Klaus Patel, hoogleraar Europese geschiedenis aan de universiteit van München in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Het werkte na de val van de Muur. En nu opnieuw. Politieke integratie heeft vaak minder succes. De Europese Defensiegemeenschap (inclusief Europees leger) strandde in 1954 op een Frans nee. De Raad van Europa, die over mensenrechten gaat, verpieterde met de jaren: politiek te gevoelig. Politieke afspraken uit het Verdrag van Maastricht (1992) liepen moeizaam. Sommigen wilden geen sociaal Europa (het Europese minimumloon) of Schengen. Maar de interne markt en de euro werden „de hartkamers van het systeem: een stabiele munt maakte handel eenvoudiger, en beide leidden tot nieuwe welvaart”.

*Het is
houtje-touwtje,
verre van perfect –
maar wel de enige
manier waarop
Europa
vooruitkomt*

Tijdens de pandemie kocht Europa collectief vaccins en gebruikte het eurobonds om de economie te stimuleren. Nu zet het opnieuw de economie in als motor van integratie. Want integratie is en blijft het. Als Europa met grote politieke stappen begint, wordt het niks: veel lidstaten verzetten zich tegen hervormingen zoals opheffing van het veto of een Europees leger. Ook de Europese diplomatie is zwak. Hoofdsteden gunnen die dienst geen succesjes en bezuinigen er constant op. Stap voor stap, via de markt, werkt Europa beter. Na verloop van tijd volgen vaak voorzichtige politieke hervormingen. Het is houtje-touwtje, verre van perfect – maar de enige manier waarop Europa vooruitkomt.

Daarom blijft iedereen zoeken naar manieren om de Russische tegoeden te gebruiken zonder ze bij Euroclear weg te halen. In de hoop natuurlijk dat Trump Oekraïne, en daarmee Europa, niet aan Poetin uitlevert. Want dan volstaan economische oplossingen niet meer.

KLIMAATTOP

De COP moet effectiever. Maar hoe?

Ook op COP30, de klimaatop in Belém, klinkt de vraag of deze grote conferenties nog wel zin hebben. „Hier kijkt de hele wereld in de spiegel.”

Paul Luttikhuis

AMSTERDAM

Waarom moet er ieder jaar opnieuw zo’n grote klimaatop worden gehouden, zoals de afgelopen twee weken in de Braziliaanse stad Belém? Het is een vraag waar ze bij het UNFCCC, het klimaatbureau van de Verenigde Naties, snel klaar mee zijn. De zogeheten Conference of the Parties (COP) is „cruciaal in de strijd tegen klimaatverandering”, staat op de website van het klimaatbureau. „Om de voortgang te meten en te onderhandelen over de beste manieren om klimaatverandering aan te pakken, rekening houdend met elkaars omstandigheden.”

Simon Stiell, oud-minister van Milieu en Onderwijs in Grenada en sinds een paar jaar hoofd van het klimaatbureau, vat het zo samen: „Elke tiende graad opwarming van de aarde is belangrijk. Elk jaar is belangrijk. Elke keuze is belangrijk. Elke COP is belangrijk.”

Maar niet iedereen deelt nog dit enthousiasme. De vorige klimaatop in de Azerbeidzjaanse hoofdstad Bakoe heeft een diplomatieke puinhoop achtergelaten, zeker nadat president Ilham Alijev in zijn openingstoespraak olie en gas „een geschenk van God” had genoemd – een doelbewuste provocatie van duizenden aanwezigen die zich grote zorgen maken over de klimaatcrisis. Die klimaatop heeft de roep om verandering alleen maar luider gemaakt.

Afgelopen zomer wierp het invloedrijke Center for Climate and Energy Solutions (C2ES) in een discussiestuk de vraag op of er geen effectievere manier bestaat om het klimaat te redden. Kaveh Guilanpour, vicevoorzitter van C2ES en auteur van het stuk, wees erop dat het in Belém voor het eerst niet meer hoefde te gaan over losse eindjes van het Klimaatakkoord van Parijs (2015). Het *Rulebook*, zoals de uitwerking van de details in het Parijsakkoord heet, is eindelijk af.

Tot vorig jaar werd er nog onderhandeld over de invulling van een paar ingewikkelde en gevoelige onderwerpen uit dat akkoord – bijvoorbeeld over handel in emissierechten, over een nieuw mechanisme voor de financiering van klimaatbeleid in ontwikkelingslanden en over hoe landen transparant en onderling vergelijkbaar kunnen rapporteren over hun broeikasgassen. Over alle drie zijn inmiddels besluiten genomen.

Daarnaast was de COP in Belém, die op het moment van schrijven nog niet was afgelopen, de eerste sinds het voltooiën van een complete ‘ambitiencyclus’, stelde Guilanpour. Zo’n cyclus die is afgesproken in het Parijsakkoord, duurt vijf jaar en begint met nationale klimaatplannen van alle landen. Na drie jaar wordt becijferd

wat deze plannen opgeteld hebben opgeleverd en in hoeverre landen een tandje moeten bijzetten om de mondiale klimaatdoelen te halen.

Volgens Guilanpour is de huidige COP niet meer geschikt voor deze nieuwe fase. Er is op klimaatoppen weliswaar ruimte gekomen voor een ‘actie-agenda’ met concrete plannen, maar erg succesvol is die niet. Terwijl de gevolgen van klimaatverandering zichtbaarder worden, blijft wereldwijd de uitstoot van broeikasgassen stijgen en zal de opwarming boven de 1,5 graden uitkomen. Guilanpour vreest voor „een groeiende mismatch” tussen verwachtingen en resultaten.

Niet aan tafel

Het VN-klimaatbureau was goed in het formuleren van een stevig kader voor mondiaal klimaatbeleid, maar is dus niet toegerust voor de implementatie van dat beleid. Dat is ook de kritiek van Yvo de Boer, voormalig hoofd van het klimaatbureau. Hij verbaasde zich er in een interview in *NRC* over dat op klimaatoppen wordt onderhandeld over hernieuwbare energie, terwijl internationale organisaties die daar verstand van hebben, zoals de International Renewable Energy Agency, niet aan tafel zitten. Geïndustrialiseerde landen worstelen al jaren met een efficiënte financiering van klimaatbeleid in arme landen, maar banken praten niet mee.

Rijke, machtige landen zullen een vetorecht nooit uit handen geven

Vorig jaar stuurde ook de Club van Rome, de organisatie die ruim vijftig jaar geleden al waarschuwde voor klimaatverandering, een open brief naar het klimaatbureau met voorstellen om de implementatie van beleid te versnellen. „De wereldgemeenschap moet op de een of andere manier drie miljard ton aan CO₂-emissies uit de mondiale economie verwijderen” om zicht te houden op een veilig klimaat, schreven twee medeondertekenaars in een opiniestuk voor persbureau Reuters. Dat betekent dat de huidige groei van emissies (per direct) moet worden omgebogen naar een reductie met 7,5 procent per jaar. Dat kan alleen als COPs „de kloof tussen actie en crisis weten te overbruggen”.

Organiserende landen moeten aan strengere criteria voldoen, aldus de open brief, en ze moeten laten zien dat ze zelf de doelstellingen van het Parijsakkoord nakomen. De COPs moeten kleiner worden en flexibeler.

Wereldleiders hand in hand tijdens de klimaatop in Belém. FOTO REUTERS/DOUGLAS PINGITURO

Ze moeten vaker worden gehouden, met een beperkter aantal landen. Onderhandelingen moeten gericht zijn op concrete reductieplannen en landen moeten afgerekend worden op het resultaat van hun acties. En dat allemaal onder toezicht van een wetenschappelijke adviesraad.

Klimaatexpert Alden Meyer van de Britse denktank E3G, die de onderhandelingen al sinds 1992 volgt, is huiverig voor te grote ingrepen in het COP-proces. In de Franse krant *Le Monde* waarschuwde hij vorig jaar dat „COPs de enige plek zijn waar alle landen elk jaar in de spiegel kunnen kijken en zich kunnen afvragen of ze wel genoeg doen”.

Elke besluit vereist consensus

Volgens Meyer mag dit multilateraalisme niet in gevaar worden gebracht, omdat landen de klimaatcrisis alleen gezamenlijk kunnen oplossen. COPs vormen het enige forum dat alle landen een stem geeft, ook de meest kwetsbare die verder nergens invloed kunnen uitoefenen. Tegelijkertijd tempert Meyer de verwachtingen over klimaatoppen. „Ze weerspiegelen slechts nationale besluitvorming”, zegt hij. „De VN kan een land niet dwingen iets te doen wat het niet wil, of het bestraft als het zijn doel-

stellingen niet haalt.”

Dat maakt het moeilijk om een van de belangrijkste struikelblokken voor snelle besluitvorming weg te nemen: consensus. Alles op een klimaatop moet in gezamenlijkheid besloten worden. In de praktijk betekent dit dat één land de rest in gijzeling kan houden. De Panamese minister van Milieu, Juan Carlos Navarro, pleitte vorige maand in een interview met *Climate Home News* voor afschaffing van het consensusmodel. „Het is een wonder dat we zo ver gekomen zijn”, zei Navarro, met een verwijzing naar het Parijsakkoord. „We moeten de regels

nu veranderen, zodat we een fundamenteel, rationeel besluitvormingsproces krijgen op basis van meerderheid of supermeerderheid.”

De oproep komt vooral van ontwikkelingslanden. Rijke, machtige landen zullen een vetorecht nooit uit handen geven. Misschien helpt het, zei Europarlementariër Bas Eickhout (GroenLinks) een paar jaar geleden in *NRC*, als klimaatoppen „politieker” worden. Veel wordt nu in kleine zaaltjes bedisseld, onttrokken aan het oog van de wereld en dichtgetimmerd door technici en juristen. Niemand weet precies welke positie een

land inneemt. Voer de discussie veel vaker in de plenaire vergadering, stelt Eickhout voor. „Dan wordt meteen zichtbaar wie een besluit blokkeert.”

Volgens Jessica Green, auteur van het boek *Existential Politics: Why Global Climate Institutions Are Failing and How to Fix Them*, zal dat weinig helpen. De fundamentele fout van COPs, aldus Green, is dat ze klimaatverandering beschouwen als een technisch probleem dat gaat over „managing tons of carbon”, de emissieboekhouding van de wereld. Maar het is een existentieel politiek conflict tussen twee partijen, waarvan er uit-

eindelijk maar één kan winnen: de fossiele industrie, die duizenden miljarden dollars dreigt te verliezen als gevolg van al te succesvol klimaatbeleid, of slachtoffers van de opwarming, zoals het kleine eilandstaatje Vanuatu dat op termijn dreigt te verdwijnen. Het is, zegt Green, vrij letterlijk een strijd op leven en dood.

„Elk jaar verlaten we de COP zwaar gedeprimeerd”, zei Ralph Regenvanu, minister van Milieu van Vanuatu, in september tegen *The Guardian*. „Toch zullen we, met tegenzin, blijven deelnemen. Want als we niet aan tafel zitten, staan we op het menu.”

KAMA

Advertentie

Lid College van Bestuur
vanderkruisj.com/vacatures

Advertentie

The Matchmaking Society
HIGH END PARTNER SEARCH

DYNAMISCHE, INNEMENDE WERELDBURGER (61 JR.)

Een man met een natuurlijke charme en internationale levenservaring. Hij is 1,80 m. lang, grijzend haar, normaal postuur. Een intelligente en integere persoon. Had een fijne jeugd in een hechte, ondernemende familie. Academisch gevormd. Heeft een multicultureel leven geleid en woonde en werkte in België, de VS en het VK. Woont momenteel in Nederland. Een voormalig saneringsspecialist die internationale organisaties met visie en vastberadenheid leidde. Zowel in werk als privé een verbinder. Kan goed luisteren en is meestal geduldig. Een loyaal mens en een toegewijde vader. Familie staat centraal, hij is trots op zijn kinderen. Verkiest betekenisvolle en oprechte relaties boven grote sociale netwerken. Achter zijn zelfverzekerde voorkomen schuilt een gevoelige, authentieke man die waarde hecht aan eerlijkheid, gesprekken die ergens over gaan en humor. Kan zichzelf de maat nemen. Water is zijn element; varen brengt hem energie en balans. Hij combineert dit graag met wandelen en fietsen. Zet zich actief in voor een lokale watersportvereniging. Regio midden Nederland.

Zoekt liefdevolle levensgezel met warmte én karakter

Ze staat voor wat ze doet, privé en in haar werk. Vitaal en vol in het leven staand, kan ze soms lekker gevat uit de hoek komen. Intelligent, brede interesse. Iemand die het leven met plezier en mildheid benadert met ruimte voor diepgang én lichtheid, iemand die wil investeren in de ander. Een vrouw die houdt van verbinding, humor en nabijheid. Sterk in haar eigenheid, maar zacht in haar manier van doen.

Reageer vertrouwelijk en kosteloos via www.thematchmakingsociety.nl of bel met Carla de Ruijter op 0183-647277

BOYCOT

Erasmus Universiteit biedt socioloog Illouz excuses aan

De Rotterdamse universiteit heeft de Frans-Israëlische Eva Illouz opnieuw uitgenodigd, nadat zij eerder was afgezegd voor een lezing.

Sjoerd de Jong
AMSTERDAM

De Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) heeft „oprechte en welgemeende” excuses aangeboden aan de Frans-Israëlische socioloog Eva Illouz wegens het intrekken van een uitnodiging aan haar om een seminar te komen bijwonen en een lezing te geven.

Wat was „niet alleen onnodig”, aldus rector Jantine Schuit van de EUR in een brief aan Illouz, maar riep ook „terechte vragen en verontwaardiging op”, gezien de „zeer gevoelige geopolitieke situatie” rond Israël en de oorlog in Gaza. Illouz wordt door de universiteit opnieuw uitgenodigd, dit keer om een masterclass te helpen organiseren over academische vrijheid. Die mogelijkheid is door de rector met Illouz besproken in een gesprek afgelopen maandag, waarin de universiteit ook spijt heeft betuigd over de „fout” die „niet had mogen gebeuren”.

Een lezing van Illouz (1961), een internationaal gerenommeerde socioloog, werd vorige maand afgezegd omdat de organiserende afdeling van de universiteit zich er niet „comfortabel” bij voelde. Illouz is emeritus hoogleraar aan de Hebrew University in Jeruzalem, een instelling waarmee de EUR de samenwerking heeft bevroren onder invloed van protesten tegen de oorlog in Gaza. Individuele bezoeken van wetenschappers blijven toegestaan.

‘Gevoel van ongemak’
In haar brief aan Illouz wijst de rector erop dat „een gevoel van ongemak en twijfel” geen reden mag zijn een uitnodiging in te trekken. Ze schrijft dat die beslissing onnodig was, maar „niet gebeurd is vanuit vooringenomenheid of bepaalde intenties”. Niettemin waren de gevolgen „uiterst ongelukkig en onwenselijk”. Illouz noemde het afzeggen

De afzegging wekte internationaal verontwaardiging

een „bona fide antisemitische beslissing”. In de mail waarin haar lezing werd afgezegd schrijft de Rotterdamse Love Lab-onderzoeksgroep dat de beslissing niet unaniem was, maar in meerderheid werd genomen gezien de gevoeligheid van haar banden met de Hebrew University.

De universiteit zegt de zaak nader te zullen onderzoeken. Bij het uitnodigen van externe wetenschappers moet „maximale academische vrijheid” het uitgangspunt zijn. Uitzonderingen dienen te worden getoetst door het college van bestuur.

Het afzeggen van de uitnodiging wekte internationaal verontwaardiging en werd opgepikt door Franse en Duitse media.

Eva Illouz was vrijdagmiddag niet bereikbaar voor commentaar.

WONINGCORPORATIES

Akkoord over huurstijging in corporatiesector

AMSTERDAM

Corporatiekoepel Aedes en huurdersbelangenvereniging de Woonbond zijn het vrijdag eens geworden over een nieuwe manier om de jaarlijkse huurverhoging te berekenen. Die wordt voortaan bepaald door met een inflatiegemiddelde van de voorbije drie jaar te rekenen, met een plafond van 4 procent. Zo wordt voorkomen dat in tijden van flinke inflatie de huur meteen explosief meestijgt. Aedes en de Woonbond stellen in een gezamenlijke verklaring dat het akkoord „meerjarige duidelijkheid” biedt voor zowel corporaties als huurders. De corporaties verhogen jaarlijks

de huren om oude woningen te verduurzamen en hoge nieuwbouwdoelen te halen. Maar hun ruim vier miljoen huurders die dit moeten opbrengen, hebben de afgelopen jaren al te maken gehad met flinke inflatie. Ook zien huurders in het onderhoud van hun pand vaak pas op langere termijn iets terug van de huurstijging.

Het akkoord gaat naar demissionair minister Mona Keijzer (Volkshuisvesting, BBB), die het kan bijvoegen in het wetsvoorstel waarin de afspraken rond de woningmarkt worden vastgelegd. Begin 2026 maakt Keijzer de hoogte van de huurstijging bekend die op 1 juli ingaat. Aedes en de Woonbond zien het liefst dat die in lijn is met hun akkoord. (NRC)

In het conferentiecentrum waar de klimaatop gehouden wordt, brak donderdagavond brand uit. FOTO DOUGLAS PUNGITURO

KLIMAATTOP

Halen fossiele brandstoffen in Belém de slotverklaring?

Een brand in het conferentiecentrum vertraagde de onderhandelingen op de klimaatop in Belém. Op cruciale punten liggen partijen nog ver uit elkaar.

Laura Wismans
BELEM

Wat zullen de Brazilianen hebben gebaald donderdag. Officieel eindigde de jaarlijkse VN-klimaatop vrijdagavond, maar meestal lopen ze uren, soms zelfs dagen uit. Brazilië ha merde er de hele week op dat ze op tijd klaar wilden zijn en toen brak er donderdagavond brand uit in het conferentiecentrum. Een groot deel van de onderhandelingen op de belangrijke voorlaatste dag werd afgelast. Het is dus afwachten wanneer de slotverklaring met het resultaat van twee weken onderhandelen verschijnt.

Vrijdag verschenen wel alvast conceptteksten. Dit zijn enkele hete

hangijzers waarover op de laatste officiële dag wordt gediscussieerd:

Routekaart over fossiel
Hard tegen hard gaat het over de vraag of er een routekaart gaat komen voor het uifaseren van fossiele brandstoffen. Hoewel het onderwerp niet op de officiële agenda staat, was dit toch hét onderwerp van de afgelopen week. Dinsdag riepen tachtig landen op dat zo’n routekaart er moest komen en het onderwerp verscheen in een eerste concepttekst van een einddocument. Daar was, natuurlijk, niet iedereen het zomaar mee eens.
Woensdag was een compromis in de maak met daarin de afspraak voor een bredere routekaart, waarbij naast afbouw van fossiele energie ook op-

bouw van hernieuwbare energie en bossen een plek zouden moeten krijgen. China gaf aan zo’n positieve formulering belangrijk te vinden. De EU leverde conceptteksten aan. Voor de oliestaten bleef het lastig.
In de concepttekst van vrijdagochtend kwamen fossiele brandstoffen tot verrassing van velen helemaal niet voor. Onacceptabel, schreef een groep landen in een brief aan de voorzitter, zij zouden een uitkomst zonder het noemen van fossiele brandstoffen niet steunen. Binnenskamers is de druk op dit onderwerp ongetwijfeld torenhoog.

Gat tussen doelen en 1,5 graad
Er gaapt nog altijd een groot gat tussen de doelstellingen die landen voor

2035 indienden en het pad dat leidt naar niet meer dan anderhalve graad opwarming van de aarde. Op deze top is veel gesproken over hoe dit gat gedicht moet worden.
Een idee is om landen niet eens per vijf jaar om plannen te vragen, maar jaarlijks of tweejaarlijks, en niet alleen doelen te stellen maar ook monitoring te verbeteren. Veel is nog vaag. „Er is een gap in de aanpak van de gap”, zei David Waskow van het World Resources Insitute erover in een gesprek met de pers.

Geld en indicatoren voor adaptatie
De gevolgen van klimaatverandering zijn steeds duidelijker voelbaar, en dus is adaptatie een belangrijker onderwerp geworden in klimaatonderhandelingen. Doel voor dit jaar is om

nodig, 120 miljard dollar per jaar. Dat bedrag lijkt los te komen, al staat het nog niet zwart op wit. Een concept hierover duidt erop dat als dat bedrag is ingevuld ook een grote lijst – met 60, niet de oorspronkelijke 100 – indicatoren afgehamerd wordt.

Invulling van 300 miljard
Vorig jaar gingen vooral ontwikkelingslanden ontgoocheld naar huis: er was 300 miljard dollar afgesproken voor hun klimaatbeleid, waar 1.300 miljard nodig is. En hoe die 300 miljard zou worden ingevuld, als lening of gift, was onduidelijk.

Het lijkt erop dat er dit jaar twee vliegen in één klap geslagen worden: een deel van de duidelijkheid over de 300 miljard komt doordat de 120 miljard voor adaptatie, als die er komt, uit deze pot komt. Spannend is ook welke bewoordingen gekozen worden in de slotverklaring; zullen landen ‘gift’ durven opschrijven?

Nu de VS afhaakt als grote geldschieter, wordt er veel naar de EU gekeken. De financieringsbijdrage voor de EU gaat omhoog, maar de hoge beleidsambities die de EU ook wil, lijken er niet te komen. „Hiermee trekt Europa aan het kortste eind in de onderhandelingen”, zegt Mohammed Chahim, Europarlementariër van GroenLinks-PvdA. Hij noemt de teksten die tot nu toe verschenen een „gevoelig verlies voor de EU” en zegt er op de laatste dag nog alles aan te doen om dit te veranderen.

DOCUMENTAIRE

‘A Fox Under a Pink Moon’, over een jonge Afghaanse kunstenaress, wint IDFA-prijs

Ontheemding en activisme waren belangrijke thema’s op de 38ste editie van het International Documentary Filmfestival Amsterdam.

Sabeth Snijders
AMSTERDAM

De documentaire *A Fox Under a Pink Moon* heeft donderdagavond de prijs voor beste film in de International Competition in de wacht gesleept op de 38ste editie van het International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA). Een editie waar vanaf de opening in Carré in Amsterdam een week geleden ontheemding, maar ook activisme een terugkerend onderwerp was.

De Iraanse regisseur Mehrdad Oskoueï bouwde zijn *A Fox Under a Pink Moon* rond de opnamen die de jonge Afghaanse kunstenaress Soraya maakte van haar pogingen te vluchten uit Iran, via Turkije naar Europa, haar gewelddadige huwelijk en het werk dat ze doet in Iran. Dit doorsnijdt hij met beelden van de feerieke kunst die Soraya maakt om haar angsten en gevoelens, onder meer het verlangen naar haar moeder, te verwerken en met surrealistische animaties gebaseerd op haar werk.

Ook de winnaar van de Envision Competition, gericht op meer experimenteel werk, gaat dit jaar over een ontheemde hoofdpersoon die haar ouders mist. *Past Future Continuous* van regisseurs Firouzeh Khosrovani en Morteza Ahmadvand gaat over Maryam, die Iran decennia geleden ontvluchtte om zich in de VS te vestigen. Haar ouders bleven achter in Teheran. Maryam volgt hen nu via de beveiligingscamera’s die ze haar ouders in hun huis liet installeren. Als ze hen mist, kan ze via een monitor toch naar hen kijken. Het roept gevoelens op die ze jarenlang onderdrukte om in ballingschap te kunnen leven. Via beelden uit oude videofragmenten reflecteert de documentaire ook op de redenen waarom de hoofdpersoon niet kan terugkeren naar huis.

Belangrijkste prijzen International Documentary Festival Amsterdam

Still uit *A Fox Under a Pink Moon*.

protest en hoe protesteren en activisme onderdeel kunnen worden van iemands identiteit, of de impact die ze hebben op het gemoed. Die keuze lijkt een reactie op de demonstraties en publiekelijk geuite onvrede bij filmmakers over de houding van IDFA over de oorlog in Gaza de afgelopen twee jaar.

Of zoals Arrate Fernandez het dit jaar omschreef tijdens de opening: „Als er onrust is in de wereld, dan zie je dat hier weerspiegeld.” In 2023 trokken meer dan tien filmmakers zich terug van IDFA, omdat ze vonden dat het festival te stellig afstand nam van de leus *‘From the River to the Sea, Palestine will be free’*, die door activisten op de openingsavond was gebruikt. In 2024 gooide een activist op de eerste avond flyers van het balkon in Carré en sprak zijn steun uit aan Palestina, wat leidde tot een aanvaring met een medebezoeker.

Dit jaar leek het festival activisten dus iets tegemoet te willen komen. Ook met een update van de *‘rules and regulations’*, zodat IDFA transparanter was: delegaties van landen die oorlogsmisdaden plegen zijn niet welkom op het festival, en films die gefinancierd worden door zulke landen „over het algemeen” ook niet.

IDFA is nog niet afgelopen, de komende dagen zijn er nog talloze films te zien in Amsterdam en vrijdagochtend wordt de IDFA Audience Award uitgereikt. Daar gaat de strijd vooral tussen *2000 Meters to Andriivka*, waarin Mstyslav Chernov met helm- en handcam een Oekraïens peloton volgt dat naar dorpje Andriivka ploetert en *Cutting Through Rocks* over de Iraanse dertiger Sara Shahverdi die erin slaagt als eerste vrouw verkozen te worden tot lid van haar dorpsraad.

- Internationale Competitie*
IDFA Award for Best Film:
A Fox Under a Pink Moon – Mehrdad Oskoueï
IDFA Award for Best Directing:
The Kartli Kingdom –Tamar Kalandadze, Julien Peubrel
IDFA Award for Best Editing:
December – Lucas Gallo
IDFA Award for Best Cinematography:
Silent Flood – Dmytro Sukholytkyy-Sobchuk
Special Mention International Competition:
Flood – Katy Scoggion
- Envision Competitie*
IDFA Award for Best Film:
Past Future Continuous – Morteza Ahmadvand, Firouzeh Khosrovani
IDFA Award for Best Directing:
Holy Destructors – Aiste Zegulyte-Zapolska
Award for Outstanding Artistic Contribution:
Amilcar – Miguel Eek
- IDFA Award for Best Dutch Film:**
My Word Against Mine – Maasja Ooms
Dutch film Award Special Mention:
Paikar – Dawood Hilmandi

Iconen zoals Jan Van Eyck, Pieter Bruegel de Oude en Peter Paul Rubens, hebben de Vlaamse kunstscene gekenmerkt en wereldwijd bewondering geogost. Jan van Eyck wordt vaak beschouwd als een pionier van de Vlaamse Primitieven. Tijdens deze 4-daagse reis volgen we o.l.v. Drs. Ria Ophof (kunsthistoricus) het spoor van deze kunstenaars langs de steden Antwerpen, Gent en Brugge. We starten de reis in het Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen, waar we werken van Jan Van Eyck en de Vlaamse Meesters be-

4 DAAGSE BUSREIS BELGIË | VLAAMSE MEESTERS

wonderen. In de Sint-Baafskathedraal in Gent bevindt zich het meest beroemde kunstwerk van de gebroeders Van Eyck: het Lam Gods. Na het bezoek aan het Museum voor Schone Kunsten in Gent sluiten we de reis af in Brugge, waar Van Eyck zestien jaar lang zijn artistieke talent ontplooiden. In Brugge brengt u een bezoek aan het Groeningemuseum met kunstwerken uit de Vlaamse Primitieven-periode.

Vertrek 14 april 2026

www.styleintravel.nl/vlaamsemeesters
info@styleintravel.nl • tel.: 020-428 05 55

ART & CULTURE

FORMATIE

Bij D66 en CDA weten ze nu ook dat het Dilan Yesilgöz menens is

De informatieperiode gaat soepel, is de boodschap van informateur Buma. Maar nog niets wijst erop dat de VVD gaat bewegen.

Guus Valk
DEN HAAG

„Het gaat in een hoog tempo”, zei in-formateur Sybrand Buma (CDA) op donderdag, aan het einde van de mid-dag. Die dag had hij samen met de vier onderhandelaars van D66 en CDA met experts van buiten gepraat over defensie en veiligheid. De hele dag had hij in de afgesloten formatie-ruimte van de Tweede Kamer geze-ten; buitenlucht, zei hij, zag hij niet. Maar ondanks een gebrek aan zuur-stof was de enige overgebleven infor-mateur optimistisch. „Het meeste ligt al vast.”

De hele week kwam een parade aan deskundigen en belangengroepen voorbij. Het moest deze week gaan over de „positieve agenda” voor Ne-derland, waar beide middenpartijen naar eigen zeggen aan werken. Die agenda kent vijf onderdelen. Migra-tie, wonen, economie, stikstof en de-fensie: daarover moest het deze week gaan.

Die gesprekken met mensen van buiten dienden niet echt een inhou-delijk doel. Buma gaf donderdag toe dat wat zij vertelden al grotendeels bekend is. Hun bezoeken zijn eerder een signaal naar de buitenwereld, zo lijkt het: wij nemen maatschappelijke organisaties en deskundigen serieus en wegen hun oordeel mee in de for-matie. In die zin lijken D66 en CDA vooral te willen breken met een poli-tiek tijdperk waarin Den Haag veel met zichzelf bezig was en niet zocht naar draagvlak van buiten. Hier is, kortom, het politieke midden weer aan het werk.

Twee formaties tegelijk

Zo zijn er op dit moment eigenlijk twee formaties tegelijk gaande. Er is een formatie waarin D66 en CDA in alle stilte schrijven aan een gezamen-lijk document. Dat moet aan het einde van de informatieperiode van drie weken klaar zijn, en dat proces ligt op schema, zo valt op te maken uit de woorden van Buma.

Er zijn, als je goed kijkt, weliswaar grote verschillen tussen beide par-tijen, bijvoorbeeld op het gebied van asiel en migratie. Zo wil het CDA ver-der gaan dan D66 met strenger asiel-beleid, en dat zal onder meer een thema worden als de Eerste Kamer zich buigt over de asielnoodmaatre-gelenwet van het nog zittende, dub-beldemissionaire kabinet-Schoof. Het CDA wil juist weer minder ver

Henri Bontenbal (CDA) en Rob Jetten (D66) tegenover Marko Hekkert (Planbureau voor de Leefomgeving) tijdens een formatiegesprek. SEM VAN DER WAL / ANP

gaan dan D66 in het stikstofdossier, een ander onderwerp dat deze week uitvoerig besproken werd. Maar beide partijen hebben de wil om er sa-men iets van te maken, en dan maken zulke verschillen ook weer niet zo veel uit.

Het echte probleem van deze infor-matieperiode is de rol van de VVD. Want het kan makkelijk praten zijn tussen deze twee partijen, er zal uit-eindelijk een derde of vierde partij bij moeten. Dan ligt de VVD (22 Kamer-zetels) als coalitiepartner het meest voor de hand, maar de partij stelt zich tot nu toe onbeweeglijk op: partijlei-der Dilan Yesilgöz wil niet in een kabi-nel waarin ook GroenLinks-PvdA komt, en maakt zo de voorkeurscoali-

tie van D66, de grootste partij, onmo- gelijk. Dat dat „nee” meer was dan al-leen campagne-retoriek, hebben ze bij D66 en het CDA inmiddels ook door.

Waarschuwing

Het signaal dat Rob Jetten (D66) en Henri Bontenbal (CDA) deze dagen vooral aan de VVD geven, is een waar-schuwing. Hoe langer jullie een meer-derheidscoalitie met GroenLinks-PvdA blokkeren, is de boodschap, des te nadeliger is dat voor jullie. Want wij bereiken met grote stappen overeen-stemming, al vóórdat jullie uiteinde-lijk aan mogen schuiven in een tweede informatiefase. Yesilgöz ge-bruikte het vertrek van informateur Hans Wijers (D66), die haar in een app

‘feeds’ had genoemd, als een manier om haar positie in de formatie te ver-sterken. Zet mij maar aan tafel, was de subtekst van haar X-berichten hier-over, dan praten we nergens meer over. Dat gebeurde niet. Er was alleen een verzoenend kopje koffie tussen de drie partijleiders.

Uiteindelijk is de huidige situatie vooral moeilijk voor de VVD. Die par-tij heeft de laatste jaren altijd mee mogen onderhandelen en ziet dat dat voorrecht verdwenen is. Ook blijkt de gunfactor voor de VVD in bredere zin weg. Dat bleek onder meer uit de ver-kiezing van een nieuwe Tweede Ka-mervoorzitter, afgelopen dinsdag.

Goed: de winnaar, Thom van Cam-pen, is een VVD’er. Maar het proces vertelde een ander verhaal. De ver-kiezing kwam pas na drie stemrondes tot een ontknoping. Tegenkandida-ten Martin Bosma (PVV, 66 stemmen) en Tom van der Lee (GroenLinks-PvdA, 43 stemmen) haalden aanvan-kelijk meer stemmen dan Van Cam-pen (39 stemmen). D66’ers hadden overwegend op Van der Lee gestemd, CDA’ers op Bosma.

Die uitslag, met name het onver-wacht hoge aantal stemmen voor Bosma, maakte veel los in de plenaire Kamerzaal. D66’ers realiseerden zich: na de volgende ronde valt de derde kandidaat af. En als Van der Lee en Bosma het tegen elkaar moeten opne-men, wint Bosma. Daarom stapte een

groot deel over naar Van Campen. Maar van harte ging het niet, hoewel hij een populair Kamerlid is.

Campagnestand

Er was gejuich te horen in de VVD-bankjes na Van Campens overwin-ning. Maar de stemming toonde aan dat het voor de VVD allemaal niet meer vanzelf gaat. Bij de andere par-tijen, en zeker bij D66 en CDA, vinden ze dat de VVD te lang in de campag-ne-stand blijft zitten.

Je kan het ook anders zien: de VVD komt uit een politieke werkelijkheid waarin niet-samenwerken juist de norm was. Het kabinet-Schoof (PVV, VVD, NSC en BBB) was een politieke *freight*, waarbij altijd het recht van de sterkste gold. Dilan Yesilgöz was een prominent gezicht van dat poli-tieke experiment. En de situatie bij de VVD (een licht verlies, ondanks veel slechtere peilingen) staat een echt de-bat over de koers in de weg.

De nieuwe toon in Den Haag, opge-legd door D66 en CDA, heeft een hang naar een inmiddels ver verleden: de tijd dat partijen elkaar dingen gunden en samenwerkten. Hier botsen twee politieke culturen.

De boodschap van Jetten en Bon-tenbal was deze week: er is een nieuwe tijd aangebroken. Maar het besef dat langzaam bij D66 en CDA doordringt, is: het is Yesilgöz me-nens.

Advertentie

matt

« LASERSCHERPE PRIJZEN »

BLACK FRIDAY

10-VOUDIG WINNAAR

Tijdens Black Friday profiteer je van kortingen tot wel 40% op ons complete assortiment. Van matrassen en bedden tot toppers en kussens: alles is extra scherp geprijsd. Shop het beste matras van Nederland nu met **30% korting**, of kies voor **25% korting** met gratis beddengoed. Ontdek daarnaast nog meer gratis producten bij een van onze bundels. En speciaal voor jou als lezer doen we er nog iets extra's bovenop: een verrassingskorting boven op onze hoogste kortingen van het jaar.

Bedbundel

Koop een bedbundel en ontvang ons prijswinnende matras gratis!

- ✓ Gratis original matras
- ✓ Boxspring
- ✓ Topper
- ✓ Tot 2 original kussens
- ✓ Cloud dekbed
- ✓ Beddengoedset

Matrasbundel

Koop een matrasbundel en ontvang drie matt sleeps producten gratis!

- ✓ Tot 2 gratis original kussens
- ✓ Gratis cloud dekbed
- ✓ Gratis beddengoedset
- ✓ Original matras
- ✓ Matrasbeschermer

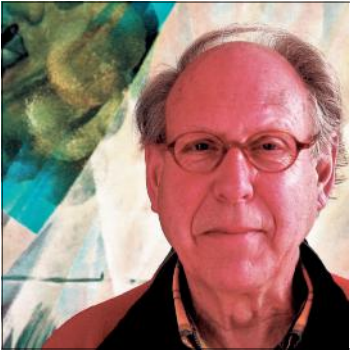
Accessoiresbundel

Koop een accessoiresbundel en ontvang ons cloud dekbed gratis!

- ✓ Gratis cloud dekbed
- ✓ Tot 2 original kussens
- ✓ Beddengoedset
- ✓ Hoeslaken

Advertentie

5 DAAGSE REIS NOORD-FRANKRIJK EN DUITSLAND | CHAGALL

Style in Travel organiseert een indrukwekkende 5-daagse busreis naar Frankrijk en Duitsland onder leiding van Chagall kenner, theoloog en kunstenaar drs. Ruud Bartlema.

Centraal staan de glasramen van Marc Chagall in Noord Frankrijk en Duitsland, maar we laten u tevens kennis maken met het werk van Martin Buber, de grote filosoof en taalgelerde, wiens geschriften de achtergrond van Chagall's kunst verhelderen.

www.styleintravel.nl/chagall
info@styleintravel.nl • tel.: 020-428 05 55

Uitgebreid bezoek aan de kathedraal in Reims, St. Etienne en in Metz. Maar ook de dom in Worms en de Stefanskirche in Mainz staan op het programma.

Vertrekdatum 23 februari 2026, reissom inclusief busvervoer, excursies, lezingen, entrees en hotels ontbijt/diner.

*incl. reserveringskosten en calamiteitenfonds.

ART & CULTURE

Gebruik code **NRCWEEKEND47** voor jouw verrassingskorting **mattsleeps.com**

Agenten en vuilnismannen verwijderen slaapplekken en bezittingen van daklozen in Johannesburg. FOTO ALET PRETORIUS / REUTERS

REPORTAGE **ZUID-AFRIKA**

Vóór G20-top wordt verwaarloosd Johannesburg snel opgepoetst

Johannesburg zet alle zeilen bij om de stad toonbaar te maken voor de komst van wereldleiders voor de G20-top dit weekend.

Hugo Boogaardt
JOHANNESBURG

Gehuld in een fluorescerend hesje en met een lange grijptang in de hand verzamelt Margaret Arnolds, voorzitter van de gemeenteraad, afval in de Johannesburgse achterstandswijk Hillbrow. „Ik ruim de troep op, zoals ik dat altijd al heb gedaan”, zegt Arnolds terwijl ze een dode rat in een vuilniszak stopt. De grond ligt bezaaid met vuilnis. „Als we de stad schoon willen hebben, dan moeten we zelf meehelpen”, vervolgt ze kordaat.

De gemeenteraadsvoorzitter neemt deel aan de CEO City Clean up, een door de stad opgezette schoonmaakactie. Beschermd door een aanzienlijke politiemacht trekt een groep politici en prominenten uit het bedrijfsleven door de arme wijken om de straten schoon te vegen. Het stadsbestuur heeft tal van gemeentewerkers vooruit gestuurd om het grove werk op te knappen.

De schoonmaakacties zijn onderdeel van een haastig opgezet charmeoffensief. Dit weekend vindt namelijk de G20 plaats in Johannesburg, de top van de twintig grootste economieën van de wereld. Langs belangrijke wegen prijken opeens

aangeharkte bloemenperkjes en kunstwerken. Gaten in de weg en de stoep zijn gedicht en stoplichten die al jaren uit stonden werken weer. Ook president Cyril Ramaphosa heeft, voor draaiende camera's, afval geprikt en bomen geplant.

Op enige afstand van de schoonmakers hangt een tiental inwoners verveeld voor hun flat. Uit het portaal steekt een provisorisch geïnstalleerde buis naar buiten waaruit ongezuiverd rioolwater op de stoep vloeit. Rosemary (die niet met haar achternaam in de krant wil) kijkt argwanend naar de voorbijtrekkende stoet. „Arnolds is nog nooit in Hillbrow geweest en na deze PR-campagne zien we haar hier ook nooit meer”, klaagt de 71-jarige vrouw, die al bijna haar hele leven in de wijk woont. „De regering en het stadsbestuur willen verdoezelen hoe zwaar wij hier lijden”, vult mede-flatbewoner Stanley Sithole aan.

Verval

Vanwege het Zuid-Afrikaanse voorzitterschap landt de G20-top voor het eerst in de geschiedenis op het continent. Voor de organisatie van het overleg kon de regering niet om Johannesburg heen; de stad heeft met afstand de grootste economie van Afrika.

Maar de stad, die de afgelopen vijf

jaar negen burgemeesters heeft versleten, is na jarenlang wanbestuur in verval geraakt. Sommige wijken zitten geregeld weken zonder stromend water, de elektriciteit valt vaak uit, het wegdek is op verschillende plekken een gatenkaas en de straatverlichting werkt niet.

Voor al in het centrum van de stad en de aanpalende wijken als Hillbrow is de aftakeling duidelijk zichtbaar. Na de afschaffing van de apartheid zijn de rijke inwoners hier wegge-

Het haastige opgezette charmeoffensief moet investeringen aantrekken

gasbrandertjes en als er brand uitbreekt, is er geen water om het vuur te doven. Toen in een van deze gebouwen in 2023 brand ontstond, zaten de bewoners als ratten in de val doordat de nooduitgangen geblokkeerd waren. In totaal kwamen 77 mensen om.

Leegloop tegengaan

Bij een recent bezoek aan Johannesburg - waar hij overigens zelf woont - zei Ramaphosa „geschokt” te zijn over de staat waarin de „vieze” stad zich bevindt. Met de G20-top in het verschiet richtte hij een taskforce op om de metropool op te schonen.

Voor de stad is het belangrijk dat de bezoekers van de G20 een positief beeld van de stad krijgen, zegt Isaac Khambule, hoogleraar politieke economie aan de Universiteit van Johannesburg. „De stad wil graag nieuwe bedrijven en investeringen aantrekken, want op dit moment loopt Johannesburg leeg. De gemeente verliest de concurrentiestrijd met Kaapstad, dat veel bedrijven aantrekt omdat deze stad beter bestuurd wordt.”

Het politieke klimaat op het wereldtoneel haalt deels de glans van deze top af. Het regent afzeggingen. De Amerikaanse president Donald Trump, die Zuid-Afrika valselijk beschuldigt van een genocide op witte boeren, boycot de bijeenkomst. Zijn Argentijnse ambtsgeenoot Javier Milei

liet „uit solidariteit” met Washington verstek gaan. Andere afwezigen: de Russische president Vladimir Poetin, het Chinese staatshoofd Xi Jinping en de Mexicaanse president Claudia Sheinbaum, al laten zij zich om uiteenlopende redenen wel vertegenwoordigen door een delegatie.

Geen invloed

Hoewel gemeenteraadsvoorzitter Arnolds meent dat de opknappbeurt van de stad niets te maken heeft met de G20 en dat de werkzaamheden ook na de top door zullen gaan, acht professor Khambule die kans klein. „Als je kijkt naar de geschiedenis dan maakt de politieke leiding alleen geld vrij voor deze initiatieven tijdens speciale gebeurtenissen, zoals verkiezingen. Het is pijnlijk, maar het bestuur geeft niet om zijn inwoners.”

Voor zijn flat in Hillbrow kijkt Stanley Sithole toe hoe een moeder haar zes kinderen over het stroompje rioolwater tilt. Hij vertelt dat de vrouw het schoolgeld voor haar kinderen niet kan opbrengen. De werkloosheid in de wijk wordt geschat op 50 procent. „De regering zegt dat we dankzij de G20 meer banen krijgen in Zuid-Afrika”, zegt Sithole. „Maar die banen zullen heus niet gecreëerd worden in Hillbrow. Ik verwacht niets van de G20, wij hebben toch geen invloed op wat daar besproken wordt.”

TOPOVERLEG

Afzeggingen en een Amerikaanse boycot: gaat het wel goed met de G20?

De jaarlijkse bijeenkomst wordt ontsierd door afzeggingen én gaat gebukt onder Trumps ruzie met Zuid-Afrika.

Michel Kerres
BRUSSEL

Het begon ooit als economisch spoedberaad en groeide uit tot een mini-VN voor machtige landen: de G20, de groep van negentien grote economieën plus de Europese Unie en de Afrikaanse Unie. Voor aanhangers van internationaal overleg fungeerde de G20 als strohalm. Als het overleg in de veel grotere VN - 193 landen - steeds stroever verloopt, redeneerden ze, is er altijd de G20 nog.

Met VN gaat het al een tijdje niet goed, maar nu is opeens de vraag: gaat het wel goed met de G20?

Deze zaterdag begint in Zuid-Afrika de jaarlijkse, tweedaagse bijeenkomst van G20-regeringsleiders.

Het is zuur voor gastheer Cyril Ramaphosa, de president van Zuid-Afrika, dat belangrijke collega's om uiteenlopende redenen ontbreken. Zo is de Russische president Vladimir Poetin er niet omdat hij gezocht wordt door het Internationaal Strafhof. Zuid-Afrika zou Poetin moeten uitleveren aan Den Haag.

Ook de Chinese leider Xi Jinping laat het afweten, evenals collega Javier Milei uit Argentinië en president Claudia Sheinbaum uit Mexico. Maar, troost voor Ramaphosa, al zijn de leiders er zelf niet, hun landen zijn wel vertegenwoordigd. Zo stuurt China de premier.

Schande

Het pijnlijkste gemis is de afwezigheid van de Amerikaanse president Donald Trump. De VS boycotten de vergadering. Trump heeft niets met multilateraal overleg, maar blijft vooral weg omdat hij al maanden ruzie zoekt met Zuid-Afrika over de uit de lucht gegrepen beschuldiging dat witte inwoners er op grote schaal worden vermoord. Trump noemde het

een schande dat Zuid-Afrika gastheer mag zijn.

De VS voeren een bijna-lege-stoelpolitiek. Te elfder ure werd bekend dat een Amerikaanse diplomaat als toevoegde de VS zal vertegenwoordigen. Dat Trump uitgerekend dit jaar de bijeenkomst boycot valt extra op omdat Trump zelf volgend jaar voor-

Het pijnlijkste gemis is de afwezigheid van de Amerikaanse president Donald Trump

deden er toch van alles aan om de resultaten van de vergadering naar hun hand te zetten. Een G20-top is vooral een gelegenheid voor regeringsleiders om elkaar te ontmoeten. Daarnaast is de formele 'output' van zo'n vergadering een slotverklaring waarin vooral beleidsvoornemens staan. Die tekst is normaal gesproken al zo goed als af als de leiders om de tafel gaan. Aan het topberaad gaan tientallen bijeenkomsten van ministers en ambtenaren over uiteenlopende onderwerpen vooraf.

In de aanloop naar de top in Johannesburg hebben de VS geprobeerd om de slottekst te ontdoen van woorden die niet in het MAGA-vocabulaire passen, schreef *The New York Times*. Zo mocht de paragraaf over energie niet het woord 'transitie' bevatten. De tekst over gezondheidszorg mocht geen steunbetuiging aan de Wereldgezondheidsorganisatie zijn.

Economische ongelijkheid

Als er in het voorbereidende overleg geen consensus wordt bereikt, dan levert de voorzitter van zo'n beraad een

discussieverslag in, geen gezamenlijke paragraaf voor de slotverklaring. Die verklaring is overigens niet bindend.

Ramaphosa wil het vooral hebben over duurzaamheid en ongelijkheid. De G20 valt samen met de finale van de VN-klimaatop (COP) in Brazilië. Zuid-Afrika zou ook graag de geboorte zien van een VN-beraad over economische ongelijkheid, vergelijkbaar met het klimaatoverleg.

Klimaat en economie zullen ongetwijfeld een rol spelen in Johannesburg, maar voor Europeanen zal de top óók in het teken staan van het Amerikaans-Russische 28-puntenplan voor vrede in Oekraïne. Het bevat vergaande concessies voor Oekraïne en het is van cruciaal belang voor de toekomstige veiligheidsstructuur van Europa.

De Europeanen zullen de top gebruiken om onderling én met de Oekraïense president Volodymyr Zelensky te overleggen. Ook al is Trump er niet, hij zal wel een stempel drukken op het weekendoverleg in Johannesburg.

Advertentie

Nieuw: ARAG Recht voor Ondernemers

Zakelijke rechtsbijstand, speciaal voor ZZP en MKB

Zekerheid wanneer het ertoe doet.

Een ondernemer wil vooruit en vrij zijn om te ondernemen. Een conflict met een klant, leverancier of werknemer kan je wereld plotseling op zijn kop zetten. Met direct betrouwbaar juridisch advies van iemand die jouw wereld begrijpt, krijg je de controle weer terug. Daarom is er ARAG Recht voor Ondernemers. Een eigentijdse rechtsbijstandverzekering gericht op het voorkomen én oplossen van juridische problemen.

Twee pakketten afgestemd op jouw behoefte

- **Compact:** essentiële juridische bescherming voor de dagelijkse praktijk.
- **Premium:** uitgebreide dekking, flexibel samen te stellen met o.a. een ruim dekkinggebied en hoge limieten. Optioneel de Service Plus-module, deze omvat 6 uur per jaar sparren met een gespecialiseerd jurist inclusief het checken van contracten en toegang tot op maat samen te stellen juridische documenten.

Laat juridische onzekerheid jouw groei niet remmen. Vraag jouw adviseur naar de mogelijkheden of kijk op [ARAG.nl](#)

Lees het artikel 'Als je als ondernemer groeit, groeien ook de risico's'. Hierin delen twee ondernemers hun ervaringen over de juridische uitdagingen die kwamen kijken bij de snelle groei van hun bedrijf en de rol die een rechtsbijstandverzekering daarbij had kunnen spelen.

Simone Peek
AMSTERDAM

W ordt een van de machtigste personen van Oekraïne politiek geofferd? Na de onthullingen van fraude met energiegelden is de positie van de stafchef van het presidentiële kantoor het brandpunt geworden van felle publieke discussie.

Andri Jermak is de rechterhand van president Volodymyr Zelensky. *Politico* zette Jermak eind 2024 op nummer 4 in de lijst van ‘machtigste mensen in Europa’. Hij heeft veel critici in eigen land en, tijdens de nu heropende vredesonderhandelingen misschien nog belangrijker, in de regering van de Amerikaanse president Donald Trump.

Voor Oekraïne komen die onderhandelingen op een uiterst slecht moment. Het front is verre van stabiel, de stad Pokrovsk staat op het punt om te vallen. En sinds vorige week is de regering verwikkeld in het grootste corruptieschandaal van Zelensky’s presidentschap. De nasleep van het schandaal brengt zijn steun en toeverlaat in gevaar, en dat kan de Oekraïense onderhandelingspositie verzwakken.

Hoewel Andri Jermak formeel als stafchef geen macht heeft, delegeert de president – wiens macht als gevolg van de staat van beleg immens is – ongekend veel aan hem. De president vertegenwoordigen in het buitenland? Jermak. Onderhandelingen over vrede en internationale steun? Jermak. Het beheer van de agenda van Zelensky? Jermak. Verzoeken aan de president? Stuur maar aan *Andri Borisovitsj*. Jermak communiceert namens de president met het parlement, de Verhovna Rada, en is binnen de overheid betrokken bij benoemingen, promoties en ontslagen – zowel op ministerieel als op regionaal niveau.

In de kringen rond Trump wordt Jermak vooral gezien als een sta-in-de-weg. Begin dit jaar had de Amerikaanse president het nog vooral voorzien op Zelensky zelf; hij noemde de Oekraïense president zelfs een ‘dictator’. Maar de democratisch verkozen leider mag grondwettelijk gezien geen verkiezingen uitschrijven terwijl er een vijandelijke staat bommen op het land gooit, dus kwamen de Amerikanen niet van hem af.

Daarna richtte de pijlen zich op Jermak, als oud-advocaat een sterke onderhandelaar. Het was ook Jermak die in 2019 aan de telefoon hing met Trumps team toen dat Oekraïne onder druk zette om een corruptieonderzoek te openen naar de zoon van Trumps grootste rivaal, Joe Biden. Oekraïne ging hier niet in mee, en Trump is dat niet vergeten. Het was ook Jermak die achter de schermen obstakels opwierp tijdens de onderhandelingen met de Verenigde Staten over een ‘grondstoffendeal’.

Afgelopen zomer roddelden westerse diplomaten tegenover de *Financial Times* dat Jermaks ego van „planetaire omvang” is. „Galactisch groot is een beter woord”, overtroefde een ander.

Corruptie-affaire

Vorige week maandag werd een smeergeldaffaire met 100 miljoen dollar (87 miljoen euro) weggesluisd belastinggeld onthuld door de onderzoekers van anti-corruptiebureau NABU. De instantie zegt ook bewijs te hebben dat er gefraudeerd is met defensiegeld – maar kan hierover vanwege de staat van beleg nog niets publiceren. Twee Oekraïense ministers zijn al ontslagen.

Critici zien in de zaak een signaal van diepgeworteld mismanagement en vragen zich af: als Jermak overal een rol in speelt, zal hij hier toch ook van hebben geweten? Of op z’n minst toch de macht hebben gehad om het te voorkomen?

Tot op dit moment heeft de NABU geen bewijs geleverd of zelfs maar een verdenking geuit dat de stafchef rechtstreeks bij

Stafchef **Andri Jermak** (midden) met de Oekraïense president **Zelensky** aan het front in Zaporizja, december 2024 FOTO ZUMA/SHUTTERSTOCK

VREDESVOORSTEL

De man achter Zelensky wankelt, op een lastig moment

Het Amerikaanse ‘vredesplan’ voor Oekraïne komt op een zeer moeilijk moment voor het land. Behalve het front staat ook Zelensky’s belangrijkste onderhandelaar en adviseur, Andri Jermak, zwaar onder druk, in verband met een corruptieaffaire.

de zaak betrokken is, maar alle ogen zijn nu wel op hem gericht. Zelensky afvallen durft niemand, maar de man vlak achter hem oogt op eens kwetsbaar.

‘Groene kardinaal’

Jermak wordt ook wel ‘groene kardinaal’ genoemd – naar zijn legergroene outfits, maar waarschijnlijk ook naar Zelensky’s achternaam, die ‘van het groene’ betekent. Jermak heeft geen partner of kinderen, sliep de eerste jaren van de oorlog op kantoor en heeft in de afgelopen vijf jaar „voor de president geleefd”, stelt een bron uit zijn team tegenover nieuwskanaal NV.

De 53-jarige stafchef is voormalig advocaat, zakenman en filmproducent – en al jaren bevriend met Zelensky. Ze ontmoetten elkaar zo’n tien jaar voor de oorlog rond het televisiekanaal Inter, waar Zelensky algemeen producent was en waar Jermaks advocatenkantoor zaken mee deed.

Iemand met zo veel informele macht maakt ook vijanden. „Veel experts en Oekraïners in het algemeen vinden dit geen prettige situatie. Ze vinden Jermaks invloed overdadig. Maar het is oorlog, dus veel mensen zien het door de vingers”, zegt politicoloog Ihor Reiterovtysj telefonisch.

Macht is geld, en geld is macht, klinkt het vaak in Oekraïne. Maar sinds de Maidan-revolutie van 2014 is er hard gewerkt om corruptie en nepotisme tegen te gaan.

Het bankwezen en de gassector werden opgeschoond, transparantie werd de hoeksteen van veel overheidsprocessen, er kwam een anticorruptiebureau. De oorlog en de daarmee gepaard gaande kapitaalvernietiging en centralisatie van de macht ging ten koste van een generatie aan oligarchen die rijk was geworden met het plunderen van het industriële Sovjet-erfgoed.

Maar de gigantische oorlogsbudgetten, grotendeels staatsgeheim omwille van de veiligheid, kunnen een nieuwe elite creëren, vrezten velen.

Je zou het een Oekraïense traditie kunnen noemen om afscheid van een stafchef te nemen wanneer een president bereidheid tot verandering moet tonen. President Leonid Koetsjma deed het zes keer, Viktor Joesjtsjenko had vier stafchefs in vijf jaar en Viktor Janoekovtysj had er vijf in vier jaar.

Maar Jermak is uitzonderlijk. De president, zelf ooit acteur, en voormalig producent Jermak runnen het land „als een theater met een artistiek en een zakelijk directeur”, zei een analist eens tegen *NRC*. Tijdens het beleg van Kyiv verbleef Jermak net als Zelensky in de bunker onder het presidentiële paleis. „Als Zelensky beslissingen moet nemen of informatie nodig heeft, hoeft hij geen tientallen mensen te bellen, maar alleen op de ‘Jermak-knop’ te drukken”, zegt politicoloog Volodymyr Fesenko tegen NV.

Soms wordt Jermak zelfs meer macht

Plan van Rusland en de VS

Wat staat er in het 28 onderwerpen tellende plan waarmee Rusland en de Verenigde Staten een einde denken te kunnen maken aan de oorlog in Oekraïne? Onze buitendlandredactie spreekt de voorstellen punt voor punt.

[+] nrc.nl/28punten

toegedicht dan Zelensky: het aantal mensen met toegang tot de president is geslonken tot een stuk of vijf, stelde een voormalig adviseur van de president tegenover *The Times*. Jermaks kantoor heeft er volgens haar „tientallen”.

Bliksemafleider

„Persoonlijk zie ik in de roep om Jermaks ontslag een poging om de president te verzwakken”, zegt politicoloog Ihor Tsjaenko telefonisch. „Zelensky vertrouwt Jermak evenveel als zichzelf”

Een bijkomstigheid van Jermaks alomtegenwoordigheid is dat hij Zelensky ook een schokdemper geeft. Een bliksemafleider waar het publiek zijn negativiteit op kan richten bij impopulaire beslissingen.

In 2024 werd Jermaks populariteit voor de laatste keer gemeten door het Internationale Instituut voor Sociologie (KIIS). Toen bleek dat slechts 27 procent van de bevolking vertrouwen in hem heeft, en 61 procent hem wantrouwt. (8 procent wist niet wie hij was.)

Zelensky zelf had in de peiling van afgelopen maand nog steeds de steun van 60 procent van de bevolking. (En vrijwel alle respondenten kennen hem.)

Volksvertegenwoordiger Mariana Bezoezha, tot 2024 bij Zelensky’s partij, nu onafhankelijk, ageert al dagen tegen Jermak. Deze week schreef ze: „Als de president heeft te verbergen en niet besluit [hem te ontslaan], zou dit het begin van het einde kunnen zijn. De sfeer is tot het uiterste verhit.”

Concurrentie

Een vertrek van Jermak zal door concurrenten als een kans worden gezien. Hij zal immers vervangen moeten worden – en dat is een moment waarop mensen die nu moeilijk toegang tot de president hebben, dat zouden kunnen krijgen. Maar daarbij liggen weinig namen voor de hand.

Een oppositiepoliticus van de partij Holos noemt Oksana Markarova als „positief gezicht voor de internationale connecties”. Markarova is oud-ambassadeur in de VS voor Oekraïne. Die ervaring zou Oekraïne kunnen sterken bij onderhandelingen.

„Ik zeg het nog maar een keer”, zegt politicoloog Tsjaenko, gevraagd naar de Amerikaanse kritiek. „Hebben de Amerikanen een probleem met Jermak, of willen ze Zelensky verzwakken? Hoewel ik deze man op geen enkele manier idealiseer – hij heeft een heleboel problemen – is het belangrijk om je te realiseren dat deze opbouw van de macht is ontstaan en noodzakelijk was vanwege de groot-scheepse invasie.”

Donderdagavond kwam Zelensky terug in Oekraïne na een reeks staatsbezoeken aan Frankrijk, Spanje en Turkije. Hij zou „de nodige beslissingen” nemen, kondigde hij vooraf aan. Maar er kwam geen nieuws. Vrijdag lekten bronnen aan de Oekraïense pers: „Jermak blijft.” Aan het eind van de middag keek Zelensky streng tijdens een videoboodschap: „Kappen met de politieke spelletjes”, zei hij. „Dit is een van de moeilijkste momenten in de geschiedenis van Oekraïne.”

28-PUNTENPLAN RUSLAND-VS

‘Vredesplan’ is op veel punten niet acceptabel voor Kyiv

Een 28 punten tellend plan van Amerikaans-Russische makelij voelt als capitulatie voor Kyiv, dat met een tegenvoorstel komt.

Simone Peek
AMSTERDAM

Kyiv is door de Verenigde Staten voor de vierde keer onder hoge druk gezet om snel een veelomvattend vredesplan te accepteren dat de regering van president Donald Trump met Moskou heeft opgesteld. Vier pagina’s en 28 punten tellt het voorstel, dat is gelekt door een Oekraïense parlements-lid.

De Amerikanen hebben de verwachting uitgesproken dat de Oekraïense president Volodymyr Zelensky „vóór Thanksgiving” een deal ondertekent. Dat is aankomende donderdag. De deal zou dan naar Moskou doorgestuurd moeten worden en begin december zou er dan een staakt-het-vuren kunnen worden gerealiseerd. Momenteel is er een Amerikaanse delegatie in Kyiv voor onderhandelingen met de Oekraïense president.

„Dit is een van de moeilijkste momenten in de geschiedenis van Oekraïne”, stelde Zelensky vrijdagmiddag in een videoboodschap. „We zijn voor de keuze gesteld: ofwel het verlies van waardigheid, ofwel het risico een belangrijke partner te verliezen. Ofwel de 28 punten, ofwel een extreem zware winter, de moeilijkste en meest gevaarlijke tot nu toe.” Hij stelt rustig te zullen samenwerken met de Verenigde Staten, „opdat de vijand geen aanleiding heeft te zeggen dat Oekraïne geen vrede wil”. Hij kondigde een tegenvoorstel aan.

Het Russisch-Amerikaanse plan wordt door Europese leiders streng bekritiseerd. Europa werd niet betrokken bij het voorstel dat er nu ligt. „We zijn nog aan het analyseren, dit gaat veel sneller dan we ons realiseren”, zei een Europese diplomaat tegen de *Financial Times*. „Dit voorstel komt in feite neer op capitulatie.”

Maar een akkoord nog voordat in Washington de kalkoen wordt aangesneden lijkt uiterst onwaarschijnlijk. Het voorstel bevat meerdere punten die onacceptabel zijn voor Kyiv. Het zou de facto controle moeten afgeven over de regio’s Loehansk en Donetsk – terwijl Rusland die na vier jaar nog steeds niet volledig heeft veroverd. De bevolking daar zou dan Russisch worden.

Omstreden punten

Waarin dit punt verschilt van eerdere voorstellen is dat Oekraïne zich weliswaar moet terugtrekken uit gebieden in de Donbas, maar dat Rusland daar geen militairen zou mogen stationeren.

In Donetsk staan nog twee belangrijke steden overeind die dit nu verhinderen: Slovjansk en Kramatorsk. Rusland heeft vestingsteden uit de industriële ‘Donbas-riem’ (Avdiivka, Bachmoet, Pokrovsk) met de grond gelijk gemaakt.

Andere omstreden punten zijn het terugbrengen van de Oekraïense krijgsmacht tot maximaal 600.000 man – dit zou het land moeilijk verdedigbaar maken, wat een uitnodiging voor Rusland kan zijn tot verdere agressie. Punt 26 vraagt volledige amnestie voor „alle partijen die bij dit conflict betrokken zijn [...] voor hun daden tijdens de oorlog”.

En dan de eis dat de Russische taal beschermd en onderwezen zou moeten worden – wat Oekraïne verdeeld houdt. Plus de eis dat de Russische kerk officiële status moet krijgen, terwijl die volgens experts een verlengstuk van de Russische geheime dienst is.

Lastig is ook de eis dat „alle nazi-ideologie en activiteiten afgezworen en verboden” moeten worden. Enerzijds is het eenvoudig te beloven, maar het zal afhangen van hoe dit door Rusland wordt gedefinieerd. Moskou ziet de kenmerken van het feit dat Oekraïne een soeverein land is, zoals de vlag, als een uiting van nazisme.

Dan is er nog het punt dat de bevroren Russische tegoeden – die overigens grotendeels in Europa staan – deels aangevend worden voor een ‘door de VS geleid herstel- en investeringsprogramma’, waarbij de helft van de winsten naar de VS gaan, en een gedeeld ‘Russisch-Amerikaans investeringsvehikel’.

„De Amerikanen komen erg cynisch en hebzuchtig op mij over”, zegt de Oekraïense analist Ivan Stoepek via een berichtenapp. „Ze kijken maar vanuit één perspectief naar de situatie en dat is: hoe veel kan ik eraan verdienen?”

Chantage

Vrede voor Kerst, dat willen alle Oekraïners wel. Deze week verwoestte een Russische raket een woonflat in Ternopil, waarbij zeker 31 doden vielen, 94 gewonden. Nog dertien mensen zijn onder het puin vermist. Door de Russische aanvalen is er op veel plekken geen elektriciteit, en dientengevolge geen verwarming of stromend water.

Eerdere Amerikaanse ‘vredescampagnes’ gingen telkens gepaard met grote druk op – om niet te zeggen chantage van – Oekraïne. Trump staakte reeds toegezegde wapenleveranties, en stopte tijdelijk met inlichtingen delen. Het zorgde ervoor dat Oekraïne zijn posities in de Russische regio Koersk moest opgeven.

Dit keer voelt Oekraïne sowieso al het mes op de keel. Het is het vierde oorlogsjaar en als gevolg van manschappentekorten houdt Kyiv de situatie aan het front nauwelijks stabiel, terwijl Rusland juist meerdere fronten opent. De Russische troepen winnen – langzaam en met gigantische verliezen – terrein rond Pokrovsk, en in het zuidwesten van de regio’s Zaporizja en Dnipro.

De onthulling van een corruptieschandaal met Oekraïense energiegelden zorgt ondertussen in eigen land voor scherpe kritiek op de manier waarop Zelensky de macht in oorlogstijd heeft georganiseerd en verdeeld.

Kracht haalt Oekraïne echter uit de steun van Europa, dat zich in de onderhandelingen vierkant achter Kyiv heeft geschaard.

„We zoeken naar een rechtvaardige en duurzame vrede, en we beschouwen elementen van dit plan effectief in de richting van dit doel”, stelde de woordvoerder van de Duitse regering, Stefan Kornelius, vrijdag tegenover de pers in Berlijn. „We willen constructief richting geven aan deze dynamiek, die ons dichterbij een blijvende vrede in Oekraïne zal brengen.”

REPORTAGE **JUBILEUM**

Viering onafhankelijk Suriname: ‘Vijftig jaar met vallen en opstaan’

De onafhankelijkheid wordt binnen de Surinaamse gemeenschap in Rotterdam verschillend beleefd en gevierd. Ouderen voelen naast vreugde ook pijn en gemis door hun migratie. Jongeren vieren vooral de diversiteit van de gemeenschap.

Door **Sheila Kamerman** en **Stephan Pronk** Fotografie **Bart Hoogveld**

In het Rotterdamse Fenixmuseum werd een diner gehouden ter gelegenheid van vijftig jaar onafhankelijk Suriname.

Raghenie Bhawanie spreekt tijdens het diner in het Fenixmuseum.

ROTTERDAM

Hij was in „opperbeste” stemming, de dag dat Kinna Alyany (69) in Suriname op het vliegtuig stapte naar Nederland. Hij had zijn schoenen gepoetst, zichzelf keurig aangekleed. Het was een avontuur: de eerste keer zo ver van huis. „En als je vertrok naar Nederland, werd op de radio een verzoekplaatje voor je gedraaid. ‘Adjossi’, van Max Nijman, in mijn geval.”

Zijn moeder bleef achter op de luchthaven in Paramaribo. „Ik zie haar nog voor me. Ze was heel verdrietig. Want je gaat, je weet niet of je terugkomt. Er kan van alles gebeuren.”

Alyany behoort tot de eerste generatie Surinamers die naar Nederland kwamen nadat het land onafhankelijk was geworden, op 25 november 1975, dinsdag vijftig jaar geleden. In dat ene jaar maakten een recordaantal van veertigduizend Surinamers de oversteek, in de decennia daarna zouden nog ruim 200.000 volgen.

In een loods op een bedrijventerrein in Rotterdam-Feijenoord, in de stad waar veel gemigreerde Surinamers terecht kwamen, hangen aan de muur foto's van houten plantagehuizen in Suriname. In deze opslag huist de vereniging Difrenti Rutu, het is een ontmoetingsplek voor de Surinaamse gemeenschap. Al benadrukt oprichter Claire Cornet (56) dat „heel Rotterdam-Zuid” mag binnenlopen.

Het is, zegt Cornet, een „spannende week”, die herinneringen aanwakkerd. Rosita Boldewijn (58), die ook is aangeschoven, knikt. De slapeloze nachten in aanloop naar de grote dag van de onafhankelijkheid. De liedjes op de radio. De koningin die langskwam. En vooral ook: de grote uittocht die volgde. „Iedereen wilde het goed hebben, mensen verkochten hun huizen. Mensen vluchtten het land uit.”

Madame-jeanette

Even verderop in Rotterdam, in het Fenixmuseum over migratie op Katendrecht, vist Raghenie Bhawanie een madame-jeanette-peper uit een pan met water. Oorspronkelijk komt de scherpe gele vrucht uit Suriname. Ze is niet alleen scherp, zegt Bhawanie (41), terwijl ze er een gaatje in prikt. „Ruik maar. Tonen van fruit. Ananas. Mango.” De receptontwikkelaar en kookboekenschrijfster én tweede generatie Surinaamse Nederlander, gebruikt de peper veel: ze wil altijd een pittig component in hartige gerechten.

Bhawanie maakt op deze donderdagmiddag in de keuken van het museum een rotimaaltijd klaar voor 35 Rotterdamse gasten, ter ere van de onafhankelijkheid van Suriname. Dat die onafhankelijkheid niet alleen maar feestelijk was, beseft ze al te goed. Haar ouders kwamen terecht in Friesland, waar Bhawanie werd geboren en opgroeide. Voor haar ouders was de emigratie een cultuurschok, voor hun kinderen is Nederland hun thuisland. Tegelijkertijd voelt Bhawanie zich diep verbonden met Suriname, het land van haar ouders. En ook met India, het land van haar voorouders. En met de andere bevolkingsgroepen in Suriname, die ook

deel uitmaken van de Surinaamse gemeenschap in Nederland. De viering van de onafhankelijkheid staat voor haar in het teken van die diversiteit.

Toen Suriname een kolonie was, had Nederland er baat bij de bevolkingsgroepen tegen elkaar op te zetten, vertelt ze. Een opstand tegen de kolonisator vereist samenwerking. „Nu zijn die eenheid en gedeelde geschiedenis juist belangrijk.”

Daarom vindt ze het zo mooi dat de madame-jeanette-peper een van de weinige ingrediënten is die alle Surinamers gebruiken. „Of je nou Chinees, Javanese, Afro-Surinaams of Hindostaans bent, zoals ik, altijd heeft de madame-jeanette een plekje in de keuken.”

Bezinningsdag

Vanaf half zes druppelen de gasten binnen. Op de sierlijk ingedekte tafel liggen bananenbladeren naast de borden. Buurtbewoner Monique van der Burg (63) heeft haar broer Cees (69) meegenomen, die even over is uit Italië. Ze heeft collega's en vrienden met Surinaamse wortels en vindt het belangrijk de geschiedenis te kennen. Dat zeggen meer gasten: de geschiedenis van Suriname is ook de geschiedenis van Nederland als kolonisator. Geen fraaie geschiedenis – maar wel onze geschiedenis.

Daarnaast, zegt Van der Burg, is het heel leuk om samen te eten en de diversiteit van Rotterdam te kunnen proeven. Met een knipoog naar haar broer: „Dat is ook goed voor je culturele ontwikkeling.”

De onafhankelijkheidsviering voelt, zegt Claire Cornet in Feijenoord, voor sommige Surinamers dubbel. „Vandaag vroeg een collega: waarom vier jij feest? Ik vier het niet. Wat ik had meegemaakt, is niet om te vieren. Noem het een bezinningsdag, zei ze. Toen zei ik: maar we zijn wel vijftig jaar onafhankelijk van Nederland. Ook al gaat het niet goed met het land, we vieren wel feest. Het is vijftig jaar met vallen en opstaan.”

Suriname wilde te snel onafhankelijk worden, vult Alyany aan. Het was de tijd van het kabinet-Den Uyl en Nederland wilde af van het koloniale verleden. Maar Suriname was volgens velen nog niet klaar om op eigen benen te staan. „De

mensen die hiervoor hebben getekend, dachten vooral aan zichzelf. Veel Surinamers vonden dat ze niet goed voorbereid waren om onafhankelijk te worden.”

Geland in Nederland, viel vooral op hoever de bevolking afstond van Suriname. „We werden roetmop genoemd, of krullenbol”, herinnert Alyany.

Cornet: „Terwijl we eigenlijk broers en zussen van elkaar waren.” Op school in Suriname leerden ze Nederlandse kindliedjes. Ze vierden Sinterklaas. Sneeuw hadden ze nog nooit gezien, maar iedereen wist wat een slee was. Cornet: „Wij waren Nederlanders! Wij kenden de Nederlandse kaart beter dan de mensen hier.”

Boldewijn begint te zingen. *Groningen met Groningen. Friesland met Leeuwarden. Drenthe met Assen. Overijssel met Zwolle...* Dat liedje leerden wij uit ons hoofd. Maar dan kwam je in Nederland en wist niemand iets van Suriname.”

Vanaf links: Claire Cornet (56), Kinna Alyany (69) en Rosita Boldewijn (58).

ten proeven met hun ogen dicht.

Net als Bhawanie experimenteert Gaya-dien graag met smaken van verschillende culturen uit het land van haar ouders én van Nederland. Dus stopt ze rustig Hollandse groenten in de Surinaamse *pom* (gerecht van pomtayer-wortel met zoutvlees of kip) of in de *pani puri*. Feitelijk kun je er alles instoppen, lacht ze. „Mijn neefjes vullen ze met slagroom, hagelslag of ijs.”

Terwijl de schalen op tafel worden gezet, heeft Bhawanie een quizvraag voor de gasten: waar komt de roti eigenlijk vandaan? Ja, uit Suriname, maar het is van oorsprong een Indiaas gerecht, vertelt ze, net als de *pani puri*. Op tafel staan schalen aardappelen met kousenband, gestoofde pompoen en *dahl* van gele linzen. Chutneys van mango, limoen en tomaat. En Surinaams zuur van ingemaakte groente en fruit.

Koffers

Bhawanie legt de witte Nederlanders uit hoe je roti moet eten – niet door alles op de rotiplaat te storten en die op te rollen, zoals ze nogal eens ziet. Roti is Indiaas brood, legt ze uit. Je scheurt kleine stukjes af om daarmee de verschillende gerechten op je bord mee op te pakken. „Voor telkens het perfecte hapje.”

Bhawanie en Gayadien hebben nooit overwogen om in Suriname te gaan wonen. Gayadien is wel vaak in Suriname en voelt zich daar op haar gemak, al weet ze dat Surinamers haar als Nederlander zien. Datzelfde gevoel heeft ze in India. „Ik zie eruit als de mensen daar, ik heb Hindi geleerd door Bollywoodfilms te kijken. Maar ik ga daar niet wonen. Ik ben Rotterdammer. Thuis is hier.”

De ouders van Claire Cornet zijn wel terugverhuisd, net als haar zusje, ook bij haarzelf kriebelt het weleens. „De dag dat mijn moeder zegt: het gaat niet meer, laat ik alles achter en ga ik voor mijn ouders zorgen. Dat heb ik mijzelf beloofd. En mijn ouders ook. Ik heb daar alles. Een huis, mijn familie. Ik hoef alleen mijn koffers te pakken.”

Boldewijn beaamt dat. „Nederland is mijn stiefmoeder. Als ik terugga, ben ik bij mijn echte moeder.”

Advertentie

**NOOIT MEER JE
SCHOENEN AANRAKEN™**

SKECHERS

HANDS FREE

Slip-ins

Niet Meer Bukken.

Nooit Meer Je Schoenen Aanraken.

Just Step In & Go.

**HANDS FREE,
JUST STEP IN & GO**

REPORTAGE **VRIJHEID VAN MENINGSUITING**

Meer Britten opgepakt voor uitingen op sociale media

Het aantal arrestaties op basis van socialemedia-uitingen is flink toegenomen in het VK de afgelopen jaren. „Het idee dat de politie zich overal mee moet bemoeien zit diep in onze cultuur gebakken.”

Denise Retera
TOLLERTON/LONDEN

Terwijl hij de video op zijn telefoon laat zien, staart Pete North (46) stilletjes voor zich uit en neemt trekjes van zijn vape. Zijn vriendin zit naast hem op de zwartleren bank en streelt zijn been. De video heeft North zelf gemaakt toen hij in september werd opgepakt vanwege een meme die hij op X had geplaatst. Dat gebeurde hier, in zijn eigen huis in Tollerton, een pittoresk Engels dorpje nabij York. Het is een klein huis met boterkleurige muren en beige tapijt. Er staan modelvliegtuigen uit de Tweede Wereldoorlog in de huiskamer en ook het skelet van Norths recent overleden kat.

In de video zie je twee politieagenten in de woonkamer staan. North filmt vanaf de bank. Een van de agenten vertelt hem dat er een melding bij de politie is gedaan van een onlinepost van North. De melder kon het bericht „niet waarderen”. „Ons hate crime team heeft ernaar gekeken en besloten dat er verder onderzoek nodig is.” De agent kijkt op zijn horloge. „Helaas is het nu 21.31 uur.”

„Twitter, Facebook?” vraagt North gelaten.

„Can’t explain too much”, zegt de agent. „Als je spullen hebt die je graag wil meenemen...”

„Wat? Jullie nemen me nu mee? Mid-den in de nacht, vanwege een tweet?”

„Ja, unfortunately. Helaas is dit mijn rol.”

Het X-bericht waar het uiteindelijk om blijkt te gaan, is een *repost* van een plaatje van de Palestijnse vlag waarop staat: „Fuck Hamas, Fuck Palestine, Fuck Islam. Want to protest? Fuck off to a Muslim country and protest”. Pete North - een lange man met een bril, die een zwarte spijkerbroek en een zwart vest draagt - (her)plaatst vaker berichten van deze aard. Hij is een fulltime politieke blogger. North is rechts, maar schrijft vaak kritisch

over de rechtse politiek in het Verenigd Koninkrijk.

Nadat hij thuis is gearresteerd, wordt hij achter in het politiebusje gezet en nemen de agenten hem mee naar het bureau. Daar moet hij de cel in, maar omdat hij claustrofobisch is, mag hij op de lucht-plaats blijven. „Het was ijskoud, dus ze gooiden me een deken toe.” Op een gegeven moment wordt hij naar binnen geroepen voor verhoor. „Toen ik hoorde om welke meme het ging, moest ik lachen. Hamas is een terroristische organisatie!” Verder kan North niet bepaald lachen om zijn arrestatie. Hij is ervan geschrokken en erg verontwaardigd, daarom vindt hij het moeilijk om de video te zien.

Toename arrestaties

Rond vier uur ’s nachts mocht North weer naar huis en zou hij nog horen of hij aangeklaagd zou worden. Ongeveer een maand later blijkt dat niet het geval. North laat de brief van de politie zien. Daarin staat dat er „onvoldoende bewijs” is om een „reële kans op veroordeling te bieden”.

North is niet de enige. In het Verenigd Koninkrijk dringt de vraag zich op of de vrijheid van meningsuiting in het geding is. De laatste tijd wemelt het in de Britse media van verhalen over Britten die worden opgepakt voor een bericht op sociale media dat wel aanstootgevend is, maar geen dreigement bevat. Vaak gaat het om berichten van rechts-conservatieve aard.

„Onmiddels spreekt zelfs de minister van Binnenlandse Zaken, Shabana Mahmood, zich uit: de hoeveelheid arrestaties roept vragen op over hoe de politie te werk gaat. Vorige week stelde Mahmood een onderzoek in naar de wetgeving op het gebied van publieke orde en hate crimes. „Onze wet moet de maatschappij beschermen, en tegelijkertijd het recht op protest en vrijheid van meningsuiting beschermen.”

Aan de andere kant van het politieke spectrum treedt de politie de laatste tijd ook stevig op. Bij pro-Palestinademonstraties van het Britse Palestine Action worden telkens honderden mensen gear-

Carolyn Gelenter werd opgepakt door de politie vanwege haar deelname aan een protest van Palestine Action.

FOTO JUSTIN GRIFFITHS-WILLIAMS

De rechtse blogger Pete North is in september opgepakt vanwege een bericht op sociale media. FOTO MARK HILLIER

resteerd. Dat kan de politie doen doordat de actiegroep deze zomer werd aangemerkt als een terroristische organisatie, nadat leden inbraken bij een luchtmachtbasis van de Royal Air Force en daar militaire vrachtvliegtuigen beschadigden.

De overheid publiceert geen aparte cijfers over arrestaties voor berichten op sociale media, maar *The Times* deed er dit voorjaar dataonderzoek naar. De Britse krant concludeerde dat het aantal arrestaties de afgelopen jaren flink is toegenomen. Waren het er in 2017 nog ruim 5.000, in 2020 waren het er bijna 10.000 en in 2023 meer dan 12.000. Dat zijn ongeveer 33 arrestaties per dag en een stijging van bijna 58 procent ten opzichte van vóór de coronapandemie. Waarschijnlijk ligt het werkelijke aantal nog hoger, want niet alle politiekorpsen hebben hun cijfers gedeeld met de krant.

De berichten waarvoor Britten worden gearresteerd gaan over allerhande zaken. Zo werd een 71-jarige man thuis gearresteerd door zes agenten nadat hij op een pro-Palestijns X-account had gereageerd met: „Eén stap verwijderd van het bestormen van Heathrow, op zoek naar Joodse passagiers”. De ouders van een negenjarig meisje werden gearresteerd nadat ze in een WhatsAppgroep kritiek hadden geuit op het wervingsbeleid voor een nieuwe directeur van de basisschool van hun dochter.

Strafmaat

Soms zijn de berichten heftiger en wel als dreigement op te vatten, maar dan gaat het publieke debat vaak over de strafmaat, die sommigen buitensporig vinden. Bijvoorbeeld in het geval van de 42-jarige Lucy Connolly die werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van meer dan 2,5 jaar. Na de moord op drie kinderen in 2024 in Southport plaatste ze het volgende bericht op X: „Massale uitzettingen nu. Steek alle f*cking hotels vol met die ki**t*zen in de fik, wat mij betreft. En pak daarbij de verraderlijke regering en politici gelijk mee. Ik word er miselijk van als ik denk aan wat deze gezin-

nen nu zullen moeten doorstaan. Als dat mij racistisch maakt, prima.” Met de hotels verwijst ze naar de vele hotels in het VK waar asielzoekers worden opgevangen. Later bleek dat de dader, de destijds zeventienjarige Axel Rudakubana, geen asielzoeker was.

Volgens Paul Bernal, hoogleraar informatierecht aan de University of East Anglia in Norwich, handelt de politie bij bovengenoemde arrestaties meestal onder (één van deze) twee wetten: de Malicious Communications Act 1988 en de Communications Act 2003. „Die eerste was oorspronkelijk bedoeld voor kwaadaardige brieven: *poison pen letters*”, vertelt Bernal via een videoverbinding. „Dan ging het bijvoorbeeld om iemand die een anoniem briefje naar een dorpsgenoot stuurde met een tekst als: ‘Ik weet wat je hebt gedaan. Jij bent een slechte heks die zich zou moeten schamen.’ Later is de wet enigszins aangepast om hem toepasbaar te maken op het internet, maar het ging nog steeds vooral om rechtstreekse berichten van de één naar de ander.”

Bij de Communications Act 2003 gaat het volgens de hoogleraar om misbruik van een „communicatiesysteem” door iets te sturen dat „zeer aanstootgevend” is of, „van een ongepaste, obscene of dreigende aard”. „Dus ja, dat zijn heel brede, vage termen.”

Hoewel de wetten dus al lang bestaan en niet volledig aansluiten bij de nieuwe internetrealiteit, heeft de politie besloten er meer naar te handelen. Waarschijnlijk gaat het om een nieuwe politiestrategie, zegt Bernal. „Die is niet officieel aangekondigd, dat doet de politie niet. Het lijkt erop dat die strategie rond 2019 werd geïmplementeerd. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het publieke debat over online uitingen. Zo’n vijftien jaar geleden stond dat in het teken van de vrijheid van meningsuiting, dus was er een hoge drempel: mensen werden niet snel vervolgd voor een aanstootgevend bericht. *Flash forward* naar 2019: mensen werden bezorgd over het veilig houden van het internet, dus werd er een lagere drempel ingesteld.” De

landelijke politie zegt niet te willen reageren op vragen van *NRC*, omdat het zou gaan om „operationele werkzaamheden”.

De vraag is waarom specifiek in het VK zo hard wordt opgetreden, want zorgen over haatberichten op sociale media spelen ook in andere landen. Bernal: „De steun van het VK voor vrijheid van meningsuiting is historisch altijd al veel beperkter geweest dan dat het doet voorkomen. Dat zie je alleen al aan de anciënniteit van de wetten. Vooral onder Margaret Thatcher [in de jaren tachtig premier namens de Conservatieve Partij] werd die vrijheid beperkt. Het werd media bijvoorbeeld verboden om de echte stemmen te gebruiken van woordvoerders van Sinn Féin [een politieke partij] die streeft naar een verenigd Ierland], omdat de regering bang was dat ze anders te veel steun zouden krijgen. Dus werden die stemmen nagesynchroniseerd.”

„Bovendien zit het idee dat de politie zich overal mee moet bemoeien diep in onze cultuur gebakken.” Volgens Bernal zie je dat ook bij Palestine Action. „We hebben een lange geschiedenis van erg hard optreden tegen demonstranten.”

Holocaust

Dat heeft de Joodse Carolyn Gelenter (68) ondervonden, vertelt ze in haar knusse sociale huurwoning in de Londense wijk Bloomsbury. Ze was de afgelopen tijd veel in de Britse media door een video van haar arrestatie bij een protest van Palestine Action op 6 september, waar bijna negenhonderd mensen werden gearresteerd. In het filmpje is te zien hoe ze aan een journalist vertelt dat haar vader de Holocaust heeft overleefd, dat het verschrikkelijk is wat er in Gaza gebeurt en dat niet alle Joden een Israëliische staat willen. Dan komt er een politieagent op haar af: „Pardon, ik ga u arresteren.” Galenter reageert verontwaardigd. „Ik ben de dochter van een Holocaust-overlevende!” Ze gaat zitten en demonstrant om haar heen beginnen „Shame on you!” te roepen naar het groepje agenten. „Ready, raise, lift!” De agenten tilen Gelenter op en dragen haar weg.

Hoewel de wetten al lang bestaan en niet volledig aansluiten bij de nieuwe internetrealiteit, heeft de politie besloten er meer naar te handelen

„Ik werd in een busje gezet en naar een geïmproviseerd politiebureau gereden”, vertelt Gelenter. Ze zit in een luie stoel met haar blote voeten opgetrokken. Aan de woonkamerdeur hangt het kartonnen bord dat ze om haar nek had toen ze gearresteerd werd: „Deze dochter van een overlevende van de Holocaust zegt: stop de genocide in Gaza!” Bij het bureau, onder een tent, vroeg de politie om haar persoonsgegevens, maar die wilde ze niet geven. „Toen werd ik weer in een busje gezet en na anderhalf uur rijden kwamen we aan bij een cellencomplex.” Hoewel de politie „heel aardig” was en ze eten en een boek kreeg, vond Gelenter het „verschrikkelijk” om in de cel te zitten. Ze werd rond vier uur ’s middags opgepakt en rond tien uur ’s avonds werd ze uit de cel gehaald. „Er werden een dna-monster en foto’s genomen en daarna mocht ik naar huis.”

Transgenders

De politie had niet de capaciteit om haar meteen te ondervragen en eventueel aan te klagen. Binnenkort moet Galenter naar het bureau voor haar ondervraging. Mogelijk moet ze dus uiteindelijk voor een rechter verschijnen. Er worden al verschillende Britten vervolgd voor hun deelname aan protesten van Palestine Action.

Uit hetzelfde dataonderzoek van *The Times* waaruit blijkt dat het aantal arrestaties onder de communicatiewetten flink is toegenomen, blijkt ook dat het aantal bestraffingen op grond van die wetten juist is afgenomen. Ging het in 2015 nog om bijna tweeduizend veroordelingen, in 2023 was dat bijna gehalveerd tot ruim duizend. Volgens de krant zijn „bewijskundige moeilijkheden” de meest voorkomende reden hiervoor.

Na landelijke ophef over de arrestatie van de bekende comedian Graham Linehan afgelopen september op de Londense luchthaven Heathrow - hij had iets getweet over transgenders - zei Mark Rowley, chef van de politie van Greater London, dat de politie behoefte heeft aan verduidelijking van „de wetgeving en het beleid”.

Advertentie

XXX
AMSTERDAM
Regio Amsterdam en omstreken

De Onverwoeste Zusters van Hoogezand-Sappemeer
Naar een idee van Ilse Warringa en Rop Verheijen
3 t/m 11 dec
de la mar 15 jaar

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

In Het Kasteel van Sinterklaas is de werkkamer van de Sint, een pietenslaapzolder met stapelbedden, en een bakkerij waar kinderen pepernotendeeg mogen kneden. FOTO'S MERLIN DALEMAN

REPORTAGE **FOLKLORE**

Het Kasteel van Sinterklaas betovert kinderen én maakt deel uit van een miljoenenbusiness

Het Kasteel van Sinterklaas in Helmond is een nostalgisch decor voor een feest dat steeds professioneler en commerciëler wordt. Binnen laat de Sint z'n teddybeer zien, buiten draait de sinterklaaseconomie op volle toeren.

Juliette Vasterman
HELMOND

Een groepje kinderen sluipt de werkkamer van Sinterklaas binnen. De goedheiligman is achter het bureau in slaap gesukkeld, zijn hoofd rust op Het Grote Boek. Sint snurkt zachtjes. Op het bureau ligt een bordeauxrood tafelkleed, afgezet met goudkleurige linten. Er staan een draaischijftelefoon en kandelaren. „Sint! Sint!”, roepen de kinderen, aangemoedigd door de Schoorsteenpieten. Sinterklaas schrikt wakker. „Nou kinderen, wat leuk dat jullie er zijn!”

Langzaam staat de Sint op. Achter hem hangt een negentiende-eeuws olieverfschilderij met paarden en chique burgers. De Sint loopt naar een hoek van de kamer, waar hij plaatsneemt op z'n troon met baldakijn, fluwelen gordijnen en gouden ornamenten. „Jij heet Xavi”, zegt de Sint tegen een kind, terwijl hij de naam afleest van een kartonnen naambandje dat het jongetje op zijn hoofd draagt. „Nee, Tjavi! Niet Xavi!” gilt Tjavi verontwaardigd. Sinterklaas lacht en knikt. „Natuurlijk: Tjavi. En ik zie Kim en Mees, die ken ik ook nog. Hoe is het met jullie? Kom maar, geef eens een hand.” Tjavi geeft een boks. De kinderen bezoeken het zevenhonderd

derd jaar oude Kasteel Helmond, in het centrum van de stad, nu omgedoopt tot Het Kasteel van Sinterklaas. Tot 5 december begeleiden 170 pieten de bezoekers langs de vertrekken. Er is een pieten-slaapzolder met stapelbedden, een postkamer waar de verlanglijstjes binnenkomen en in de bakkerij mogen kinderen pepernotendeeg kneden. Op het plein voor de burcht (vrij toegankelijk) helpen zo'n 295 vrijwilligers bij de draaimolen, het Smickelhoekje, de knutselclub en een klein theater.

TikTok
Een kaartje voor een rondgang door het kasteel kost 4 euro per kind, 7,50 euro voor volwassenen - met een maximum van zes kaartjes per bestelling. Die limiet is nodig, want de animo is groot. Zo'n 24.000 kinderen en ouders bezoeken jaarlijks het kasteel, dat al 21 jaar rond deze tijd in bruikleen wordt genomen door Sinterklaas. Gezien de belangstelling blijft groeien, wordt sinds een paar jaar geloot, legt een woordvoerder uit: geïnteresseerden kunnen zich digitaal inschrijven; ongeveer een derde krijgt een kaartje. Festiviteiten rond Sinterklaas winnen de laatste jaren aan terrein. Het aanbod is uitgebreid; kinderen kunnen ook naar de Sint in het Muiderslot in Muiden, overnachten in het Grote Sinterklaashuis in

In Rotterdam kunnen kinderen bij het Mariniersmuseum de stoomboot vanbinnen bekijken en in Hoorn rijdt de populaire Pieten Express

Heemskerk, of het Pietentrainingsparcours doen in het Pakhuis van Sinterklaas in Broek op Langedijk. Bovendien worden door het hele land sinterklaastheatershows gehouden, draaien sintfilms in de bioscoop en worden nieuwe sinterklaasliedjes via YouTube, TikTok en Spotify miljoenen keren gestreamd. En naar het *Sinterklaasjournaal* kijken per dag ongeveer een miljoen mensen. Er is meer. De intochten trekken duizenden bezoekers: vrijwel iedere stad of dorp viert eigenhandig de aankomst van de goedheiligman. Vakantieparken organiseren sinterklaasweekenden met optredens, overnachtingen en meet-and-greets. Het Landgoed van Sinterklaas in pretpark Walibi Wassenaar heeft onder meer een Pietenparade. In Rotterdam kunnen kinderen bij het Mariniersmuseum de stoomboot vanbinnen bekijken en in Hoorn rijdt de populaire Pieten Express, een stoomtram die naar Wognum tuft. Nog steeds niet verzadigd? Opteer dan voor een van de sinterklaascircussen, pietenkermissen, pietenbingo's, pietendisco's of een van de talloze kleinere activiteiten door het hele land. **Tweedehands** Ook in de (online) winkels is de sinterklaasgedrukte merkbaar. Bol.com laat weten dat Sinterklaas „op volle toeren draait” en dat de verkoop van cadeautjes uit *Het Grote*

te Speelgoedboek nu al hoger ligt dan in dezelfde periode vorig jaar. Albert Heijn en Kruidvat verkopen een XL-kartonnen-schoorsteen, waardoor pepernoten of cadeautjes naar beneden vallen. Op TikTok laten jonge ouders zien dat het lastig is om het gevaarte in elkaar te zetten. Er is bij Jamin weer een run op chocoladeletters met opvallende smaken. Vorig jaar ging de Kesbeke-letter (met augurk) viraal, nu de letter met Fristi-smaak. De matcha-letter en de Zeeuwse-bolusvariant zijn vrijwel uitverkocht, bevestigt de directeur. En wie nog een surprise moet maken, kan die nog kant-en-klaar kopen bij verscheidene bedrijfjes. Of anders - nieuw én tweedehands - in grote hoeveelheden op Marktplaats. Sinterklaas is groter dan ooit, stelt Okke Verberk, eigenaar van MediaDome. Hij runt de *Mega Sint Show*, waarin Sinterklaas en de pieten avonturen beleven en liedjes zingen. Verberk speelt zelf Party Piet Pablo. Dit jaar worden 63 voorstellingen gegeven die in totaal ruim zestigduizend bezoekers trekken. Tien jaar geleden begon hij met één voorstelling, „op een woensdagmiddag”. Elk jaar groeide de animo. Inmiddels staat de *Mega Sint Show* in onder meer Ahoj, AFAS Live en de Brabanthallen. „De meeste voorstellingen zijn uitverkocht”, zegt Verberk. „Zelfs kaarten op onhandige tijden, zoals maandagavond om zeven uur, zijn weg.” Hetzelfde succes geldt voor de liveshow van de Club van Sinterklaas, die al 26 jaar bestaat. „Het begon ooit klein”, vertelt Marin van den Berg, mede-eigenaar van mediabedrijf Jabadoo. „En nu zijn er 24 voorstellingen in Utrecht en Den Haag en komen er circa 35.000 bezoekers. Bijna alles is uitverkocht.”

Miljoenenbusiness
De theatershows staan niet op zichzelf: ze maken deel uit van een bredere sinterklaasindustrie die films, muziek, online content, gastrollen voor bekende Nederlanders en merchandise met elkaar verweeft. Zo heeft de *Mega Sint Show* in samenwerking met een andere producent al jaren een eigen bioscoopreeks: *De Grote Sinterklaasfilm*. Die trok dit jaar in oktober al ruim 100.000 bezoekers, „een unicum”, zegt Verberk, die in totaal meer dan 200.000 mensen verwacht. Ook *De Club van Sinterklaas Film* is populair: hij

Acht jaar geleden stapten zowel De Club van Sinterklaas als de Mega Sint Show over op roetveegpieten

is al door 180.000 mensen bekeken. De film van vorig jaar trok 340.000 bezoekers in de Benelux. Een kaartje voor de theatershow kost rond de 30 euro, een filmticket tussen de 9 en 15 euro. Het is een miljoenenbusiness: de film van De Club van Sinterklaas van dit jaar brengt in Nederland waarschijnlijk zo'n 2,4 miljoen euro aan *box office* op, ruim het dubbele van de film uit 2012, zo blijkt uit cijfers van Box Office Mojo. De muziek uit de shows en films is een belangrijke aanjager voor het succes. De liedjes worden miljoenen keren gestreamd en gedeeld via sociale media. Verberk scoorde twaalf jaar geleden een enorme hit met *De Pieten Sinterklaas Move*, een nummer met inmiddels 65 miljoen views op YouTube. „Het liedje overleeft generaties”, zegt hij. „Muziek is voor kinderen dé manier om het verhaal vast te houden. Een liedje blijft hangen, daarvoor leeft het feest veel langer door dan één voorstelling.”

Etalage
Die populariteit van Sinterklaas staat in schril contrast met het straatbeeld, waar de goedheiligman terrein verliest. Vroeger zat Sinterklaas met z'n Pieten in warenhuizen, waar kindjes op schoot konden. Etalages en winkels waren versierd met vlaggen, mijters en afbeeldingen van - toen nog - Zwarte Piet. Dat beeld is vrijwel verdwenen, ziet ook Paul te Grotenhuis, woordvoerder van branchevereniging INretail. „Winkeliers stappen steeds vaker over op een algemene feestdagensfeer”, zegt hij. Tijdens corona kregen veel retailers financiële klappen, sindsdien letten ze scherper op kosten en inzet, vertelt Te Grotenhuis. Met de openvolging van feesten en kortingsacties - Halloween, Black Friday, Sinterklaas, Kerst - is het praktischer één flexibele winteretalage te maken dan voortdurend volledig om te bouwen. Zie bijvoorbeeld de Bijenkorf in Amsterdam: in de etalage staan en hangen knuffelberen, gekleurde pakjes, kerstbomen en lichtjes. Een enkele beer draagt een pietenpet en er hangt één Sinterklaasstaf. „Die kun je straks zó weghalen”, zegt Te Grotenhuis. Daarbij wint Kerst de laatste jaren aan populariteit, zo blijkt uit onderzoek van ABN Amro. En omdat winkels in decem-

ber gemiddeld zo'n 10 procent van hun jaaromzet draaien, is het voor retailers aantrekkelijker de versiering breed en algemeen te houden. Ook de Zwarte Piet-discussie zal een rol hebben gespeeld, denkt Te Grotenhuis. „Winkeliers wilden niemand voor het hoofd stoten.” **Beestje** Acht jaar geleden stapte zowel De Club van Sinterklaas als de Mega Sint Show over op roetveegpieten. Dat betekende niet alleen andere schmink, maar ook subtieler haarwerk en het verdwijnen van de rode lippen. Zowel Van den Berg als Verberk praat liever niet over de kwestie: het blijft een gevoelig onderwerp. Ze vertellen dat de pieten inmiddels uitgroeiden tot herkenbare personages. De Club van Sinterklaas heeft onder meer Coole Piet, Danspiet en Testpiet; de *Mega Sint Show* Party Piet Pablo en Love Piet. „Zonder kostuum herkennen kinderen mij helemaal niet”, zegt Verberk.

Terug in het Helmondse kasteel ontvangt Sinterklaas een nieuwe groep kinderen. „Willen jullie nog een kamer zien?”, vraagt hij. Er volgt een koor van enthousiaste ja's. „Piet, kom je even helpen?” De deur zwaait open. „De slaapkamer van Sinterklaas!” roept een meisje verrukt. De Sint gaat op het bed zitten, de kinderen op de grond. „Slaap ik hier alleen?” vraagt hij. „Nee hoor”, zegt hij, terwijl hij een pluche beestje omhooghoudt. „Dit is Bella. Moet je voelen hoe zacht mijn teddybeer is.” Daarna laat de Sint zijn gouden tandenborstel zien. Dan schuift vanuit de werkkamer een pianist achter de piano en zet 'Dag Sinterklaasje' in. Het is het signaal dat het bezoek erop zit. Bij de uitgang krijgen de kinderen een doosje pepernoten. Een peuter stort zich boos op de grond. „Ja, helaas, het is voorbij”, zegt zijn moeder, terwijl ze haar kind optilt. „Zeg maar: dankjewel Sinterklaasje.”

Advertentie

Gezocht: Lid Raad van Toezicht met museaal/erfgoed profiel

openluchtmuseum.nl/rvt-profiel

Advertentie

Groepsreizen Sale!

Korting tot **250,- p.p.**

- ✓ Altijd de beste prijs
- ✓ 75 bestemmingen, meer dan 180 groepsreizen
- ✓ Reis in kleine groepen, altijd met Nederlandssprekende reisleiding

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

VIISI
hypotheek

Consultant

Bedrijf | Viisi is een vooruitstrevend hypotheekadvieskantoor met een duidelijke missie: Let's change finance. Ze bieden onafhankelijk advies dat mensgericht en transparant is. Ze vergelijken het aanbod van meer dan 40 geldverstrekken en zetten zich dagelijks in om de financiële wereld eerlijker te maken. Functie | Als Consultant Hypotheken geef je klanten persoonlijk advies bij het kopen van een woning. Je bent hun vaste aanspreekpunt en werkt samen met bevlogen collega's. Bij Viisi krijg je de ruimte om te groeien, samen te werken en écht iets te betekenen voor je klanten.

Amsterdam, Utrecht, Den Haag Financial Services
Wo Master 0-2 jaar Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Joris Jansen, +31 6 575 309 28

KWPS
Employee Benefits & Risk Management

(Aankomend) Partner | Pensioenexpert

Bedrijf | KWPS is een top nichekantoor dat adviseert over pensioen, arbeidsvoorwaarden en complexe verzekeringsoplossingen. Met een team van ervaren fiscalisten, juristen en economen bieden ze diepgaande kennis en een praktische aanpak, zodat cliënten altijd "in control" zijn. Functie | Ben jij een ondernemende pensioenexpert met visie, communicatieve kracht en een sterk netwerk? Bij KWPS bouw je aan je eigen cliëntenportefeuille, werk je aan complexe vraagstukken en groei je mee als partner in een hecht, multidisciplinair team.

Amsterdam Consultancy Wo Master
+7 jaar € 75.000 - € 135.000/jaar

Contactpersoon YER:
Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

espritICT

Accountmanager

Bedrijf | Bij Esprit ICT werk je aan technologie die levens redt. Zij leveren innovatieve persoonsbeveiliging en alarmering voor kritieke omgevingen in zorg, industrie en overheid. Met een informeel team van 45 collega's en een sterke marktpositie maken ze dagelijks impact. Functie | Je bent hét aanspreekpunt voor klanten. Je vertaalt veiligheidsvragen naar slimme oplossingen, bouwt relaties op en genereert new business in kritieke sectoren. Je werkt nauw samen met engineers, projectmanagers en technologiepartners om maatwerkoplossingen aan te bieden.

Breda/hybride IT Hbo
+5 jaar Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Julian Smits, +31 6 512 433 23

Brackmann

Advocaat-Medewerker Bouw- en/of Aanbestedingsrecht

Bedrijf | Brackmann is een toonaangevend nichekantoor, gespecialiseerd in Aanbestedingsrecht, Bouwrecht en Gebiedsontwikkeling. Al ruim 20 jaar combineren zij diepgaande expertise met een pragmatische, resultaat-gerichte en vindingrijke aanpak. Functie | Jij bent de advocaat die complexe dossiers in Bouw- en Aanbestedingsrecht met flair en scherpte aanpakt. Je adviseert bij strategische aanbestedingen, procedeert in spraakmakende zaken en werkt samen met ervaren collega's. Met scherp juridisch inzicht, lef en visie maak jij verschil in toonaangevende projecten én je eigen carrière.

Rotterdam Legal Wo Master
3-5 jaar Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

YER
ambitions in motion

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

ZO SIMPEL IS HET NIET

Met het juiste beleid win je nog geen harten

COLUMN

Het vertrouwen van de kiezer win je niet zomaar terug, schrijft *Marieke Stellinga*. Die heeft nu eenmaal zijn eigen gedachten over goed beleid en feiten.

Als we nou maar snel een stabiel kabinet krijgen dat grote problemen oplost, dan komt het allemaal goed. Dan zijn minder Nederlanders ontevreden, krijgen ze wat meer vertrouwen in de politiek, worden kiezers minder grillig in hun stemgedrag, én stemmen ze misschien in minder groten getale op radicaal-rechtse partijen. Het is een verwachting die ik heel vaak proef bij politici en in analyses over de afgelopen verkiezingen. Goed beleid als remedie tegen de nog steeds historisch grote steun voor partijen als FVD en PVV. Nou denk ik ook dat er veel misgaat als we geen stabiel kabinet krijgen dat probeert grote problemen op te lossen. Politieke stilstand en chaos tasten het vertrouwen in de overheid aan, en laten de economie en samenleving vastlopen in rechts-zaken en strijd om ruimte. Een aanpak kabinet is een noodzaak, een basisvoorwaarde. Maar ook met knettergoed beleid blijft het winnen van politieke steun hard werken. Want met goed beleid win je nog geen harten.

Die gedachten kwamen bij mij op toen ik onlangs luisterde naar de Tinbergenlezing van de veelgeprezen Harvard-econoom Stefanie Stantcheva (39). Zij doet fascinerend onderzoek naar hoe mensen denken over economische kwesties zoals belastingen, klimaatbeleid, handel en inflatie. En naar hoe die houding wordt gevormd. Door hun eigenbelang? Hun politieke overtuiging? Hun afkomst? Daarvoor gebruikt ze grootschalige online enquêtes en experimenten. Een van de fascinerende dingen die ze ontdekte: Donald Trumps economische beleid mag in de ogen van veel economen onverstandig zijn, veel burgers vinden zijn beleid uitermate logisch. Neem inflatie.

Trump pleit er al tijden voor de rente te verlagen om de inflatie te verminderen. Economen weten: dit is doorgaans het omgekeerde van wat een centrale bank moet doen. Door een lagere rente wordt geld lenen goedkoper en sparen minder lucratief, dat wakkerd de vraag aan naar goederen en diensten, en stuwt prijzen verder omhoog. Maar veel Amerikaanse burgers redeneren zoals Trump, ontdekte Stantcheva al voor zijn aan-

treden. „Veel mensen geloven dat een hogere rente tot hogere inflatie leidt.”

Die gedachtegang kan gebaseerd zijn op wat mensen hebben meegemaakt, oppert Stantcheva: hoge inflatie en hoge rentes komen vaak tegelijk voor. Als de inflatie hoog is, verhogen centrale banken immers vaak de rente. Wat ook kan: net als inflatie verhoogt een hoge rente de kosten van levensonderhoud. Leningen worden immers duurder. Mensen zien een hoge rente dus als een onderdeel van inflatie. Daarom vinden ze het volkomen logisch die rente te verlagen om de inflatie te verminderen.

Er is meer dat Stantcheva ontdekte. In rijke landen neemt het zero-sum-denken al decennia toe: meer ruimte voor een ander betekent minder ruimte voor mij. De vooruitgang van de een gaat ten koste van een ander. Jonge generaties in rijke landen zijn vaker zero-sum-denkers dan oudere generaties, die - net als economen - vaker geloven dat de taart voor iedereen groter kan worden en we er dus allemaal op vooruit kunnen gaan.

*Mensen overschatten enorm
hoeveel migranten er
in hun land zijn*

De zero-sum-mentaliteit is geen vooroordeel, benadrukt Stantcheva, maar is geworteld in de economische omstandigheden waarin mensen opgroeien. Mensen die in de eerste decennia van hun leven economische vooruitgang hebben ervaren zijn vaker positieve-sum-denkers. Het omgekeerde geldt voor mensen die tijdens economische stagnatie opgroeiden.

Precies hierom zijn jongere generaties in rijke landen vaker zero-sum-denkers: ze maakten minder vooruitgang mee dan oudere generaties. Jongere generaties in ontwikkelende landen zijn juist weer vaker positieve-sum-denkers. Ook interessant: Amerikanen in steden denken vaker zero-sum dan die op het platteland. Mogelijk omdat een huis bemachtigen in steden moeilijker is, oppert Stantcheva. Nog interessanter: zero-sum-denken neemt af met opleidingsniveau, maar Amerikaanse academici denken weer sterk zero-sum.

Zero-sum-denken loopt dwars door partijvoorkeuren heen. Het komt grofweg net zo vaak voor bij Democraten als Republikeinen, laat Stantcheva zien. Zero-sum-denkers zijn vaker voorstanders van hervreiding, diversiteitsbeleid en het

beperken van migratie - een cocktail van links en rechts beleid.

Trump spreekt dus een heel diverse groep mensen aan met zijn zero-sum-denken. Bijvoorbeeld over handel: twee landen kunnen niet beter worden van handel, het ene land verdient ten koste van het andere. Maar het reso-neert waarschijnlijk breder.

Goed verhaal

Bijvoorbeeld omdat mensen enorm overschatten hoeveel migranten er in hun land zijn, concludeerde Stantcheva in 2018 in zes westerse landen. Ze denken bovendien dat immigranten veel vaker afhankelijk zijn van een uitkering dan in werkelijkheid het geval is. Waarom? Het gaat in de media voortdurend over migranten, zegt Stantcheva in een podcast van econoom Steven Levitt. Mensen vertellen dat er veel minder migranten in hun land zijn, verandert gedachten over migratie niet sterk, ontdekte ze. Wat mensen wel positiever laat denken: ze een verhaal vertellen over een hardwerkende migrant.

Mensen hebben dus zo hun eigen gedachten over goed beleid en over de feiten. Hun beeld van de economie is daarbij ook nog politiek gekleurd. Dat geldt bijvoorbeeld sterk bij belastingbeleid, onderzocht Stantcheva onder Amerikanen. Linkse mensen overschatten vaak de ongelijkheid en onderschatten de belastingdruk. Rechtse mensen onderschatten de ongelijkheid en overschatten de belastingdruk.

De les die we hieruit moeten trekken, is niet dat goed beleid geen zin heeft. Beleid dat voor iedereen de koek groter maakt, zoals investeringen in onderwijs, heeft invloed op hoe zero-sum mensen denken, volgens Stantcheva. Ook hoopgevend: uitleggen hoe beleid uitpakt, vergroot de steun voor klimaatbeleid, blijkt uit ander onderzoek van Stantcheva in twintig landen.

De les die we hieruit moeten trekken, is dat goed beleid niet voldoende is. Want het is allerm minst zeker dat het ook als goed beleid wordt herkend door grote groepen mensen. Een nieuw kabinet moet én grote problemen oplossen én de harten van kiezers veroveren met een verhaal over de economie en de samenleving dat mensen geloven.

Marieke Stellinga (marieke.stellinga@nrc.nl) is redacteur van NRC en kijkt op deze plek met een economische bril naar ontwikkelingen in politiek en samenleving.

Melisa Aydinalp is vanwege haar bikiniprotesten uitgegroeid tot een bekende figuur in Turkije. FOTO'S ÖZGE SEBZECİ

REPORTAGE **VROUWENRECHTEN**

Melisa protesteert in bikini in Istanbul: 'Als vrouw kun je het nooit goed doen'

In dit 'Jaar van de familie' pakt de Turkse justitie steeds vaker vrouwen aan die zich onzedig zouden gedragen en kleden.

Suzan Yücel
ISTANBUL

Gespannen zit vrouwen-rechtenactivist Melisa Aydinalp (25) achter het stuur van haar auto. Ze kijkt achterom en neemt een trek van haar dunne sigaret, terwijl ze probeert in te schatten hoe vaak de politie langsrijdt. Naast haar zit mede-activist en vriendin Helin (die niet wil dat haar achternaam wordt gepubliceerd) een protestbord in te kleuren. „Ik heb een radar ontwikkeld voor politiemensen”, zegt Aydinalp. Haar auto ziet blauw van de rook. „Ook voor agenten die undercover zijn. Kijk, daar heb je weer een politieauto.”

De vriendinnen willen onaangekondigd protesteren tegen een uitgelekt wetsvoorstel, dat de rechten van lhbt+’ers inperkt. Volgens dat voorstel kunnen mensen die zich ‘gedragen in strijd

met hun sekse’ daar tot drie jaar gevangenisstraf voor krijgen.

Ze zijn onderweg naar de wijk Yenikapı, in het conservatieve district Fatih. Een regeringsgezind deel van Istanbul, waar veel politie op de been is. Aydinalp heeft al vaker zo’n protest georganiseerd, iedere keer in een ander deel van de stad. „Dit is denk ik wel een van de spannendste locaties”, zucht ze.

Aydinlalp is vanwege haar bikini-protesten inmiddels uitgegroeid tot een bekende figuur in Turkije. Ze is een opvallende verschijning, met lange zwarte krullen tot op haar heupen, hoge hakken en kleine, kleurrijke bikini’s.

Terwijl ze door de stad loopt, kijkt Aydinalp strak voor zich uit; ze blaast op een fluitje en houdt protestborden omhoog. Daarop staan leuzen als ‘Niet het jaar van het gezin, maar het jaar van de strijd’ en ‘394 vrouwen in 1 jaar’ verwijzend naar het grote aantal femicides in Turkije. Zo gaat ze de strijd aan tegen de kuisheidsnormen in het land en dat wordt haar niet

”Ik ben eraan gewend dat ik word meegenomen naar het politiebureau en een nacht doorbreng in de cel

Melisa Aydinlalp vrouwenrechten-activist

altijd in dank afgenomen.

Aydinlalp werd in 2019 bekend als deelnemer aan de modellenwedstrijd Best Model of Turkey. „Er moet meestal een reden zijn om je onthullend te kleden”, zegt ze een dag voor haar protest in haar kleine tweekamerappartement. „Mischien om de aandacht van mannen te trekken of om een man te zoeken. Dat is hoe de samenleving ernaar kijkt. Met deze performance wilde ik laten zien dat dat niet zo hoeft te zijn. Al sinds ik me kan herinneren, kleeid ik me graag vrouwelijk en sexy. Zo voel ik me het comfortabelst. Dat leverde nooit problemen op, totdat ik ging protesteren.”

Aangehouden voor exhibitionisme

Aydinlalp werd door haar protesten een veelbesproken publiek figuur en haalde vrijwel alle kranten toen haar foto’s en video’s online te zien waren. Daardoor trok ze ook de aandacht van het Turkse Openbaar Ministerie, dat haar sindsdien al meermaals aanhield wegens aanstoot-

gevende handelingen, het verspreiden van obscene publicaties, en exhibitionisme. Tot een veroordeling heeft het nooit geleid, maar de stroom aan reacties op haar protesten heeft wel invloed op de manier waarop ze de tegenwoordig organiseert.

Haar protesten duren nooit langer dan een minuut en sinds een jaar parkeert ze haar auto in de buurt om weg te kunnen rijden voordat iemand haar kan aanhouden. „Ik ben eraan gewend dat ik word meegenomen naar het politiebureau en een nacht doorbreng in de cel, maar ik wil mensen die met me meedoen niet in gevaar brengen.”

Sinds vorig jaar neemt ze altijd een vrouw mee die symbool staat voor een andere groep vrouwen die te maken krijgen met uitsluiting. „Ik betrek transvrouwen, maar ook vrouwen die zich speciaal voor het protest juist volledig bedekken met een sluijer. Ook zij krijgen in dit land te maken met haat en uitsluiting. Het seculiere deel van Turkije moet ze niet. Als

vrouw kun je het eigenlijk nooit goed doen. Iedereen heeft een mening over je.”

Dertig seconden

Voor dit protest draagt Aydinlalp een fel-rode bikini en hoge witte laarzen. Mede-activist Helin draagt juist een lang zwart gewaad en bedekt haar gezicht en haren met een zwarte hoofddoek. „De kust is veilig”, zegt Aydinlalp. „Nog één sigaret en ik ben klaar om te beginnen.” De twee activisten stappen de auto uit en lopen naar het midden van de straat. Ze houden protestborden omhoog met ‘Geen doorgang voor het elfde gerechtelijke pakket’ [het uitgelekte wetsvoorstel tegen lhbt+’ers] en ‘Het zijn niet de vrouwen die de maatschappij verpesten, maar het patriarchale systeem’. Na dertig seconden zijn ze klaar, en stappen direct in de auto.

Aydinlalp is zich constant bewust van haar omgeving en denkt bijna obsessief na over waar ze nog kan uitstappen om extra foto’s te maken. „Sinds ik een publiek figuur ben geworden, bellen mensen die me zien naar de politie om me aan te geven. Daarom kan ik in Istanbul bijna nergens meer veilig over straat lopen of rustig zitten. Pas als ik alle foto’s van ons protest naar verschillende media heb gestuurd, mogen ze me weer meenemen. Maar nu nog even niet.”

Meegenomen door politie

Haar protesten vallen dit jaar samen met ‘Het jaar van de familie’, een thema dat is uitgeroepen door de Turkse president Recep Tayyip Erdogan. Hij wil het traditionele gezin centraal stellen, omdat een sterk gezond gezin volgens hem „de sleutel tot vreedzame individuen en een sterke samenleving” is. Regelmatig roept hij vrouwen op om minimaal drie kinderen te baren, en haalt hij uit naar de lhbt+-gemeenschap die door hem consequent als pervers wordt bestempeld.

Aydinlalp woont met haar kat en een hond die ze een jaar geleden adopteerde uit het aardbevingsgebied: „Mijn hond Cookie is getraumatiseerd geraakt door de aardbeving in 2023 en blaft veel. Maar ik voelde me hier altijd veilig.” Dat veranderde toen in juni plotseling drie politieagenten op haar deur klopten. Ze namen Aydinlalp mee voor verhoor, een dag na haar protest. Op het bureau bleken de agenten geen arrestatiebevel te hebben. „Toen mijn advocaten en ik aanstalten maakten om te vertrekken, hadden ze alsnog een bevel uitgevaardigd.” Na een nacht in de cel werd ze vrijgelaten. Ze kreeg twee maanden huisarrest en een uitsreisverbod in afwachting van haar proces. De zaak werd later geseponeerd.

Manifest

Landelijk speelde dit jaar een belangrijke zedenzaak die Turkije opschudde: de zes-koppige meidengroep Manifest stond terecht voor ‘onfatsoenlijke handelingen en exhibitionisme’. De popgroep is mateloos populair onder Turkse jonge meiden. Hun ritmische dansjes worden massaal nagedaan op sociale media.

De optredens van Manifest zouden in strijd zijn met fatsoen en kuisheid. De groepsleden hangt een celstraf boven het hoofd tot een jaar, en ze mogen in afwachting van de uitspraak het land niet verlaten. „Waarschijnlijk worden ze net als ik vrijgesproken”, zegt Aydinlalp. „Maar het gaat om het signaal dat ermee wordt afgegeven aan vrouwen: als je je zo kleedt en gedraagt, dan komen we achter je aan.”

Inmiddels is Aydinlalp verwikkeld in een strijd met de overheid voor een schadevergoeding. „Mijn ouders zijn juristen”, lacht ze. „Die weten precies hoe ver ik kan gaan en ze geven me advies over hoe ik net binnen de lijntjes kan blijven.” Het liefst zien haar ouders haar vertrekken naar Europa om daar een vrijer leven te leiden. „Ik kan een master bedrijfskunde volgen in Duitsland, daar heb ik alle papieren voor, maar ik wil niet weg uit Turkije”, zegt ze. „Want hoe moet het dan met alle andere Melisa’s die hier rondlopen of nog geboren moeten worden?”

Terwijl ze door de stad loopt, kijkt Aydinlalp strak voor zich uit; ze blaast op een fluitje en houdt protestborden omhoog

M/V/X IN HET NIEUWS **BANA ALABED** WINNAAR KINDERVREDESPRIJS

Bana Alabeds tweets over de burgeroorlog in Syrië bereikten Macron én Assad

Bana Alabed (16) heeft de Internationale Kindervredesprijs gekregen. Vanuit Aleppo was Alabed met haar X-berichten het gezicht van Syrische kinderen in oorlogstijd.

Famke Seine

AMSTERDAM

Vanavond hebben we geen huis, het is gebombardeerd en ik belandde in het puin. Ik zag doden en ik ben zelf bijna gestorven”, schrijft de zevenjarige Bana Alabed op X in 2016. Op een foto is ze te zien, haar haren en roze trui met daarop een teddybeer zitten onder het stof. De volgende dag plaatst ze een foto van haar gebombardeerde huis: „Mijn geliefde poppen hebben het bombardement niet overleefd. Ik ben heel verdrietig maar blij dat ik nog leef.”

Op zevenjarige leeftijd werd de Syrische Alabed (16) wereldberoemd door haar tweets vanuit het belegerde Aleppo. De twee melktanden die ze wisselt, de boeken die ze leest - via een e-reader krijgt ze Harry Potter-boeken opgestuurd van de schrijfster J.K. Rowling -, maar ook de angst die ze ervaart als in de buurt een bombardement plaatsvindt: haar volgers krijgen alles mee. Ze werd het gezicht van de Syrische kinderen in oorlogstijd. Woensdag kreeg ze in de Zweedse hoofdstad Stockholm de Internationale Kindervredesprijs.

Moreel leiderschap

De Kindervredesprijs wordt sinds 2005 jaarlijks uitgereikt aan kinderen die strijden voor kinderrechten over de hele wereld. „Haar toewijding aan onderwijs, vrede en kinderrechten herinnert ons eraan dat zelfs de jongste stemmen systemische verandering teweeg kunnen brengen. Bana biedt het morele leiderschap waar de wereld naar verlangt.”

zei de voorzitter en oprichter Marc Dullaert van KidsRights, dat de prijsuitreiking organiseerde.

Drie jaar lang leefde Alabed in vrijheid in Syrië. Ze werd in 2009 volgens haar moeder „geboren met een glimlach”, zo schreef Alabed in haar boek *Dear World*, dat ze in 2017 samen met haar moeder schreef. „Ik had veel redenen om blij te zijn toen ik klein was”, deelt ze. Ze ging vaak met haar „baba” mee zwemmen, wat haar „favoriete ding was om te doen”.

In 2012 veranderden de „veilige, blij, vredige kinderjaren” in een „nachtmerrie”, schreef haar moeder in het voorwoord. In dat jaar begon de belegering van Aleppo. De stad raakte verscheurd door gevechten tussen de regering van voormalig president Assad en Syrische rebellen. Onder meer Rusland, Iran en Hezbollah steunden de regering.

Bij het heroveringsoffensief op Aleppo in 2016 door het Syrische leger verergerden de bombardementen, voornamelijk in het oosten van de stad, toen in handen van Syrische rebellen. Alabed woonde met haar ouders en twee broertjes Noor en Mohammed in de oostelijke wijk Al-Bab en maakte de bombardementen van dichtbij mee.

In datzelfde jaar startte Alabed het

Alabed startte ook de hashtag #standwithaleppo, die miljoenen keren via X werd gedeeld

X-account samen met haar moeder. Aanleiding was het overlijden van haar goede vriendin Yasmine. Yasmine was volgens haar „de sterkste van al haar vriendinnen” en deed vaak alsof ze de wereldleiders beval haar kindertijd terug te geven. Toen Yasmine omkwam bij een luchtaanval, was het haar „beurt”, zo vertelde Alabed onlangs in een video van KidsRights.

Het X-account, waarbij ze afwissel-

lend met haar moeder Fatemah tweets verstuurde, heeft inmiddels meer dan 237.000 volgers. Vanuit de ogen van een kind deed ze verslag van de oorlog. Door *The Washington Post* werd ze de „Anne Frank van de Syrische burgeroorlog” genoemd.

Alabed startte onder meer de hashtag #standwithaleppo, die miljoenen keren via X werd gedeeld. De Franse president Emmanuel Macron noemde haar in een speech op een VN-conferentie in 2017. „We horen jouw stem. Ik sta naast jou in vrede”, schreef hij vervolgens in een bericht op X.

Propaganda?

Ook Assad reageerde in 2016 op haar X-account. Zo zou hij volgens *The Washington Post* een Deense journalist hebben verteld dat haar account een door „de media gevoede leugen” en „propagandamateriaal van terroristen” zou zijn.

De foutloze Engelstalige X-berichten maakten critici wantrouwend. Maar ook: hoe kwam ze aan elektriciteit? En hoe kan een kind X-berichten versturen vanuit een stad die vrijwel geheel in puin ligt? Bestaat ze wel? Onderzoekscollectief Bellingcat concludeerde in december 2016 dat Alabed wel bestaat en dat het account waarschijnlijk door haar moeder wordt gerund. Ze is een docent Engels en studeerde onder meer journalistiek.

Het gezin vluchtte eind 2016 naar Turkije, waar het sindsdien woont. De afgelopen jaren plaatste Alabed niet alleen berichten over Syrische kinderen, maar ook over kinderen in diverse oorlogssituaties, waaronder Oekraïne, Gaza en Soedan. „Ik vecht voor het recht van ieder kind om in vrede te leven”, zei ze in de video voor KidsRights.

Alabed ontving als winnaar een beurs voor haar opleiding en een fonds van 75.000 euro, waarvan 50.000 bestemd is voor haar eigen project. Onder meer de Pakistaanse Malala Yousafzai en Zweedse klimaatactivist Greta Thunberg gingen haar voor.

Op haar zevende werd Alabed wereldberoemd door haar tweets vanuit het belegerde Aleppo. FOTO JONATHAN NACKSTRAND

Influencers Sophie Sekowska, Jildau Stoelwinder en Emi Szoboszlai. FOTO SIESE VEENSTRA

Toon Beemsterboer
LEEUWARDEN

Sophie Sekowska (22) begon vorig jaar met het plaatsen van video's op Instagram. Het was niet haar bedoeling om influencer te worden, haar idee was om een videodagboek bij te houden van haar leven als Poolse student in Parijs. „Ik wilde al heel lang content maken, maar ik was bang voor de mening van anderen”, vertelt ze. „Toen ik eenmaal in Parijs woonde, leek iedereen in Polen zo ver weg dat het me niets meer kon schelen. Ik besloot mijn leven en mijn vooruitgang bij het leren van de Franse taal vast te leggen.” Ze maakte een account aan met de naam 'zsophies'. „Ik dacht dat ik er over vijf jaar naar zou kijken en zou denken: oh, wat leuk dat ik het heb vastgelegd.” Eerst had ze maar honderd volgers en werden haar video's hooguit een paar duizend keer bekeken. Tot ze een video plaatste waarin ze Frans sprak in plaats van Engels. Die kreeg ineens tienduizend views. „Ik spreek wel Frans, maar ik maak veel fouten. Dat bleek herkenbaar voor mensen. Dus elke keer als ik zo'n video plaatste, trok die veel kijkers en kreeg die veel aandacht.” Sekowska kwam er al snel achter dat ze een formule had gevonden die ook goed werkt voor andere influencers die zich richten op het leren van een nieuwe taal: oefenen in het dagelijks leven. Ze bezoecken restaurants, winkels, parken en andere populaire plekken in een vreemde stad. En ze filmen zichzelf terwijl ze met mensen een praatje maken in de lokale taal. Of het nu Parijs is, Rome, Madrid of

REPORTAGE SOCIAL MEDIA

Bij de Europese influencerweek: 'Het vak is soms best eenzaam'

De NHL Stenden Hogeschool in Leeuwarden nodigt twee keer per jaar influencers uit Europa uit om samen te praten over stress, AI en de balans tussen schermtijd en het echte leven. „Door gesprekken besef je dat je niet de enige bent die met dingen worstelt.”

Berlijn, in veel Europese hoofdsteden zijn er wel influencers die zulke content maken. En sommigen zijn zeer succesvol. Sekowska zag haar volgersaantal stijgen naar bijna honderdduizend. De populairste video is 5,8 miljoen keer bekeken. Haar publiek is behoorlijk internationaal, zegt ze, met Amerikanen, Canadezen en Britten als de grootste groepen. „Veel Amerikanen dromen ervan Europa te bezoeken, en dan bedoelen ze meestal Parijs of Rome. De serie *Emily in Paris* droeg daaraan bij. Mijn leven was natuurlijk niet zo spannend als in de serie. Maar het hielp me wel om mijn publiek te groeien. Datzelfde gold voor de Olympische Spelen in Parijs.”

Immiddels ziet Sekowska zichzelf wel als influencer – al blijft het een raar idee dat miljoenen mensen naar haar kijken. Maar ze neemt haar werk zeer serieus, en kan uren per dag bezig zijn met het bedenken, filmen en editen van video's. Ze maakt ook reclame voor producten die bij haar profiel passen, zoals Timekettle, een AI-vertaalapparaat dat in real time gesprekken vertaalt. Ze was zelfs kort onder contract bij een agentschap dat influencers koppelt aan merken. Maar dat beloofde meer dan het kon waarmaken.

Snelgroeïende markt
Sekowska is een van de tien influencers die waren uitgenodigd voor de Swipe Up Week die vorige week werd georganiseerd door de European Influencer Academy, onderdeel van de NHL Stenden Hogeschool in Leeuwarden. De Academy doet onderzoek naar de influencer-economie. Die nieuwe en snelgroeïende markt is volgens Statista wereldwijd al zo'n 33 miljard dollar waard. „Wij doen praktijkgericht onderzoek”,

zegt lector Deike Schulz van het lectoraat Organisations and Social Media aan NHL Stenden. „Als hbo is het voor ons belangrijk om dicht bij de beroepspraktijk te blijven, en ons onderzoek te vertalen naar studenten en organisaties in de creatieve en communicatiesector waarmee we samenwerken. De Swipe Up Week is een manier om samen te komen en van elkaar te leren. Want de influencer-economie is zo nieuw en ontwikkelt zich zo razend-snel dat we er eigenlijk nog maar weinig van af weten.”

De Swipe Up Week, die de Academy twee keer per jaar organiseert, speelt zich grotendeels af op de campus van de hogeschool. De influencers logeren in een hotel op de campus dat wordt bestierd door studenten. Elke dag hebben ze een vol programma met workshops over onderwerpen als authenticiteit, sociale media en stress, filterbubbels en groepspolarisatie. „De nadruk ligt op de verantwoordelijkheid die influencers hebben voor zichzelf en hun volgers”, zegt Schulz.

De influencers zijn dolenthousiast over hun verblijf in Leeuwarden. „Deze week is echt geweldig verhelderend”, zegt Sekowska. „Er zijn influencers uit veel Europese landen en niches, zodat we een heel breed perspectief krijgen op de onderwerpen en de diverse sociale platformen. Door gesprekken met collega's besef je dat je niet de enige bent die met dingen worstelt, die moeite heeft met negatieve reacties, die een gefrituurd brein heeft van het scrollen. Dat is heel belangrijk, want het vak is soms best eenzaam.”

Moreel kompas
Op de laatste dag van de Swipe Up Week vinden er rondetafelgesprekken plaats in een klaslokaal naast de aula. De influencers – vlot geklede twintigers en dertigers uit Polen, Roemenië, Frankrijk, Hongarije, Oostenrijk, Italië, het Verenigd Koninkrijk, Nederland – worden in groepen verdeeld. Elke groep zit aan een andere tafel en praat met docenten en onderzoekers over een ander thema: de verantwoordelijkheid van influencers, AI, de economische kant van het vak, en de balans tussen schermtijd en het echte leven.

Na een korte voorstelronde geeft Sekowska een voorbeeld van onverantwoordelijkheden in Polen. Een populaire youtuber die content maakt rond het computerspel *Minecraft*, lanceerde zijn eigen suikerhoudende drank. Sekowska vindt het een slecht product voor zijn jonge publiek. Het leidt tot een levendig gesprek over welke producten influencers moeten promoten. Iemand haalt onderzoek aan waaruit blijkt dat kinderen vooral beginnen met vaperen omdat ze het influencers zien doen. „Het gaat om het moreel kompas.”

De Hongaarse influencer Emi Szoboszlai, die op TikTok sciencefiction en fantasy-boeken bespreekt, zegt dat ze nooit boeken aanraadt die ze niet heeft gelezen. „Ik weet dat veel influencers dat doen, maar ik zou me er dan niet prettig bij voelen om te zeggen dat die boeken geen geweld of seks bevatten.” Volgens Szoboszlai bespreken veel influencers nu erotische boeken, maar daar doet ze niet aan mee. „Mijn volgers, overwegend jonge kinderen, ouders en leraren, zijn daar niet naar op zoek. Ze zien me als een rolmodel, en sommige leraren nemen de boeken die ik aanraad ook mee naar het klaslokaal.”

Stress van de socials
Aan een andere tafel gaat het over de economische dimensie. Hoe je als influencer geld kunt verdienen, bijvoorbeeld door samen te werken met bepaalde merken. Er ontstaat een gesprek over misleidende partnerschappen, zoals influencers die kunstmatig hun volgersaantal opkrikken, of betaalde sponsorels niet melden. Het probleem is een gebrek aan regels en transparantie, zegt iemand. Een docent vat het gesprek samen in steekwoorden die ze op gekleurde post-its schrijft. Aan het eind houdt elke groep een korte presentatie over hun conclusies.

De European Influencer Academy van de NHL Stenden Hogeschool brengt twee keer per jaar influencers uit heel Europa samen. FOTO SIESE VEENSTRA

„Als je ziet hoeveel mensen er nu hun brood mee verdienen, dan is het een serieus beroep aan het worden

Deike Schulz
lector NHL Stenden

Het thema sociale media en stress komt voor het eerst aan bod in de week. Want tijdens eerdere edities kwam het steeds terug in de gesprekken met influencers. Velen worstelen met een gezonde balans tussen werk en ontspanning. Uit onderzoek blijkt dat de angst om iets te missen daarbij een grote rol speelt, zegt een docent tijdens het rondetafelgesprek. De influencers geven elkaar tips voor het verminderen van stress. Ze werken niet als ze een slechte dag hebben, gaan de natuur in om hun batterij op te laden, of maken strakke roosters voor zichzelf om te voorkomen dat ze te veel werken.

De Oostenrijkse influencer Larissa Bugelnig (28) heeft van geestelijke gezondheid haar onderwerp gemaakt. Ze begon zeven jaar geleden met bloggen. Maar „omdat niemand meer leest”, schakelde ze over op video's voor Instagram en later TikTok. Ook maakt ze een wekelijkse podcast. „Ik post alleen in het dialect van de deelstaat Karinthië, dus mijn content is alleen voor Oostenrijkers. Ik heb slechts 15.000 volgers, maar ik heb 5 miljoen views per maand. Dus ik heb een klein publiek, maar een groot bereik.”

Bugelnig bespreekt vooral emotionele thema's zoals liefde, vriendschap, hartenzeer en eenzaamheid. „Want volwassen zijn is soms klote”, zegt ze. Ze heeft zelf soms last van paniekaanvallen en een pijnlijke aandoening aan de baarmoeder. „Ik voelde me eenzaam, alsof ik de enige was die ermee kampte. Maar toen ik het online deelde, bleek ik niet de enige te zijn. Maar niemand sprak erover. Dus ik praat graag over dingen waar niemand over praat, en motiveer anderen dat ook te doen, zodat ze zich minder alleen voelen.”

Dit jaar kan ze voor het eerst rondkomen van haar werk als influencer. Ze heeft betaalde sponsorels met huidverzorgingsproducten en een geestelijke gezondheidsorganisatie waarvoor ze video's maakt. Daarnaast doet Bugelnig de sociale media van *Bauer Sucht Frau*, de Oostenrijkse versie van het tv-programma *Boer Zoekt Vrouw*, waar ze al jaren groot fan van is. Ze plaatst korte video's op Instagram en TikTok waarin ze commentaar geeft op de tv-uitzending en vragen van trouwe kijkers beantwoordt.

Serieus beroep
Het fenomeen influencer is onlosmakelijk verbonden met de opkomst van sociale media in de laatste decennia. In het begin werd het gezien als een creatieve bezigheid die niet serieus werd genomen.

Maar het vak is aan het professionaliseren. „Als je ziet hoeveel mensen er nu hun brood mee verdienen, dan is het een serieus beroep aan het worden”, zegt Schulz, die zich al vijftien jaar bezighoudt met het thema. „Daar hoort ook overheidsregulering bij, en een beroepsvereniging. Maar die zijn er nog niet echt.”

Sinds 2010 is er wel het Influencer Marketing Agency (IMA), waar inmiddels zo'n 20.000 influencers bij zijn aangesloten. Daarnaast is er een website met de regels voor influencers, zoals vastgelegd in de Mediawet, consumentenwetgeving en de reclamecode. Dit is een initiatief van de DDMA, de branchevereniging voor data-gedreven marketing. Op de site kunnen influencers ook een certificaat behalen. „Ik vind dat soort initiatieven prima”, zegt Schutz, „maar een certificaat van een

beroepsvereniging blijft een beetje lastig.”

De Poolse Sekowska ziet wel een toekomst voor zichzelf als influencer. Maar sinds ze terug in Polen is, komt haar content op Instagram niet meer overeen met haar leven. Daarom wil ze zichzelf opnieuw uitvinden. „Ik heb problemen gehad met mijn gezondheid, maar dat heb ik nooit gedeeld omdat ik bang was om me kwetsbaar op te stellen. Daarom wil ik me nu meer richten op een holistische levensstijl. Ik lees ook veel zelfhulpboeken.”

De Oostenrijkse Bugelnig hoopt dat ze over vijf jaar de presentator is van *Bauer Sucht Frau*. „Dat is mijn grote droom”, zegt ze. „Het programma wordt nu uitgezonden door een streamingdienst. Misschien is het tegen die tijd wel verhuisd naar YouTube. Dat zou in het verlengde liggen van wat ik nu doe, want YouTube is mijn natuurlijke habitat.”

Advertentie

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

EEN WAARDEVOL AFSCHIED

Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.

010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl

VAN DER SPEK
UITVAART

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

Anatomie van het atelier verscheen in een vertaling van Anna Helmers-Dieleman bij uitgeverij Cossee, 224 blz. € 35,00

‘Ongeacht of je zelf schuldig bent, je bent medeverantwoordelijk’

INTERVIEW

WILLIAM KENTRIDGE

KUNSTENAAR

Als een popster trok de Zuid-Afrikaanse kunstenaar William Kentridge volle zalen bij de optredens over zijn boek *Anatomie van het atelier*. „Om een zelfportret te maken hoef je jezelf niet leuk te vinden. Je moet wel op je gemak zijn met jezelf.”

Tekst **Toef Jaeger** Foto **Andreas Terlaak**

V

Vertrouw nooit een man van boven de vijftig die geen rimpels heeft. Dat betekent dat hij geen geweten heeft.” Het is een van de levenslessen die de Zuid-Afrikaanse kunstenaar William Kentridge meekreeg van zijn moeder. Ze was een vrouw met duidelijke meningen, vertelt hij. We spreken elkaar de middag voor zijn optreden bij Crossing Border in Den Haag en een dag later opnieuw, maar dan in het openbaar in het Amsterdamse filmmuseum Eye. Kentridge is in het land ter promotie van zijn boek *Anatomie van het atelier*. Dat hij iets van een popster heeft, blijkt wel uit de optredens bij Crossing Border en in Eye: de zaal zit twee keer bomvol, en hij heeft een manager die het tijdschema strak in de hand houdt. De zeventigjarige Kentridge is vooral bekend van zijn houtskooltekeningen en animatiefilms waarin vaak ‘processies’ voorbijkomen die een ander perspectief op de geschiedenis vormen. Daarnaast is hij werkzaam als opera- en theaterregisseur. Op de Biënnale in Venetië vorig jaar had hij succes met de filmserie *Self-Portrait as a Coffee Pot*, waarin hij voortdurend met zichzelf in gesprek is, werk uitveegt, soms een kopje koffie drinkt en meermaals op kaarten, in woordenboeken of in encyclopediën schildert.

Heeft u wel eens overwogen om de wetboeken van uw vader te gebruiken om in te tekenen? „Nee, dat heb ik geloof ik nooit overwogen. Dat is een nieuwe gedachte. Ik heb vast nog wel ergens oude wetboeken liggen of andere boeken uit die tijd, maar misschien zit er nog een soort supervisie van ouders om niet aan die boeken te komen. Het heeft natuurlijk ook met de kwaliteit van het papier te maken of je er met houtskool op kan tekenen.”

In uw boek staat een geestige passage over een historisch kookboek, waarin wordt gesteld dat Joden nostalgisch zijn aangelegd omdat ze graag gans eten. Los daarvan, denkt u dat nostalgie goed is voor elk mens of vooral voor kunstenaars? „Dat hangt ervan af wat voor soort nostalgie. Je hebt de reactionaire nostalgie naar een wereld zoals die zou zijn geweest. De Britten die een Brexit willen en dan denken terug te kunnen keren naar de jaren twintig van de vorige eeuw. Dat is negatieve nostalgie. Maar je hebt ook nostalgie van het Griekse woord ‘nostos’, en dan gaat het om een actieve terugreis, waarbij je je bewust wil worden van waar je wortels liggen en van wie je bent.”

En die laatste vorm heeft u? „Ik denk dat iedereen die heeft. Vooruitkijken is immers ook terugkijken. Alle beelden die je vormt, zijn gebaseerd op wat je gezien hebt. Het is niet dat je ze opnieuw wil maken, maar je kan niet doen alsof ze er niet zijn. Dat je zou kunnen werken vanuit een neutraal beginpunt

is een leugen. Dus, ik denk dat erkennen waar je vandaan komt en wie je geworden bent altijd essentieel is, of je nu een kunstenaar, een politicus of wie dan ook bent.”

De manier waarop u naar uzelf kijkt en vastlegt in zelfportretten is niet de standaard manier. Er is een groot verschil tussen iemand als Rembrandt en uw zelfportret als een koffiepote. „Ik heb wel portretten gemaakt op een traditionele manier, dan tekende ik een gezicht in de hoop dat het op het mijne leek. Maar wat me meer interesseert, is er anders naar kijken. Een portret onthult niet zozeer wie je bent, wat je bijvoorbeeld wel of niet tekent of wel en niet leest, is even onthullend. En het is natuurlijk ook een grap: een koffiepote is geen zelfportret.”

Moet je als je een zelfportret maakt, in welke vorm ook, jezelf aardig of leuk vinden? „Nee, beslist niet. Dat is niet een vraag waar je mee bezig bent. Rembrandt had wel wat compassie voor zichzelf in zijn portretten, maar dat is wat anders dan jezelf leuk vinden. Je moet denk ik wel op je gemak zijn met jezelf.”

En u bent op uw gemak met uzelf? „Nou, nee, of... Kijk, ik kan niet veranderen wie ik ben. Ik verwacht ook geen enorme veranderingen in mijn laatste levensjaren. Maar waar het om gaat is het grotere geheel, de grotere vragen: waar gaat het heen, wie ben ik uiteindelijk? Iedereen heeft dingen waar die trots op is en minder trots op is, dat is hoe je gevormd wordt.”

In een documentaire van enkele jaren geleden vertelde u dat u als jongetje van vijf in de studeerkamer van uw vader foto's vond van de demonstranten die doodgeschoten waren door de politie tijdens een demonstratie in Sharpeville. In hoeverre hebben die foto's u gevormd? „Mijn vader verdedigde de families van de vermoorde demonstranten. Toen ik zijn kamer binnenging dacht ik dat het een doos chocolade was, en daarom opende ik hem. Dat bleek dus zo'n gele Kodakdoos te zijn met die foto's. Ik had nog nooit foto's van dode mensen gezien, en zeker niet die zo gewelddadig waren vermoord, dus dat was natuurlijk een schok. Eigenlijk zou je alle terreur en doden in de wereld moeten blijven bekijken vanuit de blik van een vijfjarige, zodat je blijft ervaren hoe schokkend dat is in plaats van dat je eraan gaat wennen. Maar goed, wat ook meespeelde is dat ik niet in die studeerkamer had mogen zijn, dus daar voelde ik me ook schuldig over: dit is wat je krijgt als je iets doet wat niet mag. Ja, het was een belangrijk moment, maar die foto's speelden pas veel later een rol, toen ik een film maakte met daarin dode lichamen naast elkaar. Ik had toen niet door dat dit een weerslag was van wat ik als vijfjarige had gezien. Het grappige is dat mijn vader en ik zo'n 15 jaar geleden samen werden geïnterviewd in Duitsland. Dit verhaal kwam toen ter sprake en mijn vader zei dat hij zich schuldig voelde dat hij de doos op een plek had laten liggen waar een kind die kon vinden. Dat was een moment dat me bijbleef, want hij bood een perspectief waar ik nooit bij had stilgestaan.”

Wat zei u daarop? „Ik hoefde niets te zeggen.”

Wat zei u dan na afloop tegen uw vader? „Ik zei: ‘Dat was een goede conversatie.’ Hij zei: ‘Ja jongen, dat was een goed gesprek.’ Waarop ik zei: ‘Ik denk dat we dit vaker zouden moeten doen.’ Hij zei: ‘Nee, laten we het bij deze ene keer houden.’”

Als kind kreeg u van uw opa een boek over geschilderde landschappen. Kunt u landschappen met een nostalgische blik bekijken of zijn ze daarvoor te politiek? „Net als de meeste mensen kan ik genieten van een landschap. Wat me intrigeert is of het genieten van een landschap voor iedereen hetzelfde is. Vindt iemand die altijd in de woestijn heeft gewoond het groen van Ierland bijvoorbeeld benauwend en afschuwelijk, of juist mooi?”

Wat ik bedoel is: uw ouders voelden zich medeverantwoordelijk voor wat er in Zuid-Afrika gebeurde en speelden een belangrijke rol. U neemt als kunstenaar ook een verantwoordelijkheid door onbekende geschiedenissen aan te kaarten. Maar is het landschap dan

CV William Kentridge

William Kentridge is in 1955 in Johannesburg geboren. **Zijn ouders waren anti-apartheidsadvocaten**, waarbij zijn vader een van de 156 mensen was die tussen 1956 en 1961 terechtstond in het Hoogverraadproces. Ook Nelson Mandela behoorde tot die groep die terechtstond voor verraad tegen de Zuid-Afrikaanse staat. **Kentridge studeerde aan de Universiteit van Witwatersrand** in Johannesburg en deed daar een bachelor Politieke en Afrikaanse Geschiedenis. **Hij studeerde mime in Parijs** en was verbonden aan het Junction Avenue Theatre, het eerste theater in Zuid-Afrika dat geen onderscheid maakte in huidskleur en dat in 1976 werd opgericht.

Halverwege de jaren zeventig maakte hij zijn eerste werken, die bekend werden onder de naam ‘Pit’ series. In de jaren negentig brak hij internationaal door met houtkoolanimaties. Later werden die animaties aangevuld met acteurs, muziek en collages. Zijn werk was meermaals te zien bij de kunstmanifestatie Documenta in Kassel en bij de Biënnale in Venetië.

vooral mooi of juist ook schuldig? „Ik heb daar nooit op die manier over nagedacht, maar je hebt ergens wel gelijk. Als je een landschap ziet, dan weet je dat er een beladen geschiedenis aan gekoppeld is. Ongeacht of het een geschiedenis is van mijnen of veroveringen: een landschap is geen neutrale plek. Ik denk dat een landschap het verleden kan tonen, maar geen verantwoordelijkheid hoeft te nemen voor wat er gebeurd is. Dat het landschap schuldig is voor wat er heeft plaatsvonden, nee, dat vind ik toch niet. Het is de mens die verantwoordelijk is voor wat daar gebeurd is.”

Voelt u zich verantwoordelijk? „Ja, natuurlijk. Ik ben 35 jaar opgegroeid onder de apartheid en de andere 35 jaar is Zuid-Afrika een democratie. Dat je een witte Zuid-Afrikaan bent, of je het nu leuk vindt of niet, is reden dat je medeplichtig bent en alle soorten van privileges hebt gehad. Ongeacht of je zelf schuldig bent, je bent op een bepaalde manier medeverantwoordelijk. Je moet verantwoordelijkheid nemen voor de geschiedenis, voor de omstandigheden waarin je verkeert. Sommigen vertrokken uit Zuid-Afrika omdat ze de apartheid niet konden aanzien. Anderen bleven en werden zo medeplichtig aan het systeem. Er is geen goede oplossing voor wat je dan moet doen. Als je vertrok kon je er niets doen om slachtoffers van de apartheid te helpen. Om Zuid-Afrika te begrijpen, moet je snappen dat elke oplossing ontoereikend was.”

Tijdens uw werk aan ‘Triumph and Lament’ in Rome (een animatie waarin een processie langs de Tiber werd opgevoerd over de geschiedenis van Italië in 2016) ontdekte u meer over de geschiedenis van de getto's in Rome. U besefte toen hoe weinig u van die geschiedenis wist, en schrijft daarover in uw boek dat u zich medeplichtig voelde door onwetendheid. Is elke onwetende medeschuldig? „Er zijn verschillende vormen van onwetendheid. Dingen kunnen verborgen voor je zijn, waar je ook niet actief naar op zoek gaat. Er is ook onwetendheid omdat je geen verbanden hebt geëgd. Ik wist van de getto's en ik weet veel van de Renaissance, maar ik had ze nooit gekoppeld. Je hebt dus alle informatie, maar je legt het verband niet. Dan ben je medeplichtig, omdat je dat bewust niet hebt gedaan omdat het je meestal beter uitkomt de verbanden niet te leggen.”

Dat werk in Rome ging ook over de soldaten uit de Afrikaanse koloniën die gevochten hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar toch geen plek kregen in de geschiedenisboeken. Zijn Europeanen medeschuldig aan het niet weten van die geschiedenis? „Nee. Europeanen zijn medeschuldig omdat velen weigeren een verband te leggen tussen hun comfortabele leven en de koloniale geschiedenis. Alles wat in Europa als een gegeven wordt gezien - een goed zorgsysteem, goede infrastructuur, onderwijs - komt door de rijkdommen die in het verleden zijn vergaard. Om die enorme welvaart te begrijpen, moet je naar de bron van je rijkdom. In dat opzicht zijn Europeanen schuldig aan hun onwetendheid.”

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Sport scoort niet

Waarom richten we onszelf willens en wetens te gronde? De regen, die vaak zulke mismoedige gedachten met zich meebrengt, is 's avonds gestopt. 's Nachts is het droog gebleven, en nu zit er rijp op het dak van het schuurtje. Het gras is wit van de nachtvorst, en de zon komt oogverblindend op - maar de mismoedige gedachte blijft. Zelfs als ik op de fiets stap.

Ik trap richting de oude IJsselcentrale, door Windesheim naar Herxen, en verder, via Heino richting Dalfsen en langs de Vecht terug. Boven de slootjes dampt het, bevroren land fonkelt in de zon. Alles wat zich voor me uitstrekt, en alles achter me, het hele landschap is mijn sportterrein. Ontelbare vierkante meters.

Ik ben er zo aan gewend dat ik zelden nadenk over de ruimte waarmee niet-fietsers het moeten doen. Vierkante meters die steeds minder worden, blijkt uit onderzoek van deze krant. In de grote steden is er zelfs maar tien vierkante meter per persoon beschikbaar om te sporten, een oppervlakte ter grootte van een een berging, voor de ballen en ander materiaal.

Met het draaien van de pedalen bewegen ook de gedachten in mijn hoofd. Ik begriip het niet. We worden met z'n allen ongezonder, er zijn steeds meer kinderen met obesitas. Ze krijgen slechte ogen van de schermpjes, gaan steeds minder op de fiets naar school. Ze spelen minder buiten, worden minder beweegvaardig.

We weten het, en toch doen we niks. Tenminste, niks dat er echt toe doet.

Ik sprak in Apeldoorn mensen die verzuchtten dat er bij het tekenen van nieuwe woonwijken niet eens rekening met sportaccommodaties gehouden wordt. Huizen, winkels, parkeerplaatsen. En als laatste: oeps, moeten mensen ook nog sporten? Ojee. Vergeten. Ik sprak in Den Haag een wethouder die moest knokken voor sportvelden. Hij deed het vol overgave. Maar wat nu als je als wethouder niet zo'n knokker bent.

Ik luisterde naar Radio 1. Politiek is steeds meer een wedstrijd geworden, was het onderwerp van het gesprek toen Thom van Campen de Kamervoorzittersverkiezing won. Dat hebben we de laatste maanden inderdaad heel goed kunnen zien. De mensen die gekozen zijn om oplossingen te bieden, besteden hun tijd vooral aan hakketakken met elkaar. Aan het verslaan van de tegenstander, aan winnen met woorden, in plaats van aan bruggen bouwen, aan een toekomstvisie voor onze kinderen.

Ik las *Wat we kunnen weten*, de nieuwste roman van Ian McEwan, geschreven vanuit het jaar 2119. De terugblik op onze tijd, en op hoe het vanaf hier verder gaat, voelt huiveringwekkend accuraat. We zijn ziende blind op weg naar onze ondergang, terwijl alle oplossingen om dat te voorkomen voorhanden zijn. We kiezen er niet voor. We kiezen niet voor de toekomst van onze kinderen, of het nu om hun gezondheid of om de leefbaarheid van de wereld gaat.

Waarom richten we onszelf willens en wetens te gronde? Ik begriip het niet. Iedereen houdt toch van z'n kinderen, en wenst ze het beste voor de toekomst? Waarom kiezen we er dan niet radicaal voor om ze ook écht het beste te geven? Waarom kiezen we niet voor meer bewegen, voor meer buiten, minder schermpjes, meer gezondheid, meer zelfstandigheid en dus meer geluk? Misschien inderdaad wel omdat politiek steeds meer een wedstrijd is geworden, een kwestie van scoren. En het cynische is: in de politiek scoor je niet met sport.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

VECHTSPORT

‘Koning van het kickboksen’ Rico Verhoeven is nu groter dan de sport

Rico Verhoeven was twaalf jaar wereldkampioen kickboksen, maar levert zijn titel in. De Amerikaanse vechtsportwereld biedt grenzeloze mogelijkheden.

Barth Hinke
AMSTERDAM

Twaalf jaar was Rico Verhoeven de ‘koning van het kickboksen’. Maar Verhoeven is groter dan zijn sport geworden, groter ook dan kickbokspromotor Glory. Donderdag maakte hij bekend zijn titel af te staan en af te zwaaien bij de Amerikaans-Europese organisator, die vooral in Nederland en omstreken evenementen organiseert.

Duidelijk is dat het Amerikaanse mixed martial arts (MMA) Verhoeven trekt. Aansluiting bij MMA-organisator UFC (Ultimate Fighting Championship) „past in zijn ambities”, erkent zijn manager Karim Erja. De toekomst ligt „semi-open” stelt hij in een mail in reactie op vragen van NRC. „Dat is het vage, maar eerlijke antwoord dat ik op dit moment kan geven.” Enigszins cryptisch stelt hij dat Verhoeven „in verse sneeuw wil lopen, op plekken waar anderen dat nog niet deden of aandurfdén.”

Naast zijn kickbokscarrière heeft de 36-jarige Verhoeven de afgelopen jaren stappen gezet als acteur, met rollen in (B-)films en enkele series. Zijn roem kan een vlucht nemen in de achthoekige UFC-kooi, waar de gevechten ook op de grond doorgaan tot overgave volgt. Het moment zit in deze sport, die wordt omarmd door de MAGA-wereld van president Donald Trump. UFC biedt ongekende podia, zoals in juni volgend jaar met ‘UFC White House’ dat moet plaatsvinden op het gazon bij het Witte Huis ter gelegenheid van het 250-jarige bestaan van de Verenigde Staten.

Amerikaanse doorbraak

Ook het door Netflix geëxploiteerde WWE lonkt, oneerbiedig omschreven als showworstelen. Al komt dat „sportief gezien nu nog te vroeg”, volgens Verhoevens manager. „Logischer om een stap te maken naar een podium en uitdaging die nog groter is dan Glory. UFC, maar ook andere opties passen daar beter in. Die routes hebben we de afgelopen maanden op ons gemak verkend en krijgen steeds meer vorm.” Ook de ‘crossover’-gevechten, waarbij vechters uit verschillende disciplines met elkaar op de vuist gaan, zijn lucratief. Dat format kreeg acht jaar geleden vorm met een partij tussen bokser Floyd Mayweather en MMA-ster Conor McGregor.

Gezien Verhoevens uitgesproken ambities - meer roem, meer films - is het voor zijn biograaf Leon Verdonshot logisch dat hij Glory vaarwel zegt. Eerder dit jaar deed de organisatie in Miami weer een po-

ging om voet aan wal te krijgen in de VS, met een toernooi zonder Verhoeven. „Dat was in een gare hal met tl-verlichting en een publiek van verveelde influencers die op hun telefoon zaten te kijken. Elke illusie die Verhoeven nog had dat met Glory een Amerikaanse doorbraak mogelijk zou zijn, werd daar pijnlijk doorgeprikt.”

Verhoeven zal er veel voor moeten doen om te slagen in de VS, zegt Verdonshot. „Glory was natuurlijk een gespreid bedje voor hem. Hij heeft dat zelf gedaan, maar op een aantal vechters na heeft hij weinig echte tegenstand gehad.” Vechters in de populaire UFC-wereld zijn van hoog niveau en de extra dimensie, het grondgevecht, zal Verhoeven zoveel mogelijk moeten vermijden door tegenstanders KO te slaan. De overstap van kickboksen naar de kooi kent wisselend succes. De Braziliaan Alex Pereira komt ook van Glory en is UFC-kampioen lichtzwaargewicht. „Al blijft zijn zwakke punt het grondwerk.”

Boksende influencers

De vechtsportwereld is volop in ontwikkeling en daar lijkt kickbokspromotor Glory moeilijk in mee te kunnen. Een onstuitbare trend in de VS is die van influencers die professionals provoceren en daarmee een miljoenenpubliek naar de sport trekken. Jake Paul, echtgenoot van schaatskampioen Jutta Leerdam, neemt het volgende maand op tegen de inmiddels 36-jarige Britse zwaargewichtbokser Anthony Joshua in een door Netflix uitgezonden gevecht.

Verhoeven hoeft zich niet een duel in te schreeuwen. Hij zal, ook als hij de MMA-arena betreedt, als koning van het kickboksen een gewilde tegenstander zijn. Verhoeven won al eens een partij en hij traint met de Britse MMA-zwaargewichtkampioen Tom Aspinall. „Rico is een bizar goeie bokser voor een kickbokser en heeft voor zijn 120 kilo een ongelooflijk goede conditie”, zegt Verdonshot. „Hij heeft opties, maar hij moet wel opschieten. Als je geen wereldkampioen meer bent, ga je ook merken hoe snel die status verdamp’t.”

Verhoeven „is extreem gedisciplineerd”, aldus manager Erja. Volgens Erja is Verhoeven nooit vergeten dat hij vroeger moest hengelen naar aandacht, in een tijd dat het kickboksen in een kwade reuk stond. In 2013 werd Verhoeven voor het eerst kampioen. „De sport ging gebukt onder een stigma van banden met de onderwereld, dat was voor de sportprofessional Rico natuurlijk *killing*”, aldus Erja.

Zijn imago van ‘good guy’ heeft Verhoeven nooit willen betwisten. De uitspattingen zijn zeldzaam, zoals een pers-

Rico Verhoeven in actie tegen Artem Vakhitov tijdens het gevecht om de wereldtitel bij de zwaargewichten in Ahoy. FOTO MAURICE VAN STEEN/ANP

conferentie na een partij waarin hij door kickbokser Hesdy Gerges werd onderbroken en uitgescholden. „Ik sla je de hele fucking ring door, vuile pannekoek”, tierde Verhoeven. Naast zijn hilarische staredown met Mark Rutte zijn het zeldzame voorbeelden van ‘virale content’ voor de vechter aan wie geen rafelrandje zit.

Als je een podcast met Verhoeven op anderhalf keer snelheid afspeelt, klinkt hij precies als Nathan Rutjes, de oud-profvoetballer en jeugdtrainer die positieitsgoeroe speelde in commercials. De oorsprong van dat ontembare optimisme legt Verhoeven in de stress die zijn vader, voor wie het leven na de aankoop van een te riant huis een permanente financiële

evenwichtsoefening was. Zelf wil Verhoeven alleen maar omringd zijn door positieve mensen.

Stap naar de politiek

Het contrast was groot met de vier jaar oudere Badr Hari, die onder meer veroordeeld is voor uitgaansgeweld. De twee troffen elkaar in breed uitgemeten gevechten in de hoogtijdagen van promotor Glory. Beide partijen, in 2016 en 2019, werden gewonnen door Verhoeven, na blessures bij Hari. De kampioen ging niet mee in de polemiek die in de buitenwereld werd opgetrokken langs etnische lijnen: Hari trok vooral Marokkaans-Nederlandse fans aan, Verhoeven aanhang was goeddeels autochtoon. „Maak er geen et-

” Als je geen wereldkampioen meer bent, ga je ook merken hoe snel die status verdamp’t

Leon Verdonshot
biograaf Verhoeven

nische strijd van”, zei Verhoeven destijds.

Als NRC zijn manager wijst op de vele vechtsporters die de stap naar de politiek hebben gemaakt of dat overwegen, reageert hij dat dat „helemaal niet past” bij Verhoeven. Manny Pacquiao, bokskampioen in acht verschillende gewichtsklassen, deed als conservatief politicus in 2022 een gooi naar het presidentschap van de Filipijnen. Het bekendst is zwaargewichtkampioen Vitali Klitsjko, sinds 2014 burgemeester van Kiev. In Ierland stelde Conor McGregor zich dit na-jaar toch niet kandidaat voor het presidentschap, na een campagne vol door hem aangewakkerd antimigratiesentiment.

„Rico staat voor verbinding en niet voor polarisatie, van welke politieke kleur dan ook”, aldus Erja. „Hij kijkt naar overeenkomsten tussen mensen en niet naar verschillen. Dat is nou precies wat de politiek wel is en continu doet.”

Verhoevens ultieme ambitie is slagen in Hollywood, de filmcarrière die hem al van jongs af aan trekt. „Misschien is het een illusie”, zegt Verdonshot over Verhoevens droom van grote rollen in grote films. „Hij heeft in grote films een kleine rol en in kleine films een grote rol. Je kan overal wat op afdingen, maar dat doet-ie toch maar mooi als niet *native speaker* en niet geschoold acteur. *Good for him*. Laten we het niet kleiner maken dan het is. Maar ook niet groter.”

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijn-effecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de

mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de

commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

- Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
- Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
- Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
- Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
- Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
- Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
- Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

Advertentie

PROFIEL **FABIAN HOLLAND**
RUGBYTALENT

Op zijn zestiende vertrok de jonge Nederlander naar Nieuw-Zeeland met maar één grote droom: ooit voor de legendarische All Blacks spelen. Zaterdag speelt hij voor dat team zijn twaalfde wedstrijd, tegen Wales. „Een speler die maar eens per generatie voorbijkomt.”

Indy Scholtens
AMSTERDAM

Het is 11 november 2012. Het Nieuw-Zeelandse rugbyteam, de All Blacks, speelt tegen Schotland in het Murrayfield-stadion in Edinburgh. Fabian Holland zit met zijn moeder op de tribune, tussen meer dan 67.000 andere rugbyfans. Hij is tien jaar oud. Zijn moeder heeft hem voor zijn verjaardag verrast met tickets voor zijn lievelingsteam. De Nieuw-Zeelanders winnen comfortabel: 51-21. Voor Schotland staat de Nederlandse rugbyter Tim Visser in het veld. De jonge Holland ziet hem twee *tries* maken. Een vlammetje is ontstoken.

„Tim was voor mij het voorbeeld”, vertelt Holland. „Hij liet zien dat je niet voor Nederland hoeft te spelen als je in Nederland geboren bent.”

Op 8 november 2025, dertien jaar later, staat de 23-jarige Holland zelf op het veld. In hetzelfde stadion waar hij zijn idolen uit Nieuw-Zeeland voor het eerst zag spelen, mag Holland het opnemen tegen Schotland. In het zwarte shirt van de All Blacks. Zijn ouders, broertje en zusje zijn er bij en zien Nieuw-Zeeland winnen met 25-17.

Deze zaterdag speelt Holland zijn volgende wedstrijd voor de nationale rugbyploeg van Nieuw-Zeeland, zijn twaalfde interland alweer. Dit keer tegen Wales, als laatste wedstrijd van de zogeheten ‘Grand Slam’, een tour door Groot-Brittannië en Ierland. Op donderdag werd hij genomineerd voor de World Rugby Breakthrough Player of the Year-onder scheiding.

De aura van de All Blacks

Fabian Holland (2002) groeide op in het Noord-Hollandse Akersloot, vlak bij Castricum. Hij begon op zijn zesde met rugbyen. Vanaf het eerste moment dat hij de All Blacks op televisie zag spelen - hij was een jaar of vijf - was hij betoverd. „De aura, waar ze voor staan, de manier waarop ze spelen”, zegt hij via de telefoon vanuit Londen.

Op zijn zestiende wilde Holland van de Nieuw-Zeelandse rugbycultuur proeven. Samen met zijn ouders onderzocht hij de mogelijkheden en meldde hij zich uiteindelijk aan voor de Christchurch Boys’ High School. Dat is een bekend opleidingsinstituut voor All Blacks; de jongensschool heeft er 46 voortgebracht, waaronder Dan Carter en Luke Romano. Beiden werden wereldkampioen met de All Blacks in 2015. Holland werd toegelaten en vertrok naar Christchurch, zo’n 19.000 kilometer van huis. In eerste instantie voor zes maanden.

Patrick Coady, leraar en coach op die middelbare school, kan zich de eerste keer dat hij Holland zag nog goed herinneren. Tijdens een van zijn lessen brak rumoer uit in de klas, vertelt hij via een videoverbinding. Coady liep eropaf om te zien wat er aan de hand was. „Ik keek uit het raam en dacht: mijn god, hoe groot is deze jongen?!” Buiten werd rugby ge-

Fabian Holland springt hoog op bij de line-out in het duel met Ierland, begin november. Hij werd uitgeroepen tot ‘man of the match’. FOTO GETTY IMAGES

Reus uit Akersloot maakt furore bij de All Blacks

speeld en de jonge Holland speelde mee. Hij viel op tussen de andere jongens. „Zijn *skillset*, zijn snelheid, zijn lichaamsbouw”, zegt Coady. „*Who the hell is this kid?*, dacht iedereen die hem zag spelen.”

De combinatie van Hollands bouw - hij is inmiddels 2,04 meter lang en weegt 124 kilo - en talent maakt hem zeer geschikt voor zijn positie: een *lock*, die deel uitmaakt van de tweede rij in de scrum. Dat moeten grote en sterke spelers zijn, die veel fysiek werk opknappen: hard inlopen op tegenstanders, tackelen en de bal veroveren in de scrum of de line-out. Maar volgens zijn oude coaches onderscheidt Holland zich het meest met zijn werklust.

Kort voor wedstrijden op de Christchurch Boys’ High School, herinnert jeugdcoach Coady zich, liep Holland in operste concentratie in zijn eentje het veld rond. Met muziek op zijn koptelefoon probeerde hij zich in te leven in zijn rol in de wedstrijd die zou volgen. Hij deed alsof hij een bal ving, in een scrum stond of omhoogsprong voor een line-out. „Zijn teamgenoten vonden dat apart”, vertelt Coady. „Maar als je nu ziet hoe professionele teams zich op een wedstrijd voorbereiden, is dat visualiseren heel logisch.”

Zes maanden op de Christchurch Boys’ High School werden twee jaar. Holland viel in de smaak bij een talentscout van de Highlanders, een professioneel team in de Super Rugby-competitie, een competitie tussen teams uit Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland en Australië. Hij werd uitgenodigd in Dunedin om een trainingskamp te volgen. Niet veel later tekende Holland bij het onder-twintig-team. Tegelijkertijd trainde en speelde hij mee met de mannen van de lokale rugbyclub.

Goddelijke status

Op dit moment staan de All Blacks tweede op de wereldranglijst, net achter Zuid-Afrika, maar zowel in Nieuw-Zeeland als ver daarbuiten heeft het team een legendarische reputatie. „Een *All Black* heeft in ons land een soort goddelijke status”, zegt Lee Piper, zijn gastouder in Dunedin, bij wie Holland in 2020 een paar maanden verbleef. Er zijn duizenden jonge jongens en meisjes, zegt hij, die alles geven om ooit het begeerde zwarte shirt te mogen dragen. „Het klinkt wat bruuft, maar een professionele rugbypoedbaan in Nieuw-Zeeland werkt een beetje als een fabriek”, zegt Piper. „Wie niet goed genoeg is, wordt gewoon aan de kant geschoven.”

Het is volgens Piper en Coady juist Hollands mentaliteit die maakte dat hij al binnen een paar jaar na zijn opleiding in Christchurch voor de All Blacks werd opgeroepen, afgelopen juli. „Fabian is een speler die maar eens per generatie voorbijkomt”, zegt Piper. Hij viert nog altijd kerstmis bij zijn oude gastgezin. Naast zijn enorme eetlust - de jonge Fabian at wel tien eieren per dag - herinnert Piper zich zijn ambitie en strijdlust. „Zelfs toen hij achttien was en tegen ervaren mannen van in de dertig speelde, deed hij nooit een stap terug.”

Holland weet dat hij op jonge leeftijd al veel heeft opgeofferd om zijn droom in Nieuw-Zeeland te verwezenlijken. Dat hij belangrijke momenten voor zijn familie heeft moeten missen, vindt hij pijnlijk. Holland vertrok naar de andere kant van de wereld toen zijn broertje Quinten en zusje Franka dertien waren. Toen het coronavirus uitbrak in Nieuw-Zeeland in 2021 ging het land in een complete lockdown. Holland zag zijn familie tweeën-half jaar niet.

In de ogen van zijn begeleiders was hij een tijd lang té veel gericht op zijn ambitie een topspeler te worden, en nam hij weinig tijd voor afleiding buiten de sport. „Juist omdat hij op jonge leeftijd zijn ouderlijk huis verliet en zoveel heeft moeten opgeven, wilde hij niet teleurstellen”, vertelt Kane Jury, de talentmanager van de Highlanders die Holland binnenhaalde.

Holland erkent dit. Bij het zo nu en dan uitzetten van de ‘rugbyknop’, zegt hij, kreeg hij veel steun van zijn huidige

„Ik keek uit het raam en dacht: mijn god, hoe groot is deze jongen?!”

ploeggenoten. „Inmiddels zijn er veel dingen buiten het veld - niet gerelateerd aan rugby - die me energie geven, zoals met vrienden een kop koffie drinken, een potje kaarten, en bellen met mijn familie in Nederland.”

Een ‘boekje’ voor zijn familie

In juni 2025 werd Holland gebeld door Scott Robertson, de hoofdcoach van de All Blacks. Met het eervolle verzoek of hij beschikbaar was voor het nationale team. Holland voldeed inmiddels aan het criterium van de internationale rugbybond: hij stond zestig maanden ingeschreven bij een rugbybond of -club in zijn nieuwe land.

Begin juli debuteerde hij in het zwart, in een wedstrijd tegen Frankrijk in zijn thuisstad Dunedin, als eerste Nederlander die uitkomt voor het Nieuw-Zeelandse team. Broer Quinten en zijn moeder zaten op de tribune. Holland heeft een vast ritueel: kort voor hij het veld op gaat, schrijft hij iets in zijn ‘boekje’, altijd een stukje over zijn familie. „In het nationale team vertegenwoordig ik mijn land, Nieuw-Zeeland. Dat is mijn huis, ik beschouw de mensen om me heen hier als familie”, vertelt hij. „Maar ik heb natuurlijk ook mijn eigen familie in Nederland: mam, pap, Quinten, Franka. Voor hen schrijf ik altijd, voor elke wedstrijd, een stukje in mijn boek.” De reden? „Ik wil hen gewoon heel erg trots maken.”

Fabian Holland behoort tot het uitzonderlijke rijtje Nederlandse rugbyers die de internationale top hebben bereikt. Zeno Kieft (34) speelde jaren professioneel rugby voor de Franse club La Rochelle, Tim Visser (38) voor Schotland en de Engelse Harlequins.

Kieft hoopt dat Hollands verhaal jonge talenten aanspoort om ook hun dromen na te jagen. „Er zit een grote ontwikkeling

in de jeugd van Nederlands rugby”, zegt hij aan de telefoon. De afgelopen jaren heeft de Nederlands rugbybond geïnvesteerd in trainingscentra en academies door het gehele land. Deze opleidingsprogramma’s lijken hun werk te doen - ruim dertig Nederlandse mannen en vrouwen rugbyen op hoog niveau in het buitenland. „Het zou fantastisch zijn”, zegt Kieft, „als Fabian de eerste Nederlander wordt die straks wereldkampioen rugby wordt”. De laatste keer dat Nieuw-Zeeland de wereldtitel veroverde was in 2015. Het volgende WK is in 2027. „Maar ik hoop vooral dat hij het heel erg naar zijn zin heeft.”

‘Elke dag een stukje beter’

Deze zaterdag spelen de All Blacks hun laatste wedstrijd van de Grand Slam-tour. Daarna neemt Holland een paar weken rust in Nederland om zijn familie en vrienden te zien.

Wat hij nog in het rugbyen zou willen bereiken, houdt Holland liever voor zich. De ultieme droom zou zijn om op een dag naast zijn broertje op het veld te staan. Quinten Holland is immers ook een getalenteerde rugbyter en volgde in het spoor van zijn oudere broer. Hij vertrok, drie jaar geleden, op zijn zeventiende naar Nieuw-Zeeland, ging naar een andere school in Dunedin en maakt nu ook deel uit van het Highlanders-talentenprogramma. Blessureleed houdt Quinten al een tijdje aan de kant.

Los van die familie-ambitie, bekijkt Fabian Holland zijn loopbaan stap voor stap. „Ik probeer geen enkele dag *for-granted* te nemen”, zegt hij - want niets is vanzelfsprekend. „Gewoon elke dag een stukje beter te worden.” Voor nu is zijn kortetermijndoelstelling eenvoudig: volgend jaar nog steeds deel uitmaken van de All Blacks.

Fabian Holland bij zijn debuut in het shirt van de All Blacks in de wedstrijd tegen Frankrijk, begin juli. FOTO GETTY IMAGES

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen
of suggesties?
Mail naar
redactie@nrc.nl
of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie
of persoon.
T: 020 - 755 3000
(algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen uit
de krant? Stuur dan
maximaal 250 woorden
naar opinie@nrc.nl.
Vermeld uw naam, adres
en telefoonnummer.

Advertenties
T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@
nrc.nl

**Bezorging en
abonnementen**
Wij streven ernaar NRC
Weekend op zaterdag
voor 9.00 uur te bezor-
gen. Voor vragen:
nrc.nl/service of bel
088-572 0572
(za 9.00-13.00 uur)

NRCWebwinkel
E: klantenservice@
nrcwebwinkel.nl

**Omgang
persoonsgegevens**
Mediahuis NRC BV legt
van abonnees en gebrui-
kers van online dienst-
verlening gegevens vast
voor de uitvoering van
een (abonnee) overeen-
komst en/of het verlenen
van diensten.
Deze gegevens kunnen
worden gebruikt om u te
informeren over
relevante producten en
diensten van Mediahuis
NRC BV (zie ook
nrc.nl/privacy-
verklaring). Indien u op
deze informatie geen
prijs stelt, kunt u zich
afmelden via
privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2025.
Alle auteursrechten en
databankrechten ten
aanzien van (de inhoud
van) deze uitgave wor-
den uitdrukkelijk voor-
behouden.
Deze rechten berusten
bij Mediahuis NRC BV
c.q. de betreffende au-
teur.
Zie voor de volledige
tekst: nrc.nl.
Op ingezonden
bijdragen zijn de algeme-
ne publicatievoorwaar-
den van toepassing.
Deze liggen ter inzage op
de redactie en worden op
verzoek kosteloos toe-
gezonden.

DE OMBUDSMAN

Verslaggeving van NRC over Wijers was gerechtvaardigd, maar er ging te veel fout

Een stortvloed aan mails en veel opzeggingen: NRC had informateur Hans Wijers ten onrechte gevloerd met „bedroevende journalistiek”, of erger met „riooljournalistiek zonder weerga”. De redactie kwam vanaf vorige week vrijdag vol onder vuur te liggen voor het journalistiek handelen rond de berichtgeving over D66-informateur Wijers. Die had volgens een artikel dat donderdagmiddag werd gepubliceerd VVD-leider Dilan Yesilgöz „een leugenaar” genoemd - iets dat later publiekelijk werd betwist - en volgens een artikel een dag later in een eerder app-bericht zelfs een „feeks”. Voor dat laatste stuk verscheen, was Wijers al opgestapt als informateur.

In de lezerspost en op sociale media kreeg NRC er flink van langs. Lezers vroegen, nee eisten, een stevige evaluatie van de ombudsman. Terecht. Wat is hier gebeurd? Hoe handelde de redactie? Welke afwegingen zijn wel en niet goed gemaakt? Een evaluatie op basis van gesprekken met betrokkenen op de redactie: drie dagen journalistiek koordansen waarbij NRC elke dag pijnlijke fouten maakte.

Donderdag 13 november

Om 17.05 uur verscheen op de website van NRC het nieuwsbericht dat de net benoemde informateur Hans Wijers op verkiezingsavond op een podium bij een borrel zijn voorkeur had uitgesproken voor een breed middenkabinet, dat hij VVD-leider Dilan Yesilgöz een leugenaar had genoemd en dat hij baalde dat de VVD door de kiezer niet harder was afgestraft. Er stond: *NRC sprak met veertien aanwezigen van wie meerdere mensen, los van elkaar, de uitspraken bevestigden. Daarnaast beschikt NRC over een filmopname van één van de uitspraken van Wijers. En: In de rest van zijn bijdrage noemde Wijers VVD-leider Dilan Yesilgöz volgens meerdere aanwezigen „een leugenaar”, „Dat weet ik zelfs heel zeker”, zegt Frank Leijdesdorff, voormalig partner van advocatenkantoor Loyens & Loeff. „Ik vond het ongepast, juist ook gezien de wens van D66 om minder op de man te spelen.”* Hoe kwam dit bericht tot stand? De

oorsprong van dit verhaal was niet een tip, en al helemaal niet een vooropgezet plan om Wijers te beschadigen. Daar heb ik geen enkele aanwijzing voor. Verslaggever Hugo Logtenberg, lid van de onderzoeksgroep, vond het woensdagmiddag opvallend dat D66 de 74-jarige Hans Wijers naar voren had geschoven als informateur. Een man die naam had gemaakt als minister van Economische Zaken in Paars I (1994-1998), die bekend stond als rechtse D66’er en helemaal uit de politiek was verdwenen. Opmerkelijk dat ze bij hem zijn uitgekomen, dacht Logtenberg. Daarom ging hij in zijn net-werk rondvragen over de keuze voor Wijers. Zo hoorde hij dat de oud-minister op verkiezingsavond op een ondernemersborrel in Amsterdam, georganiseerd door mediaondernemer en D66-donateur Willem Sijthoff, uitspraken had gedaan over zijn voorkeurscoalitie. Dat leek relevant: sterke inhoudelijke opvattingen van een informateur kunnen van belang zijn in het proces waaraan hij sturing geeft. Daarom begon Logtenberg donderdagochtend, samen met de Haagse redacteur Marko de Haan, te bellen met mensen die aanwezig waren geweest.

Zo kregen ze donderdag veertien mensen aan de lijn, maar niet allemaal bevestigden ze de uitspraken. Sommigen hadden zelfs helemaal niets gehoord van wat er op het podium was gezegd. De uitspraak over „een leugenaar” was door twee van de veertien gehoord, van wie alleen Frank Leijdesdorff, oud-partner van Loyens & Loeff, met naam kon worden geciteerd. Een derde persoon had wel een uithaal naar Yesilgöz gehoord maar herinnerde zich de exacte woorden niet. De uitspraak over de VVD die een harde klap had moeten krijgen, werd door drie andere mensen bevestigd. Nog weer twee personen hadden gehoord dat hij zich heel negatief over de VVD uitliet. Dat hij een voorkeur had voor een breed middenkabinet, en niet de centrumrechtse variant met JA21,

De uitspraak over „een leugenaar” was door twee van de veertien bronnen gehoord

stond op een filmopname die de verslaggevers hadden gekregen. In de loop van de middag besloten de verslaggevers dat dit voorgelegd kon worden aan Wijers. Logtenberg belde een woordvoerder van D66 en vertelde hem over de drie uitspraken op het podium, dat NRC van de uitspraak over het brede middenkabinet een filmopname in bezit had én citeerde daaruit. Hij zette zijn vragen daarna in een mail, verstuurd om 15.24 uur, waarin in het midden bleef wat precies op de filmopname stond.

De hoofdredactie wilde Wijers in ieder geval tot 18.00 uur de gelegenheid geven te reageren. Hij kwam via zijn woordvoerder om 16.51 uur met een reactie: „Ik heb me daar niet goed uitgedrukt. Ik ben van mening dat de VVD een partij is die jarenlang effectief heeft bijgedragen aan het bestuur van ons land, en mevrouw Yesilgöz een partijleider is met een solide staat van dienst. Tijdens dit proces ligt het voor de hand dat ik vooral contact heb met de heren Bontenbal en Jetten. Mocht mevrouw Yesilgöz op enig moment een rol gaan spelen, dan zal ik haar met open vizier benaderen. Mijn eerdere uitspraken neem ik dan ook terug en daarover heb ik persoonlijk contact met haar gezocht.”

De verslaggevers vatten dit - terecht - op als een bevestiging van alle drie de uitspraken die waren voorgelegd. Het bericht kon dus worden gepubliceerd. Maar de regie over de publicatie was rommelig. Pas in de loop van de middag werd de plaatsvervangend chef in Den Haag inhoudelijk betrokken, net als de hoofdredactie.

Het nieuwsfeit was zeker relevant om te melden, maar het werd gehaast gepubliceerd. Dat was onnodig. Hier had de leiding nadrukkelijker moeten zeggen: rustig aan, zorgvuldigheid boven alles. De leiding had te weinig inzicht in het bronnenmateriaal. Dat er twee aanwezigen de leugenaar-uitspraak hadden gehoord, had gemeld moeten worden, in plaats van „meerdere”. Dat er op deze manier werd geschreven over veertien aanwezigen die NRC had gesproken was ronduit onhandig, sommigen hadden immers helemaal niks gehoord.

Ook ontbrak een uitleg waarom de filmopname niet kon worden getoond. Dat was uit bronbescherming, maar dat gegeven werd de lezer onthouden. Een betere eindredactie en vragen aan de verslaggevers hadden dit kunnen voor-

komen. Zo’n onthullend bericht vereist nauwkeurigheid. Overigens, één belangrijk detail in het stuk lijkt veel latere critici te zijn ontgaan: er staat duidelijk in wat precies op film staat, namelijk de uitspraak over Wijers’ voorkeur voor een middenkabinet.

In de persconferentie zei Wijers dat hij zich niet alles herinnerde - anders dan in de verklaring die hij naar NRC had gestuurd - maar ook dat zijn uitspraken „ongepast” waren geweest. Daar sloeg Logtenberg op aan, want hij had een app in handen waaruit bleek dat de uitspraken niet op zichzelf stonden, maar die app wilde hij nog verifiëren. Op het artikel kwam geen noemenswaardige kritiek. Tot vrijdagochtend.

Vrijdag 14 november

Verslaggever Hugo Logtenberg ging verder met de zaak en de app. Die had Wijers ergens in de zomer aan Sijthoff gestuurd. Daarin sprak hij zijn steun uit voor het initiatief ‘Stem voor Stabiliteit’, een ondernemerscampagne voor een middenkabinet van D66, CDA en VVD. Wijers wilde wel meedoen, zo schreef hij in de app, als ook zou worden gepleit voor het aanhaken van GroenLinks-PvdA. „Wat ik uit de laatste peilingen opmaak, is dat de 4 centrumpartijen, dus inl. PvdA/Gl met moeite net iets over 50% komen. We moeten ons inzetten voor zo’n combinatie, met de 3 die jullie voorstellen komen we op circa 1/3. We moeten juist de deur openzetten en ook die feeks van de VVD”.

Het nieuwsfeit was zeker relevant om te melden, maar het werd gehaast gepubliceerd. Dat was onnodig. Hier had de leiding nadrukkelijker moeten zeggen: rustig aan, zorgvuldigheid boven alles. De leiding had te weinig inzicht in het bronnenmateriaal. Dat er twee aanwezigen de leugenaar-uitspraak hadden gehoord, had gemeld moeten worden, in plaats van „meerdere”. Dat er op deze manier werd geschreven over veertien aanwezigen die NRC had gesproken was ronduit onhandig, sommigen hadden immers helemaal niks gehoord.

Ook ontbrak een uitleg waarom de filmopname niet kon worden getoond. Dat was uit bronbescherming, maar dat gegeven werd de lezer onthouden. Een betere eindredactie en vragen aan de verslaggevers hadden dit kunnen voor-

komen. Zo’n onthullend bericht vereist nauwkeurigheid. Overigens, één belangrijk detail in het stuk lijkt veel latere critici te zijn ontgaan: er staat duidelijk in wat precies op film staat, namelijk de uitspraak over Wijers’ voorkeur voor een middenkabinet.

In de persconferentie zei Wijers dat hij zich niet alles herinnerde - anders dan in de verklaring die hij naar NRC had gestuurd - maar ook dat zijn uitspraken „ongepast” waren geweest. Daar sloeg Logtenberg op aan, want hij had een app in handen waaruit bleek dat de uitspraken niet op zichzelf stonden, maar die app wilde hij nog verifiëren. Op het artikel kwam geen noemenswaardige kritiek. Tot vrijdagochtend.

Intussen was Logtenberg zo ver om Wijers vragen te stellen over de app. Of die geopenbaard zou worden stond nog niet vast, dat hing af van hoe Wijers zou reageren. Logtenberg mailde om kwart over twaalf een reeks vragen aan de woordvoerder van de informateurs. Met de toevoeging: „Gezien de urgentie en de actualiteitswaarde sinds de gebeurtenissen van gisteren hoor ik graag voor 14:15 uur van je.”

Wijers trok snel zijn conclusie: hij stapte op. Om kwart voor twee gaf hij een verklaring: „Ik ben vandaag door NRC geconfronteerd met uitspraken die ik in een privé appje ruim voor de verkiezingen heb gedaan. In dat 1-op-1 bericht heb ik spontaan uitspraken gedaan die je weloverwogen nooit zou doen.” Zijn positie als „onbevangen informateur” was geschaad.

Nu ontstond net als een dag eerder druk om snel te publiceren. Opnieuw te snel: binnen een half uur stond het artikel online. Er sloop weer een cruciale onzorgvuldigheid in het verhaal. Er staat: „Het gaat om een appbericht van D66’er Wijers aan onder meer mediaondernemer Willem Sijthoff in aanloop naar de verkiezingen.” Dat ‘onder meer’ klopt niet. Het was wel een een-op-een-bericht, maar het is daarna door Sijthoff gedeeld met zijn drie mede-initiatiefnemers van Stem voor Stabiliteit. Daardoor raakte de app bij een grotere groep bekend. Het was dus Sijthoff die in eerste instantie de vertrouwelijkheid had geschonden.

Dat laatste speelt mee in de weging om al dan niet te publiceren over het app-bericht. Want daar ontstond bij lezers, op sociale media en binnen de journalistiek de meeste discussie over. NRC citeert wel vaker uit een op-een-

berichten tussen politici zonder enige ophef. Maar nu ging het om een informateur van D66-huize die het stabiele kabinet moest smeden waar een groot deel van de kiezers naar smacht. Terwijl deze app aantoonde dat Wijers betrokken was bij een initiatief voor politieke beïnvloeding door ondernemers, de uitspraak was niet in een privésituatie gedaan. En dat hij zich zacht gezegd nogal vrouwonvriendelijk had uitgelaten over een belangrijke politica. Rob Jetten, de leider van zijn partij, had bovendien altijd fel afstand genomen van Geert Wilders die zijn voorganger Sigrd Kaag dikwijls ‘een heks’ noemde en had opgeroepen om minder op de persoon te spelen.

Om deze redenen vind ik, in weerwil van een groot deel van de driehonderd lezers die de ombudsman mailden, dat bij een afweging van verschillende belangen publicatie van de app gerechtvaardigd was. Wel was het beter geweest dat dit was gebeurd binnen een groter verhaal over die ondernemerscampagne en de rol van Wijers daarin. Dat was, naast de feeks-tekst, zeker relevant in het kader van zijn rol als informateur. Maar daar was vrijdagmiddag om kwart voor twee een einde aan gekomen.

Zaterdag 15 november

De publicatie over het vertrek van Wijers en de app aan Sijthoff kwam prominent in de zaterdagkrant. Met nog steeds niks over de beweringen van Eric Smit. Alleen Youp van ’t Hek noemde hem in zijn column. De mailtjes van kritische lezers die opzegden of dreigden op te zeggen bleven met tientallen tegelijk binnenstromen. Uitleg van Hugo Logtenberg bij het tv-programma *Café Kockelmann* en bij *Met het Oog Op Morgen* vrijdagavond hadden de storm niet doen luwen. Dat op een gegeven moment ook nog rondging dat hij ooit voor

In drie dagen journalistiek koordansen maakte NRC elke dag pijnlijke fouten

de VVD had gewerkt hielp ook niet mee. Dat is overigens voor de hoofdredactie, en ook voor mij, irrelevant: het was bekend en meer dan twintig jaar geleden.

De hoofdredactie had al besloten in de zondagse nieuwsbrief *De week van de hoofdredactie* op de ophef in te gaan, maar zaterdagmorgen werd bedacht dat hetzelfde stuk ook online geplaatst zou worden. Het is een open deur: als je eigen nieuws als een boemerang terugkomt en je als medium onderdeel wordt van de ophef, reageer dan precies en zorgvuldig. Dat gebeurde niet. De verantwoording van hoofdredacteur Patricia Veldhuis die ‘s avonds om negen uur online ging, blies de ophef aan. Lezers vonden de vergelijking die het stuk trok met eerdere NRC-onthullingen over verkenner Gom van Strien (PVV) en beoogd premier Ronald Plasterk onjuist: die gingen over een fraudezaak en het mogelijk onrecht toe-eigenen van patenten.

Maar erger waren de zinnen over het aantal bronnen. Gelukkig werd Eric Smit niet opnieuw genegeerd, maar deze passage klopte niet: „Dat Smit zich die avond anders herinnert, doet niets af aan de veertien bronnen die iets anders zeggen.” En deze ook niet: „Veertien aanwezigen bevestigden de verschillen de uitspraken van Wijers aan Logtenberg”. Slechts een deel van de veertien mensen bevestigde de uitspraken, zoals ik hierboven heb uitgelegd.

Zo publiceerde NRC drie stukken die gerechtvaardigd waren, maar die alle drie onvolkomenheden bevatten. Het interne proces was rommelig en gehaast. Afwegingen werden niet goed uitgelegd. De leiding nam onvoldoende de leiding. Er was te weinig tegenspraak. Een goed journalistiek slot op de deur ontbrak.

„We laten ons leiden door waarheidsvinding, niet door politieke belangen”, schreef Veldhuis. Zeer mee eens. Lezers vonden dat NRC dit allemaal niet moest publiceren omdat het (voor de formatie) niet constructief was. Dat vind ik een verkeerde taakopvatting van journalistiek. Want wat is wel en niet constructief? Veldhuis schreef ook: „Als er feiten opduiken, houden we die niet onder de pet”. Ook zeer mee eens. Maar wat hier gebeurde was net zo erg: er was na vrijdagochtend te weinig nieuwsgierigheid naar een nieuwsfeit dat de krant niet goed uitkwam.

Herman Staal

Reactie hoofdredactie

Het gebeurt niet vaak dat onze artikelen tot zoveel kritiek leiden als afgelopen week.

Vele lezers schreven, belden en mailden ons met vragen over de totstandkoming van onze verslaggeving over informateur Hans Wijers. Dat heeft ons niet onberoerd gelaten en we hebben er ook begrip voor. Als zoveel mensen vragen stellen bij onze journalistiek, stemt dat sowieso tot nadenken. En als nieuwsmedium dat anderen de maat neemt, moeten we altijd kritisch naar onszelf kijken en bereid zijn verantwoording af te leggen.

In zijn rubriek schrijft de onafhankelijke ombudsman van NRC deze week dat de verslaggeving op voldoende feiten is gebaseerd, relevant is, maar dat de snelheid waarmee we hebben gepubliceerd ten koste is gegaan van journalistieke zorgvuldigheid en context.

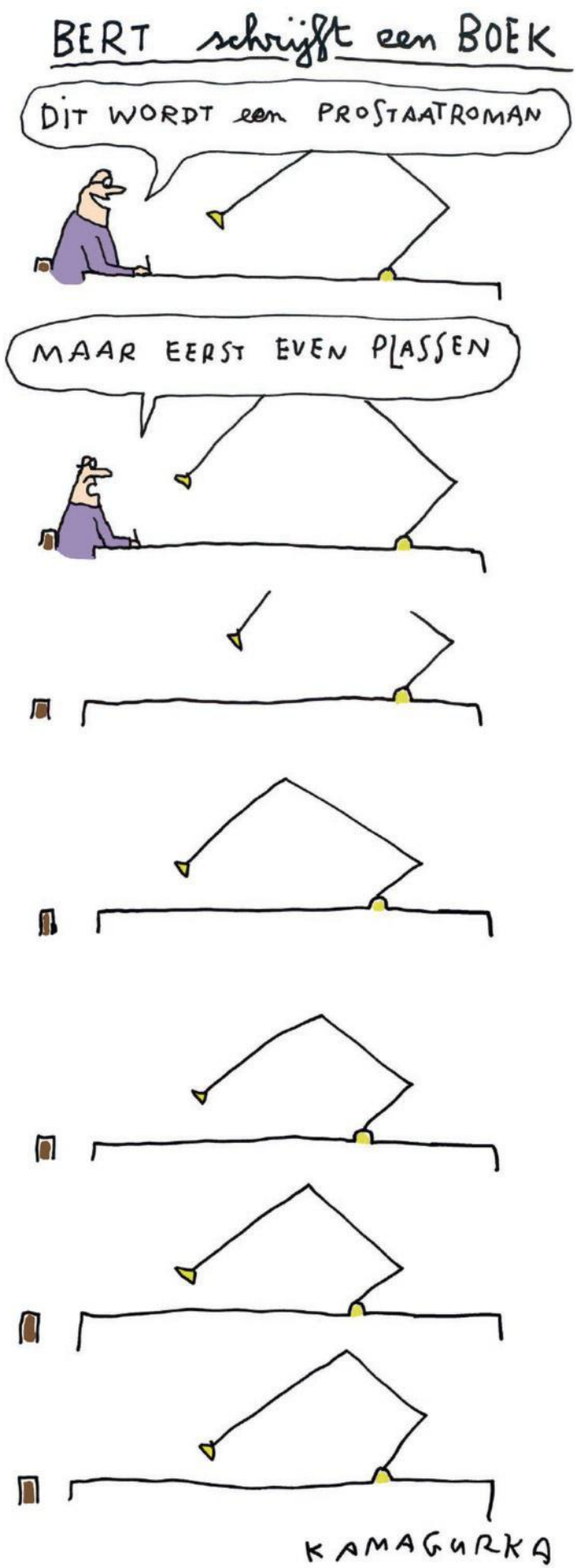
Ook was de verantwoording aan de lezer onvolledig en onnauwkeurig. Dat spijt ons.

De conclusies van de ombudsman zijn pijnlijk en die trekken we ons aan. Intern zullen wij onze omgang met gevoelig nieuws tegen het licht houden en waar nodig aanscherpen om te garanderen dat er altijd voldoende tijd wordt genomen om feiten te wegen en van context te voorzien.

Hier zullen wij in de toekomst nog scherper op zijn.

Patricia Veldhuis

BERT SCHRIJFT EEN BOEK

YOUP

Feeksnieuws

Toen iemand Sigrid Kaag een heks noemde begreep ik niets van de daaruit ontstane ophef. En dat heb ik nu ook bij feeks Yesilgöz. Een beetje stevige taal mag toch wel? We zijn toch niet van suiker? Toen bij onze voormalige premier Rutte zijn geheugen chronisch haperde, mocht ik hem toch wel een ‘dement vergiet’ noemen? Zoals ik cultuurbarbaar en Baron von Münchhausen-aanhanger Halbe Zijlstra met plezier liet opnemen in een tbs-kliniek toen hij een kopje gemberthee bij Vladimir Poetin had gedronken.

Ondertussen hebben beide mannen nog gewoon werk. Rutte geeft Trump adviezen hoe hij de vrijgekomen Epstein-documenten zwart moet lakken en Halbe zit regelmatig aan een talkshowtafel mee te babbelen alsof zijn hoofd totaal op orde is.

Inmiddels hebben Yesilgöz en Wijers het gebbetje bijgelegd. Met een kop koffie. Dit laatste lijkt me verstandig. Dan weet Hans tenminste na afloop nog of hij het echt gezegd heeft. Voor je het weet gaat ene Eric Smit met dit politieke onderonsje aan de haal.

Straatvechter Dilan weet dat dit soort beledigingen bij het vak van politicus hoort. Gewoon leugen-op-leugen-op-leugen. Als je daar goed in bent moet je accepteren dat je voor leugenaar wordt uitgemaakt.

Wel tragisch is het gelekte appje uit het matennaaiersgroepje van Hans Wijers. De oetlul die het aan de journalist gemeld heeft moet natuurlijk meteen uit die vriendenclub geknikerd worden. Gewoon nooit meer meezuipen met de horige vazallen van die veel te rijke Wimpie Sijthoff. Net als dat de onderzoeksjournalist kan gaan solliciteren bij een Britse tabloid of *De Telegraaf*. En de kwaliteitskrant waarin u dit stukje leest moet zich natuurlijk diep en hardop schamen voor dit niet te verdedigen roddelbladengedrag.

Donderdag werd ik geconfronteerd met een totaal ander fenomeen. Dat ging over de op het internet misbruikte dokter Diederik Gommers, die in gemanipuleerde AI-filmpjes vertelt welke erectiemiddelen je nodig hebt om je vrouw een zalig kerstfeest te bezorgen. Of Arie Boomsma met gezondheidsijsklontjes in de aanbieding en onze trouwe Jort met cryptotips. Allemaal niet van echt te onderscheiden rommel.

Het komt erop neer dat je niet één internetfilmpje nog kunt vertrouwen. Dus als Trump met een 28-punten-

plan komt waarin staat dat de voertaal in Oekraïne Russisch wordt, het leger van Zelensky meer dan gehalveerd zal worden en de Russen niet alleen de Donbas en de Krim krijgen maar ook de probleemgebieden Gaza, Zuid-Soedan en het eerste van Ajax dan zou dat waar kunnen zijn. Maar het kan ook een door het Kremlin in elkaar geflanste opname zijn.

Wat is waar en wat is niet waar? Je wordt wakker met het prachtige nieuws dat de kleinste deelnemer ooit mee gaat doen aan het WK voetbal. En dat lieve eilandje Curaçao heeft ook nog eens de oudste bondscoach en de meest bejaarde perschef, die zijn berichten nog per fax verstuurt. Nieuws dat ontroert en blij maakt.

Maar even later zie je een filmpje van een maffios diner met Donald Trump, Gianni Infantino, Cristiano Ronaldo, Elon Musk en de Saoedi-Arabische journalistenvermorzelaar Mohammed bin Salman. Is dat dan echt of is dit een door hooligans in elkaar gedraaide grap?

*Rutte geeft Trump
adviezen hoe hij
de vrijgekomen
Epstein-documenten
zwart moet lakken*

Daarna zag ik een fikkende klimaatop in Brazilië. Aangestoken met smerige diesel of een gewoon kortsluitinkje in een Tesla-batterij? Het leger heeft ondertussen het Grote Piethuis in het *Sinterklaasjournaal* bezet en kinderen slapen nu niet door de dreigende wereldoorlog. Krijgen ze allemaal een Cobra in hun schoen? Of toch vast een Kalasnikov?

Wat kan je nog geloven? Er is in de Verenigde Staten deze week een door AI gestuurde teddybeer uit de handel gehaald omdat hij verkeerd geprogrammeerd was. Hij vertelde aan de kinderen waar ze de messen konden vinden, waar de condooms lagen en welk seksueel standje sowieso het lekkerst is. Een echte knuffelbeer dus.

Gister zag ik een item over de vogelgriep. Een stal met tienduizenden opgeproppte kippen en huilende kuitjes die op een lopende band ingeënt werden door een machine.

Mijn kleindochter keek me verschrikt aan. Maar opa stelde haar gerust: „Allemaal fake liefde, gemaakt met de computer.”

Achterpagina.

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

BIJSLUITER

Om de vervilde ondervacht te verwijderen moeten onze katers Nikita en Vassili naar de trimster. De inbreuk op hun lichamelijke integriteit waarderen ze niet, daarom krijgen ze gabapentine voorgeschreven. Helaas komt medicijnschaarste ook in de dieren-geneesmiddelenwereld voor dus word ik met het recept doorgestuurd naar de „humane” apotheek. Die schrijft de katers keurig in en ik krijg de capsules in een doosje mee. Met een even de bijsluiter gelezen: „kan de rijvaardigheid beïnvloeden” en „oppassen met alcohol”. Dat wordt een rustig weekeinde voor de heren.
Ameling Algra

FOKKE & SUKKE KIJKEN ELKE DAG NAAR HET FORMATIEJOURNAAL

Gravity.
Feel the pull.

LUCID
GRAVITY

COMPROMISE **NOTHING**™

Meer informatie

nrc

WEEKEND

ZATERDAG 22 NOVEMBER &
ZONDAG 23 NOVEMBER 2025

Pionieren in de polder

Al vijftig jaar is Almere de proeftuin van stedenbouwers. Wat valt er te leren van de snelst groeiende stad?

PAGINA 6-9

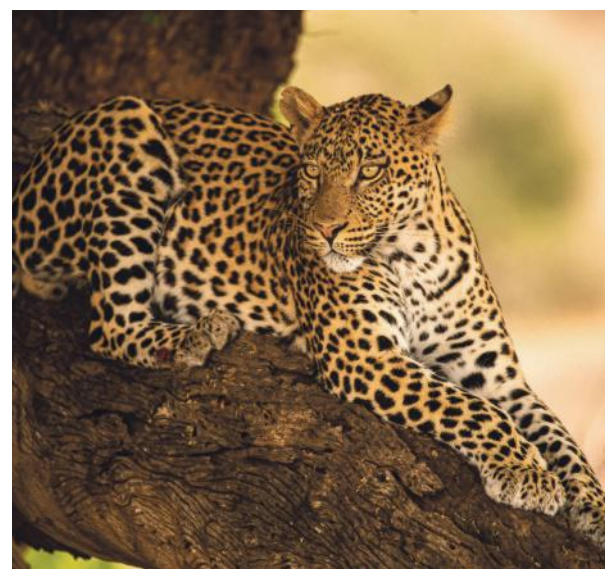

De meerwaarde van persoonlijke reiservaringen *op maat*

Geniet van een vakantie in de Indische Oceaan met Silverjet of verleng uw reis door Afrika in een van deze droomoorden.

Botswana Leopard Experience

Neem uw intrek in het op de grens met Zuid-Afrika gelegen Koro River Camp voor een wel heel unieke reis. Deze stijlvolle lodge is de uitvalsbasis waarvandaan u er met een onderzoeksteam op uit trekt voor uiteenlopende beschermingsprojecten. Centraal staat de machtige luipaard. Deze sierlijke katachtige laat zich in dit gebied veelvuldig zien, maar dat is niet vanzelfsprekend. Intensieve bescherming is hard nodig. Het tracken van de dieren, het observeren van hun nachtgedrag en het meten van de populatiedichtheid zijn in dit proces onmisbaar. Een intense en pure ervaring waarbij u zelf onderdeel van de actie wordt.

8 dagen reissuggestie va € 7.695 p.p.

Namibië Spectaculaire Wildernis

Namibië is één van de dunst bevolkte landen ter wereld en u kunt hier dan ook uren rijden zonder een mens tegen te komen. Vrijwel alle speerpunten van deze Afrikaanse parel passeren tijdens deze reis de revue. Zo bezoekt u onder meer het Etosha National Park, waar u gegarandeerd een aaneenschakeling van wildlife aantreft. Een ander hoogtepunt wordt gevormd door de magische zandduinen van Sossusvlei. Vooral tijdens zonsopkomst lijken de duinen iedere minuut van kleur te veranderen. De ongedwongen vibe van kustplaats Swakopmund en de ruige rotswoestijn van Damaraland zijn al net zo bijzonder.

10 dagen reissuggestie va. € 4.795 p.p.

Tanzania Noordelijk Safaricircuit

Het ongerepte noorden van Tanzania markeert een gebied dat met uitgestrekte vlaktes en vruchtbare valleien lijkt te zijn ontworpen voor avontuurlijke gamedrives. Van het Tarangire National Park en de beroemde Ngorongoro krater tot de onovertroffen Serengeti. Onder begeleiding van deskundige gidsen gaat u dagelijks op zoek naar het hier zo talrijk aanwezige wildlife. Leeuwen, nijlpaarden, hyena's, giraffen, zebra's, buffels en grote groepen olifanten maken zeer waarschijnlijk hun opwachting. In het juiste seizoen maakt u bovendien kans om de 'Grote trek' van dichtbij mee te maken. U overnacht in hoog aangeschreven resorts die veelal midden in de nationale parken gelegen zijn.

9 dagen reissuggestie va. € 7.475 p.p.

Mauritius Tropisch eilandparadijs

's Ochtends op uw blote voeten zo het strand op wandelen, een rondje golf spelen op de fraai aangelegde banen, genieten van een verkwikkende gezichtsbehandeling om vervolgens weer naar het strand terug te keren waar de kajaks al klaarliggen. De dag wordt in stijl afgesloten met culinaire hoogstandjes in de sublieme restaurants. Aan de zuidkust van Mauritius is dit de dagelijkse gang van zaken als gast van het prestigieuze Dinarobin Beachcomber Golf Resort & Spa. Ontdek het zelf en ervaar dat de perfecte vakantie bestaat.

9 dagen strandvakantie
indicatieprijs maar va € 3.420 p.p.
verblijf in Dinarobin Beachcomber Golfresort & spa

Malediven Eersteklas onthaasten

Verscholen in de paradijselijke Ari-atol van de Malediven liggen de stijlvolle suites en villa's van LUX South Ari Atoll. Hagelwitte zandstranden, tropische vegetatie en kraakhelder water vormen een harmonieus geheel, waardoor onthaasten het sleutelwoord is. De uitgebreide spa- en wellnessfaciliteiten zorgen voor nog wat meer ontspanning. Snorkel- en duikmogelijkheden zijn er hier volop, maar uniek is dat dit resort beschikt over een eigen Marine Biology Centre, volledig gewijd aan het onderzoek naar en behoud van de walvishaai.

9 dagen strandvakantie
indicatieprijs maar va € 3.785 p.p.
verblijf in LUX South Ari Atoll

Seychellen Oceanische oase

Sluit uw ogen en denk aan een tropisch paradijs met fabelachtige baaien. Grote kans dat wat u ziet grote gelijkenissen vertoont met de Seychellen. Op het eilandje Mahé is het geluid van wuivende palmbomen en de kabbellende branding het enige dat u hoort vanuit uw hangmat. Aan een van de mooiste stranden aan de noordkust is het stijlvolle Constance Ephélie Resort gelegen. Omringd door veel groen, maar desondanks vrijwel direct aan het strand, verblijft u hier in alle rust en lijkt tijd even niet te bestaan.

9 dagen strandvakantie
indicatieprijs maar va € 3.995 p.p.
verblijf in Constance Ephélie Seychelles

"Vraag gerust een gratis reis magazine aan voor nog meer ideeën en inspiratie."

Reisspecialist
Manon Schuurmans

Wereldwijd
persoonlijk
reisadvies

Neem contact met ons op voor een reisadvies op maat naar een van onze 150 bestemmingen. U kunt een persoonlijke afspraak maken in 's-Hertogenbosch, Apeldoorn en Laren of bij u thuis (huisbezoek ook na kantooruren mogelijk).

Bekijk het uitgebreide aanbod op www.Silverjet.nl of bel met de Silverjet Luxury Travel Consultants **055 357 55 97**.

silverjet holidays

culture

senior

Bel 073 - 707 43 40

info@ExperienceTravel.nl
www.ExperienceTravel.nl

experiences and memories for a lifetime

1% van de reissom gaat naar de ExperienceEarth Foundation.nl ten gunste van innovaties en natuurbeschermingsprojecten.

Emma®

10

seconden om te lezen.
minuten om te beslissen.
jaar om te genieten.

10 jaar ongeëvenaard comfort.
In één klik

SHOP NU EXTRA MET DE CODE*: KRANT10

BLACK FRIDAY
tot
50%
korting

Wat als je de komende tien jaar van je leven kunt verbeteren met één klik? Deze Black Friday krijg je tot 50% korting bij Emma, en met deze code nog eens 10% extra op alles. Scan de QR-code of gebruik de code op emma-sleep.nl Gratis bezorging, 100 nachten proefslapen, 10 jaar garantie. Alles met één klik.

*de code is geldig tot en met 31 December.

DEZE WEEK

PROEFTUIN

Een gloednieuwe stad, gebouwd vanaf de tekentafel. Hoe verliep dit in Almere en wat valt daarvan te leren?

PAGINA 6-9

MEZZOSOPRAAN

Nora Fischer verloor haar stem. „Ik denk dat ik het zingen heb opgegeven. Het moest gewoon helemaal in vlammen opgaan.”

PAGINA 10-12

STANDPLAATS: BUREN

Kennen we onze buren? *NRC* vroeg het op verschillende plekken. In de ene wijk is het onderling contact warmer dan in de andere. „Als dertiger met een drukke baan in een nieuwe stad leer je niet snel mensen kennen.”

PAGINA 18-20

ZIN
| IN DE KRANT |

„Wij zijn de
bananenschil in
de kolenmijn”

De comedywereld bevindt zich aan het front van de Amerikaanse cultuuroorlog. Ook de vraag welke grappen je wel en niet mag maken, of welke grappen je zou moeten maken, is een splijtzwam. Waar is de paranoia begonnen?

PAGINA 16-17

NEPAGENT

Irene Winkel (80) werd dodelijk slachtoffer van, vermoedelijk, een babbeltruc. De flat waar ze woonde is in rouw.

PAGINA 14-15

IN BEELD

Ghana wordt overspoeld door miljoenen kilo's afgedankte kleding. De impact op bevolking en leefomgeving is enorm, laat fotograaf en filmmaker Natalija Gormalova zien. Zij richt de aandacht op vrouwen die die kleding versjouwen; sommige dragen balen van 55 kilo op het hoofd.

PAGINA 24-25

OBSTAKEL

Het is vriendelijker dan een hek en wel zo effectief: boomstammen neerleggen om olifantenpaadjes te stoppen.

PAGINA 30

EN VERDER

COLUMN SARAH SLUIMER
PAGINA 21

RECEPT
PAGINA 26

RESTAURANTRECENSIE
PAGINA 27

MIJN OUDERS
PAGINA 28

AUTOTEST
PAGINA 29

GIDS EN PUZZELS
PAGINA 31

Door
Koen Marée en
Noor van Leemput

Vijftig jaar geleden verrees Almere uit het niets in de polder, als antwoord op de woningnood. Hoe heeft de stad zich ontwikkeld, en is die aanpak voor herhaling vatbaar?

De lessen van Almere: hoe bouw je een nieuwe stad?

N

Nog voordat Almere inwoners had, was er al een begraafplaats. Landschapsarchitect Christian Zalm (81) stond er zelf ook van te kijken, toen hem in 1975 werd gevraagd alvast een kerkhof te ontwerpen voor de nieuwe stad. „Waarom nu”, vroeg hij zich af.

Het antwoord van zijn opdrachtgever, de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, overtuigde hem. ‘De stad begint met een kroeg, een kerk en een begraafplaats, en dan gaan we verder.’

Door de babyboom na de Tweede Wereldoorlog was in Nederland een enorme behoefte aan woningen ontstaan. Een nieuwe stad in de polder, in de buurt van het volle Amsterdam, moest de nood verlichten. Op 30 september 1975 ging de eerste heipaal de grond in, op 1 december dat jaar streken de eerste pioniers neer sin een tijdelijk houten bivak in de wijk Almere Haven.

Vijftig jaar later is Almere met zo’n 230.000 inwoners uitgegroeid tot de zevende en snelst groeiende stad van Nederland. Eind deze maand luidt de gemeente een feestjaar in - op een moment dat Nederland opnieuw in een woningcrisis verkeert en D66, momenteel aan zet bij de vorming van een nieuwe regeringscoalitie, pleit voor de bouw van tien nieuwe steden. Is het mogelijk vanaf de tekentafel een gloednieuwe stad te bouwen waarin het prettig wonen en werken is? Hoe verliep dit in Almere en wat valt daarvan te leren?

Vlek op de kaart

De 88-jarige stedenbouwkundige Brans Stassen was 34 toen zijn oog viel op een adverten-

tie die in onder meer *NRC* verscheen. „Vandaag nog een ruwe schets, een denkbeeldige vlek op de kaart. Morgen een stad waar een kwart miljoen mensen werken, wonen, leven”, stond bij de oproep aan academici die wilden „denken, werken en experimenteren” aan het nieuwe Almere.

In zijn Amsterdamse omgeving was weinig enthousiasme voor de plannen. Vrienden en collega’s vreesden dat de hoofdstad „zou leeglopen” naar Almere, zegt Stassen. Hij solliciteerde toch, en begon in 1972 als een van de eerste medewerkers bij het nieuw opgerichte Projektburo Almere. In de jaren die volgden sloten onder anderen landschapsarchitect Christian Zalm (in 1976) en de nu 67-jarige planoloog Dimphy Aarts (in 1980) aan. Met enkele tientallen anderen waren ze de grondleggers van Almere. Nu staan ze bekend als ‘de peetouders’ van de stad.

Het drietal komt op een maandagmiddag begin november bijeen in het Info Centrum in de Almeerse binnenstad, waar wordt gewerkt aan het Almere van de toekomst. Zodra ze oude kaarten openvouwen, komen herinneringen boven over verhitte discussies en moeilijke keuzes. Over de locatie van het Flevoziekenhuis, over het wegennet, over de ondoordachte aanleg van een waterplas die de NS dwong de geplande spoorlijn door de stad te verleggen.

Toen Stassen in 1972 bij het Projektburo begon, waren een paar dingen duidelijk: Almere moest een stad worden van 125.000 tot 250.000 inwoners en bestaan uit meerdere kernen, die al grof waren ingetekend. Daarmee zou Almere anders zijn dan traditionele steden,

waar wijken organisch rond een stadscentrum groeiden. Tussen de kernen moest veel ruimte zijn voor ‘groen’, voor natuur en recreatie.

De eerste jaren theoretiseerden de ontwerpers erop los. „De bèta’s, de ingenieurs en ontwerpers, wilden meteen gaan tekenen; de alfa’s, sociologen en planologen, eerst alles uitdenken”, zegt Stassen. Zo moest worden bepaald of alle kernen gelijkwaardig zouden worden, met elk hun eigen karakter, of dat er één hoofdkern zou komen in de vorm van een stadscentrum: „het werd dat laatste”. Ook ging het over de vraag hoe Almere die meerkernige ‘tuinstad’ kon worden, zegt Zalm. Die Engelse visie op stedenbouw, waarbij (fabrieks)arbeiders in een gezonde, groene omgeving moesten wonen, had „een poldervertaling” nodig. Hoe kon de groene ruimte tussen de kernen de leefbaarheid van de stad vergroten?

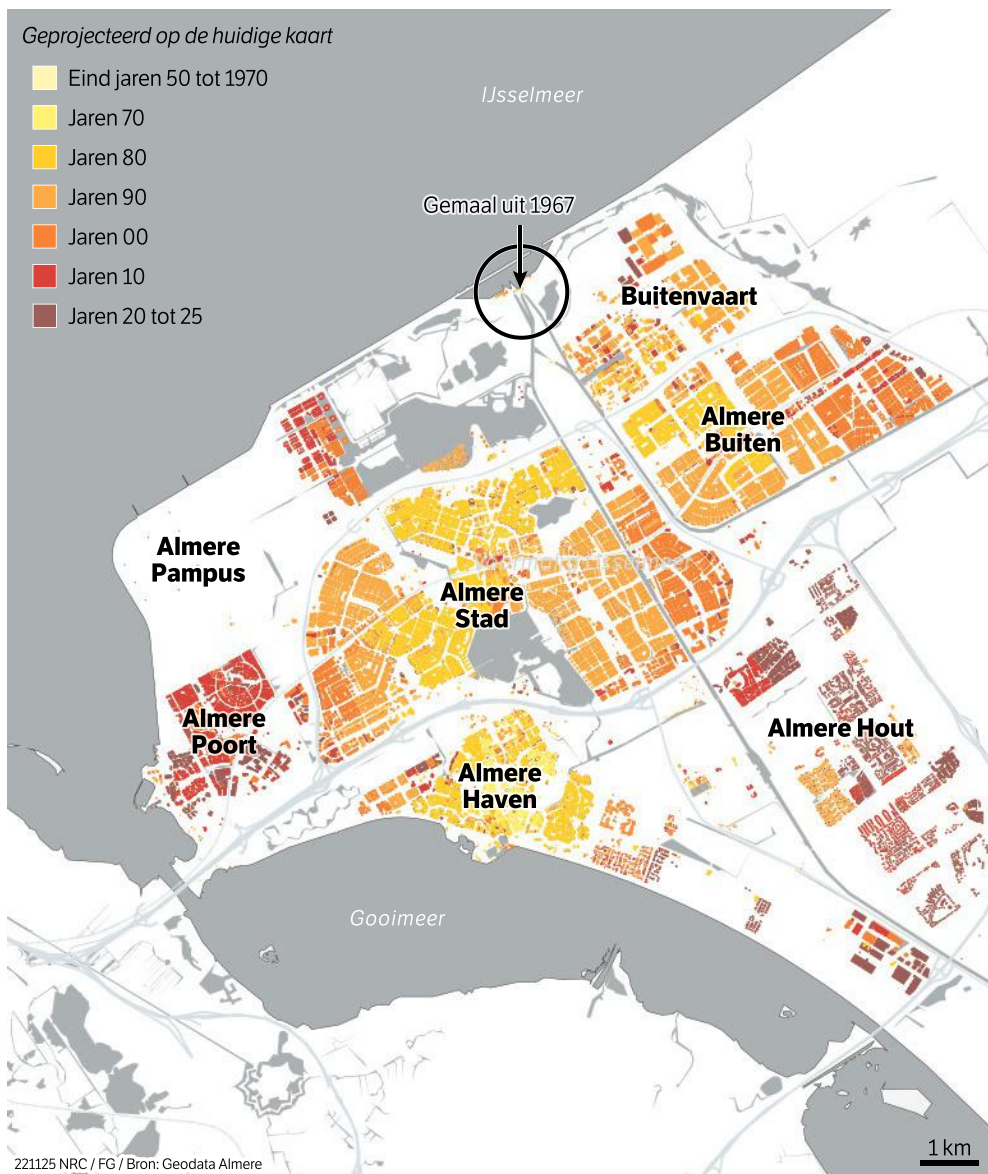
In 1974 begon de directie van de RUP te morren. Stassen: „Er moesten palen de grond in!” Te beginnen in Almere Haven.

Stadsgracht

De Hoven, een van de eerste wijken in Almere Haven, „is een echte bloemkoolwijk”, zegt Liesl Vivier. De straten kronkelen en zijn auto-luw, rijtjes woningen staan in hoeken van 45 graden op elkaar gebouwd. De achtertuinen komen uit op hofjes.

Vivier, adjunct-manager bij de afdeling gebiedsontwikkeling van de gemeente, laat zien hoe elk decennium zijn stempel op de Almeerse wijken heeft gedrukt. „De bloemkoolwijk was een reactie op de stedelijke bouw van de jaren zestig.” De woningen moesten lager, op

Bebouwing in Almere door de decennia heen

straat moest ruimte zijn voor ontmoeting. Daar was iedereen het over eens, vertelde Stassen eerder: „Almere moest geen Bijlmer worden.”

Die opzet had nog een voordeel, aldus Stassen: „Je moet je voorstellen dat we begonnen op een grote vlakte. Als het woei, dan stond je in een zandstorm. Dus was er behoefte aan beschutting en geborgenheid.” De ontwerpers gingen op expeditie naar andere IJsselmeerstadjes als Enkhuizen en Harderwijk, waar smalle straatjes en kleine pleintjes ook fungeerden als stormbrekers.

De eerste Amsterdammers die in Haven neerstreken maakten veel gebruik van de hofjes die achter de woningen lagen. Vivier loopt

zo’n hofje in, er staat een speeltoestel. Maar niet in elke wijk zijn de hofjes nog populair. Op sommige plekken plaatsten bewoners later grote schuttingen rond hun achtertuin, waardoor de hofjes geïsoleerd werden en de sociale controle verloren ging.

Op een brug houdt de stedenbouwkundige stil. Ze wijst naar het water. „Je kan zien dat veel aandacht is uitgegaan naar de grote groenstructuur. Deze singel loopt door heel Almere Haven.” Op de kaart ziet het eruit als een stadsgracht, maar boten varen er niet. De gemeente wil een wandelpad langs de singel, vertelt ze, met daaraan ontmoetingsplekken en speelplaatsen. „Om op die manier de sociale samen-

hang weer te versterken.”

Landelijke bestuurders laten geregeld hun oog vallen op de ruimte die er in Almere nog is om nieuwe woningen te bouwen. Pionieren, daar hebben de Almeerders wel verstand van. „Maar voor ons is het nieuw om over stadsvernieuwing na te denken”, zegt Vivier. Hoe kunnen oude stadsdelen worden toegerust op de toekomst?

Zeker in Almere Haven zijn aanpassingen nodig. Veel Havenaars zijn inmiddels op leeftijd, maar hun woningen zijn vaak niet rolstoel-toegankelijk. Ook staan in het centrum winkelpanden leeg en zijn veel gebouwen uit die tijd aan vernieuwing toe, zoals scholen en buurtcentra.

Of Vivier nu weer een bloemkoolwijk zou ontwerpen? Ze lacht. „Een paar jaar geleden had ik zo alle nadelen van de wijk op kunnen sommen. Nu zie ik ook veel voordelen. De plekken voor ontmoeting, veel groen: met het oog op klimaatadaptatie zijn dat nu ook belangrijke thema’s bij een nieuwbouwwijk. Maar zo eentonig als de huizen hier, een gebied waarin je makkelijk verdwaalt, dat zou het niet meer worden.”

Kinderboerderij

Dimphy Aarts wist „vrijwel meteen” dat ze aan iets unieks werkte, toen ze in 1980 bij het Projektburo kwam. Haar taak was het ontwerpen van de sociale voorzieningen in de stad. „Denk aan scholen, gymlokalen, plekken voor de jeugd. Mijn eerste opdracht was het schrijven van een notitie over kinderboerderijen”, zegt ze.

Tot 1984 had het Projektburo vrij spel. Bij afwezigheid van een gemeentebestuur hoefden zij alleen verantwoording af te leggen aan de

Almere Haven:
de bloemkoolwijk
met kronkelende
straatjes.

Almere Buiten:
een strak straten-
grid met vooral
rechte wegen.

Almere Poort:
wijk met mix van
verschillende
stratenpatronen.

RIJP. Het zorgde voor „daadkracht”, vindt Christian Zalm. Soms schoten de jonge ontwerpers daarin door, zegt Stassen. „RIJP-directeur Roel van Duin heeft wel eens geroepen: ‘Ze denken dat ze god zijn!’”

Het kon voorkomen dat op vrijdag een idee ontstond, al dan niet tijdens een van de feestjes die de stedenbouwers samen vierden. „Dan reden we maandag in onze Renaultjes 4 over de dijk van Almere naar een directievergadering in Lelystad”, herinnert Aarts. „En op dinsdag kon je door.” Aan geld was volgens haar geen gebrek, waardoor er veel mogelijk was. „Maar we waren ook een kind van onze tijd”, realiseert Stassen zich. „We dachten dat we iets unieks deden met Almere Haven, maar op andere plekken in Nederland ontstonden soortgelijke bloemkoolwijken.”

Medio jaren tachtig bestond Haven uit meerdere volksbuurten, werd in Almere Stad flink gebouwd en breidde Almere aan de noordkant uit naar ‘Buiten’, weer een nieuwe stadskern. Almere werd een echte gemeente met democratisch gekozen bestuur. Het Projektburo ging in 1984 op in de nieuwe gemeentelijke organisatie. Het was gedaan met de wilde jaren.

Geen rijexamens

Van Almere Haven aan het Gooimeer naar Almere Buiten is met veertien kilometer een aardig stukje rijden. Qua oppervlakte is Almere groter dan Amsterdam. „Maar door de laagbouw en het vele groen oogt de gemeente veel minder stedelijk, meer suburbaan”, zegt Vivier als de Regenboogbuurt opdoemt vanaf een lan-

LEES VERDER OP PAGINA 8

Almere in aanbouw in 1976.
FOTO'S ROB MIEREMET/NATIONAAL
ARCHIEF

VERVOLG VAN PAGINA 7

ge straat die de Evenaar heet. De peetouders dachten al vroeg na over hoe de toekomstige inwoners van Almere snel van A naar B konden reizen. Een lange busbaan knoopt Haven via het stadscentrum aan Buiten. Waar je ook ging wonen, je moest altijd binnen vijf minuten bij een halte kunnen zijn. Ook heeft de stad een fijnmazig fietspadennetwerk, waarover je door het groen naar andere stadskernen en -buurten toe kan. De fietspaden kruisen zo weinig wegen waar ook auto's rijden, dat het Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen (CBR) Almere beschouwt als „te veilig” om rijexamens te houden. De Regenboogbuurt is niet te missen. Aan de rand van de wijk zijn de huizen blauw-groen, verderop verandert het kleurenpalet naar roze, rood en oranje. Waar het straatbeeld in de Haven in Almere Haven nog eentonig was, werden architecten hier uitgedaagd bijzondere gebouwen te ontwerpen. Zo doen twee tegenover elkaar gelegen gebouwen met daartussen een vijver denken aan een fabrieksuitvoering van de Indiase Taj Mahal. „Het denken in thema's, zoals kleur of een type architectuur, past bij de vinexwijk van de jaren negentig”, zegt Vivier. Het stratenpatroon werd rechtlijnig, volgde daarin de polders. Er was geleerd van de onoverzichtelijke bloemkoolwijk, en de langgerekte straten en vierhoekige kavels hielpen ook om efficiënter te bouwen. En dat was nodig. Nederland kampte in de jaren negentig opnieuw met woningnood. Het kabinet had daarvoor de Vierde Nota Extra (Vinex) opgesteld, waarin werd ingezet op grootschalige nieuwbouwprojecten, verspreid door het land. Ook in Almere Buiten en Almere Stad werd de ene na de andere vinexwijk opgetrokken. „Sommige zijn soberder dan de Regenboogbuurt”, zegt Vivier. „Dat was door de architectonische opzet een dure buurt om te bouwen. Maar er moesten gewoon woningen komen.” In een vinexwijk hebben huizen vaker een eigen oprit, met daarnaast nog parkeergelegenheid langs de straat. Ondanks de goede ov-verbinding wilden Almeeders toch een auto om de afstanden in de stad af te leggen, en naar hun vaak buiten Almere gelegen werkplek te rijden. Sowie-so was autobezit normaal geworden. „Stedenbouwers moesten veel meer rekening houden met een hogere parkeernorm”, zegt Vivier. „Nu proberen steden het gebruik van de auto juist weer terug te dringen.” **Gemeenschapszin** Waar Christian Zalm na het verdwijnen van het Projektburo vertrok, bleven Dimphy Aarts en Brans Stassen tot hun pensioen werkzaam bij de gemeente Almere. De komst van een lokaal bestuur maakte het ontwerpen van hun droomstad ingewikkelder, merkten ze. Meer loketten, meer normen. „In het begin kregen alle huizen achter de tuinen een collectief binnehof”, wijst Aarts op de hofjes in Haven. „Toen de gemeente was gekomen, ging het over de vraag wie dat moest betalen, wie verantwoordelijk was voor het onderhoud.” In de nieuwe wijken sneuvelden de hofjes. De nadruk kwam nog meer te liggen op het

„In Almere Buiten is het 'groen en blauw' een grote rol blijven spelen. FOTO JOOST RUTTEN

In trek bij expats

„In Almere Poort wonen wel 150 nationaliteiten”, zegt Vivier wanneer we de nieuwste stadskern aan de zuidwestkant van de stad in rijden. Almere is in trek bij expats, die er een relatief betaalbare woning kunnen vinden dicht bij Amsterdam. En, zegt Vivier, zij hebben „de vooroordelen” niet en zien andere kwaliteiten van de stad, zoals de ligging en de groene buitenruimte. In de jaren nul vond het stadsbestuur dat de nieuwe buurten een meer stedelijk karakter moesten krijgen, zegt Vivier. In Almere Poort staan appartementencomplexen met meerdere woonlagen, een parkeerplaats voor de eigen woning is niet meer standaard. „Almere Poort is weer een reactie op de vinexwijk.”

Een groot deel van Poort liet de gemeente over aan projectontwikkelaars, maar in enkele straten in het Homeruskwartier mochten inwoners zelf bepalen wat voor huis zij op hun kavel neerzetten. Zo verschijnt tijdens een rondje door de wijk ineens een Scandinavisch houten chalet tussen de stenen gebouwen. Het zijn woonexperimenten waar Almere óók om bekend staat. In Oosterwold, aan de oostkant van de stad, staan zelfbouwkavels waar eigenaren zelfs verantwoordelijk zijn voor de aanleg van nutsvoorzieningen - al komt de gemeente daar nu van terug.

De bouw van het projectmatige deel van Almere Poort kwam door de financiële crisis in 2008 maar moeilijk op gang. Maar de zelfbouwers zetten door, zegt Vivier. „Omdat zij graag in hun zelf ontworpen woning wilden wonen”. De bouw kwam dus niet tot stilstand.

Waar bij de peetouders 'kroeg, kerk en begraafplaats' het beginpunt vormden, was in Poort de gedachte dat sociale voorzieningen na de inwoners zouden volgen. Door ruimte open te laten en later te beslissen of ergens een buurtcentrum, sportveld of juist een park moest komen, zou meer maatwerk geleverd kunnen worden. Ook de markt speelde hierbij een grote rol: projectontwikkelaars konden meer verdienen aan woningbouw.

In het oudere deel van Poort zaten bewoners dus lang zonder voorzieningen. Dat gebrek heeft gevolgen gehad voor de leefbaarheid. Bewoners klagen dat zij ver moeten reizen naar een winkelcentrum en ze missen een voetbalveld. De afgelopen jaren uitten de scholen de zorg dat jongeren bij gebrek aan buitenschoolse activiteiten gaan rondhangen op straat.

In het nieuwste deel van Poort, New Brooklyn, is sinds 2020 een tegenbeweging ingezet, zegt Vivier. In de stedenbouw wordt weer meer nagedacht over de leefbaarheid van een wijk, wat behalve in voorzieningen ook resulteert in plekken voor ontmoeting. Zo liggen aan de 'zonkant' van de straten extra brede voetpaden en voortuinen waar burens elkaar tegen kunnen komen. Tussen de woningen liggen hofjes, al zijn deze in tegenstelling tot die in Almere Haven enkel toegankelijk voor omwonenden.

Vijfde stad

De eerste vijftig jaar van Almere zitten erop, en de oorspronkelijke bovengrens van een kwart miljoen inwoners is in zicht. Die grens is ook al losgelaten: Almere groeit naar verwachting de komende 25 jaar door naar 400.000 inwoners, waarmee het de vijfde stad van Nederland zou zijn.

Peter Pelzer, hoogleraar ruimtelijke planning en strategie aan de TU Delft, ziet Almere nog steeds als een stad die vooral gericht is op wonen; voor hun werk reizen inwoners naar regio's als Amsterdam of Utrecht. „Misschien flauw om te zeggen, maar daarmee is het ook een slaapstad. Voor de toekomst van Almere is het van belang dat er meer werkgelegenheid komt. Tegelijk zijn er veel mensen die fijn wonen in Almere, of er zelfs hun droomhuis hebben kunnen bouwen.”

Pelzer noemt het „zorgelijk” dat Almere zo

In nieuwere delen van Almere Poort is meer ruimte voor ontmoeting, op brede stoepen en in hofjes. FOTO'S JOOST RUTTEN

snel is gegroeid dat de ruimte razendsnel is in gevuld. „Almere kent een lage dichtheid van woningen en de auto speelt een grote rol. De strijd om de ruimte zie je in heel Nederland, en omdat in Flevoland nog ruimte is wordt daar door beleidsmakers verrekkerd naar gekeken. Maar je moet wel de juiste keuzes maken, zodat de stad ook over honderd jaar nog functioneert.”

Wethouder Paul Tang (Ruimtelijke Ordening, PvdA) ziet die weinig efficiënte omgang met ruimte terug in het straatbeeld. „In Poort liggen eengezinswoningen direct naast het spoor, een onbegrijpelijke keuze. Daar zou je nu juist willen verdichten, de hoogte in willen, zodat veel mensen dicht bij een ov-verbinding wonen.”

De grootste taak die Almere volgens Tang heeft, is het vergroten van de sociale verbinding. In Almere zijn veel mensen eenzaam, blijkt al jaren uit onderzoek, een hoger percentage dan in Amsterdam of Rotterdam. „De zachte kant van het gemeenschapsgevoel kan de voetbalvereniging zijn, waar mensen elkaar ontmoeten. De aanleg daarvan in Poort is vergeten, dat zal niet nog eens gebeuren. En de harde kant zit in de stedenbouwkundige concepten”, zoals hofjes en brede stoepen, aldus Tang.

Tang is fan van het „groen en blauw” in de stad en de gescheiden fietspaden. Maar helemaal gelukkig met de meerkernige opzet is hij niet. „In de tuinstad van de peetouders is wer-

ken en wonen te veel gescheiden. Dat willen we meer mengen.” En Almere moet op zichzelf staan, minder gericht zijn op Amsterdam. Wat hij vindt van de harde oordelen over de stad? „Almere is nog jong. Kom maar terug over vijf-tig jaar, *you ain't seen nothing yet.*”

In de groeiplannen speelt de nieuwe kern Almere Pampus aan de westkant een grote rol. Er moeten tot 35.000 woningen komen, met daarnaast werkgelegenheid. Cruciaal voor de aanleg is de IJmeerverbinding, een metro- of treinlijn die al in de plannen uit de jaren zeventig was ingetekend en waarover al jaren gesteggeld wordt. Pelzer heeft een advies voor die nieuwbouwplannen: „Durf ruimte te laten voor een bestemming die pas in de toekomst bepaald wordt.” Zo kun je als stad meebewegen met de behoeftes van inwoners.

De peetouders dachten daar al aan, zegt landschapsarchitect Zalm: „We hebben bewust buitenruimte opengelaten voor een latere invulling.” Zijn hoop is dat het groene karakter bewaard kan blijven, ook nu de stad verder groeit en ruimte schaarser wordt.

„De stad groeit, de tijdgeest doet zijn werk”, zegt Dimphy Aarts. „Maar ik hoop dat de stedenbouwers van de toekomst blijven onthouden wat voor bijzondere weg Almere heeft afgelegd.”

■

N

CV

Nora Fischer (Londen, 1987) groeide op in Amsterdam. Na de studies musicologie en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en een opleiding aan het Complete Vocal Institute in Denemarken volgde ze een masteropleiding aan het conservatorium in Den Haag. Als mezzosopraan trad ze op met nationale en internationale orkesten. Bekende componisten als Louis Andriessen en Osvaldo Golijov schreven muziek voor haar. Voor haar debuutalbum *Hush* (2018) kreeg ze samen met gitarist Mar-nix Dorrestein een Edison-award. In het voorjaar van 2024 speelde ze theatervoorstelling *De Sprong*. Met deze voorstelling gaat ze in 2026 opnieuw de theaters in. Dinsdag 25 november zendt de NTR/ Het Uur van de Wolf de documentaire *Nora speelt* Nora uit, gemaakt door regisseur Lieza Röben.

Nora Fischer, mezzosopraan, verloor haar zus en haar zangstem. „Mijn keelspieren raakten zo strak aangespannen dat het geluid er helemaal niet meer doorheen kwam.”

Nora Fischer (38) steekt de sleutel in de voordeur van Splendor, vroeger een Joods badhuis in het hart van de vroegere Joodse buurt in Amsterdam, nu een clubhuis van een muzikantencollectief. Ze leidt trots rond. Bar, café, concertzalen. Ruim tien jaar geleden was ze een van de oprichters van het collectief. In die tijd was ze een rijzende ster in de klassieke muziek, een mezzosopraan voor wie componisten als Louis Andriessen muziek schreven. Ze trad op in concertzalen over de hele wereld.

Maar nu zingt ze niet meer, ze kan niet meer zingen. Ze maakte een theatervoorstelling over dat dramatische verloop van haar carrière, en over het verlies van haar zus. Vervolgens schreef ze er ook een boek over (*Hoogspanning*), dat deze maand uitkwam, en werd er een documentaire (*Nora speelt Nora*) over haar gemaakt, die dinsdag door de NTR wordt uitgezonden.

Wat ze moeilijk vindt, en daarmee opent ze het gesprek, is dat haar persoonlijke verhaal steeds meer voelt als een wit, geprivilegieerd verhaal nu er iets veel groters speelt, iets waarover ze zich nog niet eerder heeft durven uitspreken. Namelijk de oorlog die Israël in Gaza voert, en hoe dat de Joodse gemeenschap, haar gemeenschap, uit elkaar drijft. Precies in de week dat we elkaar spreken besloot ze dat ze daar niet langer over wil zwijgen. Het laatste zetje was de ophef die ontstond nadat Het Concertgebouw een concert wilde annuleren van de Stichting Chanukah Concert omdat die de zanger Shai Abramson had geprogrammeerd, die verbonden is aan het Israëlische leger.

„Ik vind de keuze om deze man uit te nodigen gevaarlijk en provocerend. En als Het Concertgebouw vervolgens iets doet dat mij erg oplicht, namelijk de ethische grenzen bewaken, wordt weer gezegd dat het de Joodse gemeenschap schaadt, dat het antisemitisch is. Zo worden kritiek op Israël en antisemitisme voortdurend aan elkaar geplakt. Alsof dat hetzelfde is. Ik zie een staat die een superioriteitsprincipe als basis heeft niet als de oplossing voor wat ons is aangedaan. Liever strijd ik voor een gezonde democratie waarin alle minderheden veilig kunnen leven, juist omdat ik niet wil dat anderen overkomt wat mijn voorouders is overkomen. Heel veel Joden denken daar zo over en willen niet worden meegesleept in deze propagandamachine die kritiek op Israël laat klinken als antisemitisme. Maar ons perspectief wordt nauwelijks gehoord. Dat is zó pijnlijk. Het echte antisemitisme wordt hierdoor volledig tenietgedaan.”

Enkele dagen na dit interview besloot Het Concertgebouw dat het Chanoekaconcert doorgaat zonder de voorzanger, maar dat hij dezelfde avond wel mag optreden bij twee besloten concerten.

Tot 7 oktober 2023 zat ze in een loyaliteitsconflict, zegt ze. „Ik ben opgegroeid met het narratief van onschuldige Joden die recht hebben op die plek en dat heel vredelievend hebben proberen te doen. Over de dagelijkse werkelijkheid van de Palestijnen hoorden wij niets. Ik zeg in volle schaamte dat 7 oktober misschien nodig was om voorgoed te breken met dat narratief.”

Ben je erop voorbereid dat de woede zich nu ook op jou kan richten? Het Concertgebouw, en ook directeur Simon Reinink persoonlijk, kreeg hevige kritiek. Zoals iedereen die zich hierover uitspreekt.

„Ja, dat is de reden dat ik daar eerder nog niet klaar voor was. Als je een ingepeperd narratief aan het ontleren bent, ben je een tijdje heel wankel. Maar wat is mijn angst vergeleken met de realiteit van ongelooflijk veel mensen? Ik kom uit een familie met enorm veel privileges” - haar vader is de Hongaarse dirigent en componist Iván Fischer, haar moeder is blokfluitist Anneke Boeke - „moet ik me dan laten tegenhouden omdat ik bang ben, terwijl er een genocide plaatsvindt? Ik vind het heel eng hoor, absoluut. Daar gaat mijn boek ook over: ik wil dat iedereen me lief vindt. Maar ik weet dat elke stem die zich uitspreekt van waarde is.”

Je moeder is niet Joods, toch?

„Ik word weleens als nep-Jood bestempeld omdat inderdaad alleen mijn vader Joods is. Maar ik weet ook: als Hitler nu aan de macht was, zouden ze me gewoon naar Auschwitz brengen. De Joodse identiteit zit heel diep in mij. Hoe complex en ongreepbaar die ook is. Ik voel de verantwoordelijkheid van iemand met een Joodse achtergrond, namelijk niet proberen de wedstrijd van het grootste trauma te winnen, maar er zit óók een intergenerationeel trauma in mij dat moet helen. Het is ingewikkeld om daar een balans in te vinden.”

Hoe leeft dat intergenerationele trauma in jou?

„Ja, pfff... Dat is nog een actieve zoektocht. De ouders van mijn vader hebben allebei ondergedoken gezeten in Boedapest, en zo de oorlog overleefd, maar de rest van de familie is grotendeels omgekomen in concentratiekampen. Er werd, zoals in zoveel families, niet over gesproken. Mijn vader is geboren in 1951, zijn generatie stond er zo dichtbij, hij is er pas later in zijn leven veel over gaan uitzoeken. Maar het emotionele werk is daarbij achtergebleven. Ik denk dat dit de taak van mijn generatie is. Voor ons is de afstand iets groter. Zo'n enorm trauma, zo'n heftige, overgedragen pijn en donker-te, heeft generaties nodig. De gedachte is wel in

me opgekomen dat dit onverwerkte trauma heeft bijgedragen aan wat er met mijn zus is gebeurd.” Paula Fischer maakte in 2020 op 37-jarige leeftijd een einde aan haar leven. „Maar delete dat maar, want ik weet het niet. Ik kan het haar niet meer vragen.”

Het is niet onwaarschijnlijk, toch? Jij voelt die pijn ook.

„Dat is zo. Het is ook de reden dat ik ook dit deel van mijn verhaal zo graag wilde opschrijven: ik wil dingen openbreken. In mijn familie heerst een gevoel van existentiële eenzaamheid, doordat hun gemeenschap grotendeels is uitgemoot. Ik wil die pijn aankijken en ruimte geven.”

Heeft het maken van de theatervoorstelling en het boek je minder eenzaam gemaakt?

„Ja en nee. Ja, want met deze voorstelling en dit boek heb ik mijn masker afgezet. Dat was enorm bevrijdend. De verbinding met de mensen om me heen is veel sterker geworden, omdat er niets meer tussen ons in staat. Maar tegelijkertijd denk ik dat die eenzaamheid er altijd zal zijn. Het hoort bij me, en ik heb het nu ook een beetje omarmd. Je kunt er prima mee leven.”

Het verlies van haar zangstem begon in 2016. Kort na elkaar zeiden twee mannen tegen haar dat ze de noot E iets te laag zong: haar vader en een muzikant met wie ze een opnamesessie deed. „Natuurlijk gebeurde dat daarvoor ook weleens. Maar doordat juist deze twee mannen, van wie ik zo graag bevestiging wilde, zeiden dat mijn stem imperfect was, raakte dat aan iets heel existentieels. Alsof ik volledig werd afgewezen. Ik ging oefenen, oefenen, oefenen op die ene noot. Maar zo'n noot komt er alleen goed uit als je ontspannen bent en als het ook mis mag gaan.”

Langzaam, in de loop van jaren, sneuvelde de ene na de andere noot. „Ik ging het hele alfabet af. Van de D naar de C en verder.” En in de tussentijd bleef ze verbeteren oefenen. Maar juist doordat ze haar stem zo hartstochtelijk graag wilde repareren, maakte ze het erger. „Ken je die sketch waarin Mr. Bean niest op een schilderij, dat wil schoonmaken en het daarna erger wordt, totdat er een heel stuk is weggeveegd? Dát. Uiteindelijk raakten mijn keelspieren zo strak aangespannen, na jaren van spotlights, stress en verwarring, dat het geluid er helemaal niet meer doorheen kwam. Ik vroeg me soms wel af of ik mezelf aan het kapot oefenen was, maar ik wist niet wat ik anders moest doen. Er is niemand die hierover praat, het is zo schaamtevol. Ik leefde in een meedogenloze culturele scene waarin alleen perfectie wordt getolereerd.”

LEES VERDER OP PAGINA 12

‘Ik heb me afgevraagd of ik na de dood van mijn zus ook bevrijding mocht ervaren’

VERVOLG VAN PAGINA 11

Je was heel bang voor het label van de zangeres die niet meer kan zingen. Maar na deze voorstelling, boek én documentaire ben je vermoedelijk bekender om dit verhaal dan je was toen je nog zong.
„Daar heb ik nog helemaal niet over nagedacht.”

Omdat de muziek die jij maakte...
„.....Best wel niche was. Ja. Nou, wat een léúke gedachte.”

Niet?
Ze lacht. „Ik heb die angst nog steeds wel een beetje. Want het is gewoon zo: ik kom hier nu nooit meer vanaf. Maar ik denk dat ik het zingen heb opgegeven. Het moest gewoon helemaal in vlammen opgaan. En ik kón het makkelijker in vlammen laten opgaan toen ik me realiseerde dat er iets anders voor in de plaats was gekomen, namelijk dit. Ik kan schrijven, ik kan spelen, ik kan mijn eigen verhaal vertellen en hé, misschien voelt dat nog wel veel betekenisvoller dan dat zingen.”

Zowel in je voorstelling als in je boek benadruk je veelvuldig hoe beroemd en geteerd je was. Intelligent, mooi, veelgevraagd, een van de mooiste stemmen van Nederland.
„Ik wilde het narcisme laten zien van een jonge twintiger die het ineens helemaal maakt. Er is iets aan die leeftijd, en soms mis ik dat wel, waardoor je denkt: kijk mij, *I’m ruling the world*. Ik had die gouden stem, ik was zó ontzettend van mezelf overtuigd. En omdat ik alles eerlijk wilde opschrijven, moest mijn opgebla-

zen zelfverzekerdheid er ook in. En het is niet alleen maar slecht hè, je hebt ook een beetje narcisme nodig om er te komen. Pas later ging ik mezelf verschrikkelijk schamen voor al die interviews waarin ik zo arrogant...” Ze valt stil.

Arrogant?
„Nou ja, ik deed uit de hoogte over stijve, klas-sieke, niet-creatieve muzikanten. Dat ging me later heel erg tegenstaan.”

Je zelfverzekerdheid stond in schrill contrast met de onzekerheid die je óók voelde. Je vond jezelf een nepkunstenaar.
„Ja, dat bestaat dus naast elkaar. Ik had in die tijd een kunstzinnig vriendje en zag hem als een echte kunstenaar. Terwijl ik alleen maar andermans muziek uitvoerde. Wat natuurlijk niet zo was, want ik deed het op een creatieve manier. Maar we zijn zelf de slechtste beoordeelaar van ons eigen werk. Klassieke muziek is een soort museumkunst, we voeren iets uit dat lang geleden door anderen gemaakt is. En daar had ik altijd een minderwaardigheidscomplex over. Maar er zit een enorme creativiteit in het kunnen omzetten van iets abstracts naar iets dat communiceert met een publiek. Al ben ik toch blij met de ontdekking van de meer schepende kunstenaar in mij.”
Hoe kon het zover komen dat ze drie dagen na de dood van haar zus alweer verkrampt haar E’s stond te oefenen? Waarom kon zowel zij als haar zus niet van zichzelf en het leven houden? En hoe kon het gebeuren dat zij, ooit twee meisjes vol levensplezier, tegelijkertijd zó vastliepen dat de een haar stem verloor en de ander een einde aan haar leven maakte? In haar boek en voorstelling barst ze los in een tirade van mogelijke antwoorden op die kwellende vra-

gen. Hun onbereikbare vader passeert, de Holocaust, antisemitisme, Joods perfectionisme, kapitalisme, vrouw zijn in een patriarchaat, sociale media, de maatschappij waarin je alleen meetelt als je ergens in goed in bent. En meer. „Ik bleef steeds nieuwe oorzaken vinden voor ons ongeluk: nee, het is dit, nee, dit. Maar het zijn ál die dingen.”

Maar niet alle perfectionistische vrouwen met een intergenerationeel trauma die leven in een kapitalistisch patriarchaat plegen suïcide.
„Nee, dat klopt. Het heeft ook met mazzel te maken: wat voor genen, wat voor brein heb je? Ik ken depressie, en ik ken echt duisternis, maar om de een of andere reden blijf ik er nooit in hangen. Dat is mazzel. Mijn zus kampte met een optelsom van niet-helpende karaktertrekken: ze was extreem sensitief, veel te slim, veel te empathisch. Na haar dood voelde ik heel sterk dat ik niet gewoon wilde doorgaan met mijn leven – op dezelfde manier, maar dan verdrietiger. Ik heb uiteindelijk een antwoord gevonden op wat ik mezelf niet meer wil aandoen en op wat ik wél wil: beter zorgen voor mezelf en voor de mensen om me heen.”

Je zus was enorm begaan met het leed in de wereld. Zo werkte ze in een vluchtelingenkamp.
„En dat kan natuurlijk ook averechts gaan werken: het gewicht van al dat leed kon ze niet meer dragen. Als mens met veel privileges kun je gemakkelijk vervallen in een gevoel van schuld. En dat had zij heel sterk.”

Begrijp je haar keuze?
„Ja. Het was echt uitzichtloos. Dat was het al zo

lang. En het werd steeds erger. Ik wist altijd al dat het misschien zou gebeuren. De dag voor dat Paula sprong, zei ik tegen een vriendin: ‘Ik zeg nu tegen jou dat ik alles heb gedaan wat ik kon.’ Ik wilde dat hardop gezegd hebben. En dat heeft me naderhand heel erg geholpen. Ik kon haar niet redden.”

Bij een eerdere zelfmoordpoging vond je de afscheidsbrief die ze voor jou geschreven had. Daarin stond dat jij de enige reden was dat ze het niet eerder gedaan had. Dat moet ongeloflijk beklemmend zijn geweest.
„Ja, vanaf dat moment, ik was toen een tiener, internaliseerde ik een gevoel van verantwoordelijkheid. Het lag in mijn handen of het goed met haar ging. Ik wist dat ik degene was die het dichtst bij haar stond.”

Jullie levens verschilden enorm: jij had veel succes als zangeres terwijl zij zich een mislukkeling voelde. Voelde je je daar schuldig over?
„Ik weet niet of schuld het juiste woord is. Maar vergeleken met haar zag ik mezelf juist als een narcistische aandachtstrekker die frivole, oppervlakkige dingen deed. Daar schaamde ik me voor. En natuurlijk was het ook pijnlijk dat ik zo succesvol was en zij worstelde met werk, geld verdienen en haar identiteit. Dat creëerde afstand en ik wilde geen afstand, ik wilde zo dicht mogelijk bij haar zijn.”

Je voelde opluchting toen je hoorde dat ze het gedaan had.
„Ja, er was ook opluchting. Je zou verwachten dat alles zwart zou kleuren. Maar het was juist alsof alle dagelijkse dingen waarover ik me zorgen maakte van tafel werden geveegd. Het enige dat overbleef, was het feit dat ik leefde. Je kunt ervoor kiezen om niet te willen leven, realiseerde ik me, maar je kunt er blijkbaar ook voor kiezen om dat wél te willen. Ik heb mezelf een tijdlang afgevraagd of ik na haar dood, naast het verdriet, ook die bevrijding mocht ervaren. We hebben in de westerse wereld geen idee hoe we moeten rouwen. We behandelen de dood als iets wat er vooral níét mag zijn. Of het misschien ook nog iets moois kan opleveren, dat moet je maar met jezelf uitzoeken.”

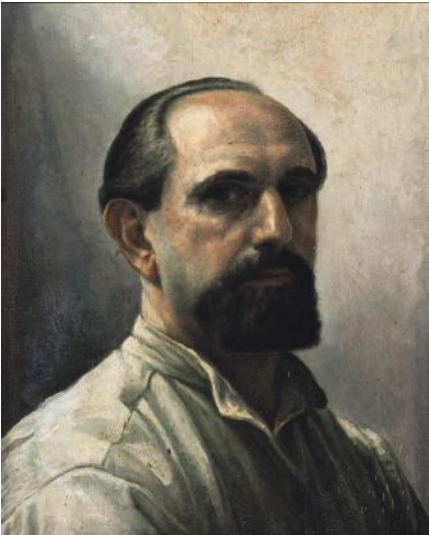
In een interview met NRC, ruim tien jaar geleden, zei je dat je zus ‘moeilijk ging doen’ na de scheiding van jullie ouders in jullie kindertijd. Ze was daarna woedend op je omdat je dat gezegd had.
„Ja, ze was daar heel boos over en ik heb me daar ongelooflijk slecht over gevoeld. Het voelde als zo’n groot verraad. Dit is een heel pijnlijke herinnering voor mij.”

Toch zijn het onschuldige woorden vergeleken met wat je nu over haar schrijft.
„Ik had dit boek natuurlijk niet op deze manier kunnen schrijven als ze had geleefd. Dan had ik haar demonen niet zo publiekelijk gemaakt. Maar nu heb ik er bewust voor gekozen om dat wel te doen. Ik wil niet meer zwijgen over wat haar kapot heeft gemaakt. En ik weet niet of ik haar *up there* woedend maak. Ik heb me laten leiden door mijn gevoel en ben er, aangemoedigd door onze familie en vrienden, in gaan geloven dat ik haar hiermee niet verraad. Na elke voorstelling die ik speel, voel ik bevrijding bij het publiek. En dat komt mede door ieders herkenning in haar strijd. Ik kan alleen maar hopen dat ze daarachter staat.”

Praten over zelfdoding kan 24/7 anoniem en gratis via 0800-0113, de landelijke hulplijn van 113 Zelfmoordpreventie, of via chat op www.113.nl.

NRC Kunst, Juwelen, Tassen & Zilver

Kijkdagen volgend weekend!

Vilmos Huszár, *Zelfportret*, ca. 1929, olieverf op canvas op paneel, 45,5 x 37 cm. (€3.000-5.000).
➤ Bieden vanaf €2.000.

JCJ Vanderheyden, *Sky Bow*, 2003-2004, acrylverf op jute op paneel, 12 x 72,5 cm. (€3.000-5.000).
➤ Bieden vanaf €2.400.

Levi van Veluw, *Ballpoints, Lines*, 2006/2007, c-print, 60 x 49 cm. (€2.500-3.500).
➤ Bieden vanaf €2.000.

Henk Helmantel, *Stilleven met citroenen*, 1993, olieverf op board, 65 x 85 cm. (€18.000-25.000).
➤ Bieden vanaf €15.000.

Wim Oepts, *Drie vrouwen in het zwart*, Frankrijk, 1962, 33 x 41 cm. (€6.000-8.000).
➤ Bieden vanaf €5.000.

Juwelen, Tassen & Zilver

Een paar zilveren kandelaren, 49 cm. hoog. (€1.500-2.000).
➤ Bieden vanaf €1.400.

Toegeschreven aan George Lenfant, gouden ring, ringmaat 56. (€1.500-2.000).
➤ Bieden vanaf €1.400.

Chanel, *Full flap bag*, 1970-1980 (€1.000-1.500). ➤ Bieden vanaf €800.

Bram Bogart, *Roodwitgeel*, 1966-1967, gemengde techniek op paneel, 102 x 105 x 8 cm. (€28.000-32.000). ➤ Bieden vanaf €26.000.

Walasse Ting, *Blauwe katten*, aquarel en inkt op papier, 56 x 81 cm. (€3.000-5.000). ➤ Bieden vanaf €2.600.

➤

Aangeboden door lezers

➤

Beoordeeld door experts

➤

Live & online geveild

Hendrik Nicolaas Werkman, *Zuidlaarder Paardenmarkt*, 1943, uniek druksel op papier, 50,5 x 33 cm. (€10.000-15.000). ➤ Bieden vanaf €9.000.

ACHTERGROND

Grote kans dat Irene (80) de nepagent doorhad. En dat dat haar het leven heeft gekost

De entree van de flat in Amsterdam Nieuw-West.

D

Irene Winkel (80), de „moeder van de flat” in Amsterdam waar ze woonde, werd dood gevonden na een confrontatie met - vermoedelijk - een nepagent. Woensdag staan drie verdachten voor de rechter.

Door
Anne-Martijn van der Kaaden en
Ingmar Vriesema

Foto
Joost Rutten

heb de buurman wel twee of drie keer teruggebeïd.” Mary-Anne werd dertig jaar geleden de buurvrouw van Irene Winkel, die tot haar 67ste fulltime werkte als medisch analist bij bloed-bank Sanquin. Ze hadden elkaars sleutel en tijdens de vakanties op Texel verzorgde Irene de plantjes en de post. Rik trok in bij Mary-Anne en toen hij een poos geleden enkele maanden in het ziekenhuis lag, kwam ze tijd te kort, het ziekenhuisbezoek combineerde ze met een drukke baan. Irene gaf Mary-Anne een knipkaart, voor tien keer stofzuigen. Ook schoof ze voor anderhalve week afhaalmaaltijden in haar ijskast. „Op datum van houdbaarheid”, vertelt Mary-Anne. „Niet zomaar afhaalmaaltijden, maar hele goeie.”

„Moeder van de flat”, zo noemde zij Irene, want niet alleen mantelzorgde ze achter twee voordeuren maar ze zat ook al jaren in het dagelijks bestuur van de vereniging van eigenaren. Ze was aanspreekpunt van de schoonmakers en was er weer eens vuurwerk-overlast, en „dat speelt hier het hele jaar door”, zegt Mary-Anne, dan stuurde Irene meteen een mailtje naar de gemeente. „Ze zei altijd: wij zijn geen horizontale straat maar wél een verticale straat.”

Vaste telefoonlijn

Na weken van onderzoek belegde de politie een bewonersbijeenkomst. Mary-Anne en Rik waren erbij. Irene, zo luide de boodschap, was waarschijnlijk het slachtoffer geworden van een babbeltruc door nepagenten. De ontzetting golfde door de zaal, uit Riks mond rolde een „godverdómmé”. Een zogenaamde politieagent had Irene opgebeld en verteld dat er inbrekers actief waren in haar buurt. Ze hadden het mogelijk gemunt op haar adres. Maar geen reden tot zorg: een agent zou nú bij haar langskomen om te controleren of haar sloten deugden. Even later stond deze agent voor Irenes voordeur op de negende en daarna in haar woonkamer.

In 2023 registreerde de politie 520 incidenten met nep-agenten, een optelsom van aangiftes en meldingen van mislukte pogingen. In 2024 verzeienvoudigde dat aantal maar liefst, tot ruim 8.363. En de groeit zet door: met de cijfers van

november en december nog voor de boeg staat de teller van dit jaar al op 10.631 geregistreeerde incidenten. Oplichters richten zich op ouderen. Grote kans dat zij alleen wonen, enig vermogen hebben opgebouwd en de kostbaarheden - juwelen, contanten - thuis bewaren. Velen hebben bovendien nog een vaste telefoonlijn - dat gold ook voor Irene - dus of ze thuis zijn, is zo gecheckt. De telefoonnummers staan op lijsten met vele duizenden buitgemaakte persoonsgegevens die online worden verhandeld. Namen, adressen, telefoonnummers, geboortedata.

Criminelen bellen op vanuit woonhuizen of vakantiehuysjes met een bescrypt voor de neus. Soms zelfs met z’n tienen tegelijk vanuit een kantoor met headsets op, als in een callcenter. En het deert niet dat acht op de tien ouderen niet opnemen of de hoorn op de haak smijten want de overige 20 procent - schatting van de politie - luistert wél. Door de telefoon horen zij de stem van mevrouw of meneer de agent, voor wie veel ouderen van oudsher eerbied hebben, het lijkt nog een uiterst sympathieke agent ook. En die vertelt zo’n beetje wat Irene Winkel die augustusdag ook te horen kreeg. Ook vaak deel van het script: de politie neemt zometeen uit voorzorg uw kostbaarheden in bewaring, doet u ze alvast in een tas? De collega zal zo een code noemen, zodat u weet dat we écht van de politie zijn. En ja hoor, daar gaat de deurbel al.

Niet eerder viel er een dode bij een babbeltruc met een nepagent. Sterker: zowel de landelijke als de Amsterdamse politie kan niet één geval noemen waarbij geweld voorkwam. Het hoort niet bij het repertoire. Is ook niet nodig. Ouderen geven hun armbanden, halskettingen, trouwringen en bankbiljetten vrijwillig af. En wég zijn de oplichters.

Maar toen kregen ze te maken met Irene Winkel.

Meedogenloos eerlijk

Gáán we weer, dacht Sanne van Riemsdijk toen haar tante Irene vorig jaar in de metro afstapte op een jongen met een fatbike. „Heb je zo’n snel ding”, hoorde ze haar zeggen, „neem je ’m mee de metro in!” Ook rokende reizigers kregen steevast commentaar en in coronatijd spotte Irene een goudkleurige Mercedes die dagenlang voor de flat stond. Jonge mensen spraken af rond de dure wagon en dat in een buurt

Irene Winkel.
FOTO PRIVÉ-ARCHIEF

bekend om drugsdeals her en der. Irene hield haar pas in om het kenteken te fotograferen maar de chauffeur ging ervoor staan - „ik heb ook mijn privacy!” - waarop Irene doodleuk naar de nummerplaat aan de achterkant liep. En tijdens het videobellen met Sanne toonde ze op een dag een blauw oog. Jongens bekogelden de flat met eieren, ja hallo, dat ging zomaar niet. Een jongen deelde een klap uit. De pijn deerde haar niet, zei ze. Ze was vooral verbaasd dat iemand haar had geslagen.

Ze wond zich op bij onrechtvaardigheid en als iets haar niet zinde. Toen veel Amsterdamers deze zomer geen kaartje konden krijgen voor het feest op de Ring A10 ter viering van de 750ste verjaardag van de stad, stuurde ze een boze mail naar de gemeente. Ze zegde tot drie keer toe haar lidmaatschap van de bridgeclub op - even zo vaak keerde ze terug. Ze was, zegt Mary-Anne, meedogenloos eerlijk: „Ik houd van koken en liet haar vaak dingen proeven. Meestal vond ze het lekker, maar zo niet, dan kreeg ik het ook te horen.” Van de zomer schreef Irene op een post-it die ze op het schone bordje plakte haar laatste recensie, van een chocoladetoetje. „Dit was wel héél erg heftig!”

De recherche denkt dat Irene doorkreeg dat iets niet klopte toen de oplichter al in haar woonkamer stond, waarna „er een confrontatie met

de nepagent ontstond en geweld tegen haar werd gebruikt”, aldus het persbericht eind oktober. Irene heeft zich dus vermoedelijk verzet. Dat verbaast Sanne niet, al denkt ze dat het bij woorden bleef. „Mijn tante was fel. Maar ze heeft nooit de hand opgeheven tegen wie dan ook.”

Maar wat ze niet begrijpt, en dat geldt ook voor Mary-Anne en Rik, is dat Irene überhaupt de deur voor een nepagent zou hebben geopend. Slachtoffers van de babbeltruc worden door hun omgeving vaak naïef gevonden - ‘Hoe stóm kun je zijn?’ - maar de naasten van Irene beschrijven haar juist als alert. Haar deur zat „altijd en eeuwig” op slot, vertellen Rik en Mary-Anne. „Bijpraten deden we op de overloop tussen onze appartementen. We hadden zelfs een aanbelcode: kort-kort-lang.” Irene wist van de babbeltruc, zegt haar nichtje. Eerder dit jaar sprak ze erover met Sannes man en bovendien volgde ze het nieuws.

Sanne vraagt zich af: heeft de nepagent zich misschien aan de deur duwend een weg naar binnen gebaad? Of waren de oplichters echt zo sluw? De politie weet dat ze alles uit de kast halen, met hun oeverloos gepraat aan de telefoon en hun boodschap dat ‘u echt snel moet handelen’ en hun ‘codes’ en het zich telefonisch voorstellen onder naam van bestaande wijkagenten.

Paul van Lange, hoogleraar sociale psychologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, zei eerder in NRC dat het een verschil is van dag en nacht of je over het bedrog van een nepagent hoóft of aan je deur oog in oog staat met een mens van vlees en bloed. „Oogcontact associëren mensen vaak met vertrouwen.” Eerder dit jaar sloot Irene zichzelf buiten. „Toen is er nog een slotenmaker geweest bij mijn tante”, vertelt Sanne. „Die zei tegen haar: ‘Je moet de boel wel wat beter beveiligen hoor.’ Dat had ze nog niet gedaan.” Mogelijk maakte dat de nepagent geloofwaardiger, toen die aan de telefoon begon over het nalopen van haar sloten.

Woensdag begint de rechtszaak, met een pro-formazitting. Drie mannen zitten vast op verdenking van betrokkenheid bij Irenes gewelddadige dood, het zijn twintigers uit Amsterdam. Vele flatbewoners zullen aanwezig zijn, zoals ze ook Irenes uitvaart bezochten. De verticale straat rouwt.

WAT DOE JE ALS JE EEN ‘AGENT’ NIET VERTROUWT?

De incidenten met nepagenten hebben sinds vorig jaar zo’n vlucht genomen dat de politie alarmnummer 112 in stelling heeft gebracht: sinds juli kunnen mensen die twijfelen of de ‘agent’ met wie ze van doen hebben écht van de politie is, het alarmnummer bellen in plaats van het nummer voor niet-spoedeisende zaken, 0900-8844.

Politieaanpak Sybren van der Velden Walda is projectleider ‘high impact crimes’ bij de landelijke politie en houdt zich onder meer bezig met nepagenten. „Heb je een ‘agent’ aan de lijn en ruik je onraad? Verbreek de verbinding en bel 112. Staat er al een ‘agent’ voor de deur: doe bij twijfel nooit de deur open. Héb je de deur al opengedaan, sluit dan de deur meteen en bel dán 112.”

Een meldkamercentralist kan meteen laten weten of de politie écht in de wijk actief is - „bijvoorbeeld voor een buurtonderzoek.” De meldkamer kan ook meteen politieauto’s naar het adres sturen, zegt hij, „om de daders mogelijk op heterdaad te betrappen.” Wat als de ‘agent’ zijn voet tussen de deur zet? Of: wat als de twijfel toeslaat als de oplichter al in je woonkamer staat? Van der Velden Walda: „Om alle risico’s te voorkomen, is echt onze boodschap om niet de confrontatie aan te gaan. Zelfs het pakken van de telefoon om de politie te waarschuwen kan op dat moment al aanleiding zijn voor geweldsgebruik.”

„Hoe het precies is gegaan thuis bij deze mevrouw weet ik niet, maar het is enorm bewonderenswaardig en dapper als mensen zich door hun rechtvaardigheidsgevoel laten leiden. En toch: je moet op zo’n moment vooral je ogen goed de kost geven, voor een goed signalement later, en verder moet je eigenlijk je verlies nemen – hoe onrechtvaardig dit ook klinkt.”

HOOGWAARDIGE KWALITEIT. VAKBEKWAAM GEMONTEERD. AANTREKKELIJK GEPRIJSD.

Dit is onze keuken!

SieMatic

poggen

pohl

Miele

next125

contur

SIEMENS

BORA

GAGGENAU

Quooker

Bullfinch

Küchen

KFF

Küchenhaus Ekelhoff Hauptstrasse 14-16, Nordhorn, D / T +49 5921 80480 / info@ekelhoff.de

Küchenland Ekelhoff Bentheimer Strasse 259, Nordhorn, D / T +49 5921 80210 / kontakt@ekelhoff.de

ma – vr: 9 – 18 uur, za: 9 – 17 uur / Bel of mail ons a.u.b. voor een afspraak, zodat we ruim de tijd voor u hebben.

70 eigen keukenmonteurs / Direct over de grens (A1/31) / Serieuze Klantenbenadering / Betaalbare Duitse topkeukens / 200 keukens op 10.000 m² / Wij spreken Nederlands.

Advertentie

200 COMPLETE KEUKENS,
10.000 m² INSPIRATIE

Onze prachtige platinum keukens is ontworpen door Henning Reineke. Alles klopte, en het resultaat is adembenemend geworden. Ook zeker een groot compliment naar de monteurs. Wat werken ze rustig, netjes en fijn dat ze overleggen tijdens het plaatsen. Een correctie hier en daar wordt goed opgelost. Tot het einde doorgeaan totdat iedereen tevreden is. En tevreden, dat zijn we, helemaal.

STEFANIE

EKELHOFF

K Ü C H E N

maakt je blij!

WWW.EKELHOFF.DE

14

nrc

ZATERDAG 22 NOVEMBER & ZONDAG 23 NOVEMBER 2025

nrc

ZATERDAG 22 NOVEMBER & ZONDAG 23 NOVEMBER 2025

15

Dave Schut (1993) is freelance schrijver.

Roseanne Barr

Hans Teeuwen

'Rekening houden met gekwetste gevoelens is natuurlijk prima bij mensen onder de zestien'

Dave Chappelle

'It's too hard to entertain a country whose ears are so brittle.'

Shane Gillis

'It's like, no, I get it – I understand why I was treated that way. I said wild shit. I'm going to keep saying wild shit.'

Jimmy Kimmel

'There's a quote from Andy Warhol that I love: art is getting away with it. Otherwise you're just a troll.'

Stewart Lee

Anthony Jeselnik

Bassem Youssef

'A lot of people say: where do you draw the line? The better question is: who will draw the line?'

Ricky Gervais

Kevin Hart

'When did we get to a point where life was supposed to be perfect?'

'Where people were supposed to operate perfectly all the time?'

FOTO'S GETTY IMAGES/API/ANP, BEWERKING NRC

ESSAY

Verzet tegen 'woke' is wel erg makkelijk scoren

Rechtse comedians in de VS rekenen graag af met 'woke', volgens *Dave Schut* een weinig reële vijand. Andere comedians gaan dáár weer tegenin.

T

Toen satiricus Jon Stewart, bekend van *The Daily Show*, drie jaar geleden de Mark Twain-prijs voor Amerikaanse humoristen in ontvangst nam, hield hij een speech die achteraf voorspellend kan worden genoemd. „Comedy verandert de wereld niet, maar dient wel als klokkenluiders”, zei hij. „Wij zijn de bananenschil in de kolennij. Wanneer een samenleving in gevaar is, zijn comedians de eersten die worden weggestuurd.”

Stewarts betoog was niet alleen een waarschuwing, het was ook een corrigerende tik. Hij wilde de aandacht van zijn collega's verleggen, die zich blind staarden op de door hen zo gevreesde 'cancelcultuur', het idee dat je carrière een vrije val maakt zodra de meute achter je aan komt vanwege een te harde grap.

Stewart wees naar het balkon, waar Bassem Youssef zat, een Egyptische comedian die in zijn thuisland weleens werd opgepakt en verhoord vanwege zijn satire. „Het is niet de 'woke politiek' die een existentiële bedreiging vormt voor comedy”, benadrukte Stewart. „Het is niet de overgevoeligheid van het publiek. Het is de overgevoeligheid van leiders. Zo is het altijd geweest en zal het altijd zijn.”

Hij kreeg gelijk – en snel ook. Slechts drie jaar later gebeurde wat voor velen ondenkbaar was: ABC ontsloeg tv-komiek Jimmy Kimmel na een maffioos dreigement van Brendan Carr, directeur van mediatoezichthouder FCC en tevens Trump-vertrouweling. De backlash was zo immens dat de zender Kimmel nog geen week later weer in de armen sloot. Maar de bananenschil had zijn werk gedaan: voor iedereen was duidelijk dat de vrijheid van meningsuiting in de Verenigde Staten niet langer vanzelfsprekend is.

Paranoïa

Al langer bevindt de comedywereld zich aan het front van

de Amerikaanse cultuuroorlog. Naast klassieke thema's als abortus, wapenbezit en transrechten vormt ook de vraag welke grappen je wel en niet mag maken, of welke grappen je zou moeten maken, een splitszwam tussen links en rechts. Lange tijd dachten de meeste comedians dat de dreiging van links kwam. Omdat 'links' in de publieke opinie gelijkstond aan woke en dus aan die verdraaide cancelcultuur.

Het is lastig na te gaan waar de terechte zorgen van deze comedians eindigden en de paranoïa begon. Vaststaat dat de beroepsgroep in de late jaren tien van deze eeuw onder druk kwam te staan. Hoewel Trump al president was, waren de grote mediabedrijven nog niet bij hem op schoot gekropen. Het was de tijd van Black Lives Matter en MeToo; in een zijtak daarvan kwamen ook comedians onder een vergrootglas te liggen – voornamelijk online.

En met reële gevolgen. Roseanne Barr verloor haar sitcom na een racistische tweet over een voormalig adviseur van Obama. Kevin Hart moest afzien van de presentatie van de Oscars wegens grappen uit het verleden die homofob werden bevonden. Shane Gillis zou onderdeel worden van *Saturday Night Live*, maar dat ging niet door toen er video's opdoken waarin hij verschillende bevolkingsgroepen op de hak nam.

Toch waren dat uitzonderingen; meestal bleef het bij een storm van tweets. Ook Dave Chappelle, een van de populairste comedians ter wereld, kreeg bakken kritiek over zich heen omdat hij in zijn comedyspecials transgenders belachelijk maakte. Tientallen Netflix-medewerkers protesteerden voor het hoofdkantoor. Maar de directie bleef achter hem staan en Chappelle bleef shows maken.

De meeste comedians die last ondervonden van die beruchte cancelcultuur, klommen daarna gewoon weer op.

In die zin was het eerder een consequentiecultuur, of beter een verantwoordigscultuur. Soms terecht, soms overtrokken – ook heus weleens intimiderend, met al die opdracht- en werkgevers die werden benaderd – maar bijna nooit desastreus voor een carrière.

Kruistocht

Voor de anti-wokebeweging maakte dat weinig uit. Terwijl de invloed van de meute op sociale media al gauw weer afzwakte, nam het verzet ertegen gek genoeg juist toe. Ook in Europa gebeurde dat, waar Ricky Gervais en Hans Teeuwen voorop gingen in de strijd. Je moet iedereen belachelijk kunnen maken, was de filosofie. En als iemand gekwetst is, dan is dat maar zo. Wij laten ons niet dwingen tot brave comedy.

Op zich een nobele gedachte. Maar omdat van cancelen nauwelijks sprake was, kreeg het verzet tegen 'woke' iets potsierlijks. Comedians die iedere avond volle zalen trokken, die miljoenen verdienden met hun comedyspecials, voerden in feite een kruistocht tegen socialemediagebruikers. De anti-wokecomedian wist precies welke onderwerpen gevoelig lagen, en zijn publiek wist dat ook. 'Je mag tegenwoordig niets meer zeggen en wij pikken dat niet', was het gedeelde sentiment. Verontwaardiging van de buitenwereld was niet eens meer nodig. Geanticipeerde verontwaardiging – 'dit zullen ze wel weer verschrikkelijk vinden, wat ik nu ga zeggen' – bleek al gemakkelijk genoeg.

En het succes groeide. Mensen die zich sowieso al ergerden aan linkse politici, opiniemakers en activisten – en door het politieke klimaat werden dat er steeds meer – bulderden van het lachen om al die gewaagde grappen. Zo werd het werk van de anti-wokecomedian steeds makkelijker. Hij hoefde zijn publiek niet uit te dagen, op andere gedachten te brengen, te verrassen, hij hoefde alleen iets te zeggen over donkere mensen of transgenders; de kwaliteit van de grap was irrelevant, het ging erom dat de grap werd gemaakt. *Hahaha, hij doet het gewoon!*

Soms was de anti-wokecomedian nauwelijks te onderscheiden van een uiterst rechtse politicus, die vergelijkbare dingen zei, en die zich eveneens achter humor verschuilde; het is maar gekkigheid, doe niet zo lichtgeraakt. Toen er WhatsApp-gesprekken uitlekten waarin oud-FVD-leider Thierry Baudet verbanden legde tussen IQ en 'ras', verdedigde hij zich met de observatie dat iedereen weleens een grapje maakt.

De laatste jaren is anti-woke mainstream geworden. Zeker in de VS, waar het verzet zich verzamelde rond Joe Rogan, naast comedian een van de populairste podcastmakers ter wereld – sowieso de bestbetaalde. In 2020 tekende hij een deal bij Spotify, naar verluidt voor meer dan 200 miljoen dollar. Dit was ook het jaar van corona. Rogan, die altijd al nieuwsgierig was naar alternatieve theo-

rieën, werd steeds meer complotdenker. Ook zocht hij toenadering tot uiterst rechts, met als climax zijn steun aan Trump bij de laatste presidentsverkiezingen.

Een belangrijke motivatie is zijn haat voor alles wat hij woke noemt, en waarmee hij de Democraten in verband brengt. Hij maakt zich grote zorgen om de cancelcultuur en beschouwt zijn podcast als een van de weinige plekken waar grofgebeekte comedians nog welkom zijn. Ook opende hij zijn eigen comedyclub, genaamd Comedy Mother-ship, waar politieke correctheid geen voet aan de grond zou krijgen.

Trump en de zijnen maakten hier dankbaar gebruik van; ook zij strenden immers tegen woke. Toen vicepresident J.D. Vance eind vorig jaar in Rogans podcast te gast was, noemde hij de vrijheid van meningsuiting het hoofdthema van de verkiezingen. En ook al kwam Trump opnieuw aan de macht, de anti-wokebeweging doet zich tot op de dag van vandaag voor als de underdog, als een rebellengroep.

Het r-woord

Maar op andere plekken lijkt er nu iets te verschuiven. De afgelopen tijd begonnen sommige comedians zich openlijk tegen de anti-wokebeweging af te zetten. Marc Maron bijvoorbeeld, die begin augustus zijn nieuwe special *Panicked* uitbracht bij HBO Max. Meteen al bij de opening begint Maron over zijn collega's, die hij de winst van Trump kwalijk neemt. Het ging ze helemaal niet om de vrijheid van meningsuiting, zegt hij, die was nooit in het geding. „Ik bedoel, ze zeiden dingen en dan kwam er een tegenreactie, en dan hadden ze zoiets van: dat zou niet toegestaan moeten zijn.” Die vrijheid van meningsuiting gold dus vooral voor henzelf, wil Maron maar zeggen.

Wat ze vooral wilden, vat Maron hun ideologie samen, is het r-woord zeggen zonder consequenties: *retard*, een Engelstalig scheldwoord, al jaren omstreken, voor mensen met een verstandelijke beperking. Vandaar hun steun voor Trump, want die zou geen moeite hebben met zulke taal. Helaas, zegt Maron, hoort bij vrij gebruik van het r-woord ook „de ineenstorting van de federale overheid, de destabilisatie van de wereldeconomie, tienduizenden mensen die worden gedeporteerd naar plekken waar ze misschien wel helemaal niet vandaan komen, de daadwerkelijke onderdrukking van de vrijheid van meningsuiting en rechten van lhbtq-mensen en vrouwen en de opkomst van het autoritarisme. En soms wil ik ze vragen: was dit het waard, *you fucking retard?*”

Niet alleen in politieke zin neemt Maron zijn collega's iets kwalijk, hij vindt ook dat ze de comedywereld hebben verzwakt. Hun grappen zijn „gemakzuchtig, slordig en afgezaagd”, zei hij bij de podcast Howie Mandel Does Stuff. „Als ik nu in een comedyclub door de gang loop, doet in de ene zaal iemand zijn stuk over trans mensen. En ver-

derop denkt iemand op het podium: nou, dan doe ik ook maar mijn stuk over transmensen.” Waar anti-woke comedians zichzelf zien als baanbrekend, zegt Maron: het is niet alleen haatdragend, het is ook nog eens saai.

Vorig jaar was het Anthony Jeselnik, een andere bekende comedian in de VS, die klappen uitdeelde. „Ik ben tegen de cancelcultuur”, zegt hij in zijn Netflix-special *Bones and All*. Meteen krijgt hij applaus. „Dankjulliewel!”, vervolgt hij. „Dat was mijn imitatie van een waardeloze comedian die in de podcast van Rogan probeert te komen.”

Jeselnik was zelf weleens bij Rogan te gast, hij noemt hem een vriend. Maar hij ergert zich aan de stroming die Rogan vertegenwoordigt. De comedywereld zou een verzameling van buitenbeentjes moeten zijn, legt Jeselnik uit bij de podcast Breaking Bread with Tom Papa, van onafhankelijke denkers. Terwijl iedereen rond Rogan zo ongeveer dezelfde dingen vindt.

Galgenuhumor

Interessant aan de kritiek van Jeselnik is dat hij zelf groot liefhebber is van harde grappen. Ik heb zelden comedians gezien met donkerder humor. Zo ongeveer een kwart van zijn special gaat over kindermisbruik. Hij wil zijn publiek laten lachen om de gruwelijkste dingen. „Galgenuhumor”, zegt hij in *Bones and All*, „is wanneer je iets in de wereld ziet dat zo afgrijselijk is dat je er wel om móét lachen, omdat het je anders zal vernietigen.”

Maar ben je dan niet boos op de cancelcultuur, is de vraag die hij het vaakst krijgt, zo vertelt hij in de show. Ben je niet bang? „Laat ik duidelijk zijn: *I don't give a fuck about cancel culture*. Wat ik spuugzat ben, zijn comedians die klagen over de cancelcultuur. Zo moeilijk is het niet, doe gewoon je werk.”

Natuurlijk overdrijft hij een beetje – het blijft een comedyspecial. Goede grappen maken over gevoelige onderwerpen is wel degelijk moeilijk, en het is ook niet makkelijk om de eventuele backlash te dragen. Dat zegt hij zelf ook wanneer hij Dave Chappelle bekritiseert. Chappelle is zijn shows bewust blijven vullen met grappen over transgenders, allemaal met een saus van heldenverering aan het eigen adres: ik doe dat toch maar even mooi. Zelfs hij, zegt Jeselnik bij Tom Papa, „die iedere prijs ter wereld heeft gewonnen, klaagt dat de cancelcultuur zijn werk moeilijker maakt. Maar jouw werk zóó ook helemaal niet makkelijk moeten zijn. Als je zo verdomd veel geld verdient, dan hé, misschien zou het werk een héél klein beetje lastig moeten zijn.”

Ook dat zei Stewart al, in 2022: „Julie zijn ons niets verschuldigd, als publiek. Wij hebben een grote bek, jullie hebben een grote bek, en wij moeten beter zijn dan jullie.”

REPORTAGE

OVER DEZE SERIE

In 2025 volgt NRC vier 'standplaatsen'. In drie stadswijken en een dorp keren dezelfde verslaggevers steeds terug. Met het project wil NRC ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving zichtbaar maken in persoonlijke verhalen.

Door
Kim Bos, Jannetje Koelwijn, Esther Rosenberg en
Freek Schravessande

Fotografie
Hedayatullah Amid, Bart Maat, Wouter Van Vooren en
Dieuwertje Bravenboer

Joyce van der Niet zit in buurt-appgroepen en kent mensen die net als zij kinderen hebben.

Jan de Jong kent geen mensen buiten het complex.

Anne van Els woont in een nieuw appartementencomplex in Schiebroek-Zuid.

Hoe is het contact met burenen? ‘Ik gun iedereen zo’n gesprek’

Burencontact, in de ene wijk warmer dan in de andere, verloopt via appgroepen, straatfeesten en hier en daar een eetclub. „Eens per jaar en voel je vooral niet verplicht.”

In het nieuwe appartementencomplex leerde Anne van Els (37) haar burenen kennen via allhande appgroepen voor klusjes, boodschappen en verloren gewaande pakketjes. Maar daarbuiten, in de sociale huurwoningen van Schiebroek-Zuid, kent ze niemand. In de Haagse Archipelbuurt leerden Victor Sterk (78) en José Schepman (76) hun burenen kennen door te wandelen met de hond, „en daar is nu een eetclub uit ontstaan”. In het Zeeuwse Kwadendamme kijkt Gerdy van der Linden (75) elke dag even of de gordijnen van de burenen wel open zijn. En Dennis Peterse (44) in Amersfoort-Vathorst ontdekte dat hij op zijn burenen kan rekenen nadat er in zijn straat iets heel heftigs was gebeurd. NRC volgt in 2025 drie stadswijken en een dorp die min of meer representatief zijn voor Nederland: een kwetsbare buurt in Rotterdam, een negentiende-eeuwse wijk in Den Haag, een dorp in Zeeland en een vinexwijk in Amersfoort. In januari vroegen we bewoners naar hun verwachtingen voor het nieuwe jaar, in fe-

bruari naar hun noodpakket, in maart naar de boodschappen, in april naar de opvoeding, in juni naar hun avondeten, in augustus wilden we weten wat ze in hun zomervakantie doen, in september vroegen we naar sport en in oktober naar hun gedroomde woonplek. Nu willen we van ze weten: ken je je burenen?

ROTTERDAM Schiebroek-Zuid

In 2023 verrees nieuwbouwcomplex Salix tussen de sociale huurwoningen in Schiebroek-Zuid. Een appartement van 90 vierkante meter kost er zo’n 1.670 euro aan huur. Binnen is een parkeergarage, een fietsenberging en een grote binnentuin. Aan de muur van kinderarts Anne van Els (37) hangt een T-shirt van Nyasa Big Bullets, „het Ajax van Malawi”. Toen ze in Malawi haar opleiding tot kinderarts afrondde, speelde ze er profvoetbal. Ze is net wakker na een nachtdienst in het Bravis-ziekenhuis in Bergen op Zoom, haar vriendin uit Malawi bakt kip. Met haar burenen links en rechts heeft Van Els goed contact en ze kent wat bewoners van de binnentuin. „Als dertiger met een drukke baan in een nieuwe stad leer je niet snel mensen kennen.” Er is wel een handige app voor alle 74 woningen in het complex. Toen ze zaterdag de kapstok niet aan de muur kreeg, plaatste ze een oproep en kreeg direct hulp. Van Els hielp op haar beurt de vrouw

die zichzelf geen bloedverdunner durfde toe te dienen. Er zijn appgroepen voor klusjes, EHBO, boodschappen, planten, huisdieren, oppas, verloren gewaande pakketjes. De oproepen zijn soms in het Engels, voor de expats. Op de vraag wie tijd heeft voor een gesprek met NRC, komen direct twee enthousiaste reacties, van Jan en Joyce. Kent Van Els ook burenen buiten dit complex, in de sociale huurwoningen? „Nee het zijn wereldreld die naast elkaar bestaan”, zegt ze. Ze denkt na, misschien is het logisch. „Hier delen we gezamenlijke belangen.” De planten, de pakketjes, een schone binnentuin. Het belang van schone straten of een schone wijk „is toch anders”. In het complex zijn veel klachten over de buurt, weet ze. Jongeren die tegen fietsen trappen, de parkeergarage insluipen of belletje trekken. Dat leest ze in de appgroep. Jan de Jong (35) woont schuin boven Van Els. Hij is financial controller bij een evenementenbureau in Tilburg. Zijn vriendin is clustermanager voor Basic-Fit in Den Haag en Scheveningen. Hij kent de hondeneigenaren in het complex en de klussers met wie hij gereedschap uitwisselt. De bewoners voor hem hadden een peutermeisje en vertrokken om de vechtpartijen op straat, zegt hij, „dat vonden ze geen leuk gezicht”. Hij hoort soms harde muziek als mensen ’s avonds bij de avondwinkel of snackbar hangen. „Ik heb daar geen last van.” Hij kent geen mensen buiten het complex. Als hij verder de buurt inloopt „voel ik een vijandigheid”. Waarom? „Je wordt al snel aangekeken met een blik van: jij woont zeker in dat grote gebouw.”

Joyce van der Niet (41) zit in de appgroepen over het Dina Sansonpad (haar kant van het complex), dieren verzorgen, klussen en buurtpreventie. Zij kent de mensen die net als zij kinderen hebben. Twee ouders organiseerden laatst Halloween, de kinderen gingen in het complex langs de deuren. Het complex en de buurt, ze mengen niet, zegt ook Van der Niet. „Mensen schalen bij overlast best snel op.” Dan bellen ze de politie. Via haar werk als sociaal ondernemer en via het voetbal van haar zoon kent ze wat buurtkinderen. Een vertelde eens hoe hij zelf voor de avondwinkel hing, foute vrienden kreeg en nu zijn broertje ervoor wil behoeden. Dat gaf haar inzicht. Van der Niet: „Ik gun iedereen zo’n gesprek.”

DEN HAAG Archipelbuurt

Victor Sterk (78) en José Schepman (76) woonden op een huurtage in de Riouwstraat toen ze besloten om in de buurt op zoek te gaan naar een koophuis. De makelaar kwam aanzetten met een appartement in de Malakkastraat, vijf minuten lopen bij hen vandaan. „De Malakkastraat?”, zegt Victor Sterk, op de bank bij hem thuis. „Die is, zeiden wij, wel heel heftig.” Jaren tachtig, vorige eeuw. In de Archipelbuurt had je nog gangs die tegen elkaar vochten. Die van de Malakkastraat vochten het hardst, vooral na Oud en Nieuw. „Dan waren er kerstboomflikken en wie had de hoogste stapel.” Overal waren cafés, nog uit de tijd dat hier soldaten en onderofficieren uit de nabijgelegen kazernes woonden. Was de Riouwstraat minder ruig? „De Riouwstraat”, zegt Victor Sterk, „is altijd de deftigste van de hele buurt geweest, de breedste. Daar woonden de kolonels en generaals. In onze tijd” - hij glimlacht naar zijn vrouw, die koffie en appeltaart serveert - „waren veel van die kapitale panden verbouwd tot pensions.” „Tegenover ons”, zegt zij, „woonden kunstenaars en musici”. Zelf werkte ze voor het audiovisuele bedrijf van haar broer. Later deed ze de communicatie bij Opera Zuid. Ondanks hun twijfel kochten Victor Sterk - vlieger bij de Koninklijke Luchtmacht, later producent bij de NOS - en José Schepman voor 130.000 gulden dat appartement in de Malakkastraat. Ze maakten mee hoe de Archipelbuurt, in de jaren zeventig nog op de nominatie om gesloopt te worden, vanaf eind jaren negentig begon te veranderen. „Er kwamen steeds meer jonge mensen die hier een huis kochten”, zegt hij. „Vaak academici met goede banen die als er kinderen kwamen allebei ble-

ven werken. Ze knapten hun huizen op. De buurt werd netter, beter onderhouden. Allemaal particulier initiatief.” De cafés verdwenen en gangs waren er allang niet meer. Kinderstraatfeesten op Koningsdag zijn ervoor in de plaats gekomen, met zaklopen en touwtrekken en hardloophwedstrijdjes en karaoke, en aan het eind van de dag met elkaar de troep opruimen. Victor Sterk en José Schepman kregen geen kinderen. Ze raakten gehecht aan hun buurt, aan de mensen die er wonen. De buurvrouw naast hen, operazangeres, noemen ze hun buurvriendin. De buurvrouw boven, met wie ze een vereniging van eigenaars vormen: buurvriendin. Buren verderop: sommigen rekenen ze tot hun beste vrienden. „Het begon ermee”, zegt Victor Sterk, „dat ik vroeger vier keer per dag met de hond door de buurt liep. Hé, hallo, hoe gaat het? Alles goed? Op een keer hebben we een aantal van die jonge mensen uitgenodigd om te komen eten en daar is een eetclub uit ontstaan.” En nee, die komt heus niet elke week of maand bij elkaar. „Eens per jaar en voel je vooral niet verplicht.”

„Er zijn ook straatborrels”, zegt José Schepman. „Daar in die voormalige garage aan de overkant. Je doet 5 euro in de pot en je neemt hapjes mee.” Ook dat, zeggen ze, is niet verplicht. Maar de meeste burenen komen, inclusief de vele expats die de laatste jaren in de Archipelbuurt zijn komen wonen. Sinds die er zijn wordt in alle straten uitbundig Halloween gevierd. „Er zijn mensen die kritiek hebben op de veranderingen”, zegt Victor Sterk. „Het lijkt hier wel Beneurdenhout, zeggen ze.” Hij doet alsof hij een aardappel in de keel heeft. „Whah, whah, whah. Daar ben ik het niet mee eens. Het is hier gewoon heel prettig wonen en de meeste mensen zijn heel aardig.” Zijn laatste hond, „altijd een Duitse herder”, is anderhalf jaar geleden gestorven. Een nieuwe neemt hij niet meer. „Die zou mij overleven.” Sinds een paar jaar is hij ernstig ziek. Hij moet maar hopen dat hij de tachtig haalt. „Maar de belangstelling die ik krijg, de hulp die ons wordt aangeboden - hartverwarmend.”

LEES VERDER OP PAGINA 20

Victor Sterk en José Schepman in Den Haag rekenen sommige burenen tot hun beste vrienden.

De standplaatsen in cijfers

Schiebroek-Zuid

Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger: onbekend
Koopwoningen: 20 procent
Gemiddelde woningwaarde: 276.000 euro
Grootste leeftijdsgroep: 25- tot 45-jarigen (25 procent)

Archipelbuurt

Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger: 72.400 euro
Koopwoningen: 54 procent
Gemiddelde woningwaarde: 639.000 euro
Grootste leeftijdsgroep: 45- tot 64-jarigen (30 procent)

Kwadendamme

Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger: 36.400 euro
Koopwoningen: 72 procent
Gemiddelde woningwaarde: 317.000 euro
Grootste leeftijdsgroep: 45- tot 65-jarigen (30 procent)

Vathorst-De Laak

Gemiddeld inkomen per inkomensontvanger: 52.200 euro
Koopwoningen: 64 procent
Gemiddelde woningwaarde: 491.000 euro
Grootste leeftijdsgroep: 30- tot 39-jarigen (29 procent)

Dennis Peterse en zijn zoon Winston in Amersfoort konden op hun burens rekenen nadat het huis naast hen was afgebrand. Rechts: de kavel van het afgebrande huis.

VERVOLG VAN PAGINA 19

BORSELE Kwadendamme

„Ja hoor”, zegt Jan Geerts (73), „de burens zijn hier aardig”. Maar hij is nogal een eenling, zegt hij, dus veel doet hij er niet mee. Toen hij hier kwam wonen stonden ze één voor één aan de deur en daarna zag hij ze alleen in het voorbijgaan. Zijn ze belangrijk voor hem? „Nou”, zegt hij, „hier verderop woont een stel waar ik soms een bakje koffie mee drink”.

In Geerts’ voortuin staat een betonnen beeld van een beer met zijn klauw in een honingspot. „Loodzwaar”, zegt Geerts, hobbyimker. De beer werd zeven jaar geleden met speciaal vervoer van Brabant naar Zeeland verhuisd. Hij en zijn vrouw zochten een plek met een grotere tuin en meer ruimte voor hobby’s zoals honing maken, moestuinieren en vissen. Die vonden ze in Kwadendamme.

Het pensioen van stukadoor Geerts naderde en overal zou veel meer tijd voor zijn. Het liep anders. Hun volwassen dochter trok na een scheiding bij ze in, samen met haar jonge kinderen. Nadat ze haar eigen plek weer had gevonden, hoorde Geerts vrouw dat ze heel erg ziek was. Al gauw stierf ze aan alvleesklierkanker.

Sindsdien is Geerts nogal op zichzelf en daar heeft hij vrede mee. Zijn dochter woont om de hoek. En dan zijn er dus die burens van verderop, die er waren toen het tegenzat. Het is niet

dat ze diepe gesprekken voerden over leven en dood, ze waren er gewoon. Met koffie en appeltaart. Af en toe kwamen ze langs. „Dat is dan waardevol.”

Die burens, die wonen in het hoekhuis met de felrode geraniums achter de ramen. Gerdy van der Linden (75) doet de deur open met haar rode windjack al in haar hand. Straks stappen zij en haar partner Ton van der Linden (82) de drempel over om op hun fietsen naar zee te gaan. Het weer is zacht voor de tijd van het jaar. Meer dan twintig jaar geleden verhuisde het stel van Gouda naar Kwadendamme. Hoe het hier is? „Geweldig.”

Gerdy en Ton van der Linden voelden zich voor hun verhuizing niet gebonden aan een plek; ze hebben bewust nooit kinderen gekregen en hun familie woont op verschillende plekken in het land. Daarom gingen ze naar Zeeland, de provincie die ze het mooist vinden en waar ze al het liefst vakantie vierden.

Ze kwamen hier ook voor de stilte – en die is er. Drukke wegen zijn er niet in de buurt. Het enige geluid komt van de dorpsgenoot die een paar straten verderop een kast aan het schuren is. Daar gaat-ie gebreide kerstballen in verkopen. En soms komt er wat drukte uit de speeltuin pal voor hun huis. Precies het geluid dat ze willen horen. „Heel gezellig”, zegt Gerdy van der Linden.

Ze wandelde bijna iedere dag met de inmiddels overleden vrouw van Jan Geerts. Dus daarna bleven ze hem in de gaten houden. En dat

doen zij en haar man bij meer buurtgenoten. „Elke dag kijken we of de gordijnen wel open zijn. Bij de burens hiernaast, en de burens die er daarvoor woonden. Die zijn inmiddels dood.” Ton van der Linden is erbij komen staan en glimlacht. „Laatst liep ik een buurman van ver in de tachtig tegen het lijf en ik zei dat ik hem lang niet had gezien. Dacht je soms dat ik dood was, riep hij.”

Burens zijn in het dagelijks leven veel belangrijker dan verre vrienden of familie, vinden ze. In een dorp als Kwadendamme is het makkelijk om je burens te kennen en te waarderen, zeggen ze. „Het begint al met groeten. Dat doe je hier gewoon. In Gouda begin je daar niet aan want dan blijf je aan de gang.” Met burens, vinden Gerdy en Ton, gaat het erom dat je er bent. Ton: „Dat je ze ziet en vraagt: hoe gaat het vandaag?”

AMERSFOORT Vathorst-Laak

Het buurtcontact in de Nijmegenstraat was tot vorig jaar november niet anders dan in de rest van de wijk. Je groet elkaar in het voorbijgaan. Praatje pot met de buurvrouw. Je past op elkaars kat tijdens vakanties. Wenst elkaar geluk met Oud en Nieuw. Maar de meeste bewoners van de 25 adressen hebben al wat oudere kinderen, dus op straat is het best stil. En iedereen

heeft een druk leven. En niet voor niets kozen ze allemaal voor een vrijstaande woning, deels gelegen aan het water.

Alleen, wat nu als er in de straat iets gebeurt dat niemand had voorzien? „Het was op een maandag.” Michelle (29), staand in de deuropening, weet het nog goed. „Ik was thuis met een vriendin die kwam eten en ons huis is zo goed geïsoleerd, ik had het pas door toen de overburen belden.” Toen ze open deed zag ze pal naast haar huis een vuurzee. „En ik weet nog” – glimlach – „dat ik dacht: zal ik de tuinslang pakken?”

Het was groot nieuws, 25 november vorig jaar in Amersfoort-Vathorst. Brand, ’s avonds, in een zelfbouw woning met rieten dak. Veroorzaakt, bleek later, door de accu van een fatbike. Geen gewonden, maar wel een heel gezin in één klap dakloos. Goed verzekerd, maar het huis was onbewoonbaar en het gezin wilde niet meer terugkeren. En dus vind je midden in de Nijmegenstraat, tussen de ruime nieuwbouwhuizen aan het water, weer één leeg kavel. Met alleen de fundering. En een jong boompje in de tuin. Zwartgeblakerd.

„Ik hoorde het van de buurtjongen die aanbeldde in paniek.” De gebeurtenis heeft ook op Hashmat (42), buurman aan de andere zijde, diepe indruk gemaakt. Hij moet nog altijd zijn ruit herstellen en bovendien had Hashmat – die net als Michelle niet met achternaam in de krant wil – goed contact met zijn gedupeerde burens. Die woonden al wat langer in de straat toen hij bij de afbouw van zijn eigen huis nog een tijdje zonder stroom en water zat. Dat mocht hij bij hen aftappen. „Later heb ik tegen de buurman gezegd: stuur een tikkie, maar dat heeft hij nooit gedaan.” En Hashmat zou nog eens bij hen op de koffie gaan, maar zover is het nooit gekomen.

Toen de vlammen uit de woning sloegen, stond de hele straat buiten met het getroffen gezin. En je wilt niet weten hoeveel burens hun huis wel niet hebben opengesteld. „Kom maar bij ons logeren hoor!” Iedereen wilde helpen, zegt Dennis Peterse (44), die één huis verderop woont. „Bij zulke gebeurtenissen trekken mensen samen.”

Zijn buurvrouw Michelle begon een straatapp, want die was er nog niet, en ook een inzameling, voor een cadeaupakket. Sommige burens gaven meer dan 100 euro. Ze kocht er bonnen van voor het getroffen gezin. Voor de sauna, de bioscoop, Ikea, karten, de schoonheidssalon. Doosje wijn. Wat lekkers voor de feestdagen. Een flinke bos bloemen – van zijde, want ja. „Je wilt doen wat je kunt.”

En nu, een jaar later, is de straatapp nog altijd in gebruik. Voor praktische zaken vooral. „Hebben jullie ook mollen in de tuin?” „Van wie is deze weggedreven sup?” En één buurman met een pizzaoven heeft al twee keer in de app gevraagd wie er pizza wil bestellen. Maar van de beloofde buurtborrel, moet gezegd, is het nog altijd niet gekomen.

Geeft niet, klinkt het in de Nijmegenstraat. Want je hoeft de deur niet bij elkaar niet plat te lopen. Als je maar weet, zeggen ze unaniem, dat je bij echte nood op elkaar kunt rekenen.

COLUMN

SARAH SLUIMER

Grijsblauw

Twee jaar geleden verhuisden we. In de zes weken dat we de overstap gingen maken, stierven twee familieleden. In de dagen voor hun dood, toen ze allebei al erg ziek waren, woonden we in een tijdelijk huis aan het strand. Al onze spullen zaten in dozen in een opslag. In dit appartement rook het naar een autodealer en hadden we een glimmend kookeiland. Vanachter een grote glazen pui keken we naar de verlaten boulevard en de kolkende zee.

„Het is waarschijnlijk goed om even niets van jezelf te hebben en in generieke leegte te wonen”, zeiden we tegen elkaar. „Of misschien niet goed, maar het past bij hoe het nu is”, verduidelikten we, en knikten elkaar instemmend toe, omdat we wilden geloven dat we ondanks de voortdurende paniek in onze keel nog steeds een weloverwogen grip op onze levens hadden.

Tussendoor bezochten we het ziekenhuis en probeerden we ontregelde kinderen aan hun – eveneens – nieuwe school te laten wennen. We werkten, dof, achter onze laptops, telefoon op tafel, want ieder moment kon de uiteindelijke rampspoed zich aandienen.

Elke avond zat ik, terwijl novemberstormen om het appartement raasden, met verfwaaiers op tafel na te denken over de kleuren van ons nieuwe bestaan. Uren ging ik door de stalen heen, schreef combinaties voor kinderkamers en keuken op, was er bijna, en begon daarna gewoon weer opnieuw.

Was ik niet een beetje gek aan het worden, bedacht ik me, terwijl ik een uur lang ingespannen naar een modderig olijfgroen staarde. Dat dacht ik ook toen ik drie keer in één week de sleutel van het appartement zomaar verloor, of een halve dag rondliep met mijn jas binnenste buiten aan.

Maar, zo redeneerde ik, al die dingen waren hoogstwaarschijnlijk te wijten aan verhuisvermoeidheid en toeval. Met ons ging het goed, want we bevonden ons toch slechts aan de periferie van het grote verdriet. We hoefden alleen maar een beetje overeind te blijven. We verhuisden nu echt.

Het eerste familielid was inmiddels overleden. We hadden haar begraven, we sjouwden onze spullen naar binnen, hingen schilderijen op en ruimden kasten in.

Het tweede familielid overleed een dag voor Kerstmis. We gingen toch maar iets koken, vanwege de kinderen. Veel weet ik er niet meer van. Een week daarna begroeven we het tweede familielid.

Het nieuwe jaar gaf moed. We konden onze telefoons weer wat vaker in onze zak houden. Willem sloeg verbeterd dertig spijkers in de muur langs de trap, en hing daar de foto’s op van iedereen van wie we houden.

De lente kwam, eindelijk. We hadden ons er goed doorheen bewogen.

Maar toen ik laatst de zolder wilde opruimen, zag ik hoe de dozen daar schots en scheef opgestapeld zijn. Zakken met kleding, ongesorteerde troep overal. Alles zomaar neergesmeten. Ik liep de trap af naar beneden, de hal in en keek met plots wakkere ogen om me heen. Alles is daar grijsblauw, omdat ik bij het uiteindelijke kiezen van de kleuren vaag had besloten dat het misschien wel goed was om de zee mee naar het nieuwe huis te nemen.

Nu voelde ik pas hoe die ruimte al twee jaar lang diep en donker op me drukt.

De doden verhuizen met ons mee, maar ik had nog niet begrepen dat ze in de muren zitten. Buiten raast de storm net zoals toen. Tijd om een raam open te zetten.

■

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is auteur van boeken, essays en toneelstukken.

UTRECHT

Regio Utrecht en omstreken

GA JIJ OP WINTERSPORT IN DE KERSTVAKANTIE?

Bereid je optimaal voor met onze indoor ski- en snowboardlessen! Voor jong én oud bieden we flexibele én vaste lesoplossingen.

KidsClub Sam (3,5 t/m 12 jaar) – spelenderwijs leren in KidsClub Sam. De cursus bestaat uit 6 lessen op vaste dagen en tijden en sluit precies aan op de kerst- of voorjaarsvakantie. Vanaf 6 jaar kunnen kinderen ook een regulier lespakket volgen en de lessen flexibel inplannen.

Voor volwassenen & gezinnen: Kies een flexibel lespakket en plan de lessen op jouw favoriete momenten. Een pakket van 10 lessen volg je al voor €380,-.

Boek vandaag nog via **Skiplanner** of stuur een mail naar **info@snowsportcenter.nl** en ga zelfverzekerd de piste op! Wacht niet te lang, want de populaire lestijden lopen snel vol.

SNOWSPORT CENTER
MEER MOGELIJKHEDEN BEKIJKEN?
KIJK OP WWW.SNOWSPORTCENTER.NL

VOETKLACHTEN? BEZOEK ONS!

GEORGE IN DER MAUR BETERLOPENWINKEL
GROENEKAN - UTRECHT
WWW.BETERLOPENWINKEL.NL
WWW.BETERLOPENWEBWINKEL.NL

VISPRING

Luxury Beds - London 1901

Geniet van pure luxe

Gratis topper bij aankoop van uw Vispring bed.
Actie loop van 20 oktober t/m 1 december 2025.

FIDDER SLAPEN

ZEIST - Steynlaan 103 | WOERDEN - Jaap Bijzenweg 9
ROTTERDAM - Hoogstraat 39A | DEN HAAG - Denneweg 4

WWW.FIDDERSLAPEN.NL

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

Al ruim 35 jaar The Power of Postcodes

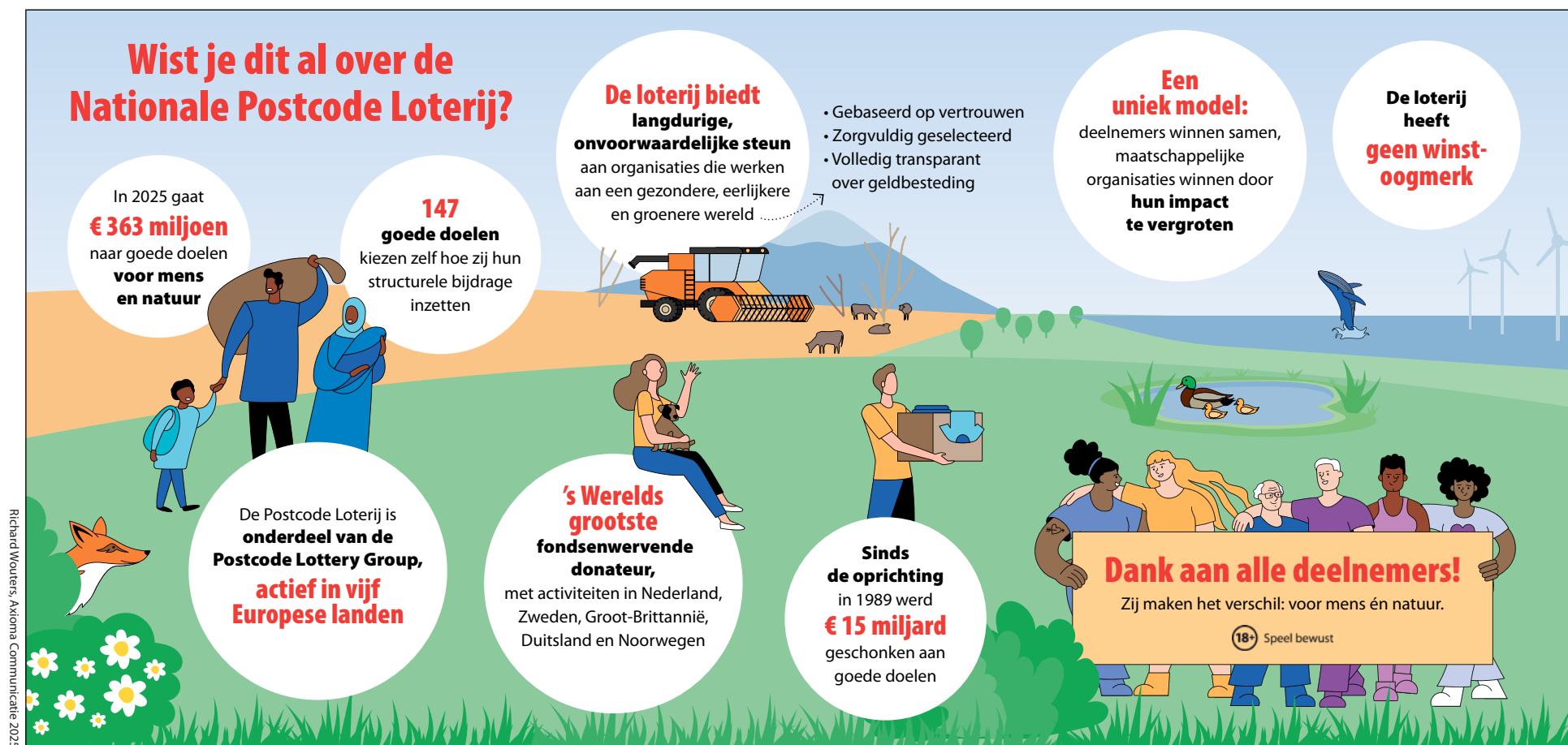
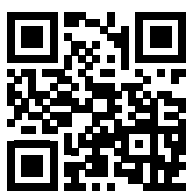
Impact maken, doe je samen

Dankzij haar deelnemers kan de Postcode Loterij 147 goede doelen steunen met een jaarlijks bedrag en zo een wezenlijke bijdrage leveren aan een gezondere, eerlijkere en groenere wereld. Vier hartverwarmende verhalen van mensen die verbonden zijn aan een van die goede doelen en vanuit hun ervaring vertellen over hoe belangrijk en onmisbaar die steun is.

Tekst: Lydia van der Weide, foto's: privébezit, illustratie: Richard Wouters/Axioma Communicatie

Ook impact maken?

Scan de QR-code en lees meer over de schenkingen, goede doelen en het werk van de Postcode Loterij! PostcodeLoterij.nl

‘Nu weet ik dat ik de moeite waard ben om vrienden mee te zijn’

Join Us helpt jongeren met eenzaamheidsgevoelens sociaal sterker te worden en behoeft hen voor eventuele ernstige gevolgen van dat isolement. Het bestaan van deze stichting is voor Willem levensveranderend.

Naam: Willem van Berk
Leeftijd: 22
Woonplaats: Bunnik
Goede doel: Join Us
Jaarlijkse bijdrage van de Postcode Loterij: 300.000 euro

“De eerste keer dat ik naar een bijeenkomst van Join Us ging, vond ik best spannend. Al was ik niet nerveus, eerder nieuwsgierig. Zou ik hier aansluiting vinden om uit mijn isolement te komen? Ik ben geboren met een herseninfarct waardoor ik aan mijn rechterkant verlamd raakte. Dat maakt dat ik met veel dingen, zoals veters strikken, rennen en sporten, minder snel ben. Het is altijd best lastig geweest om mijn plekje tussen mensen te vinden. Sommige kinderen vonden mij vroeger wat eng. Of ze deden zich even voor als vriend, om me later weer te laten vallen. Dat maakte me onzeker. Toen ik op mijn zestiende epileptische aanvallen kreeg en niet meer zonder begeleiding naar buiten kon, werd mijn wereld nog kleiner. Dat heeft maar liefst vier jaar geduurd; precies in de fase waarin je normaal gesproken leert uitgaan en vrienden maakt.”

Iedereen is goed zoals hij is

“Vorig jaar zorgde de juiste medicatie ervoor dat mijn aanvallen onder controle kwamen. Maar ik wist niet hoe ik mijn wereld weer kon vergroten. Het was mijn moeder die op Join Us stuitte: een stichting die jongeren helpt om met elkaar in contact te komen en sociaal sterker te worden. Die eerste keer, in een groepje met zo'n vijftien leeftijdsgenoten, voelde ik me direct fijn en veilig. Want iedereen is goed zoals hij is. We hebben een heel gemixte groep waarin iedereen zijn eigen redenen heeft om mee te doen. Het mooiste is dat het niet uitmaakt waarom je komt, we zijn allemaal op zoek naar hetzelfde: nieuwe vriendschappen. Direct die eerste avond vond ik het al heel gezellig. We spraken over serieuze onderwerpen maar er werd ook gelachen. We deden spelletjes met elkaar met wat te drinken en eten

erbij. Er stond ook een tafeltennistafel. Echt heel leuk en relaxed.”

Meer zelfvertrouwen

“Ik kom nu een jaar bij Join Us en heb er vrienden gevonden die ik ook buiten de bijeenkomsten zie. We appen elkaar om leuke dingen te ondernemen. Dit heeft me enorm goed gedaan. Ik heb ontdekt dat er niets mis is met mij, dat ik het waard ben om vrienden mee te worden. En er zijn nu altijd mensen die voor mij klaarstaan. Daardoor heb ik veel meer zelfvertrouwen gekregen en ben, naast dat ik op zoek ben naar een baan die past bij mijn studie sport, bewegen en gezonde leefstijl, met allerlei avonturen bezig. Zo heb ik een modellencontract, loop op catwalks en ben figurant in series of films. Dat had ik vroeger echt niet kunnen denken. Maar tegenwoordig denk ik in mogelijkheden, niet langer in beperkingen. Dat zou ik elke jongere die zich alleen voelt, gunnen. Ik zou tegen ieder van hen willen zeggen: ‘Kijk eens bij Join Us, in maar liefst honderd gemeenten in Nederland worden er elke twee weken avonden georganiseerd. Ook zijn er online groepen. Echt: het helpt zo om met lotgenoten te praten die je verhaal begrijpen!’”

‘Met onze inzet redden we duizenden soorten dieren en planten’

De Khamai Foundation draagt bij aan het behoud van zeer biodiverse regenwouden in Ecuador. Alejandro is oprichter en directeur. Met steun van IUCN NL redt zijn organisatie leefgebied van bedreigde amfibieën en reptielen.

Naam: Alejandro Arteaga
Leeftijd: 39
Woonplaats: Quito, Ecuador
Goede doel: IUCN NL
Jaarlijkse bijdrage Postcode Loterij: 1 miljoen euro

“Een van de concrete resultaten van ons werk is de herontdekking van de Mindo klompvoetkikker, een diersoort waarvan we dertig jaar lang dachten dat hij uitgestorven was. Maar in ons reservaat in Ecuador leeft hij gewoon! Geweldig vind ik dat. Ik zet mij al meer dan twintig jaar met hart en ziel in voor amfibieën en reptielen. Veel mensen vinden ze griezelig, ik vind ze juist ongelooflijk interessant. Als natuurfotograaf probeer ik ze zo mooi mogelijk op beeld te vangen, in de hoop anderen ook verliefd op ze te maken. Want al zijn het misschien niet de meest charismatische dieren, ze verdienen wel aandacht. Ze zijn namelijk de meest bedreigde groep gewervelde dieren ter wereld. Daarom ben ik heel blij dat ik mij nu met de Khamai Foundation concreet kan richten op het behoud van deze soorten en hun biodiverse leefgebied. Dat doen wij door land aan te kopen waarvan we reservaten maken. Inmiddels hebben we zo'n honderd hectare regenwoud.”

Gevoel van trots

“In deze gebieden is illegale goudwinning een van de grootste bedreigingen. Goudzoekers trekken het regenwoud in, kappen bomen en vervuilen rivieren met kwik, waardoor hele ecosystemen instorten. Door grond op te kopen voordat mijnbouwbedrijven of illegale goudmijnners dat doen, voorkomen we dat de natuur onherstelbaar beschadigd wordt. Daar komt nog eens bij dat we mensen helpen die tot voor kort afhankelijk waren van mijnbouw of houtkap. We bieden ze alternatieven: eerlijk betaald werk als parkwachter, gids of natuurfotograaf. Voor veel families betekent dit niet alleen een stabiel inkomen, maar ook een gevoel van trots; ze beschermen nu het regenwoud waarin ze zijn

opgegroeid, in plaats van dat ze moeten toezien hoe of zelfs moeten meewerken aan de vernietiging ervan.”

Samenwerking over de grenzen heen

“In 2023 werd ons project geselecteerd door de Nederlandse tak van de International Union for Conservation of Nature (IUCN), de grootste internationale natuurbehoudsorganisatie. Zij ondersteunen al 25 jaar wereldwijd projecten die gericht zijn op natuurbehoud, aankoop of bescherming van kwetsbare natuurgebieden en het verbinden van habitats, en daar passen wij precies bij. Ik ben erg dankbaar voor deze hulp. Het laat zien wat er mogelijk is wanneer mensen over grenzen heen samenwerken voor een gemeenschappelijk doel. Met deze steun kunnen wij ons werk blijven voortzetten en zelfs uitbreiden, zodat er over vijf, tien, twintig jaar nog grote reservaten zijn waar de vele diersoorten kunnen blijven groeien en bloeien. Ik zie dit niet alleen als mijn werk; ik zou het eerder mijn levensmissie noemen. Het allermooiste vind ik het nog als we in onze reservaten een onbekende amfibie- of reptielsoort ontdekken. Want ja, dat gebeurt gelukkig ook nog steeds. Elke dag ben ik weer blij dat ik mij kan inzetten voor het redden van deze dieren en hun biodiverse leefgebieden. Dat dat mede kan dankzij steun uit Nederland, is echt uniek!”

‘Wij zijn echt het eerste aanspreekpunt voor bewoners’

Als stagiaire bij Aktiegroep Het Oude Westen verloor Laura destijds al haar hart aan deze wijk. Nu werkt ze bij diezelfde Actiegroep als bevlogen opbouwwerker: een professional die samen met bewoners en groepen werkt aan het verbeteren van de leefomgeving en het versterken van de samenleving. Ze is dan ook dolblij met de bijdrage en de doorstart die ze daarmee kunnen maken.

Naam: Laura Bakker
Leeftijd: 31
Woonplaats: Rotterdam
Goed Doel: Het Postcode Loterij Buurtfonds (uitvoering door Stichting DOEN) heeft de bewonersorganisatie 'Aktiegroep Het Oude Westen' met een bijdrage gesteund. Jaarlijks steunt het Postcode Loterij Buurtfonds gemiddeld zo'n 700 bewonersinitiatieven – van kleinschalige projecten tot vernieuwende initiatieven.
Bijdrage van de Postcode Loterij in 2025: ruim 4,7 miljoen euro

“Een mooi voorbeeld van een initiatief waarbij wij hebben geholpen, is Underdogs Oude Westen. Vorig jaar stapten hier drie jongens van een jaar of twintig binnen. Omdat ze hier zelf zijn opgegroeid en de uitdagingen van de buurt kennen, wilden ze voor de jonge generatie graag iets doen met muziek, voetbal en huiswerkbegeleiding. Wij hebben ze de weg gewezen naar samenwerkingspartners zoals de gemeente en ze geholpen bij het aanvragen van fondsen. Nu, een jaar later, begeleidt het drietal wekelijks jongens die niemand anders te pakken krijgt. Nog even en ze krijgen er nog betaald voor ook! Een win-winsituatie voor iedereen: fantastisch.”

Leefbare buurt

“De bewonersorganisatie Aktiegroep Het Oude Westen is al 55 jaar het kloppende hart van onze Rotterdamse wijk. En dit is een prachtwijk: een warm dorp midden in de stad, waar mensen nog echt naar elkaar omkijken. Ik ben in deze buurt gestart als stagiaire jongerenwerker, in 2014, en wist al snel: hier wil ik niet meer weg. Nu ben ik opbouwwerker bij deze Aktiegroep, die in 1970 werd opgericht om te voorkomen dat de hele wijk gesloopt werd. Daarna bleven we ons inzetten voor een leefbare buurt. Dat gebeurt op allerlei manieren: van het bestrijden van drugsoverlast en het organiseren van gezellige buurtcampings, tot het beheren van de kinderboerderij en het uitgeven van een maandelijkse buurtkrant. Allemaal op initiatief van

de bewoners zelf. Mijn werk is ontzettend leuk: het is heel mooi om te horen wat er speelt, een luisterend oor te bieden voor iedereen met een vraag, idee of probleem. Ik geloof dat kleine, lokale acties grote veranderingen kunnen brengen in hoe mensen zich voelen in hun omgeving. Alles wat we bereiken, geeft me enorm veel voldoening. En energie, door de warmte en waardering die bewoners mij en vooral elkaar geven.”

Weer toekomstplannen maken

“Ons bestaan is heel belangrijk voor de buurt. We dragen bij aan de saamhorigheid, veiligheid en zorgen ervoor dat mensen zich echt thuis voelen in deze wijk. Toch moesten we bijna onze deuren sluiten. De afgelopen jaren heeft de gemeente alle subsidies stopgezet. We konden alleen maar overleven dankzij wat huurinkomsten en telkens losse fondsaanvragen. Maar dankzij het heropstartbudget van het Postcode Loterij Buurtfonds kunnen we weer echt naar de toekomst kijken. De vrijwilligers die hier dagelijks de balie bemensen – betrokken bewoners die vaak met een rugzak komen, maar voor wie het heel belangrijk is om hier te werken – kunnen we nu gaan opleiden. Uiteindelijk willen we een bewonersbedrijf worden en bijvoorbeeld kennis overdragen aan andere wijken of diensten aanbieden. Zodat we onafhankelijk blijven, de bewoners zelf de regie kunnen houden over wat er in hun wijk gebeurt en de saamhorigheid bewaakt kan blijven!”

Foto: Frank Degen

‘Dit is mijn kans bij te dragen aan een gezondere wereld’

De Groningse akkerbouwboer Menko is bezig met een ingrijpende omslag naar duurzame landbouw. De steun van Boer en Buur met Natuur is daarbij heel belangrijk.

Naam: Menko Oosterhuis
Leeftijd: 53
Woonplaats: Groningen
Goede doel: De Natuur en Milieufederaties
Extra bijdrage Postcode Loterij voor Boer en Buur met Natuur: 2 miljoen euro

“Ons bedrijf, Boerderij Ommeland, ligt pal aan de rand van de stad Groningen. Jaarenlang teelden wij grondstoffen voor de voedsel- en veevoerindustrie. Maar de wereld om ons heen verandert. Steeds meer inwoners kiezen voor plantaardiger eten en willen weten waar hun voedsel vandaan komt. Ze zoeken boeren die zich richten op het voeden van de stad, via korte ketens. Dit zou een bedreiging voor mijn bedrijf kunnen zijn, maar ik zie het juist als uitdaging: een kans om bij te dragen aan een gezondere wereld. Het betekent wel dat we een grote omslag moeten maken om Ommeland toekomstbestendig te maken: onder meer door chemische gewasbeschermingsmiddelen zo snel mogelijk terug te dringen, andere gewassen te leren telen en nieuwe afzetmarkten en ketens aan te boren of op te zetten.”

Fantastische hulplijn

“Bij zo'n transitie komt veel kijken waar je als boer helemaal niet op bent voorbereid. Gelukkig vond ik een fantastische hulplijn: het programma Boer en Buur met Natuur van De Natuur en Milieufederaties, mede mogelijk gemaakt door de Postcode Loterij. Dankzij hun praktische begeleiding en steun kan ik mijn toekomstideaal waarmaken en volhouden. Want het is een taak weg waarbij de moed me weleens in de schoenen zinkt. Zo begon ik vorig jaar met vijf nieuwe gewassen: lupine, haver, peterselie, erwten en flageolet; een soort boontjes. Niet alles bleek even geschikt voor mijn grond. Met de erwten ging het zelfs helemaal mis: ik teelde per ongeluk kreukerwten in plaats van spuit-erwten, die je een halfuur langer moet koken. Zonder hulp van Boer en Buur met Natuur waren die 20.000 kilo erwten als

veevoer geëindigd, voor een fractie van de waarde. Dankzij hun netwerk vonden we alsnog een afnemer voor menselijke consumptie. Uiteindelijk blijkt er zelfs zoveel animo voor de kreukerwt dat ik het gewas volgend jaar opnieuw wil gaan telen!”

Bijdragen aan welzijn en gezondheid

“Verder krijg ik via Boer en Buur met Natuur de kans om een voedselbos te verkennen en kom ik in contact met allerlei partijen waarmee ik verder kan in productontwikkeling en afzet. Zoals de naakte haver die ik teel: een onbekende rijstvervanger, lokaal geteeld, voedzamer én gezonder dan rijst. Ik ben daar erg trots op. Samen met andere boeren hebben we een havercoöperatie opgericht om de teelt en afzet op te schalen. Als dat lukt, dragen we serieus bij aan welzijn en gezondheid. Dat is precies waar ik als boer van deze tijd naartoe wil. En met mij ongetwijfeld veel meer boeren. Maar dan moeten ze wel de kans krijgen. Dankzij Boer en Buur met Natuur kom ook ik veel verder dan dat ik in mijn eentje ooit had gekund.”

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Saida versjout kleding op de Kantamanto-markt om geld te kunnen sturen naar haar dochter in het noorden van het land.

De Kantamanto-markt voor tweedehandskleding in het zakendistrict van Accra.

Fotografie
Natalija Gormalova

Tekst
Toef Jaeger

‘Dead white man’s clothes.’ Dat is de benaming voor de enorme berg kleren die vanuit de *global north* terecht komt in het West-Afrikaanse land Ghana, een belangrijke importeur van tweedehandskleding. Wekelijks komen er onder het mom van liefdadigheid 15 miljoen kledingstukken aan afgedankte *fast fashion* binnen, berekende de Britse krant *The Guardian* twee jaar geleden. De impact van die textieldump, *obroni wawu*, werd vastgelegd door Natalija Gormalova, een in Letland geboren en nu in de Ghanese hoofdstad Accra wonende beeldend kunstenaar, documentairefotograaf en filmmaker. Zij maakte de multimedia-documentaire *Woven Fates* om te tonen wat de gevolgen zijn.

De impact op bijvoorbeeld het milieu is enorm, deels omdat de kleding vaak van dermate slechte kwaliteit is dat die al snel weinig meer is dan een hoopje afval. Wat niet in het water belandt of op straat slingert, wordt verbrand bij stortplaatsen, met alle vrijkomende chemicaliën van dien. Gormalova legt al die kledingverhalen vast aan de hand van *kayayei*, jonge vrouwen die uit armoede naar Accra migreren om daar al die tweedehandskleding te versjouten. Sommigen dragen kledingbalen van 55 kilo op het hoofd.

In het zakendistrict van Accra biedt de Kantamanto-markt - de grootste tweedehandskledingmarkt van het land - ruimte aan zo’n dertigduizend handelaren. Op de foto’s is te zien hoe handelaren met een gietijzeren strijkijzer de laatste plooiën glad strijken, of hoe met een naaimachine enkele lappen stof aan elkaar worden gezet. Eerder dit jaar brandde de markt helemaal af. In de asresten zochten handelaren naar resten bruikbaar materiaal.

Niet alleen de markt, maar ook de naaste omgeving werd door Gormalova vastgelegd. Jamestown Beach in Accra ligt bezaaid met zowel textiel- als plastic afval, vissers staan ertussen bij hun boten op het strand. Elders zie je vrouwen die na het sjouwen van de kilo’s aan kleding even op adem komen bij hun huis van golfplaat in de dichtbevolkte sloppenwijk Agbgbloshie. Op een andere foto ligt een koe daar rustig op een afvalberg van plastic en textiel.

Gormalova roept kopers en dumpers van *fast fashion* met haar foto’s op tot bezinning. Een oproep die enkele jaren geleden ook werd gedaan in het installatiekunstwerk *Return to Sender*, dat onder meer te zien was bij de vijfjaarlijkse kunstmanifestatie Documenta in de Duitse plaats Kassel. In een tent van balen textiel kreeg de toeschouwer voorgeschoteld hoe kilo’s kleding op markten in verschillende Afrikaanse landen werd gedumpt. Kunstenaar Sunny Dolat had net als Gormalova een duidelijke boodschap: „*Stop! Take back your garbage!*”

Rahina rust even uit van het dragen van zware balen kleding, waarmee ze genoeg geld hoopt te verdienen om een eigen zaakje te beginnen in het dorp waar ze vandaan komt.

De zware balen kleding die kayayei Saida draagt, veroorzaken ernstige nek- en rugklachten.

Kayayei (kledingdraagster) op een markt in Accra, tegen de achtergrond van de vervuilde kust.

Overspoeld door tweedehands textiel

Uit het kookboek *Zurekersenhart*, dat de Zuid-Slavische keuken eert, koos *Janneke Vreugdenhil* het recept voor herfstige gobova juha.

Gedroomde soep

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

In Vlaanderen zeggen ze krie-ken, de Fransen hebben het over griottes, de Italianen over amarenen, de Britten noemen ze sour cherries en bij ons luidt de officiële naam mo-rellen. Het Turkse woord voor zure kersen is vine en daar is het Bosnische woord weer van afge-leid: višnje.

Tamara Ivanovic houdt zo-veel van dit kleine, zomerse vruchtje dat ze haar eerste kook-boek er naar heeft vernoemd: *Zurekersenhart*. Het kwam dit voorjaar uit en op de cover prijkt een grote rode kers die een beet-je - niet onaangenaam - schuur-papierderig aanvoelt wanneer je er met je hand over wrijft. *Van burek tot brudet, van Sarajevo tot Amsterdam* staat eronder. En daarmee begrijp je meteen iets beter waar dit boek over gaat. Het is dus geen fruitkookboek, al staan er heerlijke fruitrecepten in, zoals allerhande confituur ('slatko') van zure kersen, kwet-sen, vijgen en kweeperen. Dit is Ivanovic' ode aan de keuken van haar jeugd: de Zuid-Slavische.

De auteur werd geboren in Sa-rajevo, woont in Amsterdam en runt daar lunch- en catering-be-drijf INAT kantine. Ze noemt de Zuid-Slavische de meest over het hoofd geziene Europese keu-ken. Haar boek bewijst dat ze kan koken, maar er lijkt ook een dichter in haar te schuilen. Haar teksten zijn in elk geval poëtisch

te noemen. Soms mondt dat uit in verrukkelijke, meanderende beschrijvingen die je vanaf je keukentafel meevoeren naar een land waarnaar je heimwee blijkt te kunnen krijgen zonder er ooit te zijn geweest.

'Als je nogmaals het bruggetje over Zuid-Morava oversteekt, stilletjes de uitgeputte velden en de vermoeide boeren die zich over de zakken vol aardappels uitstrekken aan het einde van de werkdag salueert, je vastklampt aan de voorraad gedroogde pa-prika's van vorig jaar en het ver-se paprikapoeder dat je kreeg toegestopt in je tas, zal de lage oktoberzon je met zijn allerlaa-ste warmte overspoelen [...]'

Het leidt soms ook tot ondui-delijkheden. Zo durf ik u echt niet te zeggen of de soep die we uit *Zurekersenhart* gaan maken, gobova juha, nu werkelijk een recept van haar oma Justina is, of het resultaat van een dag-droom. Ach, dat maakt ook niks uit natuurlijk. De soep is heel lekker, en het is helemaal niet moeilijk je voor te stellen dat je hem op een herfstige middag zou krijgen opgeschepd door een Sloveense oma, in haar mooiste, zondagse servies.

De recepten zijn niet per se voor doordeweeks. Vooral de ve-le deegwaren vergen behoorlijk wat bereidingstijd en oefening. Voor burek moet eerst yufka-deeg worden gemaakt. Voor

štrukli en štrudle is een soort pastadeeg nodig. Voor njoki of šufnudle een aardappeldeeg. En dan volgen de vullingen dus nog.

De meeste burekrecepten in het boek heten trouwens 'don't call me burek'. In Bosnië mag namelijk maar één ding burek heten: laagjes yufka met rund-vlees en ui. Alle andere versies hebben hun eigen namen die verwijzen naar de samenstelling van de vulling (sirnica = kaas, tikvenjaa = pompoen, zeljanica = bladgroente, enzovoort).

Een ander belangrijk onder-deel van de Zuid-Slavische keu-ken is de inmaak. Ik had het hierboven al over slatko, maar ook witte kool, paddenstoelen, paprika's en aubergines worden geconserveerd. In het boek staan onder andere recepten voor zuurkool, voor ajvar (een relish van boven houtskool ge-roosterde paprika's en aubergi-ne), lutenica (een grovere versie van ajvar) en turšija (in zuur in-gelegde groenten zoals wortel en bloemkool).

Of de Zuid-Slavische keuken echt de meest over het hoofd ge-ziene keuken van Europa is, durf ik te bevestigen noch ontken-nen. Maar Ivanovic' recepten maken in elk geval nieuwsgierig genoeg om er eens in te duiken.

■

Sloveense soep (Gobova juha)

Geroosterde boekweit, ofwel kasha, is te koop bij Oosteuropese- en bij ekowinkels. Bij de eerste kunt u ook terecht voor smetana, dikke room met een vetpercentage van 20 procent. Ik verving het zelf door half om half crème fraîche en zure room; daarmee kom je op hetzelfde vetgehalte uit. Verder voegde ik op het einde 300 ml extra kokend water toe aan de soep, omdat ik hem wel erg dik vond. Dit is een kwestie van smaak natuurlijk, dus volg uw ei-gen voorkeuren.

Voor 4-6 personen:

25 g gedroogde eekhoorntjesbrood; 3 el olijfolie; 1 middelgrote ui, in stukken; 1 prei, in stukken; 1 winter-wortel, in stukken; 1 peterseliewortel, in stukken; 50 g knolselderij, in stukken; 1 stengel bleekselderij, in stukken; 2 tenen knoflook; 2 laurierblaadjes; blaad-jes van 2-3 takjes tijm; 1,5 liter kokend water; 150 g geroosterde boekweit; 400 g kastanjechampignons (of andere, wilde paddenstoelen), in plakjes; 1 el bo-ter; 100 ml slagroom

Om te serveren: smetana, krokante sjalotten, gepofte boekweit, pe-terselieolie, knapperige salieblaadjes en salieboter

Week de paddenstoelen minstens 30 minuten in een kom met 250 tot 300 milliliter heet water.

Verhit de olijfolie in een pan op laag tot middel-hoog vuur. Fruit de ui en prei met een snuf zout 5 tot 10 minuten. Voeg wortel, peterseliewortel, bleek-en knolselderij toe en fruit 5 - 10 minuten.

Laat de paddenstoelen uitlekken en vang het weekwater op. Voeg de paddenstoelen, knoflook en de kruiden toe aan de pan, fruit kort mee en schenk het weekwater er door een zeefje bij. Voeg 1,5 liter kokend water, 1 theelepel zout en versge-malen peper naar smaak toe en laat de bouillon op laag vuur 30 tot 45 minuten koken.

Maak intussen de toppings, zie hieronder.

Vis de laurierblaadjes uit de bouillon en pureer de soep glad met een staafmixer. Doe de geroosterde boekweit in de soep en kook in 20 tot 30 minuten gaar.

Verhit intussen een koekenpan, het liefst een giet-ijzeren of een met een anti-aanbaklaag, zonder olie en bak de champignons aan beide kanten goudbruin. Bak in porties, anders gaan ze in hun ei-gen vocht koken. Maak af met een eetlepel boter en zout en voeg toe aan de soep.

Roer de slagroom door de soep en verwarm alles nog kort. Serveer met smetana en toppings naar keuze, maar het liefst natuurlijk allemaal.

Krokante sjalotten:

Doe 4 in halve maantjes gesneden sjalotten in een klein pannetje en schenk er zoveel plantaardige olie bij dat alles eronder staat, ongeveer 150 millili-ter. Zet op middelhoog vuur en bak de sjalotten in ongeveer 15 minuten krokant. Blijf erbij en roer re-gelmatig zodat de sjalotten gelijkmatig bakken, en let extra op tegen het einde, zodat ze niet verbran-den. Schep de sjalotten uit de olie en laat even af-koelen in een zeef. Laat ze vervolgens verder uitlek-ken op keukenpapier. Bestrooi met zout.

Gepofte boekweit:

Strooi een flinke handvol boekweit in een ruime koude koekenpan. Zet op laag tot middelhoog vuur en pof de korrels onder voortdurend roeren in on-geveer 5 minuten krokant. Laat afkoelen.

Peterselie-olie:

Hak een handvol bladpeterselieblaadjes fijn en meng met net genoeg olijfolie om te binden. Of pu-reer peterselie en olie in een blender.

Knapperige salieblaadjes en salieboter:

Verhit 3 eetlepels boter in een pannetje. Voeg per persoon 3 tot 4 salieblaadjes toe aan de boter en bak in een paar minuutjes knapperig. Schep de blaadjes er uit en laat uitlekken op keukenpapier.

Tussen de oude muren van het Broederenklooster worden gulle en verfijnde gerechten geserveerd, schrijft *Hassnae Bouazza*. Alleen jammer van de ontsnapte zoutkorrels.

FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

Geslaagde combi's, zonde van de zoutkorst

De originele muren van het ver-der moderne interieur verraden het verleden van hotel en res-taurant Broederenklooster in Zutphen. Dat gaat terug naar de dertien-de eeuw, toen het dienstdeed als klooster voor de monniken. Die sfeervolle muren verbinden als stille getuigen van een lan-ge geschiedenis de verschillende ruim-tes.

Restaurant Broederenklooster staat onder leiding van chef-kok Niels van Dooijeweert en gastvrouw Marieke Löhr. Nu schreef ik in mijn vorige recensie over het genot van alleen eten in restaurants, iets wat ik altijd doe wanneer ik alleen op reis ben, maar zelden in Nederland. Ik besluit het in Zutphen uit te proberen en krijg een mooi tafeltje achterin vanwaar ik het restaurant goed kan overzien. Heel goed, want als je alleen bent, wil je niet als curiositeit midden in het restaurant worden geplaatst.

De lunch gaat van start met een aantal mooie amuses, waaronder een lijnzaad-cracker met frisse crème van gedroogde citroen, een verklikkende gazpacho met watermeloen, tomberry (een heel kleine tomaat), zaden en haring. Een romig zachte madeleine van hazelnoot met schuim van gevogelte en gel van Japanse pruim en dan nog een klein gerechtje van hamachi met lekker taaije gojibessen, krokante gepofte zwarte rijst en zachte kiwi. Veelbelovend allemaal.

Op tafel komt ook een warme brioche met geslagen roomboter, basilicummay-

onaise en olijfolie erbij. De keuken doet niet zuinig, daar hou ik van. Het restau-rant heeft een à-la-cartemenu en een vast lunchmenu van drie (46 euro), vier (56 euro) of vijf gangen (66 euro). Voor het diner begint het menu bij vier gangen (77 euro).

Vis en kaas kan wél

Er is een elegant ton-sur-ton-gerecht van gebrande zeebaars met ajoblancosaus, pijnboompitten, parmezaanse kaas en dunne, bijna transparante plakjes rode druif.

Ajo blanco is een koude, Spaanse soep op basis van brood, amandelen en knof-look. Alleen zijn hier de amandelen ver-vangen door pijnboompitten. Vis, noten, druiven, kaas; een mooie borrelplank vertaald naar een licht voorgerecht.

Het ziet eruit als een stilleven met ver-schillende tinten roomwit en het groen van de waterkers. De combinatie van vis en kaas ligt niet voor de hand. Ik geloof dat de Italiaans chef-kok Giorgio Locatel-li in een van zijn boeken schrijft dat je die twee niet moet combineren (op een pizza kan dat overigens prima). Maar het werkt hier verrassend goed, omdat alle compo-nenten zacht van smaak zijn en elkaar in een delicaat evenwicht houden.

Een vegetarisch gerecht met artisjok en saus van epoisses valt op door de kro-kant gefrituurde en van binnen super-zachte gnocchi die zo luchtig zijn als ge-frituurd brood. Herfstig, rijk, zonder machtig te worden.

De in zoutkorst gebakken tarbot wordt met trots aan tafel gepresenteerd, of daar wordt althans een poging toe gedaan. De dikke zoutkorrels vliegen in het rond ter-wijl de gastvrouw ermee worstelt. Ik vind het aandoenlijk. Uiteindelijk gaat ze toch maar terug naar de keuken voor

Het dessert is een bananen-extravaganza. Zacht als een wolk, ingetogen zoet

hulp; daar ondergaat de zachtgegaarde vis een metamorfose en krijg ik een geha-vend stuk filet kuis bedekt door een laag hollandaisesaus, met crème en krokant van aardappel. Er zijn dikke zoutkorrels mee ontsnapt waardoor de vis bremszout is. Even later zie ik hoe een collega aan een andere tafel soepel de zoutkorst ver-wijdert.

Zacht als een wolk

Het pre-dessert wordt ook aan tafel opge-schept: een kleine lepel heerlijk ijs van lavendel uit eigen tuin met citroenmelis-se uit diezelfde tuin waar je zo aan het raam gezeten op uitkijkt. Hier zou ik 's zomers graag een bak vol van willen. Het blijkt een perfecte opmaat naar

VAN DE KAART

Friandises

In plaats van smach-tend te wachten op fri-andises – zoetigheden bij de koffie en thee na de maaltijd – in een restaurant, kan ik, en kunt u, ook gewoon de eigen keuken induiken met de nieuwe *Patisse-riebijbel* van Rutger van den Broek. Die bevat meer dan tweehon-derd recepten en ruim dertig technieken met bijbehorende foto's om de lekkerste Franse klassiekers te maken. Van l'opéra tot fraisier en van tarte bourdal-oue tot galette des rois aux pistaches en van alles ertussenin. Zoet op zoet met wat welko-me viennoiserie.

Broederenklooster, Zutphen
Prijs: vanaf 46 euro (lunch, 3 gangen)
●●●○○

MIJN OUDERS

Foto en tekst van:
Marjolein Bolt (1960)

Op de foto:
Hannie de Vries
(1935-2012 en
Jelmer Bolt (1932-2014)

Advertentie

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

Matteo Visser

Antieke Meubelen & Restauraties

Binnen Walevest 102 - Dordrecht | T. 078 - 6143199
info@visserantiekrestauratie.nl | visserantiekrestauratie.nl

In mijn atelier, gevestigd in een monument in de romantische historische kern van Dordrecht, restaureer ik antieke houten objecten uit de 17e, 18e 19e en 20e eeuw. Een ambacht waarbij soms eeuwenoude technieken worden gecombineerd met innovaties op het gebied van conservering en hersteltechnieken.

Het behoud van de authenticiteit van het object staat altijd voorop. Daarom wordt er gewerkt met technieken en materialen die behoren bij het tijdperk waarin het object is 'geboren'.

De restauratieprocedure

Het zal duidelijk zijn dat restaureren altijd gebeurt op basis van een afgewogen restauratieplan. Daarbij zijn de toestand van het object, maar ook de wensen van de klant, belangrijke uitgangspunten. In de offerte wordt gedetailleerd aangegeven welke restauratiehandelingen noodzakelijk zijn en welke materialen zullen worden gebruikt. Nadat de klant de offerte heeft geaccordeerd wordt de restauratietermijn afgesproken. Het object wordt meestal kort voor de restauratie ingenomen. Uiteraard ben ik lid van de belangenvereniging A.R.A.-Nederland en ben ik een van haar bestuurders. De afgelopen jaren ben ik medewerkszaam geweest om het Restauratoren Register op te richten. Dit register heeft tot doel om de kwaliteitborging bij restauraties aan roerend erfgoed vorm te geven. Mijn restauratieatelier biedt u, om het in het moderne jargon uit te drukken, een full service concept aan. Restauratie, onderzoek, aan- en verkoop, veilingbegeleidingen en collectieadvies.

Meubelen | Klokken | Barometers | Houten wetenschappelijke instrumenten | Sculpturen

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

28

nrc

ZATERDAG 22 NOVEMBER & ZONDAG 23 NOVEMBER 2025

AUTOTEST

De Lotus Eletre, een sportieve suv, staat lichtjaren af van de vederlichte Lotus-sportwagens van weleer. *Bas van Putten* heeft er dubbele gevoelens bij.

De gedenkplaat 'Pioneers since 1948' met de initialen van Lotus-grondlegger Anthony Colin Bruce Chapman.

De winkelhaakvormige koplampen doen aan Ferrari denken. Met 612 pk of 900 speelt Lotus dan ook in dezelfde hardlopersdivisie.

De geweldige stereo is ontwikkeld door het Britse KEF. De transparante roosters voor de luidsprekers zie je alleen bij Lotus.

Het dashboard is conventioneel: multi-mediascherm, digitaal display in het meterhuis, brede middentunnel, infotainmentscherm.

FOTO'S MERLJN DOORMERIK

Lotus Eletre 600 Sport SE

Motor 2 elektromotoren

Vermogen 612 pk

Koppel 710 Nm

Aandrijving voor en achter

Transmissie automaat

Topsnelheid 258 km/u

Acceleratie 0-100 4,5 seconden

Verbruik gemiddeld 22,5 kWh/ 100 km (fabrieks-opgave)

Bereik 610 kilometer (fabrieksopgave)

CO₂-uitstoot 0 g/km

Energie label A

Basisprijs € 103.795

Prijs testauto € 145.535

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

LEOLUX CARUZZO
MET GRATIS VOETENBANK!

LEOLUX PALLONE
LEAF, SKY, FOREST & SUN

LEOLUX LEAF

LEOLUX SKY

LEOLUX FOREST

LEOLUX SUN

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium
van €4155 voor €3295
Direct leverbaar

DUTCH ORIGINALS ACTIE
Nu tijdelijk 10% korting op de
Gispen 412, 405, 407 en AA
Bijvoorbeeld Gispen 405 van
€1995 voor €1795

ARTIFORT MARE ACTIE:
Nu actieprijs in stof Rohi Arco
(geldt voor alle opstellingen)
Getoond van €3653 voor €3034

JORI COMO ACTIE:
Zoek de mooiste stof of leder
en betaal de voordeligste
Voorbeeld getoond model in stof Savanna
190/247 cm van €6075 voor €5269

ARTIFORT
PIERRE PAULIN ACTIE
Nu 10% korting op
al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice
van €1986 voor €1787

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl

Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

nrc

ZATERDAG 22 NOVEMBER & ZONDAG 23 NOVEMBER 2025

29

Sommige dingen in Nederland verdienen het predikaat ‘gewoon anders’. Jan Dirk van der Burg fotografeert en beschrijft wat hem opvalt. Deze week: boomstamblokkades.

De boomstam als blokkade

In de strijd van veel gemeenten om olifantenpaadjes terug te dringen, werd er jarenlang met hekwerk geëxperimenteerd. Veel effect had het vaak niet, het menselijk instinct om de kortste weg te willen nemen is weerbarstig. De boomstamblokkade is een vorm die de laatste jaren populairder is geworden. Logisch, het past in een groenere inrichting van de openbare ruimte en voor een gezond ecosysteem is een langzaam wegtrottende boom alleen maar prima. Maar vooral: de verbodsbeleving van een

boomstronk is veel minder dwingend dan een hek. De suggestie wordt toch een beetje gewekt dat een boom toevallig is gesneuveld en daar maar ligt te liggen. En bij een boom gaat in de regel geen mens zich afvragen ‘wat-daar-helemaal-de-be-doeling-van-is’. Die accepteren we sinds jaar en dag als een welkom element in de openbare ruimte. Al waren er wel gevallen van verbolgen olifantenpaadjesgebruikers die de boomstronk gingen verplaatsen of doorzagen. In het Woerdense Westdampark werd

de boomzaagactie een plaatselijke mediareel die slecht afliep voor de blokkade. Toch zijn er ook veel gevallen waarbij de boom zijn werk doet. Vooral waar sprake is van een enorm dikke stam en secure af-dichting van elke mogelijkheid voor het ontstaan van een nieuw paadje. Maar hoe mooi een boomstronk ook is, persoonlijk heb ik toch liever uitzicht op een prachtig licht krommend, zelf gestampt olifantenpaadje dat niemand in de weg ligt. ■

GIDS

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het mediaaanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

TELEVISIE

Bergerac
Detectiveserie.
Zaterdag, NPO2, 23.25 uur. En NPO Start.

De terugkeer van Bergerac

De bekende Britse misdaadserie *Bergerac* (9 seizoenen) uit de jaren tachtig is terug, evenals zijn auto: een dieprode Triumph Roadster uit 1947. In de nieuwe versie keert rechercheur Jim Bergerac (Damien Molony) terug naar het fotogenieke eiland Jersey. Als de zesdelige serie begint, is Bergerac nog steeds in diepe rouw na het verlies van zijn echtgenote zes maanden eerder. Hij bezoekt de Anonieme Alcoholisten om zijn drankverslaving onder ogen te komen. Door zijn drankgebruik woont zijn tienerdochter Kim bij haar oma (Zoë Wanamaker). Wanneer een lid van één van Jersey's rijkste families wordt vermoord, wil politiefchef Uma Dalal de beste rechercheur op de zaak zetten. Non-conformist Bergerac keert daarmee terug van verlof om niet alleen de zaak op te lossen, maar ook om zijn dochter te bewijzen dat hij zijn leven weer op de rails heeft.

STREAMING

Pluribus
Dramaserie. Elke vrijdag een nieuwe afl.
Apple TV.

Mopperkont tegen de wereld

Vince Gilligan, de maker van *Breaking Bad*, is terug met een uitstekende serie. *Pluribus* is origineel, verrassend en grappig. In de eerste aflevering viert het mopperende personage Carol (actrice Rhea Seehorn) het einde van haar boek-tournee wanneer er iets gebeurt waardoor de wereld zoals we die kennen, ophoudt te bestaan. Gilligan heeft in interviews verteld dat hij *Pluribus* speciaal schreef voor Seehorn, die eerder opviel als Kim Wexler in *Better Call Saul*. Ze krijgt in *Pluribus* alle ruimte om haar hele arsenaal aan acteerkunsten uit de kast te trekken. Zo treft ze zelfs een aflevering lang geen enkele tegenspeler. En ondanks dat de serie een flink aantal indrukwekkende bijrollen en een cast vol leuke internationale acteurs heeft, weet Seehorn moeiteloos in haar eentje de aandacht vast te houden.

GAMING

Kirby Air Riders
Voor Nintendo Switch, Switch 2.
Nintendo

Racen met Kirby

Na *Mario Kart* heeft de Switch 2 nu nog een racegame, ditmaal met de wereld van het personage Kirby (een hongerig bolletje). Een spel dat het vooral moet hebben van creatieve speelwijzen: waar je in andere racetitels zo efficiënt mogelijk over de baan scheurt, kies je in *Kirby Air Riders* tussen voertuigen die allemaal de baan anders benaderen. De één is het snelst in de lucht en vereist dat je met schanssprongen hoogblijft, een ander is juist het snelst in bochten waardoor je over de baan moet zigzaggen. Hoogtepunt is een spelmodus waarbij je vijf minuten lang upgrades verzamelt op de baan, waarna je het met alle vergaarde extraatjes daarna tegen elkaar moet race

RADIO

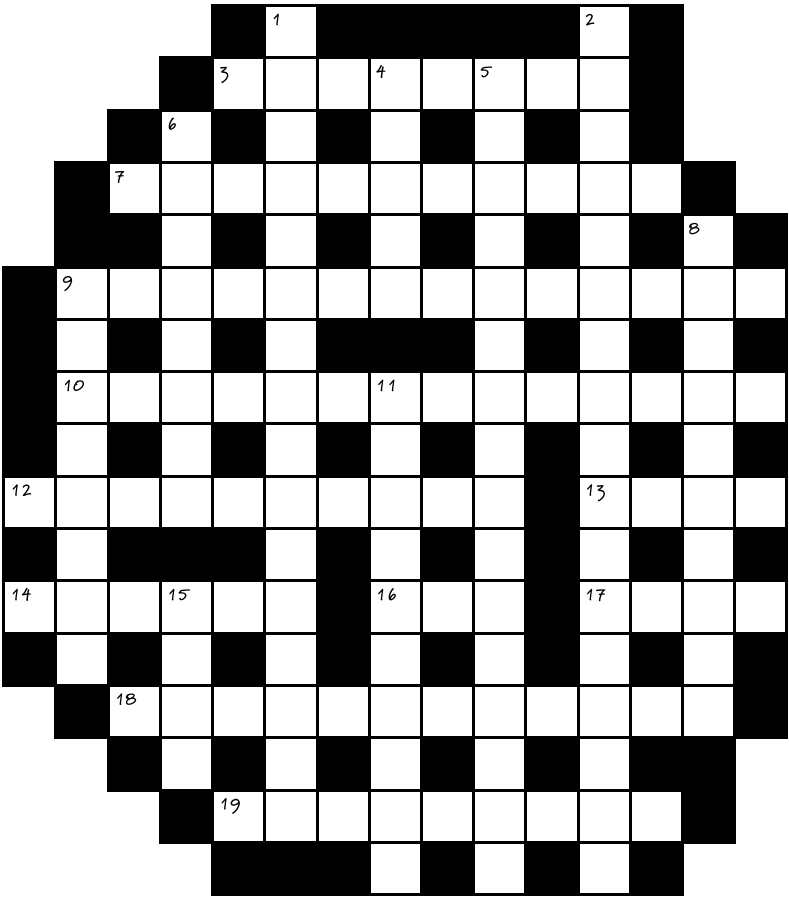

Het Goot Dictée der Nederlandse Taal
Zaterdag, 11.00 uur,
NPO Radio 1.

Het Groot Dictée op de radio

Het achtste Groot Dictée der Nederlandse Taal wordt live uitgezonden vanuit de bibliotheek in Deurne. Twintig bekende Nederlanders en twintig luisteraars van het programma *De Taalstaat* nemen het tegen elkaar op in een dictée vol taalliefde, lastige woorden en mooie taaltvondsten. Onder de deelnemers onder meer: bisschop Ron van den Hout, Esmah Lahlah (GroenLinks-PvdA), burgemeester Greet Buter en Gerard van Maasakkers. De tekst van het dictée is geschreven door Wim Daniëls en wordt voorgelezen door Gerdi Verbeet. Frits Spits, die na een radiocarrière van meer dan vijftig jaar in december met pensioen gaat, presenteert het dictée voor de allerlaatste keer. Spits: ‘Ik vind het heel fijn dat ik volgend jaar eindelijk zelf eens mee kan doen. Dat heb ik acht jaar lang willen doen, maar dat kon natuurlijk niet.’

CRYPTO

Horizontaal:

- 3. Beproefd gereedschap voor kennisoverdracht (8)
- 7. Bruin aangetast gedeelte waar vogels slapen (11)
- 9. Om nog een keer te willen is echt walgelijk (14)
- 10. Zo scheren zorgt soms voor irritatie, zo strijken altijd (5+2+5+2)
- 12. Gaan wijze mensen niet over (3+5+2)
- 13. Spanning die niet uit de Kamer is verdwenen (4)
- 14. Delftse muziekstroming (6)
- 16. Op muziek gezette houding (3)
- 17. Hoofdgroente (4)
- 18. Kleur achterin je keel (12)
- 19. Zonder kogels is er geen spanning (9)

Verticaal:

- 1. en 4 Zo onmogelijk beweegt een gelauwerde zich voort (5+3+8+5)
- 2. Fantastisch klinkende lekkernijen uitventen (9+8)
- 4. Zie 1 verticaal (5)
- 5. Proberen te overtuigen in de stijl van een scheepskapitein (6+3+7)
- 6. Vijven en zessen zijn prima scores (4+4)
- 8. Die eilandbewoner klinkt niet happy met een slingerplant (10)
- 9. Er zijn geen woorden voor de wetgeving inzake financiële malversaties (8)
- 11. Mannen erbij dan wel eruit halen (10)
- 15. Thuisroets (4)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Cryptogramredactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: crypto@nrc.nl

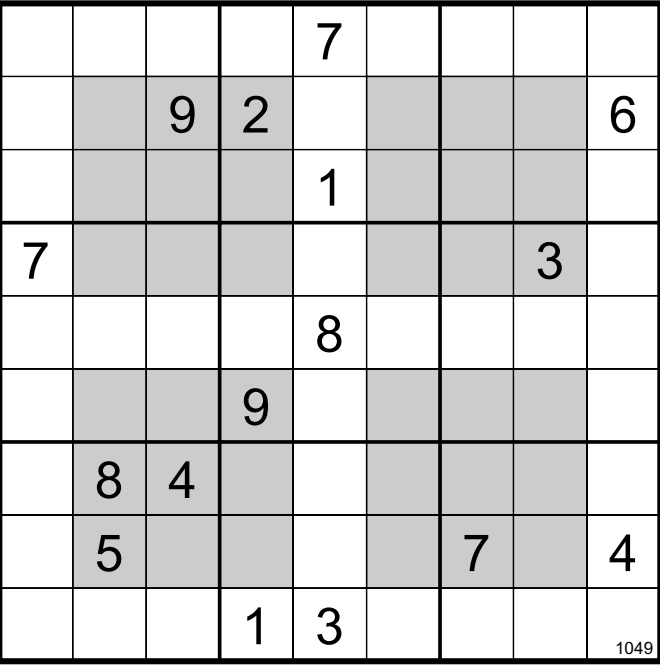
Oplossing van 15 november:

Horizontaal: 4. doorbraak; 7. studieschuld; 10. kikker; 11. deeltaak; 12. bron van ergernis; 14. wasje; 16. pakkend; 18. voor vol aanzien; 19. oogstfeest; 20. onderstel.
Verticaal: 1. vriendjespolitiek; 2. trucje; 3. Ja zuster nee zuster; 5. onder tafel vegen; 6. staken; 8. draai; 9. microwave; 13. gokpaleis; 15. slokop; 17. doek.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

Hans Rümke, Eindhoven
Ria Verlinde, Middelburg
Allard de Wijkerslooth, Kopenhagen

J. J. Steenhuis

9	8	3	6	4	1	2	5	7	
2	1	6	7	3	5	4	9	8	
7	4	5	2	9	8	1	3	6	
4	3	8	9	1	6	7	2	5	
1	7	2	5	8	4	9	6	3	
5	6	9	3	7	2	8	4	1	
8	5	7	4	2	3	6	1	9	
3	2	1	8	6	9	5	7	4	
6	9	4	1	5	7	3	8	2	

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Japan, Noord Kyoto
Privé excursie 'behind the veils'
Foto: Barbara Roeters

Uw kompas naar het onvergetelijke

防犯カメラ設置路線

Talisman Travel Designer
Barbara Roeters

Bij Talisman geloven we dat reizen méér is dan het verkennen van een nieuwe bestemming. Het is het creëren van herinneringen die een leven lang mee gaan. Wanneer u uw reis aan ons toevertrouwt, zorgen wij ervoor dat alles tot in de kleinste details is geregeld. Van het eerste idee tot de laatste glimlach bij thuiskomst; u wordt volledig ontzorgd.

Talisman travel design: sinds 1992 dé specialist in exclusieve reizen op maat naar meer dan 50 bestemmingen wereldwijd.

www.talisman.nl | mail@talisman.nl
088-7755900 | Ceresplein 144, Breda

 talisman
travel design

Zullen we wat beters gaan doen met die ton op de bank?

Beleg met vaste rente tot 5,75%

Meer informatie

& VERDER

2/3

Chipsector

De hobbelige weg van de EU richting een zelfstandige, weerbare chipindustrie

12/13

Altijd online

Nederland is digitaal verslaafd en hypernervuus. 'We remmen niet af'

14/15

Toeslagen-affaire

Wéér voelen gedupeerde ouders zich door Financiën gepasseerd

16/19

Plots belt het Nobelcomité

De geboren Nederlander Joel Mokyr won dit jaar de Nobelprijs voor Economie. *NRC* ging met hem op pad in Chicago.

BRONCODE

De zelfsurfende AI-browser is nog een oefening in geduld

Een nieuwe lichting AI-browsers wil het surfen zelf voor de gebruiker doen. Erg soepel gaat dat nog niet.

Economieredacteur **Timo Nijssen** schrijft over hoe techbedrijven en winkeliers steeds meer naar elkaar toe groeien.

Kleine bekendenis: wanneer ik (oudere) familieleden of collega's help met een computervraag, moet ik mezelf vaak bedwingen om de muis niet van ze af te pakken. „Nee, niet die knop! Réchtsboven moet je klikken” - ik kan vrij ongeduldig zijn.

Van het meisje dat in 1998 op tv aan toenmalig premier Wim Kok uitlegde hoe een muis werkt, kan ik dus veel leren. Laat ze het zelf doen, zeg ik tegen mezelf, dan onthouden ze het beter voor een volgende keer. En zij kunnen andere dingen weer veel beter, sneller en slimmer dan ik.

Die toch ietwat frustrerende ervaring kan ik nu elk moment van de dag oproepen dankzij de nieuwste trend onder AI-bedrijven: een eigen browser uitbrengen. De nieuwe AI-browsers beloven je het surfen uit handen te nemen. Ze kunnen zelfstandig pagina's openen, de informatie die erop staat vergelijken, op knoppen klikken en formulieren invullen.

In theorie zou dat veel tijd en werk kunnen schelen. Neem het plannen van een vakantie: zelf verzand ik dan al gauw in minstens dertig tabbladen met verschillende vakantiehuisjes, hotelkamers en trein- of vliegtickets. Checken of het een week later misschien goedkoper is, betekent op al die plekken weer nieuwe zoekdatums invullen en ergens de prijsverschillen noteren. Dat zou een AI-browser op de achtergrond kunnen doen, daar een topdrie uit kunnen samenstellen en alleen die tonen.

Ik geef Comet, de browser van AI-startup Perplexity, opdracht om een trip naar de Schotse hooglanden te plannen in april. In een chatomgeving krijg ik een voorstel voor een reisschema, na mijn akkoord gaat de browser aan de slag.

Eerste opent Comet een tabblad met de site van rederij DFDS om de ferry te boeken. Over de website beweegt een blauwe gloed om aan te geven dat Comet bezig is, in een zijbalk staan zijn denkstappen.

Die lezen als de gedachten van iemand die voor het eerst in zijn leven een website ziet. „Goed! De route is gekozen. Nu moet ik de datums aanpassen naar begin april en het aantal passagiers naar 2 personen. Laat me eerst op de passagiers klikken. Perfect! Ik zie het passagiers-menu. Ik moet het aantal volwassenen van 1 naar 2 verhogen. Laat me op de plus-knop bij 'Adults' klikken. Prima! Ik zie nu 2 passagiers.”

Dit AI-geklik duurt een minuut of drie, waarin ik op mijn handen moet zitten om de muis niet over te nemen. Dan gaat het mis: Comet interpreteert 'april' als 'april 2025', en DFDS laat logischerwijs geen boekingen in het verleden toe.

Zeker vijf frustrerende minuten blijft Comet het toch proberen, en geeft het dan op. „Ik heb moeite om april 2025 in hun kalender te selecteren”, zegt Comet met gebogen hoofd. „De site toont alleen toekomstige maanden vanaf november 2025. Dit suggereert dat april 2025 mogelijk al voorbij is.” Goh.

Het feit dat AI-browsers zelfacties ondernemen, maakt ze veel kwetsbaarder, waarschuwen onderzoekers. Omdat een zelfsturende browser elke actie kan ondernemen die de gebruiker ook zelf zou kunnen doen, wordt het voor kwaadwillenden interessant om de AI om de tuin te leiden met verborgen commando's. In het reisvoorbeeld zou dat kunnen betekenen dat ze Comet niet naar DFDS sturen, maar naar een neprederij van oplichters.

Inefficiënt

Is dit nou echt de toekomst van internetten? Het voelt inefficiënt om software door voor mensen ontworpen interfaces te laten klikken. Software kan allang veel efficiënter met andere software praten. Denk maar aan Booking.com: als een gebruiker daar een reservering plaatst, gaat Booking niet zelf naar de website van het hotel om daar die reservering te maken. De systemen van Booking en het hotel praten in bondige computercommando's.

Perplexity is niet de enige met een AI-browser. Vorige maand lanceerde OpenAI het vergelijkbare ChatGPT Atlas. En ook de gevestigde browserorde voelt druk. Google probeert AI-functies aan Chrome toe te voegen, maar is nog terughoudend. Chrome wordt door ruim twee derde van de internetgebruikers ge-

Dit suggereert dat april 2025 mogelijk al voorbij is, zegt Comet. Goh

bruikt, bij een misstap heeft Google veel te verliezen. Uitdaggers zien een kans om marktaandeel te winnen door sneller AI-snufjes toe te voegen. Neem Microsoft, dat zoveel mogelijk Copilot-knoppen in iedere hoek van zijn underdog-browser Edge probeert te proppen.

Browsers zijn in de kern vrij saai: een venster waarmee je het internet op kunt. Waarom zijn ze nu ineens weer *hot*? Deels omdat de browser het meest gebruikte programma op je computer is. Vrijwel alle taken waar je vroeger losse programma's voor nodig had, kun je nu via web-apps uitvoeren. Google Docs verving voor veel mensen Word, door Canva werd ontwerpsoftware veel laagdrempeliger.

Die apps leven nu nog los van elkaar in aparte tabbladen. AI-browsers zouden de lijn kunnen zijn die je tekst in het Docs-tabje verbindt met de poster die je in Canva aan het maken bent. Een machtige positie voor een techbedrijf. Bovendien maakt het mogelijk om eindeloos veel data te verzamelen over de gebruikers, ook in de apps van anderen.

In Dresden wordt gebouwd aan een chipfabriek van de European Semiconductor Manufacturing Company. FOTO ROBERT MICHAEL/ANP

ANALYSE CHIPSECTOR

De EU wil een zelfstandige chipindustrie, maar hoe?

Met de Chips Act 2.0 wil de EU een eigen chipindustrie ontwikkelen. Dat geldt voor geavanceerde AI-projecten, maar ook voor spotgoedkope chips zoals die van Nexperia.

Marc Hijink en Anouk Boone
MÜNCHEN/BRUSSEL

„Wezagen het écht niet aankomen”, erkent Pierre Chastanet, de Brusselse topambtenaar die de Europese chipindustrie moet gaan verbeteren. Hij begint zijn praatje op

de Semicon-conferentie München met de naam die al over de beursvloer gonst: Nexperia. Dat bedrijf, in Chinese handen, bedreigt door een diplomatiek conflict na een ingreep van demissionair minister Vincent Karremans (Economische Zaken, VVD) de toeleveranciersketen van de autoindustrie met een chiptekort. „Dit is een van de

grootste chipcrises die Europa treft”, zegt Chastanet, „en het beste bewijs dat welang niet zo'n betrouwbare chipproductie hebben als we zouden willen.”

Chastanet was afgelopen week in München om zijn plannen voor de tweede Chips Act te bespreken. Volgende week eindigt de consultatieronde voor dit subsidieprogramma, dat Europa minder afhankelijk moet maken van buitenlandse technologie, en vooral 'crisisbestendig'.

Europa móét daarbij snelheid maken, vindt VVD-Europarlementariër Bart Groothuis, om niet „gekoloniseerd” te worden door de VS of China. Hij stelt dat de EU vooral moet inzetten op 'demand politics'. „We moeten verdienmodellen creëren - denk aan eigen cloudbedrijven en inzetten op AI - zodat er meer vraag komt naar geavanceerde chips in Europa. Dan volgen fabrieken vanzelf.”

Chiptekorten

De eerste Chips Act, in 2022 ingevoerd, was een kentering in het Europese industriebeleid. Met dit subsidieprogramma van 43 miljard euro moest de EU minder gaan leunen op productie van buitenaf. De aanleiding was het chiptekort tijdens de coronacrisis, waardoor autofabrieken hun productie gedwongen pauzeerden. Dat resulteerde in een miljardenschade. Met het geld van de eerste Chips Act werd onder meer een TSMC-fabriek naar Dresden gehaald: ESMC, een joint venture met NXP, Infineon en Bosch. De productie gaat in 2027 van start. Het Amerikaanse GlobalFoundries breidt ook uit in Dresden en investeert in een fabriek in het Franse Crolles, bij Grenoble, samen met STMicroelectronics.

Met de Chips Act kwamen daarnaast

miljarden vrij voor proefprojecten voor nieuwe chiptechniek. Het programma was dus een succes, stelt Chastelet. Daar valt wel iets op af te dingen. De fabriek in Crolles loopt vertraging op en de grootste investering, een geavanceerde Intel-chipfabriek in Maagdenburg, gaat niet door.

Ook vanuit Europese ondernemers klinkt kritiek. „Beleidsmakers moeten ervoor zorgen dat ook kleine bedrijven toegang hebben tot productiefaciliteiten. Anders kunnen we niet verwachten dat er Europese kampioenen ontstaan”, zegt Meri Helle, voorzitter van het Finse halfgeleiderproductiebedrijf OneFab Nordic Oy. In 2015 richtte ze Summa Semiconductor op, dat spaak liep op „onvoldoende beschikbare entekostbare nanotechnologie-infrastructuur”, zoals geavanceerde chipmachines en stofvrije ruimtes (clean rooms). Ze heeft haar huidige productie onder meer naar India verplaatst.

Nederland was een van de lidstaten die aandrang op een snelle opvolging van de Chips Act. Den Haag tuigde de Semicon Coalition op, waar inmiddels alle lidstaten aan mee doen. Het zijn vooral Nederland, Duitsland en Frankrijk die willen dat Europa opschiet met een nieuw programma.

Wie gaat dat betalen? De 43 miljard van de eerste Chips Act kwam vooral van de lidstaten en de Europese meerjarenbegroting. Ook werden lidstaten uitgenodigd via de herstel- en veerkrachtfaciliteit (RRF), ook wel bekend als het coronaherstelfonds, te investeren in halfgeleiders. „Toen kreeg ik opeens Spaanse lobbyisten achter me aan, omdat ze 62 miljard euro over hadden uit hun RRF-fondsen”, lacht Groothuis. „Maar in een woestijn bouw je niet zomaar een oase, en zo bouw je in Spanje ook niet maar zo een Silicon Valley.

Je hebt lokale kennis nodig.” De eerste onderhandelingen over de nieuwe EU-meerjarenbegroting lopen inmiddels. Europa moet niet alleen meer investeren, maar vooral de krachten bundelen.

Onderschatting

„De waardeketen is zo complex dat samenwerking en technologieoverdracht essentieel zijn, niemand kan het allemaal alleen”, stelt Jordan Bish, halfgeleiderexpert en partner bij Deloitte Nederland. „Met de Chips Act wilde Europa geavanceerde chips produceren. De Nexperia-kwestie maakt ook duidelijk dat standaard chips ook van strategisch belang zijn. Dat wordt in Europa onderschat.”

De beurswaarde van Nvidia (zo'n 4.400 miljard dollar) bewijst: investeerders zien vooral brood in bedrijven die chips ontwerpen. Maar overheden willen juist chipfabrieken binnen hun grenzen en die zijn een stuk minder winstgevend.

Productie in de EU is bovendien duur, chipbedrijven willen zich hier alleen vestigen als er een afzetmarkt is. „Chips zijn een van de belangrijkste geopolitieke instrumenten. Met de huidige geopolitieke spanningen is het van belang om grote spelers in Europa nog groter te maken, om zo de concurrentiepositie ten opzichte van andere continenten te versterken”, benoemt Bish van Deloitte. De autoindustrie is in Europa een grote afnemer van chips. Als de automakers niet worden weggevaagd door hun goedkopere Chinese concurrenten, dan zullen ze behoefte hebben aan meer rekenkracht voor zelfrijdende auto's en chips voor elektrische aandrijving. In een ideale wereld komen al die halfgeleiders uit Europa.

Maar de Nexperia-crisis toont aan hoe

kwetsbaar de productieketen is als bedrijven vertrouwen op levering uit China. De autoindustrie vindt het te duur om voor die allergeoedkoopste bestanddelen een alternatieve leverancier achter de hand te houden, in geval van nood.

Volgens onderzoeker Joris Teer van het European Institute of Security Studies moeten automakers hun verantwoordelijkheid gaan dragen. „Dwing ze om Europese materialen te kopen, of van partnerlanden die Europa vertrouwt.” Het onderliggende probleem, volgens Teer, is dat de productie van zeldzame metalen volledig onder controle staat van China. Daardoor kan dat land gunstige voorwaarden afdwingen in handelsbesprekingen met de EU, waardoor importheffingen op Chinese auto's beperkt blijven.

Langzaam

Het doel van de eerste Chips Act, 20 procent van de wereldwijde productie van chips in Europa, blijkt onhaalbaar. De grafiek die Anne Hidma van chipmachinemaker ASML laat zien tijdens haar presentatie in München, ligt er niet om: van de vijfduizend 'standaard' ASML-lithografiemachines die wereldwijd draaien, staan er maar vierhonderd in Europa. De Europese chipindustrie, concludeert Hidma, groeit twee keer zo langzaam als die in de rest van de wereld.

De gaten in de Europese chipindustrie zijn gigantisch, zeker als het gaat om kunstmatige intelligentie (AI). Dat is de aanjager van toekomstige economische groei en een onmisbaar ingrediënt voor de modernisering van de Europese defensie.

Momenteel is de EU afhankelijk van AI-chips die in de VS worden ontworpen en in Taiwan geproduceerd. Taiwan ligt in de geopolitieke gevarenlinie, omdat China het eiland opeist en kan blokkeren. De toegang tot AI-chips is bovendien niet zeker omdat de Amerikanen begin dit jaar een 'AI-Diffusion' wet optuigden die de levering van zulke chips kan afknijpen. Trump zette een streep door die wet, maar de afhankelijkheid van de VS blijft.

Hoe krijgt Europa de productie van geavanceerde AI-chips binnen de landsgrenzen? Door zijn industrie te vernieuwen en productiever te maken, met AI als motor. Chipproducenten willen dicht bij hun klanten zitten, maar afnemers voor AI-chips komen er pas als de EU haar plannen voor grote datacenters - 'AI gigafabrieken' - waarmaakt. Voor de productie van de chips zou een samenwerking met het Japanse Rapidus-project een optie zijn, als Zuid-Koreaanse of Taiwanese fabrikanten hun modernste fabrieken niet in Europa willen neerzetten.

Systeemkampioenen

Europa heeft sterke techspelers, zoals het Britse ARM (basisbestanddeel voor chipontwerpen) en chipmachinemaker ASML, en zijn bijbehorende toeleveranciersketen. De onderzoeksinstituten, zoals het Belgische imec en de Nederlandse technische universiteiten, zijn toonaangevend in halfgeleiders. Ook wat betreft fotonische chips, die licht geleiden, en quantumtechnologie is de EU kansrijk. Maar wat ontbreekt zijn 'systeemkampioenen', zoals Nvidia en Apple in de VS of Huawei in China, die een volledige industrie kunnen dragen én sturen.

De les van chipkampioen Taiwan, zegt Jeremy Chang van onderzoeksbureau DSET, is dat een overheid niet eenmalig subsidies moet verstrekken voor nieuwe fabrieken, maar chipmakers langdurig moet 'helpen' met bijvoorbeeld gunstiger belastingtarieven. In Taiwan garanderen die tarieven een steviger industriële basis.

Dan blijven er de praktische problemen. Chipfabrieken bouwen duurt in Europa twee keer zo lang als in Taiwan, zegt Herbert Blaschitz van Exyte, een bedrijf dat zich specialiseerde in de aanleg van complexe complexen. Er is een overschot aan bureaucratie en een gebrek aan vakmensen: voor de bouw van een chipfabriek zijn volgens Blaschitz bijvoorbeeld vijfhonderd tot duizend lasser nodig. Die zijn nog schaarser dan Nexperia-chips.

Chips zijn een van de belangrijkste geopolitieke instrumenten

Jordan Bish halfgeleiderexpert Deloitte

In het kort

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

Extra uitgaven aan de-
fensie zullen niet leiden
tot economische groei
in Nederland. Het
meeste geld dat de ko-
mende jaren in de sec-
tor wordt geïnvesteerd
gaat naar nieuw mate-
rieel dat uit het buiten-
land moet komen, al-
dus het CPB deze week.
De extra werkgelegen-
heid die wordt ge-
creëerd gaat ten koste
van andere, reguliere
banen.

Deal!
Nu 50 euro,
adviesprijs
~~100 euro~~
-50%

Autoriteit Consument en Markt
waarschuwt tijdens deze
Blackfriday-weeken voor valse
aanbiedingen. Zo mogen winkeliers
niet een bepaald kortings-
percentage vermelden ten opzichte
van een 'adviesprijs'. Dat mag
alleen gebruikt worden als daarbij
de laagste prijs wordt getoond die
de verkoper in de afgelopen 30
dagen heeft gerekend.

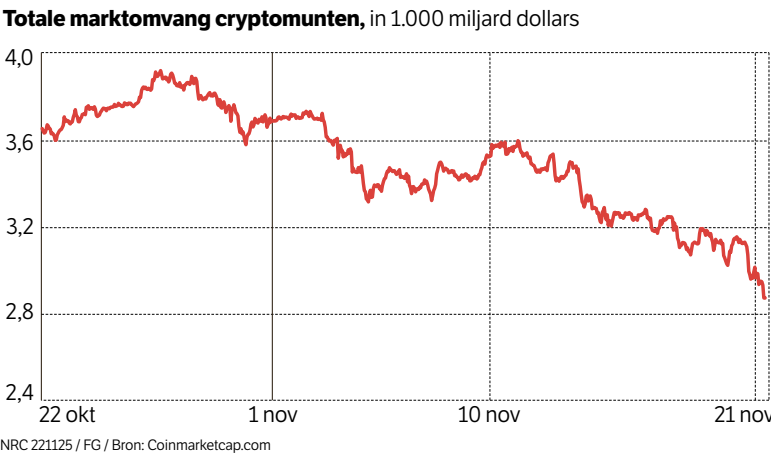

Een team Oostenrijkse on-
derzoekers zette de 'normale'
zoekfunctie naar contacten
van WhatsApp via een trucje
(scraping) in om gegevens
van 3,5 miljard gebruikers op
te snorren. Het gaat om ac-
tieve telefoonnummers, pro-
fielfoto's, tijdcodes en geo-
grafische data. Het „grootste
datalek ooit“ heeft geen na-
delige gevolgen voor gebrui-
kers, omdat de 'hackers' de
data alleen voor onderzoek
gebruiken.

Verfproducent AkzoNobel heeft een
overeenkomst bereikt met zijn Ameri-
kaanse branchegenoot Axalta voor
een fusie, volledig betaald met aan-
delen. Door de fusie ontstaat een be-
drijf dat - volgens het gezamenlijke
persbericht - zo'n 25 miljard dollar
(21,5 miljard euro) waard zal zijn, met
een omzet van 17 miljard dollar. Hier-
mee verdwijnt een groot bedrijf van
de belangrijkste beursindex AEX. De
aandeelhouders en toezichthouders
moeten nog wel akkoord gaan.

De Europese digitale regelgeving
moet simpeler. De Europese Com-
missie heeft woensdag een voorstel
met die strekking gepresenteerd. Het
maakt deel uit van een reeks versim-
pelingen van Europese regels, die
ook op het gebied van bijvoorbeeld
klimaat, landbouw en verantwoord
ondernemen worden doorgevoerd.
Woensdag maakte de Commissie be-
kend hoe zij regelgeving over AI, cy-
bersecurity en bescherming en ge-
bruik van data eenvoudiger wil ma-
ken. Hierdoor moeten ondernemers
meer ruimte krijgen voor innovatie en
beter kunnen concurreren.

GRAFIEK VAN DE WEEK MARKTWAARDE CRYPTOMUNTEN

Cryptokoersen zijn al weken aan een forse
daling bezig. De koers van de grootste en
oudste munt bitcoin was vrijdag op weg
naar de 80.000 dollar. Een maand geleden
kwam ie nog boven de 120.000 dollar. In
totaal verdampte er de afgelopen weken
voor ruim 1.000 miljard dollar aan crypto-
waarde. De angst zit er volgens de *Fear
and Greed Index* van CoinMarketCap goed
in. De index daalde in een maand tijd van
hebzucht naar extreme angst. De grote
vraag is: wat is hier gaande? Een zeer aan-
nemelijke is correlatie met de rentestand in
Amerika. Is geld goedkoop, dan gaat er
meer naar crypto. Is geld duur dan denken
beleggers twee keer na. De laatste tijd
doet de Fed wat aarzeland over al dan niet

aankomende renteverlagingen. Dat zie je
terug in de cryptokoersen. Ook mogelijk:
crypto fungeert inmiddels als kanarie in de
kolenmijn. Cryptobeleggingen gelden als
risicovol en volatiel. Als beleggers de bib-
bers krijgen, stappen ze daar als eerste uit.
Er is op het moment veel onzekerheid en er
wordt veel gesproken over de vraag of er
een AI-bubbel is. Laura van Geest vroeg
zich bij de presentatie van de AFM Trend-
view 2026 bijvoorbeeld hardop af of „risi-
co's goed ingeprijsd zijn" en sprak van „dun
ijs". Net als crypto waren ook tech aandelen
fors in beweging deze week. Een laatste
verklaring: beleggers die voor de lange
termijn in crypto waren gestapt hebben
hun winst te gelde gemaakt.

De Nederlandse Spoorwegen
kopen voor ruim 400 miljoen
euro 36 nieuwe sprinters (goed
voor 8.000 zitplaatsen). Deze
Flirt Flex-treinen zullen naar
verwachting in 2030 op het
Nederlandse spoor verschi-
nen. Omdat de nieuwe treinen
van het Zwitserse Stadler tot
160 kilometer per uur kunnen
rijden, kunnen ze ook ingezet
worden als intercity.

Roblox-gebruikers in Neder-
land moeten vanaf begin de-
cember hun leeftijd laten
schatten als ze willen chatten.
Vervolgens mogen ze alleen
chatten met gebruikers die
volgens het algoritme onge-
veer dezelfde leeftijd hebben.
Veel kinderen spelen en bou-
wen op Roblox games en ge-
bruiken het platform tegelijk
om met elkaar te communice-
ren. Roblox verwerkt dagelijks
ruim zes miljard chatberichten.

Demissionair minister Femke
Wiersma (Landbouw, BBB)
heeft de lespakketten van het
zogenoemde Schoolmelkpro-
gramma vervangen. Het oude
pakket bevatte onjuistheden
en was zelfs misleidend, bleek
na een zaak die was aange-
spannen door Wakker Dier. In
het 'oude' lesmateriaal stond
bijvoorbeeld dat een eenling-
box voor kalfjes „een fijn plek-
je met stro" is. „Smakeloze mis-
leiding", aldus Wakker Dier.

Volvo EX30 Europa

Profiteer nu nog van de lage bijtelling

De volledig elektrische Volvo EX30 is uit voorraad leverbaar in de zeer complete Europa-uitvoering. Met o.a. Google infotainment en Google maps navigatie, Pilot Assist en Harman Kardon audio. Boek nu een proefrit bij de Volvo-dealer.

VOLVO EX30 EUROPA
VANAF € 36.995 | VOLVOCARS.NL/EX30

V O L V O

Volvo EX30 vanaf € 34.995 (consumentenadviesprijs) of € 33.895 (fiscale waarde). Wijzigingen voorbehouden. Raadpleeg voor meer informatie de verkoopvoorwaarden op www.volvocars.nl. WLTP gecombineerd verbruik: 0 l/100 km (18,7 – 17,0 kWh/100 km), gem. CO₂-uitstoot resp. 0 g/km. Getoonde afbeelding Volvo EX30 Europa vanaf € 36.995.

Op het congres Vastgoed Belang ontvangt demissionair **minister Mona Keijzer** een infographic die laat zien dat woningzoekenden het snelst een woning krijgen in de particuliere sector. FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

REPORTAGE **LEDENCONGRES VASTGOED BELANG**

Is het nog wel leuk om verhuurder te zijn? ‘Houd moed, houd vol’

Het is zoeken naar lichtpuntjes op het jaarcongres van particuliere verhuurders, door zorgen om ‘box 3’ en huurwetgeving.

Leden in de zaal bij congres Vastgoed Belang. FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

Sjoerd Klumpenaar

LEUSDEN

Mij is vooraf gevraagd om wat positief nieuws over box 3 te brengen, dus ik heb dat hier even voor jullie onder elkaar gezet”, zegt fiscalist Cor Overduin droogjes vanaf het podium. Achter hem is een blanco slide te zien met een nauwelijks te onderscheiden gele stip: een symbolisch lichtpuntje. Voor het eerst die middag barst het publiek op de jaarlijkse ledendag van Vastgoed Belang in lachen uit. Het is dan al ruim na 14.00 uur.

Op wat galgenhumor na valt er in het AFAS Theater in Leusden bar weinig te lachen. Na jaren waarin het met lage rente en fiscale aanmoediging een feest was om te investeren in de woningmarkt, is verhuren voor veel particuliere woningbeleggers al een tijdje geen vetpot meer. Ze gaan gebukt onder de stapeling aan wetten en belastingen die, zo zeggen zij, hun rendementen zwaar onder druk zetten.

Aan de ene kant begrenst de Wet betaalbare huur de huuropbrengsten van met name kleinere huurwoningen in steden. Ook kwam er een verbod op tijdelijke huurcontracten en steeg de overdrachtsbelasting de afgelopen jaren fors.

Tegelijk nemen de lasten toe, met name fiscaal. Beleggers worden voor de vermogensbelasting volgend jaar zwaarder aangeslagen voor wat zij in ‘box 3’ bezitten – terwijl veel kosten niet aftrekbaar zijn. Sommige verhuurders vrezen straks meer belasting te betalen dan ze aan maandhuur binnenkrijgen.

Er wordt in Leusden dus naar aanknopingspunten gezocht – al lijken oplossin-

gen ver weg en de politiek doof voor de zorgen. „Gebruik je politieke contacten, benader ook lokale politici om hen van dit probleem te overtuigen”, wordt de zaal op het hart gedrukt. De veelzeggende slotzin van het ochtendprogramma: „Houd moed, houd vol.”

Truien-over-overhemden

Veel van de aanwezigen doen de verhuur ‘erbij’. Ze verhuren één of enkele studio's of kamers als pensioenbelegging naast hun onderneming. Anderen vallen onder het soort belegger dat panden opkapt en opsplijt in meerdere huurwoningen. Hier lopen ze niet in flitsende maatpakken en veterloze gespeschoenen zoals op de Provada, de grootste vastgoedbeurs van Nederland. Het zijn truien-over-overhemden en witgrijze kapsels die het beeld bepalen.

Voor de verhuurders voelen de overheidsmaatregelen als groot onrecht. Zijn zij het immers niet die voor meer dan een miljoen huurhuizen zorgen, die nu zo hard nodig zijn? En voeren zij niet die breedgedragen politieke wens uit om bestaand vastgoed tot woningen te transformeren, op te toppen [een verdieping op een bestaand pand bouwen] of te splitsen?

„Vrijwel iedereen hier doet alles netjes volgens het boekje en heeft het beste voor met de huurders”, vat vastgoedinvesteerder Bart ten Oever uit Amersfoort dit gevoel samen. „Toch worden wij als groep door sommige politici nog altijd behandeld en weggezet als huisjesmelkers.” Is het eigenlijk nog wel een beetje leuk om ‘in pandjes’ te doen?

Ongeacht wie je het tijdens de lunch vraagt, er komt een antwoord volgens hetzelfde metrum: „Ja hoor, maar...”, gevolgd door een lading gemopper over regeltjes, vergunningen of belastingen. „Bouwen is mijn grote hobby geweest. Ik heb het altijd naast mijn vaste werk gedaan”, zegt Joop van Eekeren met zicht-

Buiten de zaal van het congres staan **verschillende stands**. FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

baar enthousiasme. De gepensioneerd tandarts uit Nijmegen heeft inmiddels ‘enkele honderden’ huurders. Maar waar een vulling zetten altijd hetzelfde is gebleven, is een vergunningsaanvraag een stuk complexer geworden. „Ik ben drieënhalf jaar bezig geweest met één enkele optopping en ben daarbij alleen maar dwarsgezet door ambtenaren. Om gek van te worden. Ik stop ermee.”

Hij is niet de enige. Het aantal nieuwe woningen uit transformatie [o.a. ombouwen winkels, scholen en kantoren] loopt sinds 2021 al jaarlijks terug, bleek onlangs uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Veel beleggers stemmen sinds begin 2023 met de voeten en verkopen hun huurwoningen zodra die vrijkomen.

In het tweede kwartaal van dit jaar verkochten investeerders volgens cijfers van het Kadaster 16.400 woningen – bijna 42 procent meer dan in hetzelfde kwartaal een jaar geleden, met als gevolg dat het netto aantal huurwoningen in handen van beleggers voor het eerst sinds 2010 kromp.

Vermoedelijk verplaatst veel van dit kapitaal zich naar het buitenland; donderdag berichtte het *FD* dat Nederlandse vastgoedbeleggers massaal in Spaans vastgoed beleggen.

Dagvoorzitter Rick Nieman heeft duidelijk de opdracht de moed er een beetje in te houden. „Positief graag!”, krijgen meerdere sprekers te horen voor ze het woord krijgen. „Kunnen we niet kijken wat er nog wel kan, een beetje volgens de

slogan van D66?” Maar wát kan er dan nog? Verschillende sprekers, onder wie Vastgoed Belang-voorzitter Niek Verra, vestigen hun hoop op demissionair minister Mona Keijzer (Volkshuisvesting, BBB), die het middagprogramma opent. Keijzer staat bekend als tegenstander van veel strenge huurregels. „Dubbel-demissionair” – zoals zij het zelf formuleert – of niet, kan zij niets doen om de verhuurders wat lucht te geven? Haar voorganger, de onder verhuurders verguisde Hugo de Jonge, kreeg zijn Wet betaalbare huur toch ook als demissionair minister door de Kamer?

Keijzer begrijpt de zorgen uit de zaal, maar is ook realistisch: „Je moet wel een Kamermeerderheid achter je krijgen. Zo werkt het in de democratie.” Ze spreekt uit ervaring; haar poging om de Wet betaalbare huur af te zwakken werd begin dit jaar door een brede Kamermeerderheid geblokkeerd. Wel zegt Keijzer op het podium meermalen dat ze het splitsen van woningen vergunningsvrij wil maken – een vurige wens van veel aanwezigen.

Wat haar wel lukte, was een wijziging van het puntenstelsel, waarin de WOZ-waarde en het energielabel zwaarder meetellen voor de hoogte van de huurprijs. Het zijn zeldzame lichtpuntjes voor de aanwezigen.

Ook leeft de hoop dat strenge lokale huurregels deels worden teruggedraaid. In steden als Amsterdam, Rotterdam en Utrecht is het maximaal aantal toegestane huurders per woning weer wat veruimd – wat vooral de verhuur van studentenwoningen interessanter maakt. Kan dat ook niet landelijk, klinkt het hoopvol richting Keijzer.

Bij een enkeling is er zelfs ruimte voor relativering. „Wetten worden dan weer strenger gemaakt, om vanzelf weer losser te worden”, besluit de Amersfoortse verhuurder Ten Oever. „Als ondernemer moet je altijd positief blijven.”

Advertentie

nrcwebwinkel

Weekdeals

GELDIG T/M 23 NOVEMBER 2025

Bekijk alles

MILL
Verwarming

30% korting

ADVIESPRIJS
~~99,95~~
69,95

ROTERENDE KERAMISCHE VENTILATIEKACHEL

- › Verwarmt snel en efficiënt ruimtes tot 20m²
- › 4 warmtestanden incl. eco-modus en timerfunctie
- › Bekijk meer Mill verwarmingen online

SANGEAN
Noodradio

33% korting

ADVIESPRIJS
~~149,95~~
99,95

ROBUUSTE RADIO MET FM EN DAB+

- › Opladen via handslinger, zonnepaneel of micro USB
- › LED-zaklamp (3 standen en SOS-morsecode)
- › Werkt ook als powerbank voor opladen telefoon

TRAVELIN'
Warme pantoffels

63% korting

ADVIESPRIJS
~~79,95~~
29,95

KEUZE UIT DAMES- EN HERENMODELLEN

- › Gemaakt van zacht en warm wol met polyester
- › Met een rubberen zool voor grip op gladde vloeren
- › Bekijk meer pantoffels van Travelin' online

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

INTERVIEW MARGA DE JAGER EN WOUTER KOOLMEES

Mobiliteitsalliantie pleit voor meer investeringen in infrastructuur

De infrastructuur veroudert. De overheid moet structureel investeren, zeggen Marga de Jager (ANWB) en Wouter Koolmees (NS).

Jan Benjamin
AMSTERDAM

De brug in het Friese Uitwel-
lingerga die in zo'n slechte
staat verkeert dat scholie-
ren tientallen kilometers
moeten omrijden om op school te ko-
men en schippers uren moeten om-
varen. De hogesnelheidslijn tussen
Schiphol en Rotterdam die zulke ern-
stige constructiefouten kent dat je
die eigenlijk niet meer 'snel' mag
noemen door alle vertragingen. En
de viaducten bij Arnhem die niet lan-
ger zware vrachtwagens aan kunnen
- anders stort de boel misschien in.

De infrastructuur in Nederland
piept en kraakt. En dat baart de
ANWB, NS en 25 andere organisaties
in het openbaar vervoer, mobiliteit
en logistiek grote zorgen. Hun sa-
menwerkingsverband, de Mobili-
teitsalliantie, waarschuwt dat beheer
en onderhoud van de infrastructuur
onder toenemende druk staan. Als
signaal aan een nieuwe regering.

Bruggen, spoorlijnen en hoofdwe-
gen naderen het einde van hun le-
vensduur, terwijl incidenten en stor-
ingen toenemen. Naast veroudering
spelen ook overbelasting (door snel-
lere auto's, zwaardere treinen, druk-
ker verkeer en bevolkingsgroei) en
klimaatverandering (hitte, droogte).

Volgens de Mobiliteitsalliantie is
het huidige onderhoudsbudget
„structureel ontoereikend” om de
basiskwaliteit en de veiligheid te ga-
randeren. Eerder stelden Rijkswater-
staat, ProRail, de Algemene Reken-
kamer, analisten van ABN Amro en
bouwconcern Heijmans hetzelfde.

Een nieuw kabinet, vinden ANWB-
bestuursvoorzitter Marga de Jager en
NS-directeur Wouter Koolmees na-
mens de Mobiliteitsalliantie, moet
zorgen voor een langjarige, stabiele fi-
nanciering voor bestaande infrastruc-
tuur. De Jager en Koolmees willen dat
jaarlijks 2 procent van het bruto bin-
nenlands product wordt besteed aan
infrastructuur. Nu is dat 1,2 procent.

**Defecte bruggen, trage treinen,
wankele viaducten, de voorbeelden
zijn bekend. Waarom is uw oproep
aan Den Haag nog nodig?**

De Jager: „Waar het in de beleving van
mensen fout gaat, is dat men denkt:
er is niks aan de hand, ik kan toch pri-
ma over de weg of met de trein. Onze
infrastructuur is een stille zekerheid
die het altijd doet, die er altijd is.”

Koolmees: „We weten allang dat er
grote problemen zijn, en toch lees ik
vanochtend dat opnieuw wordt be-
zuinigd op het Mobiliteitsfonds
[waaruit de overheid infrastructuur
betaalt], door de prijsbijstelling niet
uit te keren. Dat zijn sluipende bezui-
nigingen - terwijl er gewoon heel
veel vervanging en beheer nodig is.”

**Is het echt zo slecht gesteld met de
weg en het spoor?**

De Jager: „Heel ernstig. Het is net als
een huis. Als je dat niet onderhoudt,
lopen de onderhoudskosten uitein-
delijk gigantisch op. Bovendien is het
economisch belang van goede infra-
structuur enorm: de logistieke sector

De ingang van de Rottemertunnel op de A16 Rotterdam. FOTO ANP

is goed voor zeker 10 procent van de
economie. Als vrachtverkeer bepaal-
de bruggen niet meer mag passeren,
rem je de groei.”

Koolmees: „ProRail meldde deze
week dat het aantal verstoringen in
oktober al boven de jaarnorm lag. Veel
komt door techniek en achterstallig
onderhoud. Ondertussen moet de
spoorbeheerder bezuinigen en kampt
iedereen met personeelstekort.”

Had de sector alerter moeten zijn?

Koolmees: „De coronajaren hebben
de urgentie verlaagd. De maatschap-
pelijke prioriteit voor mobiliteit was
tijdelijk kleiner. We hebben onvol-
doende geanticipeerd op wat er no-
dig zou zijn op de langere termijn.”

De Jager: „Door thuiswerken wa-
ren wegen en spoor rustiger. Daardoor
verslapt de aandacht. Tegelijkertijd
is onderhoudspersoneel afgeschaald
en nu is het moeilijk opschalen.”

**De Algemene Rekenkamer becijfert
tot 2038 een tekort van zo'n 20 mil-
jard euro voor de snelwegen, en min-
stens 2 miljard voor het spoor. Waar
halen we het budget vandaan, nu
het kabinet ook het Mobiliteitsfonds
niet eens meer aanvult voor inflatie?**

Koolmees: „Dat is de lastige discussie.
Er is veelvuldig gekeken naar alterna-
tieve financiering, zoals door pensi-
onfondsen. Dit kan eigenlijk alleen
als je aparte stukken weg of spoor af-
zonderlijk kunt beprijzen. Tol dus.

„Maar de schaal in Nederland is
heel anders dan bijvoorbeeld in
Frankrijk, en er is veel politieke en
maatschappelijke weerstand tegen
tolheffing. Ik vraag me af of tol dit

**len. Investeer die in infrastructuur.
De hervorming van de autobelastin-
gie financiering, zoals door pensi-
onfondsen. Dit kan eigenlijk alleen
als je aparte stukken weg of spoor af-
zonderlijk kunt beprijzen. Tol dus.**

Koolmees: „Absoluut. Los van de fi-
nanciering moeten we breder naden-
ken over hoe we mobiliteit beter
kunnen spreiden over de dag en over
de week. Nu zien we een grote ‘ver-
spitsing’ op dinsdag en donderdag.
Dat leidt tot die volle treinen en du-
zende kilometer file. Hoewel de ma-
nier waarop wij het hebben voorge-
steld toen tot weerstand leidde, moe-
ten we blijven nadenken over hoe we
de drukte in de spits meer kunnen
spreiden. Dan benutten we de be-
staande infrastructuur veel beter.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

probleem grootschalig kan oplossen.
De Nederlandse staat kan nog steeds
goedkoop lenen voor deze langeter-
mijninvesteringen. Ons advies is: in-
vesteer daarin als overheid, we heb-
ben de financiële ruimte en een rela-
tief lage staatsschuld.”

De Jager: „De opbrengsten uit mo-
biliteitsbelastingen verdwijnen nu
grotendeels in de algemene midde-

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht NRC mee bij een bedrijf. Deze week: Grando (keukens en badkamers) in Lelystad.

Jan, Paul en Irene eten soep, croissants, brood en eiersalade bij de lunch. FOTO SIMON LENSSENS

Jan de Vries maakt een romige kipkerriesoep met ChatGPT

Vanaf een levensgroot fo-
tobehang kijkt Paul Lu-
cas, eigenaar van Gran-
do Keukens en Badka-
mers Lelystad ons la-
chend aan. „Ik kan echt
genieten van de details”, staat in een
tekstblok onder de foto. Een muur
verderop hangt nog een Paul Lucas. Na het
ontmoeten van de eerste twee Paul Lu-
cassen duikt de echte Paul Lucas (51),
wederom in blauw colbert, op achter een
balie.

Of Paul hier een beetje de ster is? „Eh,
ja. Kijk, we zijn natuurlijk franchise, hè.
Grando heeft 35 winkels door heel Ne-
derland en als vestiging moet je jezelf
toch een beetje op de kaart zetten.” Paul
begon op zijn achttiende als keukenver-
koper. Zijn moeder zag in de krant een
advertentie; Bruynzeel Almere zocht een
verkoper. „Als je eenmaal met keukens
besmet raakt, kom je er nooit meer uit”,
zegt Paul. In 2006 nam hij Grando Lely-
stad over.

We krijgen koffie en een rondleiding.
In de showroom heeft Paul altijd acht
modelkeukens staan: „Drie, vier keer per
jaar doen we alles wisselen.” De trends in
keukenland volgen elkaar snel op. Dat
komt volgens Paul door woonprogram-
ma's op RTL. „Vorig jaar verkocht ik al-
leen maar matzwarte keukens, nu is de

Naam bedrijf: Grando Lelystad
Locatie: Lelystad
Branche: keukens & badkamers
Jaaromzet: 3 miljoen euro
Aantal werknemers: 5
Kosten lunch: €5,- tot €15,-

trend meer Japandi stijl”, zegt hij, wij-
zend naar een kookeiland voorzien van
een bamboeprint. Zelf heeft hij een witte
hoogglanskeuken thuis. „Veilig klassiek
modelletje, nu zou ik voor veel meer
kleur gaan”, zegt Paul terwijl hij een
mintgroen staal uit de wand met voor-
beelden trekt.

Eén keuken in de winkel is aangeslo-
ten. Daar wordt elke dag geluncht en in
het weekend gekookt voor klanten.
Paul: „Klanten zitten hier vaak uren,

*Als je eenmaal met
keukens besmet
raakt, kom je er
nooit meer uit*

Paul Lucas eigenaar Grando

mooi als we ze dan wat kunnen aanbie-
den, een soepje, een broodje. Op die
manier hou je echt de sfeer erin.” Verko-
per Irene Verheul (38) komt op zaterda-
gen vaak wat eerder naar de zaak om
een appeltaart te bakken. „Dat geeft de
mensen een stukje geurbeleving en

daarmee ook weer de inspiratie om te
kopen”, zegt Irene, leunend op het gra-
nieten keukenblad van de aangesloten
keuken.

Collega Jan de Vries (47) komt de trap
af. Vandaag werkt hij boven op kantoor,
gister verkocht hij een badkamer:
„27.500 euro, heel simpel model met
twee toiletjes”. Allrounder Jan is ook de
kok bij Grando Lelystad. Op de nieuwste
inductiekookplaat met geïntegreerde af-
zuiging staat een grote pan luxe gebon-
den kerriesoep met kip. Hoe Jan aan het
recept komt? „Ja gewoon, ChatGPT”. Uit
de ijskast pakt Paul een literfles sinaasap-
pelsap. Op de gedekte tafel liggen crois-
sants, brood en eiersalade. „Jullie krijgen
een luxe klantbehandeling, hoor”, zegt
Paul. Op drukke dagen maken de werk-
nemers meestal snel een tosti.

De andere collega's, Bas en Lisa, zijn
op vakantie. Paul wil weten of we hen
ook nog even willen spreken. Dat hoeft
niet. „Het hechte team” was dit weekend
nog in Amsterdam uit eten voor het af-
scheid van een collega, vertelt Paul. „Hij
gaat een eigen beddenzaak openen, dat
was altijd al zijn droom”, zegt Irene. Het
werd niet laat, iedereen bij Grando Lely-
stad heeft een gezin. Jan: „Ik moest om
12 uur wel thuis wezen”.

Emma Voss

Geld. De groene motor.

Je rijdt elektrisch, eet vaker vegetarisch...

Maar wist je dat je
27x meer duurzame impact
maakt met je geld?

Beleg in de energietransitie via onze impactfondsen

In groene energie opwek, circulariteit, duurzamer bouwen, laadinfrastructuur of slimme batterij-opslag.

Kijk op **meewind.nl** en ga voor duurzame investeringskansen.

Meewind is beheerder van een beleggingsinstelling en beschikt op grond van artikel 2:65 Wft over een AFM-vergunning.

Let op: met beleggen maak je kosten en loop je risico. Je kunt je inleg (deels) verliezen.

meewind
écht duurzaam beleggen

Een Philips c-boog röntgenscanner Azurion. Philips krijgt na ASML de meeste innovatie-uren gesubsidieerd. FOTO ROB ENGELAAR ANP/HH

CENTRAAL PLANBUREAU

Het proces van creatieve destructie hapert: dat kost banen en welvaart

De productiviteitsgroei in Nederland daalt omdat innovatieve bedrijven te weinig plaats overnemen van verouderde industrie.

Egbert Kalse

AMSTERDAM

Om de productiviteit van het Nederlandse bedrijfsleven te verhogen en innovatie te bevorderen, moet het volgende kabinet meer ruimte bieden aan durfkapitaal. Nu profiteren vooral beginnende bedrijven van durfinvesteers, maar is er nauwelijks kapitaal beschikbaar om door te groeien. Een op te richten investeringsinstelling, naast de huidige Europese Investeringsbank, kan daarbij helpen.

Dat stelt het Centraal Planbureau (CPB) in een vrijdag verschenen studie naar innovatie en productiviteit in Nederland. Het Planbureau sluit daarmee aan bij een pleidooi uit het bedrijfsleven voor de heroprichting van een Nationale Investeringsbank. Ruimer beschikbaar durfkapitaal is al jaren een wens uit met name de Nederlandse techsector, die innovatieve start-ups ziet vertrekken of omvallen omdat doorgroeien financieel niet haalbaar is.

Overleven

Het CPB bepleit ook versoepeling van het faillissementsrecht, waardoor niet-levensvatbare bedrijven sneller en goedkoper kunnen stoppen om zo kapitaal en arbeid vrij te maken voor

nieuwe bedrijvendynamiek. Ook vermindering van regeldruk voor met name kleine bedrijven kan de productiviteit in Nederland stimuleren, aldus het CPB.

De aanbevelingen voor een nieuw kabinet vloeien voort uit een analyse van de zogeheten 'creatieve destructie' in Nederland. Dat proces, beroemd gemaakt door de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter (1883-1950) en dit jaar nog beloond met de Nobelprijs voor economie, houdt in dat de productiviteit in een economie groeit doordat nieuwe, innovatieve bedrijven doorlopend oude, minder innovatieve ondernemingen vervangen. De productiviteitsgroei die dat oplevert, geldt als belangrijkste motor achter economische groei.

Het CPB laat zien dat dit proces van creatieve destructie sinds 2007 nationaal én internationaal duidelijk is verzwakt. Slecht presterende bedrijven maken minder snel plaats voor nieuwe, innovatieve en goed presterende bedrijven. De Covid-19-pandemie, die gepaard ging met grootscheepse financiële steun voor bedrijven in problemen, heeft dat proces verder verzwakt doordat het aantal faillissementen kunstmatig laag bleef. Het als 'gezonder' ervaren aandeel bedrijven dat per jaar wordt opgeheven daalde van 8 à 9 procent naar 4 procent tijdens de pandemie. Dat

cijfer 'herstelde' slechts gedeeltelijk; nu is het ongeveer 6 procent.

Algemeen wordt erkend dat daardoor bedrijven de pandemie hebben overleefd - en nog steeds overleven, wat ook blijkt uit de 5,9 miljard euro openstaande schulden aan de Belastingdienst - die onder normale omstandigheden failliet zouden zijn gegaan. Die zouden anders ruimte hebben gemaakt voor nieuwe bedrijven en banen.

Beginnende bedrijven profiteren van durfkapitaal, maar groeien niet door

Het CPB constateert opnieuw dat er de laatste jaren minder nieuwe bedrijven in Nederland kwamen en dat er minder oude verdwenen. Sinds de Grote Recessie (2007-2009) is het aandeel nieuwe bedrijven dat er per jaar bijkomt, als onderdeel van het totaal, afgenomen van ongeveer 16 procent naar onder de 12 procent in 2023.

Tegelijk is sinds 2009 een kentering zichtbaar in de werkgelegenheid: er komen minder nieuwe banen bij en minder bestaande banen worden

'vernietigd'. Dit is te zien in alle sectoren, bij grote en kleine bedrijven, 'jonge' en 'oude'. Als er minder nieuwe bedrijven bijkomen, neemt ook de kans af dat succesvolle jonge bedrijven doorgroeien en meer personeel nodig hebben.

Koplopers

De afname van de 'bedrijvendynamiek' leidt ertoe dat koplopers langer koploper blijven, aldus het CPB. Het lukt nieuwe bedrijven steeds minder goed met belangrijke innovaties de koplopers in te halen. Daardoor ervaren die koplopers minder concurrentie en investeren ze minder in vernieuwing. Ze worden als het ware 'lui' door het gebrek aan achtervolging.

Uit de analyse blijkt wel dat innovatie toeneemt, waarbij het CPB het aantal uren waarvoor bedrijven subsidie ontvangen op basis van de Wet speur- en ontwikkelingswerk als graadmeter heeft genomen. In totaal deden zo'n 19.000 bedrijven een beroep op de regeling in 2023, voor in totaal 1,37 miljard euro. Maar die innovatie concentreert zich bij een groep grotere en al wat oudere ondernemingen.

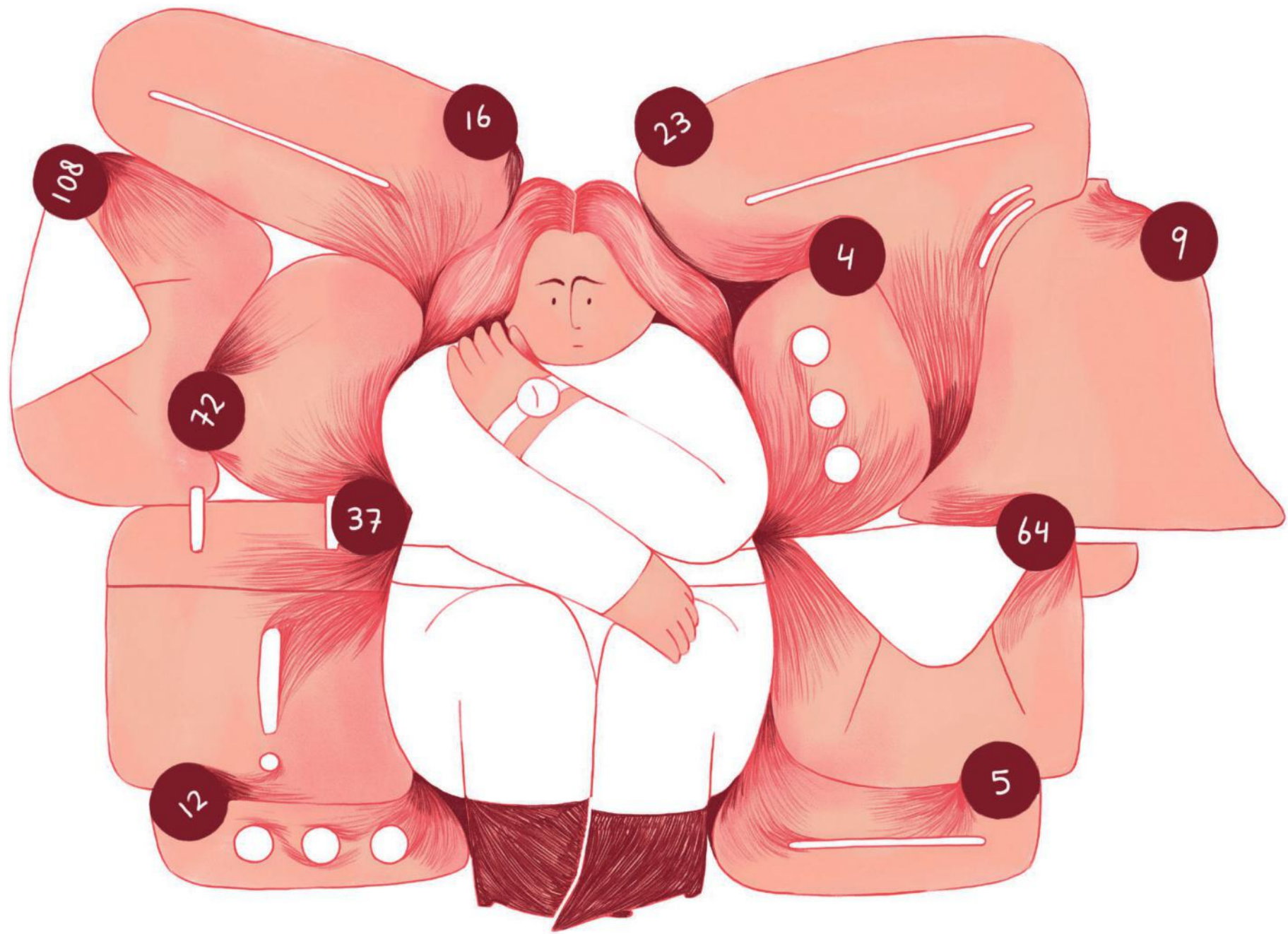
Bedrijven met meer dan 250 werknemers waren in 2023 goed voor ongeveer 40 procent van de innovatie-uren, 3 procentpunt meer dan in 2015. Bij de kleinste bedrijven, met

drie tot negen medewerkers, daalde het aandeel in dezelfde periode juist van 10 naar ongeveer 8 procent.

Het aandeel gesubsidieerde innovatie-uren van de tien bedrijven met de grootste onderzoeksbudgetten, steeg van 26 procent in 2017 naar 35 procent in 2023. De bijdrage daaraan van de nummer één, chipmachinebouwer ASML, is viermaal groter dan dat van de nummer twee, medisch technologiebedrijf Philips. Daardoor worden vooral bestaande producten verbeterd en resteert minder ruimte voor kleine en nieuwe bedrijven.

Verder valt op dat de oudere bedrijven (ouder dan twintig jaar) inmiddels de helft van de innovatie-uren voor hun rekening nemen, tegenover 27 procent in 2015. Bedrijven die minder dan vijf jaar bestaan, zagen hun aandeel in diezelfde periode dalen van 16 naar 12 procent.

Het CPB benadrukt dat de trend in Nederland niet afwijkt van die in andere landen. Dat vermindert de noodzaak niet om de economisch heilzame creatieve destructie aan te jagen. Naast meer durfkapitaal, soepeler faillissementsrecht en minder regels pleit het CPB daarom ook voor vergroting van de arbeidsmobiliteit, waardoor werknemers makkelijker van werkgever kunnen wisselen. Daardoor raakt kennis weer beter over bedrijven verspreid.

AMSTERDAM

‘Jemig, ik greep net naar mijn telefoon’, zegt Ansgar (26). Het is zo’n automatisme om het schermje te checken als er even een moment rust is, dat hij was vergeten dat zijn smartphone ergens anders ligt. Hij dacht dat hij hem kwijt was. Oh nee, bedacht hij toen, zijn telefoon ligt in een kluis bij de ingang. Ansgar zit deze dinsdagavond in de Posthoornkerk in Amsterdam. Het is stil maar de kerk zit vol. Aan lange tafels zitten bijna tweehonderd jonge mensen te schrijven. Met de hand. Op papier. Ze schrijven een brief aan zichzelf, want dat is de opdracht. Hun telefoons liggen achter slot en grendel in een kluis. Ach wat leuk, zegt Ansgars buurvrouw als er na driekwartier weer gepraat mag worden. „Je hebt een brief aan jezelf over tien jaar geschreven. Wat mooi.” „En hoe voelt het om even te reflecteren, zo zonder een scherm?”, vraagt de avondleider op het podium, in het Engels. De aanwezigen knikken tevreden. Hij somt de redenen voor deze offline-avond op: „We brengen te veel tijd door op onze telefoons. We remmen niet af, we zijn gehaast. We lezen niet, reflecteren niet.” Ansgar is softwaredeveloper, zijn vriendin Deborah, naast hem, studeert nog. Ze wonen in Utrecht en hebben zijn moeder, Corinna, de ‘Offline-avond’ gegeven voor haar 61^e verjaardag. Ze vormen, als familie, een uitzondering vanavond. De meeste deelnemers zijn vrouwen tussen de 25 en 40 jaar. Digitale detox, een paar uur je telefoon

REPORTAGE **HYPERNERVEUZE SAMENLEVING**

Offline zijn is een luxe die niet iedereen aandurft

Werknemers zitten lang achter een scherm, ook in hun eigen tijd. Zo lang dat ze er vaak verslaafd aan raken. Of overprikkeld: het ziekteverzuim wegens psychische klachten stijgt snel. „Ik ben altijd online.”

Door **Frederiek Weeda** Illustratie **Caitlin Becker Hof**

Ons jongste kind, van achttien, is kritischer over ons schermgebruik dan andersom

Mike Cooper

wegleggen en je bezighouden met iets anders, is een groeiende markt. Drie keer per maand organiseert de Offline Club bijeenkomsten waar mensen komen die een paar uur lang verplicht willen worden niet op een scherm te kijken. Telefoonverslaving is niet iets Nederlands, blijkt in de Posthoornkerk. De helft van de aanwezigen is expat.

Bron van onrust
Digitale verslaving is overal te zien. Op straat, op het perron, in de trein. Naast het sportveld, bij het schoolplein, in de speeltuin. Overal zijn reizigers, ouders en jongeren die onafgebroken naar hun telefoon kijken.

Tegelijk hebben velen het gevoel ‘altijd aan te staan’ en ze hebben daar last van. Dat digitale detox überhaupt nodig is, is een teken aan de wand, zegt coach Esther Stevens die werkgevers en werknemers adviseert over beperking van stress en werkdruk. „Ik zie één emotie, bij alle mensen die lijden onder het gevoel altijd ‘aan’ te moeten staan: angst. Angst om iets te missen. Angst om niet te voldoen aan wat anderen verwachten.” Bovendien, zegt zij, is het in de westerse samenleving gebruikelijk om voor elk verondersteld probleem een oplossing te zoeken. „Dus komt er een training, een app, een diagnose.” Stevens spreekt mensen die ‘passief eindeloos zitten te scrollen op hun telefoon.

Ze worden er murw van. En dan hebben ze achteraf spijt dat ze zo veel tijd eraan hebben verspild.” Eigenlijk, vindt Stevens, moet „iedereen zich een paar vragen stellen. Wat gebeurt hier? Hoe ga ik ermee om? En welke oplossing ligt binnen handbereik?”

Haar grootste zorg is dat er te weinig écht wordt gecommuniceerd, wat ze ziet in veel organisaties. „Wel veel elektronisch verkeer maar weinig echte gesprekken. Praat met elkaar, kijk elkaar in de ogen. Maak echt contact met de ander. Dat zijn we door alle apps, emails en sociale media verleerd.”

Afgelopen zomer lanceerde een student van de TU Delft de ‘tap-out’ – een

klein apparaat waarmee je al het online-verkeer in de smartphone kunt uit (en aan) zetten. De Brits-Nederlandse Mike Cooper (62), communicatie-adviseur en schrijver van onder meer jaarverslagen, gebruikt het al. Hij heeft hem thuis aan de spiegel hangen. „Ik moet er fysiek heenlopen, om mijn apps te blokkeren. Dat is al fijn, dat het niet via een app gaat.” Hij vond dat hij te veel op zijn telefoon zat – „dat was wel zeven uur per dag!” – en begon daar van te balen. „Dan keek ik weer naar mijn schaakspel, de financiële markten, mijn NYT-puzzels, het nieuws, sociale media. Het ging maar door.” Met de tap-out zorgt Cooper dat alle apps, behalve WhatsApp en zijn bank-app, tijdelijk worden geblokkeerd.

Hij kan zelf toch ook zonder telefoon naar buiten? Cooper: „Nee. Ik betaal met de telefoon, dat ben ik gewend. En ik moet bereikbaar zijn voor mijn gezin.” Het valt hem op dat zijn generatie net zo verslaafd is aan de telefoon als jongere generaties. Of misschien wel meer. „Ons jongste kind, van achttien, is kritischer over ons schermgebruik dan andersom.”

Toch lijken ook veel twintigers en dertigers er dagelijkse mee te worstelen. Daarom slaan de digitale detoxavonden zo aan. In de Posthoornkerk vertellen jonge professionals dat ze nooit „gewoon stil zitten, alleen of samen met iemand, met het ongemak van stilte”. Voordat ze gaan slapen, scrollen ze nog even door sociale media en als ze wakker worden, grijpen ze meteen hun telefoon. „Het is ook zo ontworpen dat je blijft kijken. Maar ik wil dat niet”, zegt Anastassia Vivenco (35) uit Chili, die sinds zeven jaar in Nederland woont en nu haar proefschrift afrondt. Behalve dit offline knutselen houdt ze met collega’s op de universiteit weleens offline ‘crafternoons’, al is het „moeilijk om af te spreken met alle volle agenda’s”.

Knutselen

Sofia zit naast haar te knutselen, zij studeerde sociologie en doet marktonderzoek bij digitaal marketingbedrijf JDP. Voor haar werk is ze voortdurend online, vertelt ze. Om uit te rusten leest ze het liefst een boek. Via een offline-boeken-uitwisselingsdag stuitte ze op deze offline-avond. „Ik vind het heerlijk om zo te knutselen. Inmiddels is offline-zijn een luxe.”

Tegenover hen zit Jennifer, begin dertig, die jurist is bij een voedingsconcern. Zij is vrijwilliger bij de Offline Club omdat ze „altijd online is”. Ze probeert haar online-aanwezigheid te beperken. Door bijvoorbeeld niet te chatten via WhatsApp maar alleen nog functionele afspraken te maken via de app.

Knutselen en schrijven kan toch ook thuis? Jawel, zegt Jennifer, ze maakt er met vriendinnen in de herfst altijd een *moodboard*, die ze ophangt, en nu heeft ze een droomboek gevuld met dromen waar ze elke dag in kijkt.

Waarom geld betalen om met tweehonderd man naar een kerk te gaan? Nou, zegt Josien (48), die projectmanager is bij Booking.com, „thuis ben je toch geneigd naar de iPad te grijpen of naar een Netflix-serie”. Hier kan dat niet.

Overprikkeld

Is de moderne mens zo overprikkeld dat dit tot psychische klachten leidt? Ja, schreef de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving eind september. In 2005 zei 20 procent van de jonge vrouwen dat ze (nogal) veel druk ervaren, in 2021 was dat 52 procent, aldus het adviesorgaan. Bij jonge mannen was er ook een toename, van 18 tot 38 procent. Ziekteverzuim door burn-out steeg tussen 2014 en 2024 van 5,7 procent tot 8,6 procent, volgens cijfers van het gezondheidsinstituut RIVM. Vrouwen hebben er iets vaker last van dan mannen.

Onlangs bleek dat het aantal nieuw toegewezen WIA-uitkeringen (waarop je een beroep kunt doen na twee jaar ziekte) op die gronden het afgelopen jaar ook is gegroeid, met ruim 18 procent. In 2023 stroomden negentienduizend mensen

Mensen moeten zich steeds opnieuw bewijzen. Maar je carrière is een marathon, geen sprint

Iris Homeijer
bedrijfsarts

onder de 60 jaar de WIA in met als hoofd-diagnose een ‘psychische aandoening’, en vorig jaar 22.500 mensen. Het gaat vooral om vrouwen onder de 40 jaar, volgens uitkeringsinstantie UWV. „De stijging kunnen we niet precies verklaren, maar hangt vermoedelijk samen met de aanhoudende spanning op de arbeidsmarkt en met maatschappelijke trends zoals het steeds intensiever gebruik van sociale media en de toename van thuiswerken, waardoor werk en privé steeds meer in elkaar overlopen”, schrijft het UWV.

Sinds de coronapandemie werken veel mensen een paar dagen per week thuis. Althans, mensen met een kantoorbaan. Werkgevers proberen thuiswerken weer een beetje terug te draaien, waarbij de Amerikaanse machinebouwer Caterpillar dit jaar het verst ging: zijn werknemers in Den Bosch moesten voortaan elke dag op kantoor komen. Dat vond de ondernemingsraad zo’n rigoureuze maatregel dat hij naar de rechter stapte die er in september een streep doorhaalde.

Er zijn meer werkgevers die ingrijpen, blijkt uit een recente enquête van werkgeversvereniging AWWN, waar vooral grote concerns bij zijn aangesloten. Van die werkgevers heeft 39 procent het thuiswerkbeleid de afgelopen paar jaar minder vrijblijvend gemaakt of is van plan dat te doen; 78 procent van de organisaties verplicht medewerkers om een aantal dagen per week naar kantoor te komen. Al is het maar omdat de sociale cohesie op kantoor eronder lijdt als er te weinig mensen zijn, zegt een woordvoerder van AWWN. „Elkaar zien en spreken is noodzakelijk, ook om nieuwe medewerkers in te werken.”

Concentratie

Toch vergroot thuiswerken de concentratie van werknemers, constateert bestuurskundige Samantha Metselaar die onlangs op dit onderwerp promoveerde. „Juist bij taken die concentratie vergen, pakt thuiswerken gunstig uit. Je kunt ontsnappen aan de onderbrekingen van het kantoor en daardoor makkelijker je werkdoelen behalen”, zegt de promovenda in de samenvatting van haar proefschrift.

Maar thuiswerken kan de druk ook verhogen, stelt Metselaar. „Je mist de natuurlijke onderbreking van de reistijd naar huis en blijft sneller achter je laptop zitten.”

Dat laatste ziet ook bedrijfsarts Iris Homeijer, medisch directeur van HumanCapitalCare, dat de arbodienst levert voor zo’n miljoen werknemers. Maar volgens Homeijer is er meer dat invloed heeft op de gezondheid van de werknemer dan de werkplek en het schermgebruik. „Werknemers moeten veel ballen in de lucht houden. Ze hebben vaak het gevoel ‘altijd aan te staan’ en bereikbaar te moeten zijn.”

Ook is er minder baanzekerheid dan vroeger, zegt ze, ondanks de krapte op de arbeidsmarkt. „Mensen veranderen vaak van baan, op eigen initiatief. Dus ze moeten zich steeds opnieuw bewijzen. Wij zeggen: je carrière is een marathon, geen sprint.” Verder ervaren jongeren financiële druk, ziet Homeijer: alleen huishouding is al heel duur.

Uit cijfers van ArboNed en HumanCapitalCare blijkt dat het ziekteverzuim door stressgerelateerde klachten in de afgelopen vijf jaar met 36 procent is gestegen tot 34 procent van het geheel. Jongeren hebben er meer last van dan ouderen, constateert ze: het ziekteverzuim wordt bij 40-minners voor 43 procent veroorzaakt door psychische klachten en bij 40-plussers voor 29 procent.

Homeijer ziet ook manieren om stress en werkdruk te verminderen. „Zorg voor herstelijd van het scherm, gedurende de hele dag. Laat iedereen even wandelen, even naar beneden. En verwacht niet dat men dat ‘thuis’s avonds wel doet’. Thuis wil je misschien ook beeldbellen met vrienden of iets doen op een scherm.”

Voor iedereen geldt: „Laat elkaar weten wat je van elkaar verwacht. En blijf pratén. Zeg op welke tijden een werknemer bereikbaar moet zijn en op welke tijden niet. De leiding moet het goede voorbeeld geven – en ook niet altijd bereikbaar zijn.”

Puzzelbord met draaisysteem

- › Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
- › Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- › Voor optimaal puzzelplezier

Wat dit puzzelbord bijzonder maakt, is de ingebouwde draaibare ringstandaard. Dankzij deze slimme functie kun je het gehele bord moeiteloos ronddraaien zonder het op te tillen of te verschuiven. Ideaal wanneer je alle kanten van de puzzel comfortabel wilt bereiken. Dankzij de kantelfunctie kun je het puzzelbord op de gewenste hoek plaatsen. Perfect voor comfortabel puzzelen, waar je ook bent. Het puzzelbord heeft vier handige opbergladen en is bekleed met viilt.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/puzzelbord

AMSTERDAM

Een nieuwe aanpak die bedoeld is om gedupeerden van de Toeslagenaffaire sneller aan schadevergoeding te helpen, heeft al voor de start tot problemen geleid. Het ministerie van Financiën heeft bij de uitwerking van het nieuwe overheidsloket ‘MijnHerstel’ een groep betrokken ouders buitenspel gezet, in tegenspraak met eerdere beloftes dat de aanpak juist samen met de ouders ontwikkeld zou worden.

Dat blijkt uit onderzoek van *NRC*. Betrokken ouders zijn kritisch op het ontwerp van MijnHerstel en betwijfelen of het nieuwe loket, dat op 2 december open gaat, de hersteloperatie zal versnellen.

Het (inmiddels demissionaire) kabinet ontwikkelde MijnHerstel het afgelopen jaar na advies van een ‘spoedadviescommissie’ onder leiding van oud-Kamerlid Chris van Dam (CDA), met als doel de vastgelopen hersteloperatie te versnellen en overzichtelijker te maken voor ouders.

Het nieuwe loket komt in de plaats van verschillende eerdere initiatieven van het ministerie waar gedupeerden terecht konden om hun definitieve schade te laten vaststellen. Op dit moment wachten 12.000 ouders op een schadeberekening, volgens Financiën kan dit aantal nog oplopen tot ruim 20.000. Gedupeerden kunnen straks kiezen uit MijnHerstel en de stichting (Gelijk)waardig Herstel van prinses Laurentien voor het berekenen van hun compensatie.

Bij de ontwikkeling van MijnHerstel was directe betrokkenheid van gedupeerde ouders volgens het kabinet cruciaal. Als ervaringsdeskundigen weten zij als geen ander waar andere gedupeerden behoefte aan hebben. Veel ouders verweten het ministerie van Financiën dat het eerder te weinig oog had voor hun persoonlijke ervaringen, tegen eerdere schadeberekeningen door het ministerie gingen bijna 17.000 gedupeerden in beroep.

„Het kabinet hecht er veel waarde aan dat MijnHerstel tot stand komt in samenwerking met de mensen om wie het gaat”, schreef demissionair staatssecretaris Sandra Palmen (Toeslagen) afgelopen september in een Kamerbrief. „Daarom is onder andere een ‘oudertoetsgroep’ ingericht bestaande uit (vak)bekwame ervaringsdeskundige ouders uit de hersteloperatie. Deze toetsgroep is gevraagd mee te denken over het ontwerp, de ontwikkeling en de uitwerking van MijnHerstel.”

Maar toen ambtenaren van Financiën op 5 november de uitgewerkte herstelroute aan enkele betrokken partijen presenteerden, wist de oudertoetsgroep nergens van. De ouders kwamen er bij toeval achter dat het ministerie de nieuwe route al intern presenteerde, vertellen meerdere betrokkenen uit de oudergroep.

„Dit is niet wat er is afgesproken”, mailden verbaasde ouders elkaar en het ministerie. „Het is onvoorstelbaar, en dan druk ik mij zachtjes uit, dat het ministerie zo met ons kan omgaan.” De oudergroep had op 10 oktober voor het laatst met het ministerie aan tafel gezeten, toen waren de plannen voor MijnHerstel nog niet uitgewerkt. Een geplande vervolgspraak op 17 oktober werd door het ministerie op het laatste moment afgezegd, blijkt uit mailverkeer.

„De route zoals die er nu is gekomen, is niet in samenwerking met ouders ontwikkeld”, zegt Shen Wehl, lid van de ouder-toetsgroep. „Het is een grote teleurstelling. Ze wilden het er snel doorheen hebben om te kunnen laten zien dat er voortgang is.” Meerdere ouders delen die lezing.

Een betrokken topambtenaar schreef op 5 november ‘s avonds per mail aan de ouders: „Ik kan me indenken dat de volgorde waarin partijen geïnformeerd zijn tot vragen of misschien wel verbazing leidt. [...] Het tempo van de ontwikkeling van de route ligt hoog. Ondanks dat we ons best doen om iedereen zo goed mogelijk geïnformeerd te houden, kunnen we

Chris van Dam van de Spoedadviescommissie Hersteloperatie Toeslagen presenteert een advies over de hersteloperatie. FOTO PHIL NIJHUIS/ANP

RECONSTRUCTIE TOESLAGENAFFAIRE

Financiën botst wéér met ouders toeslagen, nu over nieuw loket

Het ministerie van Financiën opent komende maand een nieuw loket om duizenden gedupeerden eindelijk aan compensatie te helpen. Bij de ontwikkeling zette het ministerie een groep kritische ouders buitenspel. „Onze bijdragen zijn structureel genegeerd.”

Door **Stefan Vermeulen**

helaas niet iedereen tegelijk inlichten.”

Het ministerie van Financiën zegt in reactie op vragen van *NRC* dat er de afgelopen maanden „meerdere gesprekken, bijeenkomsten en werksessies zijn geweest, waarbij belangrijke input is opgehaald die heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van MijnHerstel.” Van de zesting aanbevelingen die de oudergroep deed, zijn er volgens het ministerie 55 meegenomen in het ontwerp van MijnHerstel. „Dit is ook besproken en teruggekoppeld tijdens verschillende sessies, onder andere in aanwezigheid van de staatssecretaris, in september en oktober.”

Moeizame voorbereiding

Aan de verrassende presentatie gingen maanden van moeizame voorbereiding vooraf, blijkt uit interne stukken die *NRC* heeft ingezien en gesprekken met een reeks direct betrokkenen. Het kabinet kondigde in maart aan dat de hersteloperatie voor gedupeerde gezinnen - die ooit ten onrechte kinderopvangtoeslag moesten terugbetalen - een stuk eenvoudiger moest, zoals de commissie-Van Dam adviseerde.

In plaats van een beoordelingscommissie, een digitaal loket en twee mediation-trajecten moest er één loket komen waar ouders terecht kunnen om hun schade definitief te laten vaststellen. Niet

meer door voor jaren aan bonnetjes terug te zoeken, maar via zogeheten ‘forfaitaire bedragen’: een vast bedrag voor elke vervelende gebeurtenis die iemand heeft meegemaakt, zoals het verliezen van een baan of woning.

De stichting (Gelijk)waardig Herstel van prinses Laurentien werkte al zo, het ministerie kondigde aan een tweede loket te openen dat op dezelfde manier werkt om sneller meer ouders te kunnen helpen. In deze ‘Route B’ moesten mensen zelf hun schade aannemelijk kunnen maken door grotendeels digitaal informatie aan te leveren. De route zou volgens het kabinet vooral geschikt zijn voor ouders die „geen behoefte hebben om hun verhaal te doen”, wat bij de stichting van Laurentien wel nadrukkelijk onderdeel is van het proces.

Een groep ambtenaren, advocaten en de toetsgroep van tien erkend gedupeerde ouders ging in het voorjaar aan de slag om „via co-creatie” de nieuwe Route B uit te werken. Er was meteen haast bij: de hersteloperatie liep al bijna vijf jaar, duizenden mensen wachtten nog altijd op een definitieve schadeberekening. De nieuwe route voor de zomer lanceren bleek niet haalbaar, maar het ministerie stelde „alles in het werk” om het loket in september operationeel te hebben, schreef staatssecretaris Palmen begin juli

aan de Tweede Kamer.

De betrokken oudergroep reageerde met „ernstige zorgen” op het voorstel dat Palmen vlak voor het zomerreces aan de Kamer stuurde. „Onze inhoudelijke bijdragen zijn structureel genegeerd”, schreven de ouders op 25 juli in een brief aan het ministerie. „Het voelt alsof onze inzet enkel gebruikt is voor de vorm, als menselijk uithangbord zonder daadwerkelijke invloed op de inhoud.”

Zo hadden de ouders geadviseerd om in de naam van het nieuwe loket in elk geval niet het woord ‘herstel’ te gebruiken, om verwarring met (Gelijk)waardig Herstel te voorkomen en aan ouders duidelijk te maken dat het nieuwe loket uitsluitend gericht is op financiële compensatie. Bovendien viel volgens de toetsgroep het leed dat gezinnen door onterechte invorderingen van kinderopvangtoeslag werd aangedaan, niet met geld te herstellen.

„Maar de naam MijnHerstel bleek eigenlijk al vastgelegd. Toen voelden wij ons niet serieus genomen,” zegt Hanan Baouchi, lid van de oudertoetsgroep. „Wij staken er als professionals onze tijd en energie in, we zaten er voor alle ouders en vervolgens zie je dat er niets met je adviezen gebeurt. Dan raak je gedemotiveerd.”

Onbegrijpelijke mix

De ouders hadden ook kritiek op de inhoud van het plan: de commissie-Van Dam adviseerde nadrukkelijk dat het ministerie als belanghebbende partij een „terugtrekkende beweging” zou maken bij het vaststellen van schadebedragen. Maar Financiën wilde MijnHerstel zelf gaan uitvoeren, waardoor het betrokken zou blijven bij het vaststellen van schades. Volgens de ouders dreigde het nieuwe loket ook een „onbegrijpelijke mix” van de bestaande herstelroutes te worden, waarbij onduidelijk was welke informatie ouders precies moesten aanleveren en hoe de overheid die vervolgens zou beoordelen.

„In de sessies hebben we herhaaldelijk aangegeven dat deze aanpak verwarring, frustratie en stress zal veroorzaken bij ouders,” schreef de toetsgroep op 25 juli.

Volgens de ouders zouden veel gedupeerden na het doorlopen van MijnHerstel - de route waarbij ouders niet hun verhaal kunnen doen - alsnog behoefte hebben aan maatwerk, waarbij hun situatie in detail wordt beoordeeld. Het plan van het ministerie voor dergelijke individuele berekeningen zou volgens hen neerkomen op een voortzetting van de bestaande Commissie Werkelijke Schade (CWS), die zeer traag opereert en een lange wachttijd kent.

Het ministerie zegt in een reactie aan *NRC* te verwachten dat „een ruime meerderheid” van de ouders geholpen zal zijn met een schadeberekening met standaardbedragen, via MijnHerstel of (Gelijk)waardig Herstel. „De verwachting is dat alleen bij uitzondering een individuele berekening aan de orde zal zijn.”

Tijdens een gesprek met het ministerie op 6 augustus waarschuwde de oudergroep voor te grote haast: snel een niet goed uitgewerkt plan presenteren, zou de duizenden wachtende ouders niet helpen. Volgens de ouders was het essentieel eerst een proef met het nieuwe loket uit te voeren, om te zien hoe het werkte en wat er beter kon. De ouders vroegen ook meer duidelijkheid over hoe deelnemers begeleid zouden worden bij het invullen van MijnHerstel.

Het gesprek nam de zorgen bij de oudertoetsgroep niet weg. Op 27 augustus stuurde de groep een nieuwe brief aan het ministerie. Gedupeerden met behoefte aan een individuele berekening dreigden in de opzet van MijnHerstel nog altijd bij een soort CWS terecht te komen, schrijven de ouders, met nieuwe wachtlijsten en onzekerheid als mogelijk gevolg. De oudergroep adviseerde in plaats daarvan een „maatwerktafel” in te richten met onder andere een oud-rechter, een psycholoog, een schade-expert en minimaal twee ervaringsdeskundigen

(andere gedupeerden). Die zouden gezamenlijk een schadebedrag kunnen vaststellen voor gedupeerden met een complex verhaal.

De ouders adviseerden het ministerie opnieuw om de nieuwe herstelroute niet zelf uit te voeren. „Uit het rapport-Van Dam blijkt dat de meerderheid van de ouders het vertrouwen in de overheid kwijt is”, schreven ze. Het te snel „doordrukken” van MijnHerstel zou het vertrouwen volgens de oudergroep „verder ondermijnen”.

Duidelijk communiceren

Op 10 september liet staatssecretaris Palmen de Tweede Kamer weten dat de lancering van MijnHerstel werd uitgesteld „vanwege geuite zorgen over het proces” door de oudertoetsgroep. Het demissionaire kabinet wilde „de uitwerking van MijnHerstel met meenemen van de oudertoetsgroep zorgvuldig afronden, voordat wordt overgegaan tot de livegang van de route”.

Tijdens een Kamerdebat voegde Palmen daar twee weken later aan toe dat „qua communicatie niet altijd duidelijk” was wat het ministerie precies deed met de inbreng van de oudertoetsgroep. „Wij moeten daar duidelijk over communiceren, juist met deze groep mensen, die zo zoveel narigheid en leed hebben ervaren. Daar zullen wij dus zorgvuldig aandacht aan blijven besteden.”

Maar volgens de ouders gebeurde dat in de twee maanden hierna niet. De brief die de oudergroep eind augustus stuurde heeft het ministerie nog altijd niet beantwoord. Het uitgewerkte plan voor MijnHerstel dat het ministerie begin november intern presenteerde, bevestigt volgens de ouders dat belangrijke adviezen niet zijn opgevolgd.

Wat er bijvoorbeeld moet gebeuren met mensen die na het doorlopen van MijnHerstel toch een meer gedetailleerde

berekening van hun schade nodig hebben, is niet vastgesteld. Dat erkent het ministerie ook. „Daar dreigt opnieuw een rampsценario waarbij het helemaal vastloopt”, zegt Shen Wehl van de ouder-toetsgroep. „Wij hebben gezegd: doe het nou goed. Op deze manier veroorzaakt je juist weer veel onrust.”

Ook over begeleiding van deelnemers aan MijnHerstel moeten nog concrete afspraken worden gemaakt. Al benadrukt het ministerie dat ‘ervaringsdeskundigen’ hierbij een belangrijke rol zullen spelen, zoals de oudertoetsgroep adviseerde. „Deze route is gewoon niet klaar,” zegt Hanan Baouchi uit de ouder-toetsgroep. „We zijn al vijf jaar bezig, maar het lijkt wel alsof we nog aan het begin staan en opnieuw dezelfde fouten gaan maken.”

Het dringende advies om eerst een proef te doen met de nieuwe methode, veege de staatssecretaris zelf van tafel. Op een nota waarin haar ambtenaren adviseerden een aantal ouders „gecontroleerd toegang” tot MijnHerstel te geven „zodat maximaal geleerd kan worden van de startfase en daarna goed opengegaan kan worden voor de volledige groep gedupeerde ouders”, schreef Palmen op 30 oktober: „Tegelijk live voor iedereen.”

Het ministerie van Financiën schrijft in een reactie dat de inbreng van ouders wel degelijk „een belangrijke plek heeft gekregen bij de ontwikkeling van MijnHerstel”. Een woordvoerder: „Tijdens het ontwikkelen zijn op verschillende momenten demo’s getoond en is er feedback opgehaald. MijnHerstel gaat nu van start en de komende tijd blijven we verbeteringen en updates doen aan MijnHerstel, onder andere op basis van ervaringen van ouders.”

Volgens het ministerie is nog altijd alles erop gericht om alle gedupeerde ouders vóór eind 2027 financieel te compenseren.

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten

Duurzaam vergroenen

De Kunst van Groen erfgoed

ginkelgroep.nl Familiebedrijf sinds 1903

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIETHART REIZEN

CULTURELE GROEPSREIZEN
“AL MEER DAN 30 JAAR!”
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Geef online op via WWW.ZADKINEMEDIA.NL

We zijn al vijf jaar bezig, maar het lijkt wel alsof we nog aan het begin staan

Hanan Baouchi
oudertoetsgroep

INTERVIEW **JOEL MOKYR** WINNAAR NOBELPRIJS VOOR ECONOMIE

Met de Nobelprijswinnaar op pad. ‘Ik spreek het Nederlands van een jongetje in de jaren 50’

Joel Mokyr op de campus van zijn universiteit in Evanston, Illinois. FOTO JIM VONDRUSKA/REUTERS

Waarom ontstond juist in Europa de industriële revolutie? Met zijn antwoord won Joel Mokyr vorige maand de Nobelprijs voor Economie. In zijn eerste grote interview sinds de bekendmaking pleit hij in vloeiend Nederlands voor meer technologie en meer groei.

Milo van Bokkum
EVANSTON

Ook voor een Nobelprijswinnaar is een parkeerautomaat soms ingewikkeld. Joel Mokyr (79), sinds een maand bekroond met de Prijs van de Zweedse

Rijksbank voor Economische Wetenschappen, probeert in een straat in Evanston te betalen. Hij heeft net zijn niet meer zo jonge BMW-stationwagon geparkeerd om te gaan lunchen. Maar de machine werkt niet mee.

„Nummerbord invoeren... Nee...” Mokyr’s vinger zweeft twijfelend voor het scherm. „Hier...” Hij steekt zijn creditcard er nog eens in.

Dat werkt. De transactie, basis van de economie, is voltooid. Vier dollar. Twee uur.

Een kwartier eerder leek Mokyr niet van plan zoveel tijd uit te trekken voor een gesprek. *NRC* was hem voor lunch komen ophalen bij zijn met ballonnen versierde kantoor op Northwestern University, even buiten Chicago. Daar had Mokyr gezegd dat hij haast had. Vanmiddag wil hij thuis felicitatiemails beantwoorden. „Ik had er op een hoogtepunt 1.500”, zegt hij in het Nederlands – Mokyr is een geboren Nederlander, hoewel hij inmiddels de Amerikaanse en Israëlsche nationaliteit heeft. „Verdomme van mensen die ik ken! En je komt er niet aan toe.”

Mokyr heeft nog enkele weken tot de grote ceremonie en het banket met de Zweedse koning in Stockholm. Op 13 oktober hoorde de economisch historicus dat hij de hoogste prijs in de economische wetenschap had gewonnen. Die kreeg hij samen met het duo Philippe Aghion en Peter Howitt, voor onderzoek naar economische groei. De drie hebben niet samen onderzoek gedaan; de prijs (circa 1,2 miljoen euro) wordt verdeeld tussen Mokyr enerzijds en het duo anderzijds.

Hij had niet opgenomen toen de Zweden belden. Nummers die Mokyr niet kent, gaan meteen naar zijn voicemail. Hij was bij zijn buitenhuisje in Michigan, later zag hij pas dat hij gebeld was. „Ik dacht: wat willen die Zweden nou?” Hij hoorde „congratulations” toen hij ze te spreken kreeg. „Het drong tot me door: vandaag is de dag van de Nobelprijs.”

Mokyr staat bekend om zijn baanbrekende werk over de rol van cultuur bij economische groei, en specifiek bij de Industriële Revolutie. Een van zijn belangrijkste theorieën verklaart deze spurt in bedrijvigheid doordat mensen in de eeuwen ervoor anders waren gaan denken over de concepten technologie en vooruitgang. Alleen daardoor kwam er volgens Mokyr een vrijwel onomkeerbare beweging op gang.

Dat was bij eerdere golven van uitvindingen, zoals in China in de twaalfde eeuw (papier, onder meer), niet gebeurd. Het idee dat je deze uitvindingen kon aangrijpen om vooruitgang te bewerkstelligen, ontbrak daar.

Economische historici hebben eerder de Nobelprijs gekregen, maar zelden was dat werk zo kwalitatief als bij Mokyr. Daarmee is het een erkenning voor een andere manier van economisch onderzoek dan de gebruikelijke cijfermatige. Bij Mokyr geen modellen en grafieken, wel boeken waarin plaatjes van nieuwe uitvindingen staan en de ideeën van Newton besproken worden.

Zijn uitverkiezing kreeg ook in Nederland de nodige aandacht, maar Mokyr’s roots bleven grotendeels onopgemerkt. Hij werd vlak na de oorlog geboren in Leiden als kind van Joodse ouders die doorgangskamp Theresienstadt overleefden. In 1955 vertrok hij op 9-jarige leeftijd met zijn moeder en zus naar Israël.

Mokyr ging na het nieuws over zijn prijs akkoord met een lunch met *NRC* in Evanston, in de drukke weken die aan de uitreiking voorafgaan. Maar het gesprek in het Nederlands begint al op weg naar het restaurant, in de gang van het ge-

bouw waar hij werkt. Mokyr, die door zijn leeftijd met kleine stapjes loopt, is vol energie en praat enthousiast.

Ik heb begrepen dat elke winnaar een persoonlijk object moet doneren aan het Nobelmuseum in Stockholm. Weet u al wat u gaat geven?

„Ik heb geen flauw idee. Die prijs komt met hele rare dingen. Wat moet ik in godsnaam voor die mensen meebrengen? Een oude laptop?”

Een mooi teken van technologische vooruitgang.

Mokyr, met leren wintermuts op, drukt op de liftknop en denkt hardop verder. „Een artefact... ik schilder niet, ik beeldhouw niet, ik speel geen muziek. Maar op een laptop staan ook weer dingen die je misschien niet zo graag in de openbaarheid wil.”

Ik begreep ook dat winnaars vaak dingen opgestuurd krijgen van fans van over de hele wereld. Ze vragen dan of u die signeert en terugstuurt.

„Ik was twee weken geleden in China, na de bekendmaking van de prijs. Ze wilden dat ik boeken ging signeren. Nou, drie, vier is niet zo erg. Maar er stonden 150 mensen in de rij! Ik kreeg kramp in mijn hand! Na 25 mensen zei ik: dit is wel genoeg. Al die andere mensen waren vreselijk teleurgesteld, maar ik kon niet meer.

„De volgende ochtend in mijn hotel ga ik heel vroeg naar beneden. Zit er verdomme een jongen met een stapel boeken! Hij ging ze verkopen volgens mij, het waren er twintig. Ik werd echt nijdig, ik zei: het spijt me erg, maar ik ben hier om te ontbijten, niet om te signeren. ‘Ja maar, blabla’. Nee, sorry. Dat is gekkenwerk.”

Mokyr stelt voor te gaan rijden naar het restaurant. Bij zijn auto begint hij over het bordje dat aangeeft dat dit zijn eigen parkeerplek is. Dat privilege is „het meest begeerde item op de universiteit”, grapt hij. Mokyr kreeg de plek cadeau van Northwestern toen hij in 2015 de Balzanprijs won. „Die is minder prestigieus. Maar je krijgt meer geld. 750.000 Zwitserse franken. Mijn moeder zou zeggen: daár kan je wat van kopen.”

Bij de Nobelprijs komen wel ook uitnodigingen om flink te verdienen met praatjes, begreep ik. Hebt u er daar al veel van gehad?

„Een stuk of tien. Maar tegen de meeste heb ik nee gezegd. In principe ga ik in de winter nergens heen. Als je in Chicago in de winter ergens heenvliegt, is het niet gegarandeerd dat je thuiskomt. Vanwege sneeuw gooien ze het vliegveld soms gewoon twee dagen dicht. Dan zitten je studenten daar maar. Dat vind ik geen manieren. Ik geef niet veel college, maar de colleges dié ik geef, daar kom ik voor op dagen.”

Heeft het spoor de verspreiding van kennis gestimuleerd? Mokyr is sceptisch: ‘Ideeën hebben geen trainen nodig’

En dan kan u niet trouw elke avond koken voor uw vrouw, zoals u naar verluidt doet.

„Dat vind ik relaxerend. Maar vaak eten we... een kliekje. Bestaat die uitdrukking nog? Een *leftover*. Ik spreek het soort Nederlands dat een jongetje van een jaar of negen in de jaren vijftig sprak. Maar ik denk niet dat ik het nog verleer.”

Mokyr kwam vaak in Nederland, tot 2019. In dat jaar overleed zijn oudere broer, die in 1955 niet meeging naar Israël. „Hij was al 23. Hij had rechten gestudeerd, dat is niet heel internationaal mobiel. En hij was antizionist. Dat hielp ook niet.” Rob Mok was van 1978 tot 2002 advocaat-generaal bij de Hoge Raad. „We waren erg op elkaar gesteld.”

Waren er discussies binnen het gezin over het vertrek naar Israël?

„Het zat zo”, vertelt Mokyr terwijl hij zijn auto de campus afstuurt. „Mijn moeder was altijd een vrij enthousiaste zionist. Mijn vader was dat niet. Hij deed wel een beetje voor spek en bonen mee, maar hij geloofde er niet echt in, volgens mij. Na de oorlog kwamen ze terug uit het kamp en de vraag was: zouden ze naar Israël gaan? Mijn vader zei nee.

„In 1948 is hij gestorven. Ik was een jaar oud, mijn moeder werd de baas van het gezin. Toen zijn we gegaan.” Mokyr’s zus ging ook mee.

Waarom wilde ze zo graag? „De verkeerde redenen volgens mij. Ik vroeg als kind al: waarom? Ik was blij, we woonden in Utrecht, het was een fijne stad, een goede school, een boel vrienden. Ik wilde niet mee! Ik sprak de taal niet. Ze zei: we hebben in de oorlog - ze zei altijd ‘oorlog’, nooit Holocaust - één ding geleerd: Israël is het enige land waar je je als Jood veilig kan voelen. Nou, dat heeft de geschiedenis wel zo’n beetje verworpen! Dat was een volkomen verkeerde reden. Als je het in Israël over ‘de oorlog’ hebt, weet niemand welke je bedoelt.”

In het begin was het zwaar, vertelt Mokyr. „Het was een vrij armoedig land. Er was rantsoenering, met zegeltjes. Dat verdween wel vrij snel, maar ook toen kon je haast niks krijgen. We aten één keer per week vlees.”

Schrok uw moeder daarvan?

„Ze wist dat wel. Ze had het ervoor over. Maar het is een moeilijke tijd voor haar geweest. Ze sprak geen Hebreeuws, en op die leeftijd leer je het langzamer. Ze had wel het pensioen van mijn vader, maar dat was geen groot bedrag.”

En ze had al het nodige meegemaakt.

„Het gekke was, wij spraken daar nooit over thuis. Ik wist er heel weinig van. Mijn broer had als kind in het kamp gezeten, die sprak er ook nooit over. Maar hij heeft er toch wel wat rare dingen aan overgehouden. Hij heeft op latere leeftijd bijvoorbeeld tegen mij ontkend dat hij Jood was.”

Dat koppelt u aan het trauma?

„Ik ben geen psycholoog. Maar mijn hypothese is altijd geweest: ze zaten niet in een moordkamp. In Theresienstadt werd de dagelijkse gang van zaken beheerd door Joden. Iedereen probeerde zoveel mogelijk voor zichzelf en hun familie te regelen. Je ziet de mensen op hun lelijkst. Ik denk dat hij een heel negatieve indruk heeft gekregen van Joden, in een zeer onnatuurlijke omgeving. Dat lijkt me een hypothese.”

Mokyr woonde vijftien jaar in Israël, diende in het leger, maakte er nieuwe vrienden en trouwde met een „niet-Nederlands meisje”. Na een studie economie en geschiedenis vertrok hij voor promotieonderzoek aan Yale met zijn vrouw naar de VS. „Ik zou nooit meer naar Nederland terug willen. Ze hebben me, ik dacht in Leiden, wel ooit gevraagd te solliciteren, maar geen haar op mijn hoofd

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

Siep en Peter willen een elektrische hond kopen: ‘Dat helpt om in beweging te blijven’

Siep en Peter waren in 1996 de oprichters van Amsterdam Pride. Dit jaar gingen ze allebei met pensioen. „Ik zet nog steeds de wekker. Want ik wil de vrijheid beheersbaar houden.”

Peter: „Wij hebben elkaar ontmoet in een gay-discotheek in Groningen, waar we studeerden.”
Siep: „Peter deed economie en ik de opleiding om leraar wiskunde te worden.”
Peter: „Nu zijn we al 42 jaar samen.”
Siep: „Dit jaar zijn we allebei ongeveer tegelijk met pensioen gegaan.”
Peter: „Ik was financieel directeur bij een woningcorporatie in Den Helder.”
Siep: „Ik gaf wiskunde in Utrecht.”
Peter: „Het is nog even oefenen: met pensioen te zijn.”
Siep: „Ik heb 40 jaar op dezelfde school gewerkt. Dat voelt als familie die je achterlaat. En ik mis het contact met jonge mensen. Dat vond ik altijd heel leuk.”
Peter: „Toen ik nog werkte, ging de wekker om 6.23 uur. Ja, eerst ging hij altijd om 6.30 uur, totdat de maximumsnelheid verlaagd werd van 130 naar 100. Toen deed ik er voortaan 7 minuten langer over om naar mijn werk te gaan. Dus besloot ik 7 minuten eerder op te staan. Tegenwoordig gaat de wekker om 7.45 uur. Een stuk later, maar ik zet nog steeds de wekker. Want ik wil de vrijheid beheersbaar houden.”
Siep: „En zo hebben we nog een paar regels bedacht.”
Peter: „De tweede is: elke dag nette kleren aantrekken, zodat je niet verslonst. De derde regel is dat ik drie dagen in de week geen alcohol drink - net als toen we nog werkten, toen dronken we ook niet doordeweeks.”
Siep: „Ik ben helemaal gestopt, al anderhalf jaar geleden. En mis het niet - er zijn tegenwoordig ontzettend veel lekkere drankjes zonder alcohol.”
Siep: „Vanuit ons raam hebben we een prachtig uitzicht over het IJ. Dit jaar hebben we genoten van SAIL. Er worden hier ook elk jaar wat boten opgetuigd voor de Pride. Maar de op-tocht komt hier niet langs. Het IJ is een te wilde rivier voor de tere lhbt+-gemeenschap. Te breed en te veel golfslag. Ja, wij zeggen nog ouderwets lhbt.”
Peter: „Of gewoon gay.”

Het is nog even oefenen: met pensioen te zijn

„Peter kan goed met dieren overweg. Maar we nemen geen echte hond, want die moet je ook uitlaten als het regent.”

FOTO MONA VAN DEN BERG

Siep: „Laten we vanaf nu regenbooggemeenschap zeggen.”
Peter: „Wij waren in 1996 oprichters van Amsterdam Pride, samen met onze collega Ernst Verhoeven.”
Siep: „Tot 2005 hebben we de Pride ook zelf georganiseerd, nu ben ik Pride-ambassadeur.”
Peter: „Ik heb zelf nog nooit in mijn onderbroek op een boot gestaan.”
Siep: „Ik ook niet. We vinden het leuk zoiets te organiseren en dat andere mensen ervan genieten. Sommige mensen denken dat Amsterdam als eerste een Pride had, maar het tegendeel is waar. In andere grote steden waren al Prides maar in Amsterdam nog niet.”
Peter: „In New York was er al eentje in 1967. Parijs en Berlijn waren ook veel eerder.”
Siep: „Het was in Amsterdam minder nodig, want Amsterdam was al een heel tolerante stad voor homo's. Ze kwamen hier uit alle delen van de wereld naartoe.”
Peter: „In New York werd hard opgetreden door de politie in gaybars. De pride was daar juist een protest tegen politie en discriminerende wetten, net als in andere steden.”
Siep: „Wij hebben toen de Pride bedacht; niet als protest, maar juist als cadeautje aan de stad, om te vieren hoe prettig en vrij je hier kan leven. We noemden het Amsterdam Pride zodat iedereen onder de paraplu kon, ook de hetero's.”
Peter: „Het eerste jaar stonden er 20.000 mensen op de kade, inmiddels een paar honderdduizend. Het is het grootste evenement in de stad na Koningsdag.”
Maatschappelijk bezig blijven
Siep: „Onze vierde pensionadoregel is dat we maatschappelijk relevante projecten blijven doen. Niet alleen maar recreatieve dingen.”
Peter: „Nee, niet alleen maar consumeren. Het eerste wat mensen je vragen is altijd: hoe heet je? En het tweede is: wat doe je? Dus dat blijft belangrijk. Gelukkig deden wij al best veel andere projecten naast ons werk. We zitten in allerlei

commissies in de culturele sector.”
Siep: „Ik zit onder meer in de Kunst- en Cultuurcommissie van Pride Amsterdam. Daarnaast in het bestuur van de stichting Kunstenaarshuizen Amsterdam. Wij hebben het Ramses Shaffy Huis gecreëerd - een plek waar jonge en oude kunstenaars samenwonen en werken.”
Peter: „Ik zit in het bestuur van De Nollen - het geweldige kunspark in de duinen bij Den Helder.”
Siep: „Ik deed bijna altijd het huishouden, omdat Peter fulltime werkte en ik parttime.”
Peter: „Maar nu draag ik ook een flink steentje bij.”
Siep: „Peter kan héél goed koken!”
Peter: „Ik ben iets experimenteler dan Siep. Ik maak wel Hollandse pot, maar ook curry's en stroganoffs en zo. Om 18.30 uur begin ik te koken. Dan zet ik *RTL Boulevard* aan, waar ik vroeger nóóit naar keek. Nu weet ik alles van de sterretjes!”
Siep: „Meestal luisteren we niet eens naar wat ze zeggen, maar alleen naar de toonhoogte. Het is een soort behang.”
Peter: „Verder ben ik kruiswoordpuzzels gaan maken sinds ik met pensioen ben. Het is goed voor je hersenen iets nieuws te leren, denk ik. We lezen elke ochtend drie kranten: *Het Parool*, *De Telegraaf* en *de Volkskrant*.”
Siep: „En ik soms NRC via een vriend.”
Peter: „Zo zien we verschillende opinies voorbijkomen en zitten we niet te veel in een bubbel. En we hebben een student aan huis die ons helpt met digitale dingen.”
Siep: „Wat ik wel merk: als je werkt, beweeg je automatisch veel meer. Dus nu moeten we zorgen dat we blijven bewegen. Ik doe elke dag een vaste set oefeningen, al veertig of vijftig jaar dezelfde, soms meerdere keren per dag.”
Peter: „Ik doe elke dag één set van twintig push-ups.”
Siep: „Ik heb nog nooit gezien dat hij ze ook echt doet - maar ik neem aan dat het wel gebeurt.”
Peter: „Ja, ik doe ze echt.”

Colin van Heezik

IN HET KORT

Peter Kramer en Siep de Haan, beiden 67, zijn al samen sinds ze 25 waren. Dit jaar gingen ze allebei met pensioen. Peter was financieel directeur, Siep leraar wiskunde - en ze richtten in 1996 de Amsterdam Pride op. Ze houden van lezen en theaterbezoek. Ze zijn van plan een elektrische hond te kopen - ze hebben al een kleine, maar willen een grotere - om als pensionado's in beweging te blijven.

Samen verdienen ze 3,5 keer modaal (vroeger 5 keer modaal).

Wat is je laatste verstuurde tikkie?

Peter: „Dat was een cadeautje voor de ouders van Siep. Want die leven nog vol enthousiasme.” Siep: „Ze zijn nu 88. Een exclusief geurtje voor mijn moeder, voor mijn vader een paar planten voor in de tuin.” Peter stuurde een tikkie naar Jelle, de zwager van Siep.

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

Peter: „Ik ga elke dag naar de Albert Heijn, om zo vers mogelijk eten te kopen. We eten tegenwoordig bijna alles biologisch.”

Wat is je laatste grootste uitgave?

„Een nieuw waterbed van 2.600 euro”, zegt Siep. „We hadden er al een, maar je moet ze af en toe vervangen”, zegt Peter. „En hoe ouder we worden, hoe gestabiliseerd het moet zijn. Vroeger hadden we waterbedden die beweeglijker waren.”

Tweedehands of liever nieuw?

Siep: „Kleding kopen we normaal liever nieuw, maar ik ben dol op de vintagewinkel van Laura Dols in de Wolvenstraat. Ze heeft vooral veel voor vrouwen, zoals mooie oude jaren-20-jurken, maar er is ook kleding voor mannen.”

Hoe vaak ruim je het huis op?

„Iedere week, volgens een vast programma”, zegt Peter. „Woensdag stofzuig ik, vrijdag doet Siep de keuken, maandag doet hij de badkamer, enzovoort.” Siep: „Ik legde altijd tien vlokken stof neer. Als ze na afloop alle tien weg waren, kreeg ze een 10. Ja, ik ben een schoonmaakfreak.”

Wat was echt een miskoop?

Peter: „Een Minimax die nu in de kelder staat, en andere via Tel Sell aangeprezen fitnessapparatuur.”

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

„Gebakjes van Holtkamp”, zegt Siep. „Die zijn duur, maar het zijn wel juwelen!”

Waar spaar je voor?

Peter: „We hebben wel spaargeld, maar sparen niet meer voor iets specifiek.” Siep: „Behalve dan een grotere elektrische hond. Die zijn duur hoor, wel 10.000 euro!” Peter: „Zo duur nu ook weer niet, maar wel 5.000.” Siep: „Peter kan goed met dieren overweg. Ze hebben echt aansluiting met hem. Maar we nemen geen echte hond, want die moet je ook uitlaten als het regent.”

Beste tip voor huishouden of financiën?

„Trouw met een econoom!” zegt Siep. „Toen ik Peter drie maanden kende, heb ik hem 1.500 gulden geleend, want ik had toen meer geld dan hij. Het bleek een goede investering, want uiteindelijk heeft Peter veel geld binnengebracht. Hij werkte altijd fulltime als financieel directeur, ik parttime als leraar.”

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wide en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil.
Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

50%
RENDEMENT
IN 5 JAAR*

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

Geboren

Geboren !

Joanna Elise
Zusje van Josie

Eva Gaaff & Tony Habschmidt
Barcelona, 13 november 2025

Geboren!
Charlotte

Maud Berg-van der Ende & Tim Berg
Zusje van Filippa
Amsterdam, 12 november 2025

Fleur Nooteboom

Geboren als
Gerardus Cornelis Adrianus
Geldrop 22–10–1955 Beesel 20–11–2025

Albert, Dianneke, Felix, Liubov, Chris, Lieke,
Odin, Margit, Jetse, Karel,
Nickoly, Jan, Shantha en Yannick, Yannick

Contactadres familie:
albert_nooteboom@hotmail.com

Verdrietig en vol mooie herinneringen hebben wij afscheid genomen van mijn allerliefste man, onze lieve vader en opa

Jan Donders

* Bocholtz, 31 oktober 1952
† Maastricht, 13 november 2025

Ruth Prins

Lotte en Joris, *Dries, Lore*
Sacha
Edzo

Correspondentieadres:
Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers
Sint Maartenslaan 44, 6221 AZ Maastricht
t.a.v. familie Donders

Het afscheid heeft in
besloten kring plaatsgevonden.

Heel verdrietig hebben wij afscheid genomen van onze lieve zwager en oom,

Jan Donders

Willem, Judith, Sarah, Maria, Mark, Tara en Hidde

Dankbaar en met prachtige herinneringen nemen we afscheid van onze lieve, wijze, krachtige en altijd positieve

Jeanne Rudolphine Louise Hart-Collette

Loes

Echtgenote van Herman Hart
(† december 2021)

Bron van steun en vrolijkheid

Katwijk aan Zee, Zeist,
29 oktober 1934 16 november 2025

Bertien en Lodi
Michiel en Jolien
Céline

Ienske en Juda
Joost
Loes en Milan, Fiep
Esther en Pim, Joes

Paul en Benigna
Olivier
Ela

Roel en Tanja
Stijn
Floris
Anna

Correspondentieadres:
Erasmuslaan 68, 3707 ZE Zeist

De begrafenis heeft inmiddels in besloten kring plaatsgevonden op begraafplaats Rusthof in Leusden.

Dag lieve mooie leuke

Sjoerd Oberman

30 november 2004 | 16 november 2025

Zoon van **Gerk & Phily**
Broer van **Bente**

Het afscheid is op maandag 24 november om 11.00 uur in De Kentering, Dorpsstraat 54 in Rosmalen.

Na het samenzijn brengen we Sjoerd in besloten kring naar Natuurbegraafplaats Maashorst.

Correspondentieadres:
Paulien Graves Uitvaartbegeleiding
T.a.v. familie Oberman
Proosdijstraat 12 in 's-Hertogenbosch

Heb je nog leuke foto's of herinneringen van Sjoerd dan vinden wij het fijn om die te krijgen op: fotossjoerdoberman@gmail.com

Overleden

Het kan verkeren

Met intens verdriet hebben wij afscheid genomen van onze geduldige, sportieve, behulpzame familie- en politiemans

Frans Zuiderhoek

* Utrecht 18 juni 1954 † Driebergen-Rijsenburg 12 november 2025

Sylvia
Ditmar en Tessa
Rogier en Veerle
Louis

Correspondentie:
Familie Zuiderhoek
Gerard Doustraat 33
3583 SC Utrecht

Het afscheid heeft in
besloten kring plaatsgevonden.

Verbijsterd en diep bedroefd nemen wij afscheid van onze geliefde neef

Sjoerd Oberman

30 november 2004 - 16 november 2025

Voor altijd in ons hart

Louisette en Wouter Cnossen-Oberman
Boudewijn
Sebastiaan en Ingrid, *Wytse, Elodie en Dries*
Douwe en Lotte
Louise en Micah

Wija Oberman
Noah
Ben
Samuel en Sanne

Christiaan Oberman en Francien Resius
Lisa en Tijmen
Claartje
David

Het Stedelijk neemt bedroefd afscheid van

Sandra Weerdenburg

17 april 1960 – 17 november 2025

Sandra was sinds 1996 werkzaam bij het Stedelijk Museum. Wij kennen haar als een bevlogen collega die met grote toewijding de afdeling Restaurants heeft vormgegeven en geleid. Met grote dankbaarheid en respect kijken wij terug op al het goede werk dat zij voor het museum heeft gedaan.

Wij wensen haar familie en vrienden veel sterkte.

Directie en medewerkers

STEDELIJK MUSEUM AMSTERDAM

De plannen in het hart van de mens zijn diepe wateren, maar een man van verstand weet ze op te diepen.
Spreuken 20, vers 5

Met groot verdriet geven wij kennis van het overlijden van mijn innig geliefde man, onze lieve vader, schoonvader en grootvader

prof. dr. Willem van Tilburg

RijnsburgAalsmeer

7 februari 194213 november 2025

Emeritus Hoogleraar Klinische Psychiatrie Amsterdam UMC, locatie VUmc

Lucas Lindeboom prijs van de Vereniging Bennekom

Erelid Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie

Drager van het Erekrus van de Huisorde van Oranje

Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Zijn humor en vermogen zaken te relativeren zullen wij erg missen.

Els van Tilburg - van der Sloot

Willem van Tilburg
Willem, Richard

Evert en Manon van Tilburg
Rhobin

Catelijne van Tilburg

Tiemen en Iris van Tilburg
Floris, Michiel

Correspondentieadres:

Mevrouw E.J. van Tilburg - van der Sloot
p/a Uitvaartcentrum Bouwens
Startbaan 7, 1185 XP Amstelveen

Op 20 november hebben wij – na de afscheidsdienst in Kerkgebouw De Schutse – in de beslotenheid van ons gezin afscheid van Willem genomen in Crematorium Bouwens te Uithoorn.

Verdrietig hebben wij afscheid genomen van onze oudste broer en oom

Willem van Tilburg

We zijn dankbaar voor zijn zorgzaamheid, betrokkenheid en zijn muzikale inbreng.

Henk en Marieke
Gerard en Sijbrie
Gert Jan en Annie
Leen † en Christine
Ike en Sjaak

nichten en neven

De Vrije Universiteit Amsterdam heeft met verdriet kennisgenomen van het overlijden op 13 november 2025 van

emeritus prof. dr. Willem van Tilburg

Willem van Tilburg heeft zich gedurende zijn loopbaan met grote toewijding ingezet voor de wetenschap en het onderwijs. Wij zijn dankbaar voor zijn inspirerende bijdrage en betrokkenheid.

Wij gedenken hem met respect en wensen zijn familie en vrienden veel sterkte bij het verwerken van dit verlies.

Namens het bestuur, medewerkers en studenten,

prof. dr. Saskia Peerdeman,
Decaan Faculteit der Geneeskunde
Vrije Universiteit Amsterdam
Lid Raad van Bestuur Amsterdam UMC

College van Bestuur
Vrije Universiteit Amsterdam
dr. ir. Margrethe Jonkman, voorzitter
dr. Marcel Nollen, vicevoorzitter
prof. dr. Jeroen Geurts, rector magnificus

Met groot verdriet nemen wij afscheid van onze dierbare collega en voormalig afdelingshoofd

emeritus prof. dr. Willem van Tilburg

Willem was een voorbeeld voor velen in de diverse rollen die hij vervulde. Tussen 1981 en 2007 was hij hoofd van de afdeling Psychiatrie en gaf hij leiding aan de gemeenschappelijke academische werkplaats van destijds VU medisch centrum en GGZ-Buitenamstel, in de Valeriuskliniek in Amsterdam. Als opleider, promotor, uitmuntend clinicus en psychodynamisch psychotherapeut was hij een bron van inspiratie voor generaties jonge psychiaters. Als bekwaam bestuurder moderniseerde hij het vak Psychiatrie en bouwde hij de afdeling Psychiatrie uit tot een toonaangevende en tegelijkertijd fijne plek om te werken. Bovenal herinneren wij hem als een betrokken, intelligente, bescheiden man met gevoel voor humor en relativering.

Wij wensen zijn vrouw Els, kinderen, kleinkinderen, verdere familie en vrienden sterkte met dit grote verlies.

Namens de afdeling Psychiatrie en de divisie Neuro/Hoofd-Hals van Amsterdam UMC

Prof. dr. A.T.F. Beekman
Prof. dr. A. Popma
Prof. dr. C.R. Leemans

Met respect en dankbaarheid gedenken wij

Emeritus prof. dr. Willem van Tilburg

We herinneren Willem van Tilburg als een kundige en warme collega, die generaties jonge psychiaters heeft opgeleid en geïnspireerd. In de Valeriuskliniek in Amsterdam gaf hij leiding aan de academische werkplaats van VU medisch centrum en GGZ BuitenAmstel, op verbindende wijze en met een groot hart voor de cliënten. Zijn bijdrage aan het vakgebied en onze instelling is van blijvende waarde.

Onze gedachten gaan uit naar zijn vrouw Els, kinderen en kleinkinderen.

Fred Paling en Wencke de Wildt, namens GGZ inGeest

In dankbaarheid gedenken wij

Em. Prof. dr. Willem van Tilburg

Erelid van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (NVvP)

Wij eren zijn jarenlange inzet voor het vak en voor onze beroepsvereniging in het bijzonder. Zijn indrukwekkende inspanningen als actief lid en bestuursvoorzitter (1996-2002), hebben de NVvP blijvend gevormd.

Allen die hem lief waren wensen wij veel kracht en sterkte toe met dit verlies.

Namens de NVvP,
Prof. dr. Niels Mulder, voorzitter en
drs. Maarten Oosterkamp, directeur

Tot ons grote verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van onze gevatte, wijsgerige en dierbare broer, zwager en oom

FRANS BULTHUIS

Hengelo (ov),
18 september 1941

Utrecht,
18 november 2025

Heusden

Puck Bulthuis
Anne Willem van den Bosch

Utrecht

Floortje Geuze
Dennis Ewald
Jip
Pleun

Vught

Ruth Geuze
Harm Derikx
Cato
Juul

’s Hertogenbosch

Santje Geuze
Noor

’s Hertogenbosch

Pien Geuze
Fien

"Als je de macht lijkt te verliezen over grote dingen... focus dan op wat dichtbij is en waar je van houdt"

Met bewondering voor de vrouw die zij was en voor alles wat zij voor ons heeft betekend, nemen wij met pijn in ons hart afscheid van onze reisleidster, raadgever, dirigent, levensgenieter, vriendin, dochter, zus, vrouw, moesje en oma

Karin Schut-Hamel

* Den Haag, 27 januari 1962

† Amsterdam, 16 november 2025

Gerard
Jelmer
Carlijn en Tommie, *Okke, Noortje*
Otje en Marc

Frits, Mark, Erik-Jan Hamel

Wij nemen in besloten kring afscheid.

ขอให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติอย่างสงบ

Karin Schut-Hamel

Met verdriet nemen wij afscheid van onze lieve vriendin Karin.We zullen haar sprankelende geest en haar humor enorm missen.

Cees & Geesje Hamming
Brad & Jolène Tribble
Annie & Rodney Silberstein

Onze lieve en dappere clubgenoot

Karin Schut - Hamel

heeft tot ons grote verdriet het leven moeten loslaten. Wij zullen haar humor en sprankelende aanwezigheid binnen de club heel erg gaan missen. Wij denken met diep respect aan de manier waarop zij haar leven heeft vormgegeven, immer actief en op zoek naar het positieve.

Wij wensen Gerard, Jelmer, Carlijn, Otje, Karins vader en overige familie veel sterkte met hun enorme verlies.

Jaarclub Briljansen, 1980 L.S.V. Minerva

Met groot verdriet nemen we afscheid van

Karin Schut-Hamel

geliefde echtgenote van onze clubmakker Gerard. Haar liefde, humor en kracht blijven ons bij.

We omhelzen Gerard en gezin.

WvO - DSC - 1980

We nemen afscheid van

Karin

onze vriendin die met scherpe blik de waarheid nooit schuwde,

ons met humor verlichtte en met liefde verwarmde.

Jouw Chocolaatjes

Annette, Binet, Brigitte, Floor, Franca, Hermine, Karin, Pauline en Sophie

Verdrietig, maar in liefde losgelaten

dr. David Frederik Schaling

Erik

Breda, 6 maart 1959

Nijmegen, 17 november 2025

Josephine Colijn
Irith & Sarah Rose
Floris & Jasmijn
Garance & Kieran

Correspondentie: dfschaling@dds.nl

Op 13 november 2025 is overleden onze lieve, sterke moeder

Mr. Christina Kuyl-Bouman Tieke

Arnhem, 29 mei 1933

ArnhemAlexander Kuyl
AmsterdamJan Kuyl

De crematieplechtigheid heeft in stilte plaatsgevonden in crematorium Den en Rust te Bilthoven.

Correspondentieadres: Vita uitvaartzorg, Want 30, 1276 HE Huizen

Met respect en bewondering namen wij afscheid van onze moeder, schoonmoeder, oma en overgrootmoeder

Olga Razoux Schultz - Dibbits

Olga Françoise Henriëtte

weduwe van Louis Razoux Schultz

12 april 1931
Rotterdam

18 november 2025
Wageningen

Sascha en Nop
Judith en Dick
Bo, Norry, Dee, Mimi, Zugi, Coco
Novi-Jae, Ayana, Jumaní, Déji

Olga kon terugkijken op een rijk en lang leven, gekenmerkt door haar wilskracht, eigenzinnigheid en liefde voor kunst en natuur. Tot het laatste moment toonde zij belangstelling voor de wereld om haar heen; een leven vol verhalen, wijsheid en kracht. Zoals zij zelf zei: “Mijn leven is voltooid.”

De uitvaart vindt plaats met naaste familie.

Correspondentieadres: J.A. Razoux Schultz - Burgwal 33 - 1791 AH Den Burg

Slechts een maand na het afscheid van zijn geliefde echtgenote, is tot ons grote verdriet onze bijzondere en immer optimistische vader, schoonvader, opa Doedoe en zwager, na een heel lang leven, overleden.

Walter Nikolaus Jozef Oostwegel

Kerkrade, 8 april 1927

Den Haag, 14 november 2025

Edith Oostwegel - Schleifenbaum i.m.

Silvia Oostwegel en Jan Kees Lantsheer
Nicolaas en Anke de Ronde Bresser - Degen
Christiaan de Ronde Bresser en Sarah Kuijpers
Olivier de Ronde Bresser

Erik en Nathalie Oostwegel - Talma Stheeman
Quinten
Hella
Philippine

Ernst-Oscar Schleifenbaum

Het afscheid heeft in familiekring plaatsgevonden.

Correspondentie: Koekoekslaan 11, 2243 AT Wassenaar

Bedroefd heeft de raad van bestuur van Wageningen University & Research kennisgenomen van het overlijden van emeritus hoogleraar

Prof. dr. Joseph Hautvast

Professor Joseph Hautvast was van 1972 tot 2000 hoogleraar Humane Voeding en een gewaardeerd lid van onze academische gemeenschap.

Hij legde een stevige basis voor het internationale voedingsonderzoek in Wageningen. Professor Hautvast was één van de grondleggers van Food Valley, een samenwerkingsverband waarin meer dan 300 partners werken aan de toekomst van voeding. Zijn bijdragen aan het domein van humane voeding werden alom gewaardeerd en hij ontving meerdere koninklijke onderscheidingen. De International Union of Nutritional Sciences benoemde hem afgelopen zomer tot ‘Living Legend’.

Wij wensen zijn nabestaanden veel sterkte bij het verwerken van dit verlies.

Wageningen, 22 november 2025

Namens de raad van bestuur,
Prof. dr. Carolien Kroeze, rector magnificus
Dr. ir. Sjoukje Heimovaara, voorzitter

“Vir hubbe 't same echt good gehad”

Met intens verdriet hebben we onverwacht afscheid moeten nemen van mijn lieve, warme en opgewekte man, onze dierbare vader en schoonvader en onze lieve opa. Wij zijn ontzettend dankbaar voor alle liefdevolle jaren die wij samen met hem gehad hebben.

Prof. Jo Hautvast

Emeritus hoogleraar Humane Voedingsleer
Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Heerlen, 7 april 1938

Wageningen, 17 november 2025

Echtgenoot van
Marlou Hautvast-Mertens

Marlou

Jeannine en Henne
Annouk
Lou en Joost
Dian en Thijs

Luc en Laura
Paula
Alice

Birgitte en Hans
Nikki en Max
Bas
Karlijn en Max

Correspondentieadres: Bennekomseweg 134, 6704 AJ Wageningen

De afscheidsbijeenkomst heeft vrijdag 21 november in besloten kring plaatsgevonden.

Met grote verslagenheid namen wij kennis van het onverwacht overlijden van onze roerganger

Prof. dr. Joseph (Jo) Hautvast

Emeritus hoogleraar Humane Voedingsleer
Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Professor Hautvast legde van 1972 tot 2000 als hoogleraar en leerstoelhouder het fundament voor de afdeling Humane Voeding en Gezondheid aan Wageningen University. Hij was van oorsprong arts en grondlegger van het voedingsonderzoek- en onderwijs in Nederland. Zowel nationaal als internationaal heeft professor Hautvast baanbrekend werk verzet. Hij leidde de voedingswereld naar volwassenheid. Voor zijn imposante carrière werd hij in 1996 onderscheiden als Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en later als Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Recent ontving hij de Living Legend Award van de International Union of Nutrition Sciences (IUNS).

De bedenker van “Food Valley” pionierde als ‘ondernemend hoogleraar’; een gedreven en visionair leider, wetenschapper, mentor en mensen-mens. Hij bleef actief, ook maatschappelijk, en bleef ons inspireren. Wij zijn enorm dankbaar voor wat hij voor de voedingswetenschap en voor ons betekend heeft.

Wij wensen zijn vrouw Marlou, kinderen, kleinkinderen en verdere familieleden veel sterkte bij het dragen van dit verlies.

Afdeling Humane Voeding en Gezondheid, Wageningen University

Dr. Gerda Feunekes, Directie Kenniseenheid Agrotechnology & Food Sciences, Wageningen University

Emeritus Prof.dr. Frans Kok, Leerstoelhouder Voeding en Gezondheid en voormalig afdelingshoofd Humane Voeding en Gezondheid 1997-2015

Bedroefd nemen wij afscheid van ons erelid

Prof. dr. J.G.A.J. (Jo) Hautvast

Jo Hautvast heeft van 1976 tot 2005 een belangrijke bijdrage geleverd aan het werk van de voormalige Voedingsraad en de Gezondheidsraad, als lid en voorzitter van vele commissies en de beraadsgroep Voeding en als (vice)voorzitter van beide raden. Wij herinneren hem als een gedreven arts en wetenschapper met brede belangstelling en een warme persoonlijkheid. Wij wensen zijn nabestaanden veel sterkte toe in deze moeilijke periode.

Namens de Gezondheidsraad,

Prof. dr. Karien Stronks, voorzitter
Prof. dr. Marianne Geleijnse, vicevoorzitter
Dr. Ingeborg de Wolf, algemeen secretaris-directeur

Onverwacht kwam het overlijden van onze dierbare vriend

Jo Hautvast

Na zijn afscheid als hoogleraar aan Wageningen University en daarna zijn directeurschap van het Top Instituut Food & Nutrition bleven Jo en Marlou ook na beider pensionering nauw betrokken bij het wel en wee van ons en onze gezinnen. Ons laatste gezamenlijke treffen stond gepland op vrijdag 21 november; de dag dat we afscheid van hem hebben moeten nemen. Veel dank Jo en Marlou voor de jarenlange vriendschap en betrokkenheid.

We wensen Marlou en familie sterkte bij het voortzetten van een leven zonder deze markante persoon.

Oud-collega's en partners,
Frans en Anneroo's Kok,
Daan en Gerda Kromhout,
Fré en Ria Pepping,
Wim en Dineke Saris,
Evert en Ella Schouten.

“Ik vind het mooi geweest!”

Na een lang en rijk gevuld leven heeft onze vader en schoonvader zijn laatste adem uitgeblazen. Met veel humor en opluchting nam hij afscheid van het leven.

Willem Emmens

Onstwedde 29 november 1932

Santpoort 11 november 2025

Leraar in hart en nieren.

Karel Emmens & Koos de Looff
Terry 🐾

In liefdevolle herinnering aan zijn ex-partner en dochter
Niesje Jurriëns (1936 - 2007)
Carine Emmens (1962 - 2009)

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.
Correspondentieadres: Koningin Wilhelminaweg 29, 5301 GE Zaltbommel

Met verdriet in ons hart, maar vol dierbare herinneringen, hebben wij in liefde losgelaten onze lieve moeder, schoonmoeder en Omi

Marie-Pauline Magnée

Marie-Pauline Marcelle Arthur

* Bergeijk, 12-01-1943

† Gorssel, 14-11-2025

Ferdinand Geene †

Alexander Geene
Martine Geene-Hoedemaeker
Lodewijk en Sophie
Isabelle
Ellemijn

Op zaterdag 22 november nemen wij afscheid van haar.

Intens verdrietig, maar ook dankbaar voor alle mooie herinneringen, nemen wij afscheid van onze lieve, dierbare en altijd attente

Marie-Pauline Magnée

Tante Plien

Pieter Rutger de Mol van Otterloo †

Els van der Oest – de Mol van Otterloo
Eric van der Oest
Florent en Ockje

Maarten de Mol van Otterloo
Alet de Mol van Otterloo – Middelburg
Fien en Just

Mariette Aikema – de Mol van Otterloo
Martijn Aikema
Boudewijn en Roeland

Els Barendsen – de Mol van Otterloo
Kinderen en kleinkinderen

Met verdriet, maar dankbaar dat hem verder lijden bespaard is gebleven, geven wij u kennis van het overlijden van onze broer, zwager en oom

Paul Oomen

Paulus Antonius Christiaan Marie

Rijswijk, 6 april 1951

Den Haag, 13 november 2025

Kees † en Antoinette
Piet † en Ineke †
Adriaan en Merula
Tom en Inge
Jan en Adèle
Marijke
Chris en Karin
Rob † en Winny

Neven en nichten

Van Paul is in besloten familiekring afscheid genomen.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor Uitvaartverzorging, t.a.v familie Oomen
Benoordenhoutseweg 279, 2596 BJ Den Haag

Voor blijde berichten
nrcadverteren.nl/familieberichten

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

COO

Bedrijf | Eternal Sun maakt zonlicht. Als wereldleider in testapparatuur voor zonnepanelen biedt het bedrijf geavanceerde zonnesimulatoren en inspectiediensten aan topklanten wereldwijd. **Functie** | Als COO ben je verantwoordelijk voor het optimaliseren van de operationele prestaties van Eternal Sun. Je leidt de transitie van schaalvergroting naar innovatie gedreven groei, waarbij snelheid, flexibiliteit en samenwerking centraal staan. Je speelt een sleutelrol in het realiseren van ambitieuze omzetdoelstellingen en het versterken van de internationale positie.

📍 Den Haag 📁 High Tech 🎓 Master
🕒 +10 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Victor Latumahina, +31 6 292 392 36

Lead Engineer Elektrotechniek

Bedrijf | Stantec is een wereldwijd opererend advies- en ingenieursbureau dat zich richt op inrichting van de fysieke leefomgeving. In Nederland werken 500 medewerkers verdeeld over 5 locaties. **Functie** | Zet jij je expertise graag in op uitdagende, complexe projecten voor grote aansprekende klanten? Dan is dit jouw ideale vervolgstap! Als Lead Engineer Elektrotechniek bij Stantec leid je elektrotechnische projecten van ontwerp tot oplevering. Je coacht en begeleidt een team van junior en medior engineers en fungeert als contactpersoon voor (interne) stakeholders en klanten.

📍 Nederland/hybride 📁 Consultancy 🎓 Hbo/wo
🕒 +5 jaar 💰 € 80.000 - € 100.000/jaar

Contactpersoon YER:

Bram Mutsaerts, +31 6 211 346 67

Finance Manager

Bedrijf | ABEO Group (omzet €248,7 mln) is internationaal marktleider in sport, leisure en “sportainment” en actief in meer dan 100 landen. In Nederland opereert ABEO via merken zoals Janssen-Fritsen, Bosan, Gymnova, Schelde Sports en ELI Play. **Functie** | Je bent verantwoordelijk voor het financiële beheer van alle Nederlandse entiteiten, geeft leiding aan een team, optimaliseert processen en bent de schakel tussen lokaal management en het internationale hoofdkantoor. Je werkt nauw samen met divisiecontrolling en draagt bij aan digitalisering en verbeterprojecten.

📍 Helmond 📁 Recreational 🎓 Wo/Bachelor
🕒 +10 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Rob Engels, +31 6 455 788 00

Salesmanager ERP Solutions

Bedrijf | Internationale IT-dienstverlener met focus op digitale transformatie en Microsoft Dynamics 365. Ondernemende cultuur, mensgericht en samenwerkingsgedreven. Wereldwijd erkend als toonaangevende Microsoft-partner. **Functie** | Jij wordt de strategische spil in het verder uitbouwen van de Microsoft Dynamics 365-praktijk. Je combineert visie en leiderschap met een sterke commerciële drive en weet samen met je team van 12 professionals de marktpositie te versterken. Je werkt nauw samen aan duurzame groei en de koers van de organisatie.

📍 Nederland/hybride 📁 IT 🎓 Bachelor/Master
🕒 +10 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden + bonus

Contactpersoon YER:

Rob Engels, +31 6 455 788 00

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

YER
ambitions in motion

& VERDER

7

Hamsters, spaaracties, BN'ers in de reclame: *Tessa Sparreboom* haát de Albert Heijn

8/9

Het tijdperk van ontwikkelingshulp lijkt voorbij, vreest *Frank Westerman*

10/11

Wanneer verandert politieke moed in roekeloosheid, vragen *Beatrice de Graaf* en *Rik Peels* zich af

4/5

Dus pas draaiboeken erop aan, zodat ze optimaal ingezet kunnen worden, vindt *Christel Don*

Burgers staan klaar in crisistijd

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUIJK

You only had one job

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Mijn vrienden en ik dachten ooit een perfecte spijbelzwendel te hebben opgezet. Op onze middelbare school maakte het niet uit of je een minuut te laat was of bijna een uur; je moest in beide gevallen een uur nablijven. Het laatste lesuur gebruikten we onze F-kaart, ik heb nooit geweten waar die F voor stond, maar die kaart kon je inzetten als je cijfers voor een bepaald vak oké waren. In het kader van ‘verbreding’ mocht je dan buiten het klaslokaal iets anders doen. Wij liepen rechtstreeks naar het straflokaal – ik vermoed dat je dat nu niet meer zo noemt – waar we ons meldden om na te blijven voor het gemiste eerste schooluur. Wekenlang sliepen we zo straffeloos uit, totdat een leraar ons op heterdaad betrapte. De rector was verbijsterd. Hij kon er met zijn hoofd niet bij, dat we het vertrouwen van de school zo hadden geschaad. We stonden daar maar wat in zijn kantoor, totdat onze vriend Fabio opens iets mompelde: „Topje van de ijsberg”. De rector keek hem vragend aan. Fabio zei dat hij ons wel kon straffen, maar dat wij heus niet de enige waren. Dat was gelogen; zover ik weet deden alleen wij het. Maar wist die rector veel. Als hij dit in de toekomst wilde voorkomen, stelde Fabio, kon hij beter het systeem veranderen. Die redenering sloeg nergens op, want je kunt ook ons flink straffen én het systeem veranderen, maar de rector leek er toch gevoelig voor. Fabio’s voorzet gaf ons enig zelfvertrouwen. Wat we daarna deden, zou je tegenwoordig *gaslighting* noemen. Hoe moesten wij eigenlijk weten dat dit niet mocht? Had de school daar niet duidelijker in kunnen – nee, moeten zijn? Als iemand ons had verteld dat het niet de bedoeling was, waren we natuurlijk meteen gestopt. Nu wil ik niet doen alsof dat écht indruk maakte, maar de straf was behoorlijk mild. Het belangrijkste was dat onze ouders niet werden ingelicht; dat wil je als puber koste wat het kost voorkomen. Zonder de aard en omvang van onze F-kaart-fraude te willen bagatelliseren,

durf ik te stellen dat de Epstein-zaak van een andere orde is. Toch moet ik altijd aan Fabio denken als ik Donald Trump zie reageren op beschuldigingen. Hij bepleit niet zijn onschuld, hij beweert vooral dat iedereen schuldig is. Zonder bewijs gooit hij tegenstanders voor de bus – niet zozeer om hen te beschadigen, hoewel dat een prima bijvangst zou zijn, maar vooral om zijn achterban ervan te overtuigen dat de beschuldigingen tegen hém niet zoveel om het lijf hebben. Iedereen doet het, dat hoort er nou eenmaal bij op zijn niveau. *Don’t hate the player, hate the game*. Dat is allemaal niet nieuw. Wat wel nieuw is, is dat Trumps beproefde strategie in de Epstein-zaak niet meer lijkt te werken. Daarvoor heeft hij het wel behoorlijk bont moeten maken. Even kort samengevat: tijdens zijn verkiezingscampagne bleef Trump maar politieke tegenstanders beschuldigen van banden met Epstein. Hij beloofde zijn aanhangers dat hij als president het complete Epstein-dossier zou vrijgeven. Maar eenmaal president, maakte

Zelfs de MAGA-beweging heeft behoefte aan logica

hij een draai van 180 graden door het Epstein-dossier een *hoax* te noemen. Doordat Trump tot voor kort de documenten onder de pet probeerde te houden, waardoor hij de verdenking op zich laadt dat hij juist van alles te verbergen heeft, brokkelt de steun van zijn hondstrouwe achterban af. Hoe krijg je het in vredesnaam voor elkaar om een achterban die op haast religieuze manier in je gelooft, tegen je in het harnas te jagen? *You only had one job*, zouden ze in de VS zeggen, en dat is die groep tevreden houden. Het lijkt ondenkbaar dat Trump zichzelf met zoveel overtuiging in de voet kan schieten – en toch denk ik dat hij precies dat heeft gedaan. Hij is zo vaak weggekomen met leugens, dat hij is vergeten dat zelfs de MAGA-beweging op een zeker punt behoefte heeft aan enige vorm van interne logica. In dat frauduleuze schooljaar bleef ik zitten met een dramatische eindlijst. Dat is wat er onvermijdelijk gebeurt als je te lang dankzij hetzelfde trucje met iets wegkomt; je wordt er uiteindelijk vooral dom en arrogant van.

Yassmin Abdel-Magied is een Soedaneze auteur en scenarist.

Journalisten, zo schrijven jullie over Soedan

Hoe schrijf je (niet) over Soedan? Denk er vooral aan dat je de lijdende vorm gebruikt, tipt *Yassmin Abdel-Magied*. En spreek over Soedan als een oord zonder geschiedenis of toekomst.

Gebruik altijd het woord ‘vergeten’ in je titel. Ondertitels kunnen woorden bevatten als ‘hopeloos’, ‘gewelddadig’, ‘crisis’ en ‘conflict’. Andere nuttige woorden zijn ‘ge-negeerd’, ‘onzichtbaar’, ‘veronachtzaamd’. Denk eraan dat je de lijdende vorm gebruikt. Vestig niet de aandacht op wie er precies negeert of vergeet, maar impliceer alleen dat dit de permanente en onveranderlijke vloek is waaronder de staat gebukt gaat. Neem in je stuk nooit een afbeelding op van de natuurlijke schoonheid van Soedan of de Soedaneze bevolking. Zorg dat de wanhoop door de pagina’s heen sijpelt, door ver uitstekende botten, bolle buiken, zwartgeblakerde en gebombardeerde karkassen van gebouwen. Denk in sepiatinten. Wil je echt opvallen, gebruik dan een close-up van de ogen van een vrouw die recht in de camera staart, haar hele gezicht met kleurige stof omhuld, een zweem van verzet en beschuldiging in haar blik. Een vlieg die als een moeder-vlek op de huid zit is altijd goed. Het gaat er bij iedere afbeelding om dat die medelijden of schuldgevoel opwekt. Zorg dat je in je artikel, in je opiniestuk, in je Pulitzerprijs-waardige publicatie Soedan behandelt als één homogeen land. Soedan bestaat uit achttien staten, vijftig miljoen mensen, met meer dan zeventig inheemse talen – negeer dit. Spreek over ‘het land’, fluister vol ontzag over de onmetelijkheid van de woestijn, bagatelliseer de barre levensomstandigheden. Verwijs eerder naar geografische entiteiten dan naar steden: noem liever ‘de Sahel’, ‘de Sahara’, ‘de Hoorn van Afrika’ of ‘de Rode Zee’ dan ‘Atbara’, ‘El-Obeid’, ‘Nyala’ of ‘Sennar’. Beschrijf Soedan aan de hand van andere landen waarover mensen wel hebben gehoord maar die ze ook niet begrijpen. Noem het ‘het nieuwe Somalië’, ‘het nieuwe Syrië’, ‘het nieuwe Libië’, ‘het nieuwe Jemen’. Wees

niet bang dat deze etiketten onjuist zijn of nergens op slaan. Focus op de onbegrijpelijkheid, het massale lijden, de *vibe*. ‘Lijden’ is een taal die mensen in jouw wereld kunnen begrijpen, maar vergeet niet duidelijk te maken dat dit soort rampen uniek is voor ‘deze regio’, dat wil zeggen: dat de situatie zo ‘abominabel’, zo ‘onmenselijk’ is dat die zich onmogelijk ‘hier’ kan voordoen, waar je westerse publiek zich ook bevindt.

Beschrijf datgene wat er aan de hand is als een ‘burgeroorlog’. Het publiek ziet liever dat Soedanezen elkaar vermoorden als onbezonnen wilden dan dat er aannemelijker redenen in het spel zijn, zoals territoriumdrift of de toegang tot natuurlijke hulpbronnen, het verwerven van politieke en economische macht. Als je het woord ‘genocide’ gebruikt, laat dan doorschemeren dat daar ‘spanningen tussen bevolkingsgroepen’ aan ten grondslag liggen, ‘rivaliteit’ of, liever nog, ‘haat’. Benadruk de onnadendkendheid (van hen, niet van jou). Je kunt besluiten het een ‘proxy-oorlog’ te noemen, waarmee je suggereert dat je oog hebt voor de geopolitieke implicaties van de situatie. Weersta de aandrang om al te veel details te geven, want dat vindt je lezer maar irrelevant en saai. Vermijd het gebruik van de term die de lading het best dekt: ‘contrarevolutionaire’ oorlog. Daar zitten veel te veel lettergrepen in en het doet denken aan het krachtige maar geweldloze verzet van Soedaneze burgers waardoor in 2019 een dictator ten val kwam die bijna dertig jaar aan de macht was geweest. Vermijd het woord ‘revolutie’ sowieso. Je lezers kunnen zich niet voorstellen dat er van mensen als Soedanezen iets te leren valt over gemeenschapsvorming, hulpvaardigheid en rechtvaardigheid. De enige kennis die ze van Afrikanen zullen accepteren moet versluierd zijn door stof en tovenarij, en elementen bevatten als het geselen van de aarde of het eten van orgaanvlees. Taboeonderwerpen: momenten van

FOTO EBRAHIM HAMID / AFP

Vermoei jezelf niet met precisie, accuratesse of analyses. Doe algemene uitspraken

feit dat zijzelf in actie zijn gekomen en om aandacht hebben geschreeuwd vanaf het moment dat de eerste kogels werden afgevuurd (vergeet niet te melden dat er kogels worden afgevuurd, idealiter tijdens je interview, ook al wordt dat virtueel afgenomen op duizenden kilometers afstand). Doe alsof deze Soedanees niet hard genoeg zijn best heeft gedaan om de wereld over de oorlog te vertellen, een oorlog waarvan je de verschrikkingen kent en waarover jij ‘de wereld’ bijpraat. Bied hem manieren om er ‘ruchtbaarheid aan te geven’, zoals je zelf ook hebt gedaan. Je houdt van Soedan, je houdt van Afrika: jouw woorden en jouw podium bewijzen je betrokkenheid. Op jouw progressieve geloofsbriefjes is niets aan te merken.

Zit je werk erop, stuur je gepubliceerde artikel of bericht dan naar elke Afrikaan die je kent, als blijk van je betrokkenheid bij de zaak. Wees er trots op dat je niet bent zoals andere westerlingen: jou kan het wel wat schelen, jij bent geen racist, jij bent anders. Zie je reposts over Soedan als het bewijs dat je niet antizwart bent. Trek het je niet aan als je de Soedaneze vlag met de Palestijnse verwart. Tooi jezelf met beide vlaggen, zodat je tegen alle kritiek beschermd bent. Win je een prijs omdat je met je werk ‘bewustwording hebt gekweekt’, vergeet dan niet in je dankwoord je Soedaneese ‘partners’ te noemen. Dat zijn misschien de journalisten geweest die lijf en leden hebben geriskeerd om ter plekke de informatie te verzamelen, maar dat is niet belangrijk. Jouw podium is dat wel. Via jou bereikt het nieuws over Soedan de wereld. Dat is belangrijk werk, en je doet het omdat het je aan het hart gaat. Wanneer je de prijs in ontvangst neemt, zeg dan niet dat je Soedaneese partners geen visum konden krijgen voor het land waar de uitreiking plaatsvindt.

Dit artikel werd in samenwerking met *360 Magazine* geselecteerd, is vertaald door Peter Bergsma en verscheen eerder op *Good Chat*.

Christel Don is journalist en schrijver. Haar nieuwste boek is *Klimaatgetto's*, over hoe klimaatverandering onze huizen binnendringt en hoe we daarmee om kunnen gaan.

Ruim voordat de Roer in Limburg buiten zijn oevers dreigt te treden, krijgt de 68-jarige Wim Tegels uit Vlodrop al een waarschuwing van de Duitse autoriteiten in zijn mailbox. Niet omdat hij moet evacueren – zijn huis ligt buiten het overstromingsrisicogebied – maar omdat hij dan in actie kan komen. Tegels is de spil van de Hoogwaterwacht Roerdalen, een burgerinitiatief dat ontstond na de overstromingen in 2021. Toen traden de Maas en de Roer buiten hun oevers na extreme regenval die ook in delen van Duitsland en België tot verwoestende overstromingen leidde, met meer dan tweehonderd doden tot gevolg. Die zomer mobiliseerde Tegels ruim honderd vrijwilligers. Ze legden zandzakken, hielden dorpsgenoten op de hoogte, en voorkwamen naar alle waarschijnlijkheid dat een cruciale dam brak.

Hun inzet was geen luxe, maar noodzaak. Als de Maas en de Roer overstromen, heeft Vlodrop, een dorp van 2.300 inwoners, geen prioriteit bij de hulpdiensten, want stroomafwaarts dreigt veel groter gevaar voor veel meer mensen. En zo ontstond de hoogwaterwacht die intussen is uitgegroeid tot een geolied geheel. Tegels, van huis uit ecoloog met veel kennis over meanderende rivieren, heeft een eigen waarschuwingssysteem opgezet. Hij volgt de waterstanden in Duitsland, en maakt prognoses die soms zelfs nauwkeuriger blijken dan officiële voorspellingen. Is er reden tot zorg, dan informeert hij inwoners lang voordat de officiële diensten dat doen, zodat zijn dorpsgenoten zich kunnen voorbereiden: waardevolle spullen naar boven brengen, zandzakken klaarzetten, kwetsbare burenhelpen.

Bij dreigende situaties werkt de hoogwaterwacht inmiddels goed samen met gemeente en waterschap, en toch hangt één cruciale kwestie al jaren in de lucht: het initiatief heeft nog altijd geen officiële plek in de crisisdraaiboeken. Dus is bijvoorbeeld onduidelijk wie de leiding heeft als de overstroming heftiger blijkt dan gedacht. En hoe zit het met verzekeringen? De vrijwilligers zijn op dit moment zelf aansprakelijk als ze een fout maken tijdens een reddingsactie. Dat deze vragen tot nog toe onbeantwoord blijven maakt het initiatief juridisch en organisatorisch kwetsbaar. Als Tegels stopt voordat het initiatief goed in een draiboek verankerd is, valt essentiële lokale weerbaarheid weg. En wat te doen als het morgen opnieuw misgaat?

Vlodrop is geen uitzondering. In steeds meer wijken bundelen burgers hun krachten om beter voorbereid te zijn op een crisis, ziet de Landelijke Samenwerkingsorganisatie Actieve bewoners (LSA). In Hilversum werkt wijkcentrum De Geus eraan om bij een calamiteit te functioneren als noodsteunpunt. In Mook en Middelaar inventariseren bewoners welke hulpmiddelen en vaardigheden er in de buurt beschikbaar zijn. Van megafoons tot mensen die kerkklokken kunnen luiden, het wordt allemaal vastgelegd op een lokaal platform, zodat ze bij verstoringen snel kunnen schakelen. Of neem een initiatief als de Burgerreserve: zij leiden met een korte fysieke en een online training burgerreservisten op die weten hoe ze kunnen handelen in een crisissituatie, zonder in de weg te lopen bij brandweer, politie of ambulances. Wanneer de communicatie uit-

Geef burgervrijwilligers een plek in de crisisdraaiboeken

Bij een grote overstroming, natuurbrand of andere crisissituatie komen hulpdiensten en overheden al gauw handen tekort. Burgers die zich voorbereiden en getraind zijn, zouden enorm kunnen helpen, schrijft *Christel Don*.

valt, kunnen deze getrainde burgers bijvoorbeeld assisteren bij noodsteunpunten, eerste hulp bieden, informatie delen en de boel veilig houden, in afstemming met de professionele hulpdiensten.

Het is geen toeval dat er steeds meer van dit soort initiatieven ontstaan. De overheid predikt de laatste jaren steeds nadrukkelijker dat burgers zelfredzamer moeten worden. De overheidscampagne *Denk Vooruit*, die deze maand van start is gegaan, moedigt mensen aan een noodpakket samen te stellen, een noodplan te maken en met elkaar het gesprek aan te gaan. Terecht, want het wordt steeds aannemelijker dat in geval van een crisis de hulpdiensten en overheden al snel handen tekortkomen. Zo stelt het Nederlands Instituut Publieke Veiligheid (NIPV) in haar recente rapport *Strategieën voor schaarste* dat „vanwege toenemende geopolitieke en klimaatrisico's de Nederlandse criserbeheersing waarschijnlijk steeds vaker te maken zal krijgen met situaties waarbij er niet genoeg mensen en/of middelen voorhanden zijn om iedereen te kunnen helpen”.

Afgelopen jaren kwam dat tekort soms al in zicht. Neem de natuurbrand in De Meinweg in 2020, waarbij een heel dorp geëvacueerd moest worden terwijl hulpdiensten al overgespeeld waren door de coronacrisis. Of storm Eunice in 2022, toen alarmlijn 112 dermate overbelast raakte dat er een noodmelding uitging: bel alleen nog bij levensgevaar. Tegelijkertijd groeit de dreiging van grootschalige crises door een langdurige stroomuitval, een nieuwe pandemie of klimaatramp, of zelfs een oorlog, waarbij professionele hulpverlening simpelweg ontoereikend zal zijn. Het NIPV identificeert in haar rapport zes strategieën voor crisisteams om met dergelijke situaties om te gaan. Eén daarvan is het uitbreiden van

de capaciteit van de hulpdiensten, onder meer door burgervrijwilligers. Dat werkt volgens de onderzoekers het beste wanneer ze „begeleid en geïntegreerd worden in de crisisrespons”. Toch gebeurt dat nog niet.

Op basis van mijn gesprekken met verschillende burgerinitiatieven, instanties en overheden blijkt dat te liggen aan een combinatie van bureaucratische traagheid en institutionele terughoudendheid. Veel gemeenten en veiligheidsdiensten vinden het een uitdaging om vrijwilligers op te nemen in hun calamiteitendraaiboeken. Er spelen juridische vragen: wie is aansprakelijk als er iets misgaat? Er zijn hiërarchische bezwaren: hoe verhoudt een burgerinitiatief zich tot de commandostructuur van de hulpdiensten? En er is ook gewoon onwennigheid: hoe werk je samen met een groep mensen die je niet in dienst hebt, terwijl ze wel een cruciale rol kunnen spelen.

Die terughoudendheid is tot op zekere hoogte begrijpelijk. Crisisbeheersing is complex, de inzet is hoog, en fouten kunnen levens kosten. Maar het is ook kortzichtig, want burgers komen sowieso in actie, of je ze nu erkent of niet. Toen in 2021 in Limburg het water steeg en officiële hulp op zich liet wachten, gingen mensen zelf aan de slag. Ze legden zandzakken, verstevigden lekkende dijken, en evacueerden kwetsbare burenhelpen. Dat gebeurde ad hoc, chaotisch, en zonder officiële coördinatie. Soms ging het goed. Soms botsde het met de werkwijze van bijvoorbeeld de brandweer, die later arriveerde en zandzakken weer anders wilden leggen. Burgers die zich voorbereiden en getraind zijn, zouden juist voor minder chaos kunnen zorgen, mits ze een vaste plek krijgen in de protocollen en crisisdraaiboeken.

Een extra reden om dat te doen: zonder officiële erkenning ebt de motivatie weg. Mensen

steken over het algemeen enorm veel tijd in het opzetten van een burgerinitiatief, het coördineren of trainen van vrijwilligers, het maken van plannen. Maar als ze jaren later nog steeds niet structureel zijn opgenomen in calamiteitendraaiboeken, en ze steeds weer met nieuwe gemeenteammbtenaren te maken krijgen, dan haken mensen af. Dat is zonde van alle opgebouwde kennis en energie. En het is gevaarlijk, want in geval van een calamiteit zijn juist deze betrokken, kundige burgers hard nodig.

De samenwerking tussen overheden, hulpdiensten en vrijwilligers moet nog op gang komen, en dat vraagt inzet en vertrouwen van beide kanten. Overheden en hulpdiensten moeten leren werken met mensen die ze niet in dienst hebben. Burgervrijwilligers moeten bereid zijn afspraken te maken over taken en communicatielijnen, en leren om leiding te geven én te ontvangen. Welke stappen zijn nu nodig?

Om te beginnen: inventariseer als gemeente, hulpdienst of waterschap welke burgerinitiatieven er in jouw regio zijn. Niet om ze te controleren of in een keurslijf te persen, maar om te begrijpen wat ze kunnen betekenen in aanvulling op de bestaande noodhulpstructuren. Wim Tegels kent zijn rivier door en door. De Burgerreserve heeft steeds meer getrainde mensen klaarstaan. Wijkcentrum De Geus weet precies welke kwetsbare bewoners er in de buurt wonen. Die kennis en capaciteit liggen er, klaar om benut te worden.

Ten tweede: ga om tafel, maak concrete afspraken en leg ze vast. Vrijwilligers hoeven geen onderdeel te worden van de commandostructuur van hulpdiensten, dat zou waarschijnlijk ook niet werken. Maar er moeten wel heldere afspraken zijn zoals bij welke fase van een crisis zij kunnen worden ingezet, wat hun rol is en waar die stopt. Stel een vast contactpersoon voor burgervrijwilligers aan bij een gemeente of veiligheidsregio. Dit soort afspraken horen in een crisisdraiboek, niet ergens op een los lijstje dat na de eerste ambtelijke wisseling van de wacht weer kan verdwijnen.

Een mooie illustratie hiervan is de Koninklijke Nederlandse Redding Maatschappij (KNRM). Die werkt al meer dan tweehonderd jaar met vrijwilligers die op zee levens redden. Ze zijn

Burgers die zich voorbereiden en getraind zijn, zouden juist voor minder chaos kunnen zorgen

geen onderdeel van de overheid, maar werken nauw samen met de kustwacht. Er zijn heldere afspraken over wie wat doet, de vrijwilligers zijn goed getraind, verzekerd en niet persoonlijk aansprakelijk tijdens hun inzet, en niemand twijfelt aan hun kundigheid en legitimiteit. Als het op zee kan, waarom dan niet aan land?

Tot slot de derde stap: zorg voor continuïteit. Eenmalig het crisisdraiboek updaten is niet genoeg. Er moet structureel iemand verantwoordelijk zijn voor het onderhouden van de relatie met burgerinitiatieven, voor het actueel houden van contactgegevens en afspraken, en voor scenario-oefeningen. Dat hoeft geen fulltimefunctie te zijn, maar het moet wel geborgd zijn binnen crisisteams.

Waarom dat belangrijk is, weten ze als geen ander in de gemeente Leudal. Daar werden afspraken gemaakt om lokale vrijwilligers van de dorpsraad Buggenum op te nemen in het officiële calamiteitendraiboek van de gemeente. Tijdens de overstromingen in 2021 werd namelijk glashelder dat de gemeente de capaciteit niet had om adequaat te handelen. Burgers bleken onmisbaar: ze reguleerden het verkeer toen ramptoerisme op gang kwam, en hielden via sociale media dorpsgenoten op de hoogte, omdat officiële informatie uitbleef. Naderhand beloofde de gemeente de samenwerking vast te leggen in de crisisdraaiboeken. Maar ruim vier jaar later blijkt bij navraag dat, ondanks goede wil, deze samenwerking nog steeds niet formeel is geborgd in het gemeentelijk crisisdraaiboek.

Denemarken laat zien dat het anders kan. Laurits Rauer Nielsen, onderzoeker aan University College Copenhagen, documenteerde hoe burgervrijwilligers in Roskilde (vlak bij Kopenhagen) na een serie overstromingen tussen 2013 en 2017 niet alleen operationeel werden ingezet, maar ook aan tafel zaten in de commandopost van de hulpdiensten. Waarom lukte dat? Een reeks van overstromingen dwong burgers en autoriteiten samen te werken, waardoor hun onderlinge vertrouwen groeide. Tegelijkertijd zorgden ze samen voor 'professionalisering zonder formalisering': er kwamen trainingen en duidelijke afspraken, maar vrijwilligers kwamen niet in dienst, en hun initiatieven behielden hun eigen organisatiestructuur. Maar het allerbelangrijkste: autoriteiten gaven hun exclusiviteit op. Ze vertrouwden de vrijwilligers, omdat ze inzagen dat zij onmisbaar waren. Het resultaat? De betrokkenheid van vrijwilligers verhoogde de kwaliteit van de crisisrespons. En dus, concludeert Nielsen: burgervrijwilligers zijn meer dan een 'leuke toevoeging'. Hun betrokkenheid en bevoegdheid in crisissituaties zijn een 'essentiële professionele verantwoordelijkheid', die moet worden ontwikkeld.

Voor Nederland betekent dat het volgende: de overheid kan niet én zelfredzaamheid prediken én burgers die zich organiseren buiten de deur houden. Dat is niet alleen inconsequent, het is ook contraproductief. Alles wijst erop dat ook wij binnen afzienbare tijd met grote ontwrichtingen te maken zullen krijgen. Misschien is het weer een overstroming, misschien een natuurbbrand, misschien iets anders. Dan zullen er mensen klaarstaan om te helpen. De Denen leren ons: wacht niet tot alles perfect is geregeld. Begin nu een concrete samenwerking rond een actuele bedreiging. Gebruik die ervaring om wederzijds vertrouwen op te bouwen. En durf daarna de grenzen te verschuiven: door vrijwilligers structureel op te nemen in de crisisdraaiboeken. Zo bouw je niet alleen aan een sterker crisisteam, maar tegelijkertijd aan gemeenschappen waar mensen elkaar weten te vinden, ook in goede tijden.

OPINIE
Hulpacties

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Spanje

SPAANSE PARADORES ZONNIG ANDALUSIE- 8 dg v.a. € 550 p.p.
 Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Frankrijk

IJsland

Normandië, Bretagne, N-Fr.
Karakteristieke, comfortabele huizen bij zee.
Boek nu: **Liberte.nl**

Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland.
Kijk voor meer info op **trolltravel.com**
of bel 078-6198525

Overnachten, rondreizen, uitjes
 20 jaar romantiek, al sinds 2005
www.kasteelovernachtingen.nl

Sandinavië

Een betoverende kerst in

SCANDINAVIË

Boek je natuurlijk bij

BBI TRAVEL EXPERIENCE

Nu maar liefst
€350
korting pp*op
Mountain Lodge
Hotel

*Aanbieding geldig t/m 30 november 2025 met vertrek op 20 december 2025, incl. vluchten vanaf Schiphol en transfers. Onder voorbehoud van drukfouten of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/scandinavian-mountains
050-3136000

Amerika

Canada

GO CANADA

2026 boekbaar!

Profiteer van alle kortingen en GRATIS PARKPAS

GO CANADA.NL

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
 Zoekt u een betrouwbaar adres?
 Bel of mail ons.
 Bij ons geen gezeur. Directe betaling
 Capel&Capel Antiek Porselein
 De Zande 43, 8278 AH Kampen
 038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel !
Oprechte Haarlemmerolie.nl

TE KOOP GEVRAAGD klassieke of antieke auto's ook defect

Venema Antiques & Classic Cars
 Rijksweg 17 te Drempot. Geopend op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

WILT U ADVERTEREN?

Surf dan naar onze website
www.zadkinmedia.nl
 Of kijk voor meer aanbod op de website
www.bijzonderezaken.nl

Vraag & aanbod

PLATENCOLLECTIES GEZOCHT

RecordFriend Amsterdam zoekt goede collecties elpees & singles van particulieren.
 Beste prijs en ophalen door heel Nederland.
 Tel. 06-51643022
www.recordfriendamsterdam.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via IDEAL! Ga naar:
WWW.ZADKINMEDI.NL

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, PLATINA EN MUNTEN.
 WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
 WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
 SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
 TEL. 020-4221015. WWW.OUDGOUDPRIJS.NL

Zaken & Transacties

28 JAAR ERVARING

CURSUS DAYTRADEN 675 ex btw 2e persoon half geld

Cursus in Hotel, vd Valk Breukelen

Acht weken live meekijken

Gratis handelsrobot

Gewoon winst, geen gedoe

Originele reacties cursisten

■ Dank u sinterklaasje Deze week €3.000 winst. Dank u, Sinterklaasje!

■ Ondeugend Sintje Jullie service voelt als een wijze Sint... maar dan de versie die af en toe stout advies geeft.

■ Grote kinderen Dit is geen speelgoed voor beginners, dit is gereedschap voor grote kinderen.

De robot pakte weer €1.000 winst. Precies zo'n stille verrassing waar ik van hou.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen: maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec
Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden
www.robwessels.nl 010 519 21 15

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING

Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinmedia.nl
 De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.n.r. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

Drie maanden extra gratis bemiddeling
 Verlang je naar een duurzame relatie?
 Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)
 Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE

EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH

VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

Voor ondernemende en ontwikkelde singles

DTNG.
WWW.DTNG.NL

"Je hebt alles... behalve de juiste partner"

BEL ALEXIA 06 - 3053 3453
WWW.QUALITYPARTNERSEARCH.COM

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen

ALERTE RELATIEBEMIDDELING

0613863420 - www.hellasmaets.nl

Ze bestaat. Echt.

DPSPartnerSearch.nl distinguished & discreet

Wilt u uw leven ook zo graag verrijken met een geliefde?
 Ensemble bemiddelt met verve kunst- en cultuurliefhebbers 50+
 Sophie van den Heuvel, 0294-257226 - www.ensemble-relatie.nl

Match Hunters

Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden.
 Start jouw zoektocht vandaag nog.

Geef de liefde weer een kans!

Het Relatiebureau, bemiddeling duurzame relaties.
www.hetrelatiebureau.nl of 085 - 0765 365

Vrouw zoekt Man

Het leven wordt leuker als je het samen doet

Dorothy (70, Midden NL) is een warme vrouw met een flinke dosis levenslust. Ze houdt van bourgondisch genieten, kunst en gesprekken die beter worden naarmate de avond vordert. Zelfstandig, verzorgd met een nieuwsgierige geest. Ze zoekt een intellectuele man met humor, mag een beetje voller. Samen musea, steden, terrassen of gewoon een fijne avond op de bank te ontdekken. Lijkt het je wat? Laat van je horen.
 ToekomstRelatie.nl/kandidaten

een nieuwe liefde

Zonnige pure vrouw met helder brein en groot hart
 Warm, open, vrolijk. Regio 020, vlak bij zee, komt uit 1980. Groeiend, in haar werk en in haar ontwikkeling. Impact driven Dol op dieren, haar vocal group, diepe gesprekken, gezelligheid, reizen ver en nabij. Houdt van Yoga, padel, buiten zijn.
 Wil man met lef en zachtheid, om bij thuis te komen.
 Groeien - naar elkaar toe en ieder voor zich. Je bent net als zij van het aanraken en voelen.

Volledig profiel lezen? eennieuweliefde.nl

Dating

Op zoek naar aandacht?

secondlove

D. 59, A'dam, charm. en filmminn., zoekt galante hr. 55-65) m. hum. & stijl. Voor gezell. & samen gen. v.h. leven.
 Ref. "galante heer".
 Br.o.n.r.: 11112025
 Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
 ZADKINMEDI.NL

nrc
 ZATERDAG 22 NOVEMBER & ZONDAG 23 NOVEMBER 2025

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE
 Jeffrey Epstein

WAAROM
 In het volle daglicht de democratie ontmantelen, miljarden dollars opstrijken, eigen burgers opdrijven, Trump doet dat en nog veel meer met zichtbaar genoegen. Klimaatverandering is volgens hem een hoax. Net als de Epstein files. Des te opmerkelijker is zijn gedraai rondom het vrijgeven van die files.

HOE
 Inkt en waterverf

Siegfried Woldhek

COLUMN
 TESSA SPARREBOOM

Ik haat de Albert Heijn

T k haat de Albert Heijn. Ik overdrijf niet. Ik haat de verspakketten, ik haat de spaaracties, ik haat de verse pasta-sauzen (je weet wel, die in de koeling aan het begin van de winkel) die weliswaar iets beter smaken dan de niet-gekoelde pastasauzen maar nog steeds niet lekker zijn, ik haat die grote pizza's, altijd twee voor twaalf euro, ja nou weten we het wel, ik haat de in een plastic doos verpakte gebakjes die ze per drie verkopen (chocola, kers en wortel, ik hoef dit niet op te zoeken). Ik haat AH Biologisch, ik haat AH Excellent, ik haat de hamsters, ik haat de managers en ik haat de managers uit de reclames, of ze nou door Harry Piekema, Randy Fokke of Jeroen van Koningsbrugge worden gespeeld. Ik haat het!

Het probleem met de Albert Heijn (er zijn mensen die spreken van 'de Appie'. De Appie! Welke supermarkt heeft er nou een koosnaam? Ook dat haat ik) is dat je er niet omheen kunt. Zoals er in dit land overal binnen een straal van vijfhonderd meter een AED gewenst is, zo moet er binnen een straal van driehonderd meter een Albert Heijn zijn. Aholds wil is wet. Het maakt niet uit waar je komt, overal zie je lichtblauwe uithangborden ('s nachts brandt er licht in) die je eraan herinneren dat je nog een pak melk nodig hebt. De melk is natuurlijk 'in de bonus', waardoor je twee in plaats van één liter naar huis moet zeulen. Maar dat doe je, want je hebt je 'bonuskaart' bij je: naast een ID-bewijs de tweede pas die iedere Nederlander verplicht bij zich dient te dragen.

Afgelopen week werd op TikTok miljoenen keren gekeken naar een filmpje van een man in een Leeuwardense Albert Heijn die heel gedecideerd de ene na de andere wijnfles uit het schap pakt en op de grond kapotsmijt. Hij doet het met zoveel overtuiging dat media tot in België erover berichtten. „De man is opgepakt door de politie. Het is niet geweten waarom hij de flessen op de grond gooide”, schreef het Vlaamse dagblad HLN. Nou, ik weet het wel. En ik wil graag zijn nummer voor wanneer hij vrijkomt.

Verder ken ik niemand die mijn frustratie deelt. Sterker nog, ik ken heel wat mensen die Albert Heijn 'de mooiste supermarkt' vinden en blijkbaar gecharmeerd zijn van systeemplafonds en zwambruine tegels. Het is er opgeruimd, dat wel, maar dat komt door de dertig onderbetaalde tieners in een lichtblauw jasje die je continu voor de voeten lopen.

Misschien is het verschil tussen mij en AH-liefhebbers simpelweg dat ik ben opgegroeid in Oostzaan, het dorp waar de allereerste Albert Heijn stond. Elke Sint-Maarten knutselden we op school een lampion in de vorm van het eerste winkeltje, elke geschiedenisles ging over het ontstaan van de AH. Deze geschiedenis staat breed uitgemeten op de website van de winkel: een tijdlijn laat zien wat de keten ieder jaar sinds de oprichting in 1847 heeft uitge-spoekt. Alleen in de oorlogsjaren (en dan heb ik het niet over de supermarktoorlog) lijkt er opvallend weinig te zijn gebeurd. Onder '1940' staat slechts het volgende vermeld: „235 winkels en 5 chocolaterieën”. Zo! Als het aan de AH had gelegen had die hongerwinter nooit hoeven plaatsvinden.

Sinds enkele weken heeft de Albert Heijn een nieuwe bestuursvoorzitter: Margaret Verstedten-van Duijn. „Als gecertificeerde B corp-organisatie kunnen we met dit bedrijf krachtige stappen vooruitzetten”, zei ze in een interview ter ere van haar aanstelling. Niemand weet wat dat betekent, en dat geeft ook niet. Zeker is dat de Albert Heijn alomtegenwoordig zal blijven. Er zullen nieuwe spaaracties voor nieuwe pannensets verschijnen, er zullen nieuwe hamsters aan het gezin worden toegevoegd en er zullen meer filialen worden geopend. Lang na ons bestaan zullen nieuwe generaties door de gangpaden van de Albert Heijn lopen. God weet wat er tegen die tijd in de bonus zal zijn.

Tessa Sparreboom is neerlandicus.

Frank Westerman is oud-redacteur van NRC en schrijver. Recent verscheen zijn boek *Hotel De Wereld – ‘Wageningen, Suriname’ en andere postkoloniale tragedies*.

Ontwikkelingshulp is onmisbaar (voor Nederland)

Schaf de ontwikkelingssamenwerking niet af, zoals rechtse partijen willen, maar zet haar voort, betoogt *Frank Westerman*. Is het niet uit solidariteit of barmhartigheid, dan toch ter versterking van de Nederlandse invloed in de wereld.

Met een *pling* verschijnt op mijn telefoon een éénregelig bericht: „Er zijn hier mensen die jou kennen!” Ik onderbreek mijn hardlooperonde en denk aan Eusebio, mijn Peruaanse *compadre* die ik een kleine veertig jaar geleden voor het laatst heb gezien.

...aan het typen...
Mijn dochter Vera (20) is in Peru. Ooit, in 1987, heb ik daar gewoond bij de Aymará-indianen. Nu zij door de Andes reist, bezoekt ze de nederzetting Cucho Esqueña, een kluitje leemhutten dat destijds nog niet op het lichtnet was aangesloten.

Er komt een WhatsAppfoto binnen. Ik zie twee vrouwen met wollen mutsen en omslagdoeken.
Zou dit een aflevering van *Spoorloos* zijn, dan zagen we nu de licht verkleurde foto waarop ik (23 en vlasblond) een schaar zet in het zwarte haar van een sip kijkend meisje. Door een lok af te knippen, veranderde ze van een baby in een peuter - en ik in haar peetvader: iemand die financieel zou bijdragen aan haar toekomst.

„De vrouw in de rode trui is degene van wie jij het haar hebt geknipt.”

Mijn duim en wijsvinger vergroten haar gezicht uit, haar wenkbrauwen en mondhoeken, de blik in haar ogen. Het is Nayra.

„Ik heb ook haar vader Eusebio gevonden. Ik heb gezegd dat ik over een paar jaar terugkom en jou dan meeneem.”

Toen ik eind 1987 vertrok, had ik mijn plicht afgekocht met een jonge alpaca die wol, melk en uiteindelijk ook vlees en leer zou geven aan het gezin van Nayra. Twee jaar later studeerde ik af in de tropische cultuurtechniek. Als gediplomeerd landbouwingenieur kon ik een baan zoeken in het ontwikkelingswerk. Maar ik deed het niet.

Hoofdschuldige was Mario Vargas Llosa. Juist dat jaar stortte hij zich in de race om het presidentschap van Peru: als het enige alternatief voor de ‘volksoorlog’ van de maoïstische guerrilla Lichtend Pad. Als een stadse intellectueel stelde de schrijver vrede en voorspoed in het vooruitzicht, aangevren door de tweetaktnotor van vrijhandel en libe-

ralisme.
Ik twijfelde hevig aan het nut van het ontwikkelingswerk. Waarom zou ik het irrigatiestelsel van dorpen als Cucho Esqueña in kaart brengen, wanneer het lot van Nayra in Lima of nog verder weg op het wereldtoneel werd bepaald? In plaats van te solliciteren bij een ngo of ingenieursbureau deed ik verslag van de gooi van Mario Vargas Llosa naar het presidentschap, als ongediplomeerd journalist.

Net als Marx geloofde ik dat het erop aankwam de wereld te veranderen, maar eerst wilde ik snappen hoe ze in elkaar stak. Ik verruilde hand- voor hoofdwerk. Aanstormende wereldverbeteraars waren ongeduldig; ze hadden geen boodschap aan een oubollig ‘bezint eer je begint’. Toch wist niemand hoe dat moest: een land of volk ‘ontwikkelen’. De term veronderstelde een richting, maar welke?

Als verslaggever legde ik ook mijn eigen engagement op de snijtafel. Ik voelde me betrokken, maar omdat ik niet goed wist bij wie of bij wat, kregen mijn reportages steeds vaker de ondertonen van een zoektocht. Toen ik nog een tropenstudent was, leek alles helder: je zette je in voor kleine boeren in arme landen. Maar wat als die kleine boeren het regenwoud kappen?

Naast toeschouwer werd ik beschouwer. Ontwikkelingshulp bleek niet opgewassen tegen etnisch geweld, Koude Oorlogsbemoenissen, drugskartels, guerrillaoorlogen en militaire staatsgrepen, zoals die van sergeant Desi Bouterse in Suriname.

„Negen van de tien irrigatieprojecten mislukken”, hoor ik onze irrigatieprofessor in Wageningen nog zeggen. Zodra de westerse technici en sociologen vertrokken, viel datgene wat ze hadden opgezet (een microkrediet, de teelt van een nieuw gewas, een landbouwcoöperatie) doorgaans in handen van handige lieden, of stierf het een stille dood. In hun evaluatiejargon spraken de deskundigen van „een lage beklijving”. Ze vervingen het achtervoegsel ‘-hulp’ door het minder bevoogdende ‘-samenwerking’, maar de ontwikkeling bleef uit. Welke aanpak ook werd beproefd - programmatisch, projectgericht, participatief - niets bleek bestand tegen politieke grilligheid, corruptie en geweld.

In 2005 belichtte ik in *NRC Handelsblad* de opeenvolgende modes die het ontwikkelings-

werk in de periode 1960-2000 kenmerkten. Dit tijdvak begon met het rücksichtslos overplanten van westerse technologie, naar het voorbeeld van de Marshallhulp. In Europa had de mechanisatie van de landbouw bijgedragen aan de wederopbouw, maar in de tropen liepen de dieseltractoren en draglines vast in hetzij de modder, hetzij het woestijnzand.

Van de weeromstuit zwoer de volgende generatie tropenwerkers bij ‘aangepaste technologie’ - liever een span ossen dat al rondjes lopend een waterstraaltje oppompt, dan een onderhoudsgevoelige dieselpomp. Dit houtje-toutje-idee vond weerklank onder West-Europeanen die hun buik vol hadden van het con-

sumentisme van hun ouders, maar helaas niet onder de verworpenen der aarde, voor wie vooruitgang vaak gelijk stond aan het bezit van een koelkast.

Zodra bij ons de milieubeweging opkwam ging het roer opnieuw om, richting duurzaamheid ditmaal. Kringlopen konden korter, huisafval diende te worden verwerkt tot compost, terwijl kunstmest en bestrijdingsmiddelen uit het hulppakket verdwenen.

Tijdens de daaropvolgende feministische golf werden alle kaarten gezet op vrouwenprojecten. Een collega-ingenieur die ik in Guinee-Bissau bezocht, reed daar in 1995 rond in een

Nissan-terreinwagen. Zijn taak? Islamitische Fula-vrouwen minder afhankelijk maken van hun mannen.

De wisselende modes in het ontwikkelingscircuit bleken afgietsels van onze preoccupaties. Draaide de wind langs de Noordzeekust, dan herschreven de landen rond de evenaar subiet hun projectaanvragen.

Op het hoogtepunt van de ontwikkelingsboom (tussen 1980 en 1990) waren er naar schatting tachtigduizend buitenlandse experts op het Afrikaanse continent gestationeerd; meer dan er ooit koloniale ambtsdragers waren. Dit legioen aan ‘structurele’ hulpverleners is verslagen in de strijd tegen armoede en gebrek. Zo rond de millenniumwissel is de *old*

“
Nederland kan voorkomen dat landen als China en Rusland het werkveld straks voor zich alleen hebben

skool ontwikkelingswerker (die drie jaar Bolivia afwisselde met drie jaar Zuid-Soedan) van het toneel verdwenen, bijgezet in het museum. Zij zijn vervangen door vliegende consultants, aanbieders van noodhulp bij rampen en waarnemers die tijdens verkiezingen toezien op het wortelschieten van nieuwe democratiën naar het Westminstermodel.

In het nieuwe millennium sprong ook de vreddessoldaat, getooid met een blauwe VN-baret, in het gat dat de ontwikkelingswerker heeft achtergelaten. De ene na de andere vredesoperatie liep uit op een mislukking, met als Caribisch dieptepunt de in 2017 vastgelopen missie in Haïti, waar gewapende peacekeepers zich schuldig maakten aan seksueel wangedrag.

Haast ongemerkt raakte het geduld van westerse donorlanden op. Het nieuwe buzzword werd ‘good governance’: alleen landen die niet door dieven werden geleid, kwamen nog in aanmerking voor Westers donorgeld.

Immiddels heeft het ressentiment in het mondiale Noorden een kritische massa bereikt. Met één hardvochtige pennenstreek is het Amerikaanse hulpprogramma USAID na ruim zestig jaar opgedoekt, hetgeen volgens een studie in *The Lancet* tussen 2025 en 2030 een verlies van veertien miljoen mensenlevens tewegg kan brengen.

In Nederland staat sinds 2024 het nationale belang weer voorop bij de besteding van hulp gelden. Het gaat dan om handel, veiligheid en migratie. Met dat laatste wordt in de praktijk ook remigratie bedoeld: voor het eerst op 16 september 2025 zette Nederland een chartervlucht in om 88 Syriërs, vrijwillig en voorzien van een vertrekpremie, naar hun herkomstland terug te vliegen.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 29 oktober dreigde ontwikkelingshulp te sneuvelen als een frontsoldaat. „Dan hebben de mensen in Afrika maar iets meer honger”, bepleitte de leider van de PVV. ‘Ga je mond spoelen’, zou mijn moeder hem gezegd hebben. Het als salonfähig geziene JA21 wil het ontwikkelingsgeld voortaan besteden aan het opzetten van ‘terugkeerhubs’ in Afrika.

Bij de huidige kabinetsformatie is het erop of eronder. Hoe kritisch ik ook ben op het effect van de hulp, reanimatie lijkt me van levensbelang. Op genoeg terreinen worden wel successen geboekt: onderwijs, eerlijke handel, gezondheidszorg, verzoening en wederopbouw na conflicten, waterbeheer.

Ontwikkelingssamenwerking is een *soft power* in de internationale diplomatie. Zet je haar bij het grof vuil, dan verliest Nederland nog meer invloed en gezag op het wereldtoneel. Niet voor niets valt Ontwikkelingshulp al decennialang onder Buitenlandse Zaken. Alleen al hierom dient Nederland een slagvaardig ontwikkelingsbeleid op te tuigen: om in de internationale arena weer gewicht in de schaal te leggen.

Met het wegvallen van USAID zijn veel hulporganisaties plotseling zelf hulpbehoevend; Nederland zou ze een reddingsboei kunnen toewerpen, niet alleen uit barmhartigheid, maar evenzogoed ter voorkoming dat landen als China en Rusland het werkveld straks voor zich alleen hebben.

Er is genoeg te doen. In het voorjaar van 2023, een half mensenleven nadat ik kortstondig in het ontwikkelingscircus had meegedraaid, meldde mijn dochter zich aan voor een stage in Ecuador. Ze kon terecht bij Heifer International, een ngo gerund door Ecuadorianen die arme boeren in de Andes niet aan melk helpen, maar aan een koe.

Een stuk zuidelijker, in Peru, zijn er intussen stroomkabels uitgerold over de pampa van Cucho Esqueña. Zowel Nayra als haar vader Eusebio wonen tegenwoordig in een huis van baksteen. Mijn peetoom bezit een motorfiets en een mobiele telefoon; hij noemt het een zegen dat de guerrillaoorlog is uitgewoed. Zijn grote zorg is het opdrogen van de waterbron in de vallei, waardoor er minder akkerland kan worden bevooid.

Nayra is getrouwd met haar jeugdliefde Heriberto, met wie ze drie kinderen heeft. Ze verbouwt tuinbonen en aardappelen, en houdt fawnkleurige alpaca’s.

OPINIE
Buitenlandpolitiek

FOTO: NATHAN POSNER/ANADOLU/GETTY IMAGES

Beatrice de Graaf is faculteitshoogleraar en bekleedt de leerstoel Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. **Rik Peels** is hoogleraar en bekleedt een onderzoeksleerstoel godsdienstfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze werken samen bij onderzoeksconsortium Adapt!

In deze serie
verkennen
Beatrice de Graaf
en Rik Peels de rol
die de zeven
klassieke deugden
nog kunnen spelen
in de politiek.

Zonder waardig doel is moed al snel gewoon roekeloos

Iedereen lijkt moed een belangrijke deugd te vinden, zien *Beatrice de Graaf* en *Rik Peels*. Maar moed wordt te vaak verward met neoliberale prestatiezucht en individuele roekeloosheid.

Illustratie
Anne van Wieren

debat, is het zaak de interpretatie van deze deugd eens goed te heroverwegen. Want net zoals in ons vorige stuk, over de deugd van de gematigdheid, is het debat in de loop der tijd nogal vervuild geraakt. Om het echte, klassieke begrip van de deugd *fortitudo* heen is een hele korst van al te postmoderne, neoliberale prestatiezucht en individuele roekeloosheid gegroeid. En dat is een gemis.

Want, wat betekent het als we Max Verstappen ‘moedig’ of ‘held’ noemen als hij op een circuit het zoveelste miljoen binnenhaalt, en na een glaasje champagne weer terugvliegt naar zijn penthouse in Monaco om daar zijn prijzengeld op de bank te zetten? Of wat is precies moedig aan het doorlopend beledigen van hele bevolkingsgroepen en weglopen als je zelf gevraagd wordt aan oplossingen bij te dragen? Op zo’n manier wordt moed een hoogstpersoonlijke (mannelijk) individualistische verdienste.

Dat zien we terug in het publieke en politieke debat, die verwarring en subjectivering van wat nu moed precies is. Voor de een is Zelensky een held, die moedig zijn land verdedigt, tegen Poetin, en tegen de sneren van Trump en Van- ce. Voor aanhangers van de laatsten is hij een vervelende lastpak, die als leider van een klein corrupt landje de wereldvrede in de weg staat. Voor de een was Charlie Kirk een nobele martelaar die zijn leven gaf voor het vrije woord, voor de ander was hij een provocateur en bully. Aan wie je moed toeschrijft lijkt vooral een kwestie van je eigen politieke voorkeuren te zijn.

Hoe kunnen we moed uit deze situatie van neoliberale prestatiedrift en postmoderne politieke polarisatie losweken? Door gewoon, net als we eerder deden, terug te gaan naar de grootmeester van de deugdenleer, Aristoteles.

Die zag moed in zijn *Ethica Nicomachea* allereerst als het vermogen om angst te overwinnen in het aangezicht de dood. In een tijd waarin Athene zich voortdurend met opstanden en rebellie geconfronteerd wist en zich onder leiding van Alexander de Grote (Aristoteles’ pupil) in veroveringsoorlogen stortte, was het niet verwonderlijk dat Aristoteles zich vooral richtte op militaire moed. Moed, dat is dan het werken aan je vermogen om onverschrokken op het slagveld te staan.

Maar gelukkig zag Aristoteles nog een tweede belangrijke dimensie aan de deugd van *fortitudo*. Moed was voor hem niet de individuele verdienste van die ene soldaat in de strijd. Het was de houding die je helpt angst te overwinnen omwille van een hoger doel dat de strijd en de opoffering waard is.

Dat betekent overigens ook dat de angst of de pijn niet weg hoeft te zijn. Sterker nog, als je geen enkele angst kent, ben je eerder ongevoelig en roekeloos dan moedig. Moed impliceert juist angst, zoals de Middeleeuwse Thomas van Aquino in zijn *Summa Theologiae* al scherp observeerde. En dat is misschien wel de belangrijkste opdracht van de deugd die moed heet. Ja, het moet je juist iets kosten, en ja, er moet echt een zekere mate van angst overwonnen worden (het gaat dus niet om even een rondje scheuren op het circuit).

Maar, nee, niet elke vorm van krachtpatserij of roekeloosheid is die zelfopoffering waard. Het gaat om het doel dat je ermee dient.

En dat brengt ons bij de herijking van de hedendaagse opvatting van moed. Want, net zoals we eerder al betoogden: de ene deugd

kan niet los gezien worden van de zes andere, en alle zeven staan ze in dienst van de gemeenschap als geheel. Dat betekent voor *fortitudo* dat onze postmoderne subjectivistische opvatting van moed voor de oude Grieken volledig onherkenbaar zou zijn geweest. Hoezo is iemand moedig die een sportwedstrijd of een discussie wint? En waarom is het moedig als je voor je eigen plezier aan bungeejumpen, parachutespringen of Russische roulette zou doen? Aristoteles had dat volkomen onzinnig en overmoedig gevonden. Want ja, iemand overwint misschien zijn hoogstpersoonlijke eigen angst, en durft man en paard te noemen, maar waartoe? En waarvoor? Wie heeft hier in hemelsnaam iets aan? Hoezo is het moedig om je leven te wagen om de *thrill* of om indruk te maken op anderen?

Toch is die subjectivistische opvatting van moed inmiddels diep ingesleten geraakt. Dat ligt overigens niet alleen aan de hedendaagse thrillseikers of individuele sportfanaten. Die individualistische lezing van moed gaat terug naar het begin van de moderniteit. Neem de politiek filosoof Thomas Hobbes. Die behandelt in zijn werk *De Cive* (1642) deugden zoals rechtvaardigheid inderdaad als op de gemeenschap gericht. Want daarbij gaat het om algemene wetten die zien op een eerlijke inrichting van de gehele gemeenschap. Maar hij zet vervolgens een vreemde knip bij de deugd van moed. Die lijkt bij hem juist niet de gemeenschap maar primair het individu te dienen. Moed is voor Hobbes het vermogen om je angst

Moed is de manier om al de andere klassieke deugden in de praktijk te brengen

te overwinnen om bij gevaar je eigen leven te behouden. Misschien heeft het te maken met Hobbes’ sombere visie op de aard van de mens, waarbij het leven vooral een strijd van allen tegen allen is. Maar het is toch echt een misvatting dat iemand die alleen zijn eigen hachje probeert te redden moediger is dan iemand die zijn leven riskeert om anderen te helpen.

Laten we daarom nog weer even teruggaan naar de oude Grieken, en naar die tweede dimensie van moed, de dimensie die op het geheel van de gemeenschap is gericht. Want Aristoteles was niet de enige die over deugden nadacht. Diens geestelijk vader Socrates gaf in Plato’s dialoog *Laches* nog meer aandacht aan dat tweede aspect en voor hem was moed veel breder dan alleen persoonlijke durf op het slagveld. Iemand kan ook moedig zijn wanneer hij lijdt aan een ernstige ziekte en toch probeert een blijmoedig lid van de gemeenschap te blijven, in armoedige omstandigheden toch zijn gezin probeert te onderhouden, of tegen allerlei weerstand in toch een lastig politiek probleem probeert op te lossen.

Die collectieve dimensie kennen wij gelukkig ook nu nog. Denk bijvoorbeeld aan het zorgpersoneel voor wie we ooit klapten op onze balkons. Of aan dissidenten zoals Alexej Navalny in Rusland of de jongeren in Kenia die opstaan tegen hun regime. Dat zien we heus wel als moedig.

Maar wat we nog scherper zouden moeten benadrukken, is dat moed de manier is om ook al die andere klassieke deugden die nodig zijn voor een goed gemeenschapsleven in de praktijk te brengen. De Engelse schrijver C.S. Lewis legde in zijn boek *The Screwtape Letters* al uit dat moed misschien niet één van de zeven deugden is, maar de vorm belichaamt die *elke* deugd aanneemt wanneer die beproefd wordt. De deugden, aldus Lewis, ‘vertonen zich in de gestalte van moed op de punten van de grootst mogelijke werkelijkheid’. De Amerikaanse schrijver Ernest Hemingway vatte dit samen met: moed is ‘grace under pressure’. Als je tegen alle weerstand in toch rechtvaardig bent, toch blijft liefhebben, toch wijs durft te zijn en daarbij eigen ongemak, angst en pijn op de koop toeneemt, is dat pas echt moedig. Moed in z’n eentje is dus niet voldoende.

Terug naar de politicus die dag en nacht beveiligd moet worden, angst en bedreiging overwint en zich toch onvervroren uit blijft spreken. Is dat moedig? Ja en nee. Ja, omdat het verschrikkelijk is dat hij dagelijks wordt bedreigd, en toch zijn angst voor de dood niet het laatste woord geeft. Nee, omdat hij zich inzet voor een zaak die dat niet waard is, namelijk haat en tweedracht aanwakkeren zonder aantoonbaar te proberen de problemen echt op te lossen. Nog eens nee, omdat dit gedrag zelf ingegeven is door angst en woede. Alle politieke dossiers worden door deze politicus immers geherinterpreteerd in termen van migratie en angst voor de Islam. En nee omdat hierdoor angst en haat voor vreemdelingen alleen maar verder worden aangewakkerd, en de gemeenschap aantoonbaar niet tot bloei komt maar verder gefragmentariseerd en gepolariseerd raakt. Die andere klassieke deugden zijn nergens aanwezig.

Kortom, moed is te veel in het postmoderne, subjectieve vaarwater terecht gekomen. We moeten moed weer groofter, objectiever en gemeenschappelijker durven denken. Zo kan moed als politieke en sociale deugd ons in deze tijd helpen. Want, zoals we eerder al zeiden, moed is geen karaktertrek, maar iets dat je kunt leren, waar we elkaar in kunnen stimuleren. We kunnen ons oefenen in de deugd van de moed. Door onze angst te accepteren, maar die niet het laatste woord te geven. Door ons te richten op ongemakkelijke politieke doelen, en het bureaucratische en populistische drijfzand te trotseren. Door de moed te hebben over je eigen schaduw te springen en compromissen aan te gaan. Er is de komende tijd echt politieke moed nodig om tot een goede stikstofregeling te komen, de woningcrisis op te lossen, sociale mediagebruik onder jongeren terug te brengen, het verstikkende struikgewas van de jeugdzorg te hervormen en voorrang geven aan de daadwerkelijk schrijnende gevallen - om maar iets te noemen.

Moed dient de gemeenschap. Dat vergt onderscheidingsvermogen, ofwel de deugd van de praktische wijsheid. Daar komen we in een volgende aflevering nog op terug. Maar in tijden van polarisatie en toenemende oorlogsdreiging begint het bij de moed, om altijd ook die andere scharnierpunten van een goed samenleven voor ogen te houden: rechtvaardigheid, wijsheid, matigheid, geloof, hoop en liefde.

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

EU is als een influencer die op vakantie gaat naar Dubai

De kans is groot dat je het op Instagram al een keer voorbij zag komen: influencers die in Dubai of Abu Dhabi poseren in het maagdelijk witte woestijnzand of met een cocktail aan het zwembad. Sinds kort moeten ze erbij vermelden dat ze daar op uitnodiging zijn en dus reclame maken. Er staan dan hashtags als #advertentie, #publiciteit of het meer subtiele #gekrege**n** bij. Zulke reisjes dienen niet alleen om toeristen aan te trekken. Achter de perfecte plaatjes op sociale media zit een regime dat hard probeert om zijn reputatie op te schonen. De Verenigde Arabische Emiraten willen vooral geassocieerd worden met pracht en praal en vooral niet met uitbuiting, onderdrukking en het financieren van oorlog en geweld. Precies aan dat opschonen doet Europa achteloos mee.

De Europese Unie is sterk afhankelijk van de Golfstaten voor olie, gas en essentiële

grondstoffen. De Emiraten gelden in Brussel als een stabiele partner, maar die stabiliteit heeft een prijs. Achter veel van die grondstoffen, van olie tot goud, schuilt geweld en corruptie. Goud dat via de Emiraten naar Europa vloeit, wordt uit mijnen geroofd door RSF-rebellen in Soedan.

Want waar influencers betaald worden met vliegtickets en luxehotels, krijgt de Europese Unie haar beloning van de Emiraten in de vorm van oliedeals, essentiële grondstoffen en een toekomstige handelsdeal. We laten ons net als influencers voor de kar spannen van een regime dat met de ene hand goud geeft en met de andere bloed vergiet.

De Emiraten zijn de grootste wapenleverancier van die RSF-rebellen, die verantwoordelijk zijn voor etnische zuivering, massale verkrachtingen van vrouwen en kinderen, en hongersnood. Terwijl de slachtpartijen vanuit de ruimte te zien

zijn en miljoenen Soedanezen op de vlucht zijn, onderhandelt de Europese Commissie in alle stilte over een handelsverdrag met hun beulen.

Zo nu en dan verschi**jt** een tweetje van Ursula von der Leyen over hoe „very”, „deeply” of „gravely concerned” ze is over de situatie in Soedan, maar de onderhandelingen over een handelsakkoord gaan gewoon door. Geen voorwaarden, geen ethische clausules, geen woord over Soedan. Dat is niet alleen immoreel, het maakt ons medeplichtig. Hoe geloofwaardig is onze zogenaamde waardenunie als we mensenrechten selectief verdedigen? De onderhandelingen met de Emiraten moeten meteen worden gestopt. Daarnaast moet er een volledige verplichting komen tot herleidbaarheid van mineralen, net als een verbod op de import van grondstoffen waarvan de herkomst niet te traceren is.

Marit Majl Europarlementariër GL/PvdA

326

brieven

geplaatst 23

+

110

artikelen

geplaatst 9

=

436

inzendingen

geplaatst 32

KLIMAAT

Niet moreel

Als reactie op de „klimaatdoemdenkers” schetst Diederik Samsom in zijn opiniestuk een hoopvolle route naar klimaatneutraliteit (14/11). Hij presenteert de klimaatcrisis vooral als een technisch en organisatorisch vraagstuk, terwijl de oorsprong ervan veel fundamentele**r** is. Onze samenleving rust op structurele uitbuiting: van het mondiale zuiden, de niet-menselijke natuur en toekomstige generaties. Wie deze status quo wil veranderen, kan niet om moraliteit heen.

Nieuwe technologie kan ons helpen schoner te produceren en zo minder uit te buiten, maar laat ons nog niet rechtvaardig leven. Het lijkt erop dat we techniek vooral gebruiken om morele verantwoordelijkheid uit de weg te gaan. Om onze praktijk van uitbuiting echt los te laten, moeten we ongemakkelijke morele vragen durven stellen. Die morele vragen ontbreken in Samsoms stuk.

In de Gouden Eeuw was onze economie, met haar slavernij, ook gebouwd op uitbuiting. Het waren de verlichte denkers, zoals Montesquieu, die zich niet bogen over de efficiëntie van slavernij, maar over de moraal ervan. Als alle mensen gelijk zijn, waarom slaven dan niet? Juist zulke vragen deden de praktijk uiteindelijk wankelen. Katoen werd duurd**er**, maar ons geweten reiner. Anno 2025 durven we een vliegvakantie op rekening van toekomstige generaties nog niet moreel te beoordelen. In plaats daarvan hebben we het over ‘vliegschaamte’. Het echte morele debat wordt door de samenleving ontweken en zo behouden we de status quo van uitbuiting.

Voor het oplossen van de klimaatcrisis moeten we ons daarom niet blindstaren op techniek, maar op de vraag wat rechtvaardig is. Zonder een rechtvaardige samenleving is het techno-optimisme van Diederik Samsom niet heel reël.

Dolf van Eps Hilversum

EVA ILLOUZ

Universiteit-onwaardig

Eva Illouz (14/11) is ironisch genoeg zelf slachtoffer van de polarisatie die ze onderzoekt en beschrijft. Een lezing over haar nieuwe boek – dat de vinger legt op hedendaagse tendensen van schreeuwen in plaats van luisteren, opkomend fascisme, traditonalisme, *white supremacy*, MAGA – lijkt me uitermate urgent in deze tijd. Ongelooflijk genoeg werd haar lezing begin oktober

geboycot door de Erasmus Universiteit Rotterdam, louter omwille van haar Israëlische banden die niets met het regime van Netanyahu te maken hebben en waar ze uitdrukkelijk afstand van doet.

Ik sta vooraan bij de Rode Lijn-protesten dus ik snap het sentiment, maar dit vind ik universiteit-onwaardig. Juist de universiteit is de plek waar haar lezing gevierd zou moeten worden. Erasmus Universiteit: *do better*. Ik hoop dat jullie deze misstap gaan goedmaken.

Bea Waanders Uffelet

EVA ILLOUZ

Te makkelijk

In de introductie bij het interview met de Israelische professor Eva Illouz (14/11) staat dat zij vanwege haar afkomst niet welkom was bij de Erasmus Universiteit. Gezien het ontbreken van aanha-

We laten ons net als influencers voor de kar spannen van een regime

MARIT MAIJ

Europarlementariër
GL/PvdA

lingstekens poneert de krant dat kennelijk als een feit. Ook de kop met citeert suggereert antisemitisme. Maar wie verder leest ziet dat het gaat om inhoudelijke zaken, ze mag zelf de schuld geven aan de „verzielte sfeer in het publieke domein”.

Er volgt nauwelijks kritische bevraging over haar eigen houding. Waar het werkelijk om gaat lezen we in een eerder stuk in *NRC* (27/10), waaruit blijkt dat ze op zijn zachtst gezegd controversieel is: ze sprak zich jaren uit over anti-zionisme, dat ze antisemitisch vindt op westerse universiteiten, en het gebrek aan empathie onder linkse intellectuelen met Israëlische slachtoffers.

NRC gaat verder mee in het betoog van Illouz door desuggestieve vraag dat ze niet welkom is op de universiteit, omdat ze tot voor kort (op het moment van de uitnodiging) verbonden was aan de Hebreeuwse Universiteit. En dan mag ze vol op het orgel over precies dat punt waarop ze geweigerd is: ze vindt de Erasmus Universiteit antisemitisch. Het is allemaal veel te gemakkelijk opgeschreven door *NRC*, omdat er geen vragen zijn over Israëlische schending van men-

senrechten en het feit dat de Hebrew University is gebouwd in bezet Palestijns gebied.

Tineke Bennema Breda

YESILGÖZ

Een eerlijker verhaal

Dilan Yesilgöz verdient een eerlijker en vollediger beeld dan hoe zij vaak wordt neergezet. Vanaf het begin koos zij voor een directe aanpak: problemen benoemen zoals ze zijn, zonder omwegen. In haar HJ Schoolezing in 2022 stond één boodschap centraal: een vrije samenleving kan alleen bestaan wanneer regels helder zijn en wanneer de overheid verantwoordelijkheid neemt als systemen vastlopen.

Strengere maatregelen binnen de bestaande wetten zijn geen bedreiging voor de rechtsstaat. Ze zijn een normaal onderdeel van democratisch bestuur. Elk voorstel wordt zorgvuldig beoordeeld door de Tweede Kamer, de Raad van State en, waar nodig, de rechter. Juist die controle bevestigt de kracht van onze rechtsstaat.

Politiek gezien is Yesilgöz duidelijk in haar keuzes. Ze wil samenwerken met partijen die betrouwbaar zijn en die de rechtsstaat serieus nemen. Dat is geen blokkade, maar een legitieme en eerlijke politieke afweging. Andere partijen doen precies hetzelfde. D66, Groen-Links/PvdA, JA21 en andere partijen sluiten zelf ook uit, maar noemen dat vaak „onverenigbare visies”. Het principe blijft identiek.

Wat Yesilgöz onderscheidt, is haar consequente koers. Ze blijft helder, neemt verantwoordelijkheid en durft moeilijke keuzes te maken. Haar inzet voor een stabiel, veilig en democratisch Nederland is oprecht, realistisch en verdient erkenning.

Remco van Rooijen Nieuwegein

COLUMNISTEN

Nieuwe stemmen

Wordt het niet eens tijd voor de *NRC*-redactie om het contract met columnist Youp van ’t Hek te beëindigen en afscheid te nemen van *Bert schrijft een boek*, van de hand van Luc Zeebroek, alias Kamagurka? Jaar na jaar moeten lezers zien hoe de Achterpagina van de zaterdagkrant wordt opgeofferd aan de eindeloze worsteling van ‘Bert’ om zijn gedroomde boek op papier te krijgen en aan de tirades van Van ’t Hek.

Toegegeven, ik heb in het verleden soms plezier gehad van de columns van Van ’t Hek. Nederland heeft zeker behoefte aan schrijvers die de belangrijke rol van hofnar vervullen: die de macht en haar vertegenwoordigers aan de tand voelen, relateren en op zijn tijd met humor belachelijk maken.

Van ’t Hek trakteert de overgebleven *NRC*-lezers de laatste jaren echter op weinig humor en veel ongenueerde, meestal grove en vaak kwetsende bespiegelingen over politici en andere bekende Nederlanders. Om die reden zijn ikzelf en veel van mijn vrienden en kennissen maar opgehouden de Achterpagina in te zien. Dit terwijl *NRC* een keur aan columnisten op deze belangrijke plek aan het woord zou kunnen laten.

Paul Wolvekamp Leuvenheim

BROKKING
VLOERKLEDEN

GOED GEKLEED

het najaar in

SINDS 1971
DE PLEK WAAR
VAKMANSCHAP
EN STIJL TOT
UITING KOMEN.

& VERDER

2/3

Rivieren

Elke
overstroming
laat sporen na
die duizenden
jaren later nog
te vinden zijn

7

Karel Knip

Earl Grey had
niet zoveel
met de naar
hem
vernoemde
thee te maken

10/12

Opvliegers

Een kuur met
hormonen
voor vrouwen
in de overgang
is terug van
weggeweest

Botsingen met nagalm

Als twee zwarte gaten botsen,
rimpelt de de ruimtetijd. Tien
jaar geleden werd dat voor het
eerst gemeten.

4/5

REPORTAGE **AARDWETENSCHAPPEN**

Boren naar een landschap van duizenden jaren geleden

Bij overstromingen zetten rivieren sediment af. Langs de Overijsselse Vecht zoeken aardwetenschappers naar oude resten daarvan, met een grondboor.

Door **Marit Verbeek** Fotografie **Wouter de Wilde**

De Vecht bij Ommen. Onderzoeker Nina van Leeuwen en assistent Charlotte Bischof steken een grondboor in de oever op zoek naar oude sedimentatielagen van oude meanderrs van de rivier.

Nina van Leeuwen (30) gooit een grondboor over haar schouder en loopt het bospad op. Haar afritsbreek, regenjas en kaplaarzen zitten onder de opgedroogde modder. Voor haar promotieonderzoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam (VU) onderzoekt ze oude rivierlopen van de Overijsselse Vecht om prehistorische overstromingen in kaart te brengen. Ze bivakkeert al twee weken in een stacaravan op een camping vlak bij Ommen, om zes dagen per week het veld in te kunnen. Eind september verscheen een onderzoek van de VU in *Geophysical Research Letters*, dat hetzelfde onderzocht maar dan bij de Maas. Willem Toonen (41) was daarvan medeauteur en hij begeleidt nu Van Leeuwen bij haar onderzoek. Hij is vandaag ook van de partij. Net als Charlotte Bischof (22), masterstudent *earth sciences* aan de VU, die helpt met het veldwerk. Uiteindelijk willen Toonen en Van Leeuwen de onderzoeken, en Toonens eerdere werk over de Rijn, combineren om te kijken of dezelfde mechanismen extreme overstromingen veroorzaken bij de verschillende rivieren. Niet alleen om te weten wat de rivieren in het verleden deden, maar vooral wat ze in de toekomst kunnen gaan doen. Want pas van de laatste pakweg zeventig jaar zijn er metingen van overstromingen van de Overijsselse Vecht, vertelt Toonen. Van de Rijn en Maas begonnen de metingen rond 1900. Daardoor is de onzekerheid in overstro-

mingsvoorspellingen groot. „Maar in de ondergrond zitten duizenden jaren aan gegevens.” Daarmee kunnen zeldzame overstromingen beter in kaart gebracht worden. Neem de grote overstromingen van de Maas in 2021, zegt Toonen. Door gegevens uit historische bronnen en de ondergrond weet hij dat er in 1643 een minstens even grote overstroming plaatsvond. „Maar die zit nog niet in de hoogwaterstatistiek.” Uit het onderzoek naar de Maas kwam ruim 3.500 jaar aan data: van 1500 voor Christus tot de 19de eeuw, met bewijs voor meer van dergelijke grote overstromingen. Na honderd meter staat Toonen plotseling stil. Hij wijst naar een open plek, rechts van het pad, die een halve meter lager ligt. „Dit is een oude bocht, hier liep de rivier ooit. Twee jaar geleden is het nog overstroomd.” De huidige rivier ligt een paar honderd meter verder, waar het bruine veld eindigt en een groen dijkje loopt. Het onderzoek naar de Maas wees uit dat overstromingen van de rivier samenhangen met een weerkundig fenomeen, de Noord-Atlantische Oscillatie (NAO). „We zitten nu midden in een *stormtrack*”, zegt Toonen, wijzend op de zwaarbewolkte grijze lucht. Het is een paar dagen na storm Benjamin en het ene na het andere lagedrukgebied raast over het land. Hoe stormen Europa naderen, wordt bepaald door het luchtdrukverschil tussen IJsland en de Azoren, legt hij uit: de NAO. Is dat verschil groot - lage luchtdruk boven IJsland en hoge druk boven de Azoren - dan zijn de westenwin-

den sterk en komen stormen snel achter elkaar onze kant op. Door klimaatverandering kan de sterkte van de NAO veranderen, zegt Toonen: als de oceaan opwarmt, kan het verschil in temperatuur en luchtdruk tussen de tropen en de polen minder groot worden. De westenwinden en de hoger in de atmosfeer gelegen straalstroom, die de lagedrukgebieden voortjaagt, worden dan minder sterk, waardoor stormen langzamer zullen bewegen en dus langer boven dezelfde plek zullen hangen. Ook kunnen buien intenser worden in een warmer klimaat. Dat kan leiden tot meer lokale neerslag en grotere overstromingen, zoals in de zomer van 2021. **Gras, aarde, veen en gyttja** Bij de volgende open plek speurt Van Leeuwen de omheining van prikkeldraad af. Op een be- gaanbaar stukje gras legt ze de grondboor op het onderste draad en klimt erdoorheen. De rest volgt. We staan in een oude meander van de Overijsselse Vecht, die nu een kleine tweehonderd meter verderop ligt. Tegenwoordig lijkt de rivier door menselijk ingrijpen meer op een kanaal, maar als een rivier op zijn beloop gelaten wordt, meandert-ie door het landschap. Want „recht bestaat niet”, zegt Toonen. En bij het kleinste beetje kromming is de stroomsnelheid aan de buitenkant hoger dan aan de binnenkant. „En dan zal hij daar meer uit de oever happen.” Met steeds langere bochten als gevolg, tot de rivier zichzelf weer afsnijdt.

Het gras is drassig, er liggen grote plassen van de vele regen van de afgelopen dagen. Voor het veldwerk maakte dat niet uit, zegt Van Leeuwen. „Ik moest alleen zo mijn aantekeningen maken”, zegt ze, terwijl ze met haar bovenlichaam een denkbeeldig notitieboekje tegen regen beschermt. Met een soort afgerond mes prikt ze het uiteinde van een geel meetlint in de grond. Ze rolt het een paar meter uit richting de rivier. Routineus draait ze vervolgens met Bischof de grondboor het gras in - Van Leeuwen deed de afgelopen weken al zo’n 150 boringen, tussen Ommen en Hardenberg. Per boring maakt ze aantekeningen van de lagen sediment die ze vindt en neemt ze monsters mee naar het lab. Als de boor uit de grond komt, legt Van Leeuwen de guts, een dunne buis, naast het meetlint. Ze schraapt de modder eraf, zodat de lagen eronder tevoorschijn komen. Met haar vinger strijkt ze de lagen glad. Het eerste stukje is gras en aarde, wijst ze, daarna komt veen. Vervolgens *gyttja*, „een Zweeds woord voor organisch sediment dat afgezet is in een stilstaandwatermilieu”, uit de tijd dat de oude meander alweer was afgesneden van de rivier en er een klein meertje op deze plek was. Af en toe zit er een laagje zand tussen: de overstromingen. Wanneer de rivier buiten zijn oevers trad, nam hij zand mee en deponeerde dat in het meertje. Van Leeuwen: „Hoe groter de zandkorrel, hoe meer stroming en hoe groter de overstroming.” Na elke boring draait Van Leeuwen een nieu-

„Ik vind het heel bijzonder dat je zoveel te weten kunt komen over hoe een landschap vroeger is geweest

Nina van Leeuwen onderzoeker

we stalen buis aan de boor, om weer een meter dieper te kunnen. Met elke meter die ze extra boort, zwaait de boor vervaarlijker heen en weer in de lucht als ze hem eruit trekt. Eerder keek Van Leeuwen met een grondradar naar de oude geulen, om de breedte en diepte te zien. Zo kan ze een inschatting maken van de hoeveelheid water die ooit door de geul stroomde. En om te weten hoe diep de boring moet: hier boort ze vier meter diep, dan stuit ze op de oude rivierbodem. **Platte plantenresten** Ze wijst op een donker stukje met dunne laagjes in het sediment. „Hier zie je mooi de platte plantenresten.” Ze houdt een zwart schilfertje op haar vingertop omhoog: een stukje eeuwenoud blad. De nerven zijn nog goed zichtbaar. Ze stopt het in een plastic potje, om mee te nemen naar het lab. Dat soort organisch materiaal is essentieel voor haar onderzoek: dankzij die bladresten kan ze namelijk jaartallen aan de sedimentlagen hangen. Op het moment dat een blaadje afsterft, stopt namelijk de opname van koolstof uit de lucht. Koolstof met isotoop 14 (niet de normale koolstof-12, die 99 procent van alle koolstofatomen vormt) begint radioactief te vervallen met een bekende halveringstijd: 5.736 jaar. Graaf je het eeuwen later weer op en haal je het door een massaspectrometer, dan kun je dus terugrekenen hoe oud de plantenresten zijn - op een jaar of veertig nauwkeurig. Die methode, koolstofdatering, werkt overigens maar

zo’n 40.000 jaar, voegt Toonen toe; daarna is te veel ¹⁴C vervallen. Maar dat is meer dan genoeg voor dit onderzoek, dat zich beperkt tot het Holoceen; het geologische tijdvak dat 11.700 jaar geleden begint, na de laatste ijstijd. De zandlagen van de overstromingen kunnen ze niet direct dateren. Maar de lagen ertussen dus wel, en zo kunnen de aardwetenschappers een tijdlijn maken van de overstromingen. De relatieve grootte van de overstromingen is aan de grofheid van het sediment af te lezen. Van Leeuwen typeert ze relatief ten opzichte van elkaar, en berekent in de hoeveel jaar ze gemiddeld voorkomen. Het onderzoek van Van Leeuwen is vooral gericht op het linken van prehistorische overstromingen aan het klimaat, en het vergelijken met de Maas en Rijn om te kijken of de patronen in overstromingen over een groot gebied voorkomen. In het verleden is het een aantal keer ook relatief warm geweest, vertelt Toonen. In de late Middeleeuwen bijvoorbeeld, en in de Romeinse tijd. Periodes waarvan Rijkswaterstaat geen data heeft, maar de ondergrond wel. Toonen: „Het kan zijn dat we overstromingen gaan zien die we nog niet eerder gezien hebben, zeggen mensen nu. Maar dat is een grote aanname: we weten niet zo goed wat we in het verleden hebben gezien.” Hoewel praktische toepassingen voor de Maas en Vecht nog ver weg zijn, heeft hetzelfde soort onderzoek bij de Rijn wel al verschil gemaakt. Toonen: „De gegevens voor de Rijn hebben de inzichten niet heel erg veranderd.

We dachten niet: oh, er kan een meter van de dijken af, of er moet een meter bij.” Maar wel is de onzekerheid verkleind in de overstromingsvoorspellingen. Dijken zijn namelijk ontworpen op de extreemste hoogwaters. Op basis van de bekende metingen was de onzekerheid op de kans op een extreme overstroming behoorlijk groot, want de meetreeks was relatief kort. Door het toevoegen van historische overstromingen kwamen onderzoekers van de Universiteit Twente nog steeds op ongeveer dezelfde hoeveelheid extreme afvoer uit, maar met minder onzekerheid, zegt Toonen. „We hebben wel contact met Rijkswaterstaat en Deltares en we delen onze informatie. Maar dit is onafhankelijk fundamenteel onderzoek: om de systemen beter te begrijpen en om aan te tonen dat we dit kunnen.” Het is wereldwijd toepasbaar op rivieren, vervolgt Toonen. „Het gebeurt nog niet op grote schaal, dit is wel vernieuwend.” „Ik vind het heel bijzonder dat je door dit soort sedimentlagen zoveel te weten kunt komen over hoe een landschap vroeger is geweest”, zegt Van Leeuwen. „En dat je door het te vergelijken met andere dingen zelfs erachter kunt komen wat de invloed van klimaatverandering was.” Overstromingen in het bijzonder zijn een belangrijk onderwerp, vindt ze. „Onderzoekers zijn het er in het algemeen over eens dat overstromingen in de toekomst extremer zullen worden. Ik vind het cool om, al is het maar een klein stukje, eraan bij te dragen om dat beter te begrijpen.”

Luchtfoto van een van de LIGO detectors in Hanford, Californië. De armen van de detectors die haaks op elkaar staan zijn vier kilometer lange vacuümbuizen. FOTO SCIENCE PHOTO LIBRARY

NATUURKUNDE

De lessen van tien jaar botsonderzoek

In 2015 werd voor het eerst een zwaartekrachtgolf gedetecteerd, na een botsing van twee zwarte gaten. Inmiddels staat de teller op 182. Wat is er geleerd?

Door **Bruno van Wayenburg**

Op 14 september 2015, om tien voor elf in de ochtend, viel natuurkundige Marco Drago van zijn stoel van verbazing. Op zijn computerscherm zag de onderzoeker bij het Max Planck Instituut voor Zwaartekrachtfysica in Hannover een grafiekje verschijnen dat onmiskenbaar van vorm was: een sinusachtige golfvorm die binnen twee tienden van een seconde steeds sneller, steeds krachtiger slingerde, om dan ineens uit te doven: de kenmerkende vingerafdruk van een zwaartekrachtgolf.

Het signaal was afkomstig van de zwaartekrachtgolvendetector LIGO in de Verenigde Staten, die pas enkele uren van tevoren was ingeschakeld door Amerikaanse natuurkundigen (die daarna hun bed waren ingedoken). Voor het eerst in de geschiedenis was er een zwaartekrachtgolf gedetecteerd, een rimpeling in de ruimtetijd, veroorzaakt door twee zwarte gaten die op elkaar botsen.

Na uitvoerige controle werd de waarneming op 11 februari 2016 gepubliceerd, en GW150914 gedoopt, naar ‘Gravitational Wave’ en de datum.

Zwaartekrachtgolvenfysica, een tot dan toe relatief onbekende uithoek van de natuurkunde, werd even wereldnieuws. In december 2017 kregen de Amerikaanse natuurkundigen Kip Thorne, Barry Barish en Rainer Weiss, die decennialang drijvende krachten waren geweest achter LIGO, de Nobelprijs voor Natuurkunde.

„Dit is nu tien jaar geleden. Er is in die tien jaar heel veel gebeurd: veel wat we niet hadden verwacht, maar ook zijn ook dingen niet gebeurd die we juist wél hadden verwacht”,

zegt Gijs Nelemans, sterrenkundige aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Nelemans was, net als Drago, lid van de LIGO-Virgo-samenwerking, het collectief van Amerikaanse en Europese natuurkundigen die samenwerken om de historische detectie waar te maken.

Want de eerste detectie van zwaartekrachtgolven was een lang nagestreefd einddoel, maar ook een begin: nadat de aandacht overwaaide, bleven onderzoekers als Nelemans stug doorwerken aan steeds betere, gevoeligere en betrouwbaardere detectoren. In de buurt van Pisa in Italië verrees de Europese zwaartekrachtgolvendetector Virgo. Daarmee kunnen detecties in drievoud gedaan worden, en kan de positie van de botsing aan de hemel ongeveer bepaald worden.

Gestaag stapelden de zwaartekrachtgolvendetecties zich op, tot een catalogus van bevestigde botsingen van 182 stuks, en kwamen we steeds meer te weten over de golven en hun bronnen. Vijf dingen die natuurkundigen geleerd hebben in tien jaar zwaartekrachtgolvenjacht. Plus één wens voor de toekomst.

1 Zwaartekrachtgolven bestaan echt (en planten zich voort met de lichtsnelheid)

In zijn algemene relativiteitstheorie uit 1915 beschrijft Albert Einstein (1879-1955) hoe ruimte en tijd niet een onbewogen tooneel zijn, waarop de echte natuurverschijnselen zich afspelen. Samen vormen ze een actief ingrediënt, de ruimte-

tijd, die kan vervormen, kromtrekken en golven.

Zulke rimpelingen in de ruimtetijd die zich voortplanten als golfjes over een vijver, heten zwaartekrachtgolven. Lang dachten natuurkundigen dat zulke golven weliswaar bestaan, maar nooit gemeten zouden kunnen worden.

Dat dit toch mogelijk was, kwam door de botsing van twee zwarte gaten, extreem dichte massaconcentraties waaraan zelfs licht niet kan ontsnappen. Voordat deze zwarte gaten op elkaar knalden, 29 en 36 maal zo zwaar als de zon, cirkelden ze lange tijd om elkaar heen, steeds sneller en elkaar steeds dichter naderend.

Door deze beweging werd de ruimtetijd in hun buurt extreem vervormd, en werden krachtige zwaartekrachtgolven opgewekt, die zich in het heelal verspreidden. De spiralende mallemolen eindigde in een botsing, waarbij de twee zwarte gaten samensmolten tot één, onder het uitzenden van een laatste stoot intense zwaartekrachtgolven.

Na 1,3 miljard jaar reizen bereikten de opgewekte rimpelingen de aarde op die bewuste septemberdag, waarop de zwaartekrachtgolvendetector LIGO net was ingeschakeld. LIGO (Laser Interferometer Gravitational wave Observatory) bestaat uit twee gigantische installaties van lasers, spiegels en vacuümbuizen in de Amerikaanse staten Washington en Louisiana. Elke installatie bestaat uit twee vacuümbuizen van vier kilometer lang, haaks op elkaar geplaatst in een L-vorm. In die buizen kaatsen bundels intens laserlicht tegen spiegels die zo trillingsvrij mogelijk zijn opgehangen.

De passerende zwaartekrachtgolf veroorzaakte een minimaal wiebelen (van een miljardste nanometer) van die spiegels, wat zich vertaalde in een piepkleine verandering van

het gecombineerde laserlicht. Die verandering, gemeten met een gevoelige lichtdetector, was het bewuste zwaartekrachtgolvensignaal. Een van de laatste openstaande voorspellingen van Einsteins theorie was daarmee bevestigd.

Drie jaar later bleek ook dat de golven zich, zoals verwacht, met de lichtsnelheid voortplanten. De detectie van twee botsende neutronensterren in 2017 liet zien dat de zwaartekrachtgolven na 140 miljoen jaar reizen tegelijkertijd aankwamen met het licht van de botsing, gezien door telescopen. Ze reizen dus even snel.

2 Zwarte gaten bestaan echt (en het heelal wemelt van de dubbele exemplaren)

Vervormingen van de ruimtetijd veroorzaken de krachten die wij zwaartekracht noemen. Een extreem geval is een zwart gat, de gigantische massaconcentratie die ontstaat als een zware ster aan het einde van zijn leven instort. Het kromtrekken van ruimtetijd is zo krachtig dat zelfs licht er niet aan kan ontsnappen.

Aanvankelijk aangezien voor onzinnige fantasieën, bleken deze zwarte gaten in de jaren tachtig ook werkelijk te bestaan: het hart van ons melkwegstelsel herbergt een zwart gat, 4,1 miljoen keer zo zwaar als de zon. Dit monster, bekend als Sagittarius A*, is zelf niet te zien, maar door de bewegingen van sterren in de buurt weten we dat het er is. Ook andere sterrenstelsels hebben zo’n superzwaar zwart gat in hun centrum.

Sterrenkundigen ontdekten ook tientallen lichtere zwarte gaten van enkele, of enkele tientallen zonsmassa’s op tienduizenden lichtjaren afstand in ons eigen sterrenstelsel, vaak doordat ze achterliggend sterlicht vervormen.

Maar de detectie van twee botsende zwarte gaten door de zwaartekrachtgolven die ze tijdens het botsen opwekken, was het meest directe signaal, rechtstreeks afkomstig van de onzichtbare hemellichamen. Ook bleek na 2015 dat dubbele zwarte gaten, die om elkaar heen cirkelen, bepaald geen zeldzaamheid zijn in het heelal.

3 Neutronensterrenbotsingen zijn zeldzaam, jammer genoeg

Op 17 augustus 2017 detecteerden de twee LIGO-detectors een signaal dat ruim honderd seconden duurde. De details van deze meting GW170817 wezen op twee botsende massa’s van 1,46 en 1,27 zonsmassa’s op 140 miljoen lichtjaar afstand. Dat is te licht voor zwarte gaten. Zulke massa’s horen eerder bij ‘neutronensterren’, extreem zware en dichte overblijfselen van lichtere instortende sterren.

Neutronensterren bestaan helemaal uit neutronen, de kerndeeltjes die ook in atoomkernen te vinden zijn. Een theelepelt neutronenster weegt 600 miljoen ton, evenveel als 60.000 Eiffeltorens.

In tegenstelling tot zwarte gaten zenden botsende neutronensterren ook elektromagnetische straling uit, onder andere in de vorm van gammastraling. De ruimtetelescopen voor gammastraling Fermi en Integral pikten de signalen dan ook meteen op. Andere telescopen, waaronder de Hubble-telescoop, zagen röntgenstraling, licht en radiostraling toen ze op de bron gericht werden.

„We dachten: nu gaat het los”, zegt Nelemans. De detectie was het startschot voor de multiboodschappersterrenkunde, waarbij de botsende massa’s niet alleen door zwaartekrachtgolven en door licht gedetecteerd zou worden. Daarmee hoopten sterrenkundigen veel duidelijker te zien wat er precies gebeurde.

Maar sinds die dag in augustus bleef het stil. Er werden nog wel een paar botsende neutronensterren gedetecteerd, maar het bijbehorende licht helaas niet niet.

Nelemans: „Dat was een beetje een verrassing: we hadden eerder al veel dubbele neutronensterren gezien, dus verwachtten daar veel van. Maar van dubbele zwarte gaten wisten we eigenlijk niet of die bestonden. Nu blijkt dat we vrijwel alleen maar zwarte gaten zien.”

4 Zwarte gaten rond 30 zonsmassa’s komen het meest voor

Met bijna tweehonderd detecties begint het langzaam aan mogelijk te worden om statistiek te bedrijven met de gegevens. Zo is duidelijk geworden dat er in de verdeling van de zwartegatenmassa’s een piek zit rond de 30 zonsmassa’s.

Zwarte gaten ontstaan als opgebrande sterren zwaarder dan vijf zonsmassa’s instorten. Hoe zwaarder de ster, hoe zwaarder het zwarte gat. Maar hoe komen ze in koppels terecht? Beginnen ze als dubbelsterren, of komen de twee elkaar pas als zwart gat tegen? En kunnen gebotste zwarte gaten later nog eens botsen, en zo stap voor stap groter groeien?

Volgens modellen voor de evolutie van sterren kunnen instortende sterren geen zwarte gaten zwaarder dan 50 zonsmassa’s vormen. Zwaardere sterren blazen zichzelf tijdens het instorten op zonder dat er iets overblijft.

Maar sommige van de gedetecteerde zwarte gaten lijken zich daar niets van aan te trekken. Op 23 november 2023 werd een botsing tussen zwarte gaten van 137 en 101 zonsmassa’s gedetecteerd, wat een zwart gat opleverde van 222 zonsmassa’s, een voorlopig record (een hoeveelheid energie equivalent aan 16 zonsmassa’s werd uitgezonden in de vorm van zwaartekrachtgolven).

Zulke waarnemingen ondersteunen het scenario, aanvankelijk voor onwaarschijnlijk gehouden, waarin zwarte gaten stap voor stap

zwaarder worden, door herhaaldelijk met andere gaten te botsen. Nelemans: „Wel is tweehonderd waarnemingen nog een beetje weinig om goede statistiek te kunnen bedrijven, je zou eigenlijk richting duizend moeten gaan.”

Nog een raadsel: bij de gedetecteerde botsingen van massa’s is ook een handjevol objecten van tussen de 2 en 5 zonsmassa’s. Die *mass gap*-objecten zijn te licht om een zwart gat te zijn, maar te zwaar voor een neutronenster. Maar wat zijn het dan?

5 Zwarte gaten gehoorzamen Stephen Hawking

In tien jaar zijn de toch al gevoelige detectoren gestaag verbeterd. Terwijl de signaal-ruisverhouding van de eerste detecties rond de 10 lag, werd op 14 januari 2025 een zeer duidelijk signaal opgepikt met een signaal-ruisverhouding van 80. Dat maakt het mogelijk om het signaal nog dieper te analyseren, en om zo een wetenschappelijke voorspelling van de bekende Britse theoretisch natuurkundige Stephen Hawking (1942-2018) te toetsen.

Hawking bewees in 1971 dat het totale oppervlak van botsende zwarte gaten niet kan afnemen, alleen toenemen. Die stelling klopte voor GW140125 met een zekerheid van 99,999 procent, lieten natuurkundigen dit najaar zien.

6 Verlanglijstje: iets totaal nieuws

Einsteins theorie beschrijft zwarte gaten en zwaartekrachtgolven als vervormingen en golven in de ruimtetijd. Deze theorie klopt tot nog toe keurig, na alle detecties van zwarte gaten. Maar de theorie past tegelijk slecht bij de quantummechanica, die juist de natuurkunde van het allerkleinste beschrijft, zoals elementaire deeltjes.

Natuurkundigen proberen al decennia een logische quantumzwaartekrachtheorie op te stellen, waarin beide theorieën harmonieus samengaan. Tot nog toe zonder succes.

Eén probleem is dat het lastig is om natuurkundige verschijnselen waar te nemen waarbij zowel de quantummechanica als de algemene relativiteitstheorie een bepalende rol spelen.

Mogelijk kunnen zwaartekrachtgolvendetectoren daar uitkomst brengen, zegt Chris van den Broeck, theoretisch natuurkundige aan de Universiteit Utrecht. „Een van de kandidaat-theorieën, de snaartheorie, beschrijft zwarte gaten als een stapeling van minuscule snaren, iets wat een *fuzzball* genoemd wordt.” Zo’n fuzzball zou eerder opgeslokte zwaartekrachtgolven weer kunnen uitspugen. „We zoeken dus ook naar zulke zwaartekrachtgolfecho’s. Maar we hebben nog niets gezien.”

Tallose andere voorspelde verschijnselen staan ook nog op het verlanglijstje: van zwaartekrachtgolven afkomstig van de oerknal, tot het botsen van zwarte gaten van miljoenen zonsmassa’s die zich in de centra van veel sterrenstelsels bevinden.

Voor die zoektocht wordt gewerkt aan verbeterde versies van LIGO en Virgo, de Japanse detector Kagra, en ook zijn er plannen voor de Einstein Telescoop, een zwaartekrachtgolvendetector met armen van tien kilometer die storingsvrij ondergronds in de rotsbodem gebouwd zou kunnen worden, gevoelig genoeg voor duizenden detecties per jaar. Een mogelijke locatie is het drielandenpunt in Zuid-Limburg.

De Europese ruimtevaartorganisatie ESA is van plan om in 2035 LISA te lanceren (Laser Interferometer Space Antenna), een zwaartekrachtgolvendetector in de ruimte in de vorm van drie satellieten waartussen laserbundels van 2,5 miljoen kilometer lopen.

„We hebben nieuwe dingen ontdekt. Er is een nieuw venster op het heelal geopend, een compleet nieuw vakgebied”, zegt Gijs Nelemans, „maar eigenlijk is het jammer dat we niet echt iets fundamenteel nieuws hebben gevonden, iets wat niemand had verwacht.” Maar dat kan natuurlijk nog komen.

” Er is een nieuw venster op het heelal geopend

Gijs Nelemans
Radboud Universiteit

Meetinstrument in het Virgo Gravitational Observatory in Pisa, Italië. FOTO ANP

NIEUWSBRIEVEN

Wetenschap
Elke zaterdag

Op de hoogte van kleine ontdekkingen, wilde theorieën, onverwachte inzichten en alles daar tussenin

Schrijf je in via
nrc.nl/nieuwsbrieven

nrc

Advertentie

Fluweelzacht beddengoed

- › Ultrazacht beddengoed, perfect voor koude nachten
- › Gemaakt van 100% biologisch katoen, GOTS-gecertificeerd
- › Duurzaam geproduceerd in Portugal

Wegkruipen in Yumeko's flanelen beddengoed betekent jezelf omhullen met zachte warmte op de koudste nachten. Het biologische flanel heeft een fluweelachtige structuur die elke aanraking uitnodigt tot ontspanning. Dankzij een speciaal ruwproces voelt de stof extra knuffelbaar en isolerend, precies wat je nodig hebt om in de wintermaanden weg te dromen in een zachte cocon.

In de kleuren:

Adviesprijs v.a.

139,95

119,-

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/yumeko

Karel Knip stuit in de alledaagse werkelijkheid op raadsels en onbegrijpelijke verschijnselen.

Deze week:

Earl Grey is een thee die is verrijkt met bergamot-olie. Maar wie het theezakje openknipt ontdekt iets anders.

ALLEDAAAGSE WETENSCHAP

Lang, heel lang geleden is hier de vraag gesteld of soep met vet-ogen langer warm blijft dan soep zonder vet-ogen omdat drijvend vet de verdamping van soepvocht vermindert. Een temperatuurmeter leverde destijds niets op, daarom is afgelopen week bekeken of tenminste kan worden vastgesteld dat vet de verdamping vermindert. Sinds kort beschikt het AW-lab over een weegschaal die gewichten tot in honderdsten van grammen meten kan.

Het model werd simpel gehouden: een jampotje met heet water en een jampotje met evenveel en even heet water waarop zonnebloemolie was gegoten werden naast elkaar op de verwarming gezet. De meting kwam een paar uur later en de uitkomst was frappant: de olie-laag verminderde de verdamping met bijna 99 procent en deze keer was er waarachtig een temperatuureffect: onder de olie bleef het water 2 graden warmer.

Voor de aardigheid werd hetzelfde nog eens gedaan met hete thee in plaats van schoon water omdat dat er leuker uitziet. 't Was Earl Grey van Pickwick, die ruikt een beetje naar parfum maar is verder goed te drinken. En - stomtoevallig - is het een theesoort die zelf ook olie bevat, het doosje laat dat weten: *with the fresh taste of bergamot*. Dat moest wel bergamot-olie zijn.

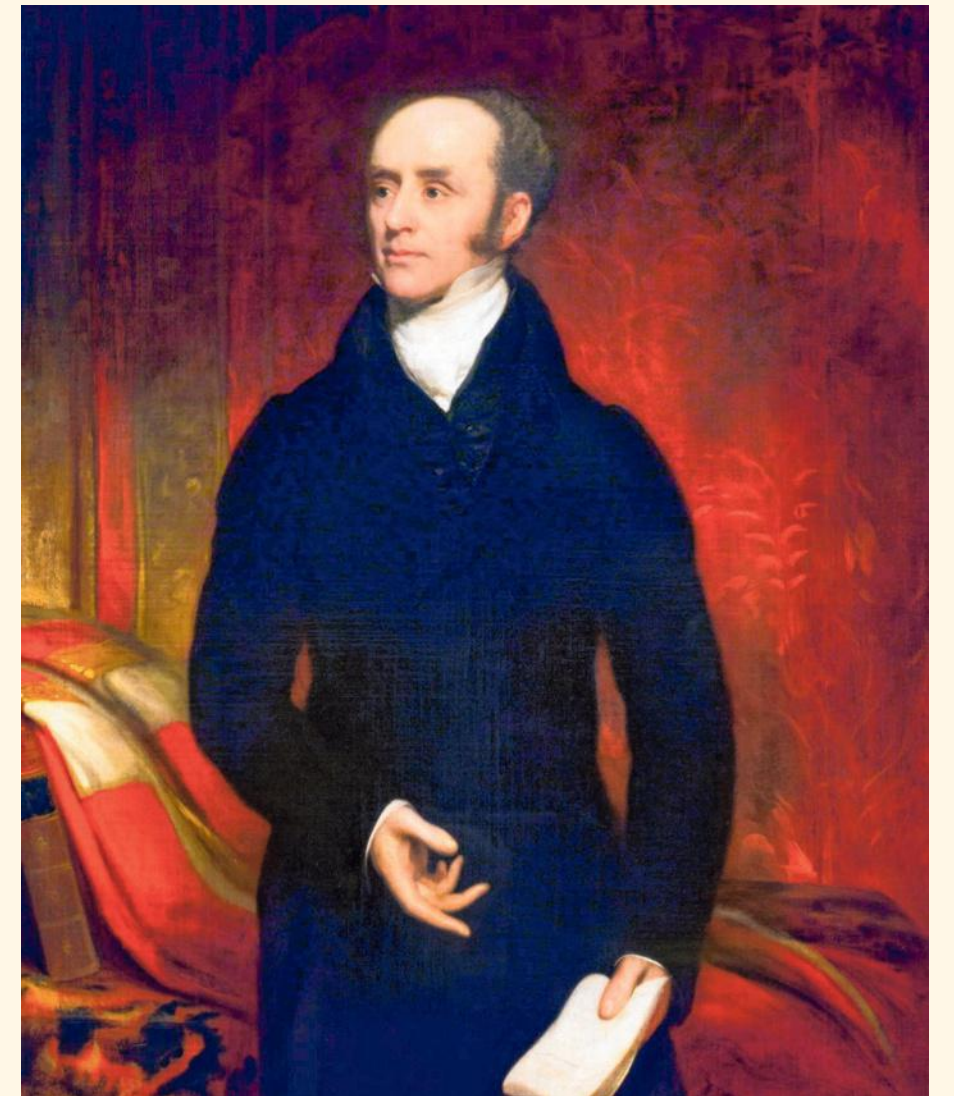
Bergamot-olie is een etherische (vluchtige) olie uit de schil van een nogal exotische citrus-soort. In de verre oudheid is deze citrus al hybridiserend met andere citrus-soorten vanuit China naar het Westen gekomen. Tegenwoordig wordt *Citrus bergamia* vooral in Zuid-Italië (Calabrië) gekweekt, wat verwarrend is omdat Bergamo in Noord-Italië ligt. Omdat er meer planten naar Bergamo genoemd zijn denken sommigen dat bergamot-olie uit de sierplant Monarda komt. Dat is niet zo.

Bergamot-olie wordt al in de zeventiende eeuw genoemd. De olie kwam al vóór 1750 terecht in allerlei reukwateren zoals bijvoorbeeld eau de cologne (Kölnisch Wasser). Daar figureerde het naast essences van rozemarijn, citroenmelisse en nog meer, maar andere citrusvruchten. En alcohol natuurlijk.

Thee met bergamot-olie is er volgens Google Books al in 1824. Wat Earl Gray ermee te maken heeft is een raadsel, waarschijnlijk niets. De naam van de graaf, het schijnt om de tweede Earl (1764-1845) te gaan, wordt pas in 1891 in verband met thee genoemd: Earl Grey's Mixture. Earl2 had iets sympathieks gedaan voor Chinezen in China en die hadden hem toen een kist bergamot-thee opgestuurd. Op zijn beurt had de graaf de delicatessen aan koningin Victoria (regerend van 1837 tot 1891) en sindsdien wilde de koningin niets anders meer.

De moeilijkheid is dat er in Engeland al in 1824 bergamot-thee was, dat zulke thee in China zeldzaam of zelfs onbekend is en dat, volgens Bartjens, de graaf de koningin rond 1840 met zijn thee benaderd moet hebben. Het staat vast dat toevoeging van bergamot in de periode 1820 - 1860 gold als een ordinaire truc om goedkope thee wat op te peppen. Bergamot deed voor

Raar verhaal: graaf Grey en de geholpen thee

Charles Grey, de tweede Earl Grey (1764- 1845), olieverfportret toegeschreven aan Thomas Phillips, circa 1820. IMAGESELECT

thee wat Buisman's GS later voor koffie zou doen. Dat graaf Grey met de geholpen thee aan de poorten van het paleis is verschenen is niet goed denkbaar.

Goed, het was dus deze thee die in dat jampotje onder een laag zonnebloemolie was gebracht. Een bijzonder effect leverde dat niet op. Vermeldenswaard is misschien dat er wat eilandjes van een wasachtig goedje op de zonnebloemolie verschenen. Verder ontging het de waarnemer niet dat de thee die, ter vergelijking, in een ander jampotje op de verwarming was gezet, maar zonder olie, op den duur veel donkerder kleurde dan de thee mét olie. Dat doet zuurstof. In beide potjes werd de thee trouwens onprettig troebel.

De belangstelling verschoof naar de Pickwick-thee zelf. Zou je iets van die bergamot-olie aan het oppervlak van een glas vers gezette Earl Grey-thee kunnen terugvinden? Zo vluchtig kan vluchtige olie toch niet zijn of er zitten wel bestanddelen in die minder snel verdampen. Dat wil je wel eens weten.

Er blijkt heel véél te zien aan een vers thee-oppervlak. Direct na het pompen met het zakje ligt er meestal een schuimlaagje op waarin makkelijk golfpatronen ontstaan. Waarschijnlijk komt het van de lucht die uit de poriën van het papieren zakje ontsnapte. Is het schuim verdwenen dan komt een fijne mist in beeld die ook vaak net zo goed op koffie te zien is: het is een uiterst dunne laag van microdruppeltjes die

dicht tegen het thee-oppervlak aan ligt en waarin voortduren kanalen ontstaan en verdwijnen (*fast splitting events*). Het wel en wee van deze mist is nog slecht begrepen.

Is onder invloed van de afkoeling ook dit laagje verdwenen, dan spiegelt daar het vrije thee-oppervlak zelf en waarachtig schemert er bij lage lichtinval soms iets dat op kleine olievlekken lijkt. Maar het mag eigenlijk geen naam hebben.

Zo ontstond de argwaan. Zit er eigenlijk wel bergamot-olie in de Pickwick-thee? Hoe meng je dat dan door het theegruis dat de zakjes vult? Dat moet geen kleinigheid zijn. Dus maar eens een zakje openknippen en leeggeschud. En kijk: het zwarte gruis zat vol witte korreltjes die je er met een pincet makkelijk uit kon peuteren. Ze bleken merkwaardig hard maar losten in warm water makkelijk op, zij het zonder olie-verschijnselen. Wel ontstond die typische bergamot-achtige geur.

De adem stokte: was hier nu bedrog ontdekt? Nee, insiders die ook wel eens in zo'n zakje hadden gekoken toonden zich absoluut niet verrast. 'Het is ook helemaal geen bergamot, in de horeca weten ze dat al heel lang.' En wat waar is is waar: Pickwick beweert ook helemaal niet dat het bergamot is. Het smaakt naar bergamot. Het heeft *Bergamotte Geschmack*. Niks aan de hand.

nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod [op nrc.nl/carriere](https://nrc.nl/carriere)

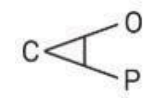
gebruik het referentie nummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

	Leids Universitair Medisch Centrum	Adviseur Academische Zaken	Leiden	29395
---	------------------------------------	----------------------------	--------	-------

	Stichting Halt	Beleidsadviseur School en Wijk aanpak	Utrecht	29409
---	----------------	---------------------------------------	---------	-------

consultancy

	CAOP	Senior Adviseur Openbaar Bestuur	Den Haag	29397
---	------	----------------------------------	----------	-------

	JSO via ES - Partners in Search	Senior Adviseur- Adviesbureau	Hybride (Den Haag)	29402
---	---------------------------------	-------------------------------	--------------------	-------

	Stantec B.V. via YER	Lead Engineer Elektrotechniek	Hybride	29364
---	----------------------	-------------------------------	---------	-------

directie / management

	Bostik Benelux B.V. via YER	Senior Finance Business Partner (FP&A) Benelux	Oosterhout	29357
---	-----------------------------	--	------------	-------

	Dierambulace Amsterdam via ADJ	Directeur-bestuurder	Amsterdam	29385
---	--------------------------------	----------------------	-----------	-------

	Eternal Sun B.V. via YER	COO	Den Haag	29372
---	--------------------------	-----	----------	-------

	Fortune Coffee via BeljonWesterterp	Operationeel Manager	Zoetermeer	29399
---	-------------------------------------	----------------------	------------	-------

	INCO Groep B.V. via BeljonWesterterp	Operationeel Directeur	Alkmaar	29401
---	--------------------------------------	------------------------	---------	-------

	Piet Boon Studio via YER	Licensing Director	Oostzaan	29365
---	--------------------------	--------------------	----------	-------

	Result Laboratorium	Afdelingshoofd Laboratorium	Dordrecht	29388
---	---------------------	-----------------------------	-----------	-------

	United Rentals B.V. via YER	Operations Director Europe	Breda	29375
---	-----------------------------	----------------------------	-------	-------

	YER	Salesmanager ERP Solutions	Nederland/hybride	29368
---	-----	----------------------------	-------------------	-------

finance

	ABEO via YER	Finance Manager	Helmond	29369
---	--------------	-----------------	---------	-------

	Gemeente De Bilt	Strategisch Adviseur Planning en Control	Bilthoven	29391
---	------------------	--	-----------	-------

	Gemeente Olst-Wijhe	Financieel Adviseur	Wijhe	29386
---	---------------------	---------------------	-------	-------

	Miles Promocean via YER	Financial Controller	Den Bosch	29358
---	-------------------------	----------------------	-----------	-------

	RiverBank S.A. via YER	Loan Originator	Schiphol	29370
---	------------------------	-----------------	----------	-------

	RiverBank S.A. via YER	Investment Manager	Schiphol	29380
---	------------------------	--------------------	----------	-------

	VIA Outlets B.V. via YER	Investment Manager	Schiphol	29361
---	--------------------------	--------------------	----------	-------

	YER	Senior Accountant	Regio Amsterdam	29392
---	-----	-------------------	-----------------	-------

	YER Nederland B.V.	Contracts & Service Officer	Amsterdam	29362
---	--------------------	-----------------------------	-----------	-------

inkoop / logistiek

	GEA Food Solutions Bakel B.V. via YER	Solutions Consultant Food Processing Equipment	Bakel	29360
---	---------------------------------------	--	-------	-------

	GEA Food Solutions Weert B.V. via YER	Product Consultant Packaging Machines	Weert	29382
---	---------------------------------------	---------------------------------------	-------	-------

	Hovingh & Partners B.V. via YER	Business Partner (Ondernemer)	Hybride	29354
---	---------------------------------	-------------------------------	---------	-------

	P. van Leeuwen jr.'s Buizenhandel B.V. via YER	Accountmanager Process, Power & Pipelines	Noord- & Zuid-Nederland, Zwijndrecht	29379
---	--	---	--------------------------------------	-------

	Poujoulat B.V. via YER	Accountmanager	Terborg	29374
---	------------------------	----------------	---------	-------

	STILL Intern Transport B.V. via YER	Accountmanager	Almelo/Zwolle/Hoogeveen	29389
---	-------------------------------------	----------------	-------------------------	-------

	Van Loon Group B.V. via YER	Procurement Innovator	Son	29378
---	-----------------------------	-----------------------	-----	-------

	YER Nederland B.V.	Associate Consultant W&S	Nederland	29352
---	--------------------	--------------------------	-----------	-------

	YER Nederland B.V.	Recruitment Consultant Legal W&S	Nederland	29355
---	--------------------	----------------------------------	-----------	-------

IT

	KB, nationale bibliotheek	Research Infrastructure Expert	Den Haag	29400
---	---------------------------	--------------------------------	----------	-------

IT

	Plants & Flowers Foundation Holland via YER	Technical Product Owner	Schiphol-Rijk	29367
---	---	-------------------------	---------------	-------

	Search4Solar via YER	E-commerce Platform Specialist	Barendrecht/hybride	29390
---	----------------------	--------------------------------	---------------------	-------

	YER Nederland B.V.	Azure Specialist - Virtual Machines, Security & Access Management	Amsterdam	29376
---	--------------------	---	-----------	-------

	YER Nederland B.V.	Senior Systeembeheerder	Amsterdam	29377
---	--------------------	-------------------------	-----------	-------

juridisch

	Allianz Direct via Legal People	Legal Counsel	Rotterdam	29406
---	---------------------------------	---------------	-----------	-------

	KWPS B.V. via YER	(Aankomend) Partner Pensioenexpert	Amsterdam	29353
---	-------------------	--------------------------------------	-----------	-------

	Sijben en Partners Advocaten Het Onderwijskantoor via YER	Senior Jurist/Advocaat	Heemstede	29359
---	---	------------------------	-----------	-------

	Stichting Halt	Beleidsadviseur/Jurist	Utrecht	29407
---	----------------	------------------------	---------	-------

onderwijs

	HAN	Docent-onderzoeker Accountancy	Arnhem	29403
---	-----	--------------------------------	--------	-------

projectmanagement

	Gemeente Nieuwegein	Beleidsadviseur Wonen & Zorg	Nieuwegein	29396
---	---------------------	------------------------------	------------	-------

research & development

	YER Nederland B.V.	Website & Conversion Specialist	Amsterdam	29371
---	--------------------	---------------------------------	-----------	-------

RvC / RvB / RvT

	Bink Kinderopvang via Leeuwendaal	Lid Raad van Toezicht met aandachtsgebied HRM, Organisatieontwikkeling en Arbeidsmarkt	Hilversum	29405
---	-----------------------------------	--	-----------	-------

	DUWO via whyz executive search	Lid Raad van Bestuur (CFO/ COO)	Delft	29404
---	--------------------------------	---------------------------------	-------	-------

	Elkerliek Ziekenhuis via Partners at Work	Lid Raad van Bestuur	Helmond	29393
---	---	----------------------	---------	-------

	Nederlands Openluchtmuseum	Lid Raad van Toezicht	Arnhem	29410
---	----------------------------	-----------------------	--------	-------

	Radboud Universiteit	Vicevoorzitter College van Bestuur	Nijmegen	29383
---	----------------------	------------------------------------	----------	-------

RvC / RvB / RvT

	Vrije Universiteit via Perrett Laver	Voorzitter en een Lid Kwaliteitscommissie RvT	Amsterdam	29384
---	--------------------------------------	---	-----------	-------

sales / commercieel

	YER Nederland B.V.	Contracts & Service Specialist	Amsterdam	29363
---	--------------------	--------------------------------	-----------	-------

	YER Nederland B.V.	Management Assistant	Amsterdam	29366
---	--------------------	----------------------	-----------	-------

technologie / techniek

	Algeco B.V. via YER	HSE Coördinator	Moerdijk/Den Bosch	29373
---	---------------------	-----------------	--------------------	-------

	ARKEMA B.V. via YER	HSE Manager	Rotterdam	29381
---	---------------------	-------------	-----------	-------

	Heijmans Utiliteit B.V. via YER	Projectleider Ontwerp & Engineering	Rosmalen	29376
---	---------------------------------	-------------------------------------	----------	-------

	Provincie Zuid-Holland	Adviseur Beweegbare Bruggen en Sluizen	Den Haag	29408
---	------------------------	--	----------	-------

	Shurgard Nederland B.V. via YER	Construction Manager	Landelijk	29394
---	---------------------------------	----------------------	-----------	-------

werken in de wetenschap i.s.m. AcademicTransfer

	CHDR	Arts-onderzoeker Pijn	Leiden	29398
---	------	-----------------------	--------	-------

	Maastricht Universitair medisch Centrum+	Hoogleraar/Afdelingshoofd Medische Microbiologie, Infectieziekten en Infectiepreventie	Maastricht	29387
---	--	--	------------	-------

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière
samen ambities waarmaken

Een golf van hitte die ineens opstijgt, vanuit je buik, via de borst en hals naar je wangen – dat is een opvlieger. Zeker driekwart van de vrouwen tussen 40 en 60 jaar heeft er geregeld last van. En velen hebben veel meer klachten door de overgang: van nachtzweeten, hartkloppingen en hersenmist tot spierpijn, vaginale droogte, angst en zware depressie. Hun klachten zijn soms levensontwrichtend. Relaties lopen op de klippen, carrières knakken, het zelf-vertrouwen verdampt.

De oorzaak van al die klachten is de afname van het hormoon oestrogeen rond de menopauze. Het tekort aan oestrogeen aanvullen, met hormoonsuppletie therapie (HST), lost deze klachten vaak op. En het risico op borstkanker, lang een reden voor terughoudendheid met hormoontherapie, blijkt met de tegenwoordig gebruikte bio-identieke hormonen erg klein.

Dat begint eindelijk door te dringen. In de Verenigde Staten kondigde de medicij-nenautoriteit FDA op 10 november aan dat ze de zwartomlijnde veiligheidswaar-schuwing voor sommige ernstige bijwer-kingen (borstkanker, hart- en vaatziekten en dementie) van de verpakkingen halen – iets waar gynaecologen en patiënten al ja-ren voor streden.

Ook in Nederland daalt de angst. Ieder jaar neemt het aantal gebruiksters toe. Vo-rig jaar kregen 129.000 vrouwen tussen 40 en 60 jaar hormoontherapie tegen overgangsklachten, turfde de Stichting Farmaceutische Kengetallen. Dat is 40 procent meer dan in het jaar ervoor. Maar het is nog steeds maar 1 op de 20 vrouwen in die leeftijdsgroep – een fractie van die 80 procent die klachten heeft. De kennis over HST heeft nog niet alle vrouwen, huisartsen en gynaecologen bereikt.

En terwijl deze horde in de VS is geno-men, en de gevestigde basiskennis einde-lijk doorsijpelt naar de behandelkamers, ontvouwt zich de volgende richtingen-strijd rond HST. Sommige artsen, vaak buitenlandse mediapersoonlijkheden, hameren in boeken en op sociale media op een veel ruimhartiger voorschrijf-beleid. En een deel vindt zelfs dat we vrouwen vanaf de aanloop naar de menopauze pre-ventief hormonen moeten aanbieden.

Want de behandeling helpt niet alleen goed tegen overgangsklachten. Er zijn aanwijzingen dat hormoonsuppletie the-rapie ook beschermt tegen hart- en vaat-ziekten en broze botten. Mogelijk zelfs te-gen dementie en suikerziekte. En tegen veroudering in het algemeen.

Een groep mondig Nederlandse vrou-wen, vorig jaar verenigd in de Stichting Overgang en Hormonen, wil dat de richt-lijnen voor artsen worden aangepast. De toegang voor vrouwen die dat nodig heb-ben moet veel soepeler, bepleiten ze. „Voor een deel van de vrouwen zijn de hui-dige aanbevelingen niet genoeg om zich weer goed te voelen”, zegt voorzitter Mo-nique Hartog. „Zij hebben hogere doses nodig, of een langduriger behandeling, of tegen andere klachten dan opvliegers. En sommige vrouwen hebben HST op jongere of latere leeftijd nodig.”

Zijn deze hormonen ook veilig in ho-gere doses en bij langdurig gebruik? En is hormoontherapie de oplossing voor alle overgangsklachten, en ook voor chroni-sche ziekten en zelfs veroudering? Zouden misschien zelfs alle vrouwen vanaf de eer-ste tekenen van de overgang hun ontbre-kende hormonen moeten aanvullen?

De bron van alle overgangsellende is dit: de voorraad eicellen in de eierstokken van een vrouw raakt in de aanloop naar het 50ste levensjaar uitgeput. Hierdoor neemt de productie van oestrogeen en progesteron af. Die hormonen regelen sa-men de menstruatiecyclus en de vrucht-baarheid. Uiteindelijk stopt de menstrua-tie – de laatste bloeding is de menopauze.

VROUWENGENEESKUNDE

Met extra hormonen hoeft de overgang niet ontwrichtend te zijn

Met hormoontherapie zijn overgangsklachten goed te verhelpen en zelfs ziekten te voorkomen. Maar hoe hoog moet de dosis zijn? En moet niet elke vrouw deze therapie preventief krijgen? Daarover woedt een strijd.

Tekst Niki Korteweg Illustratie Dirma Janse

De hormoondaling verloopt met schommelingen. Dit kan hevige klachten veroorzaken. Oestrogeen en progesteron beïnvloeden vrijwel alle organen in het vrouwenlijf – huid, hersenen, hart en vaten, immuuncellen, spieren en gewrichten. Oestrogeen aanvullen kan met tabletten, of via de huid – met een gel, spray of pleister. Om het risico op baarmoederkan-ker te verkleinen krijgen vrouwen er cap-sules met progesteron bij.

Lang werden synthetische of uit paar-denurine verkregen hormonen voorge-schreven, ook in de studie die in 2002 een verhoogd risico op borstkanker signa-leerde maar later verkeerd bleek te zijn geïnterpreteerd. Tegenwoordig worden bio-identieke hormonen gebruikt met de-zelfde moleculaire structuur als de li-chaamseigen hormonen.

Hoger dan geadviseerd

De Britse Louise Newson is één van de boegbeelden van een ruimhartiger bena-dering. De voormalig huisarts opende uit frustratie met de gebrekkige zorg in het Verenigd Koninkrijk in 2018 haar eigen zelfstandige menopauzeklinieken. Via podcasts en sociale media biedt ze vrou-wen informatie over de overgang en over de vele voordelen van hormoontherapie. Eind september verscheen de Neder-landse vertaling van haar boek *Perimeno-pauze & menopauze. Een gids voor de over-gang*.

Let wel, HST voorschrijven is niet het enige dat je hoeft te doen als arts, zegt Newson in een videogesprek vanuit het Verenigd Koninkrijk. „Gezond eten, spor-ten, geen alcohol drinken, stress vermin-deren en voldoende slapen zijn heel be-langrijk. Het is holistisch.” En op dat punt zijn alle overgangsspecialisten het roe-rend eens.

Maar wat betreft de dosering van HST wijkt haar aanpak af. Fabrikanten krijgen, op basis van de wetenschappelijke studies naar de veiligheid en werking die ze aanle-veren, bij de medicijnautoriteiten goed-keuring voor een of meer bepaalde doserin-gen. Daarboven zijn zij niet aansprakelijk.

Voor veruit de meeste vrouwen is een van die geregistreerde doses effectief. De Nederlandse handleiding voor HST advi-seert bijvoorbeeld één tot twee pompjes

uit een pompflacon oestrogeengel, één tot drie sprays uit een verstuiver of pleisters van maximaal 50 microgram bio-identiek oestrogeen.

Maar Newson schrijft aan vrouwen bij wie de klachten bij die doses niet verdwij-nen soms wel acht pompjes gel per dag voor, of pleisters die samen 300 micro-gram oestrogeen bevatten – vier tot zes keer de hoogste geregistreerde dosering. „Sommige vrouwen hebben een hogere dosis nodig, omdat hun huid het niet goed opneemt”, zegt ze. „In mijn kliniek is dat ongeveer een op de vijf vrouwen.”

Averechts effect

Newson is er stellig van overtuigd: de bio-identieke hormonen lijken zo op de li-chaamseigen hormonen dat er geen bij-werkingen zijn, ook niet bij hogere doses. Maar haar aanpak is omstreden. De British Menopause Society schrapte zelfs eind vorig jaar haar registratie. Bij een aantal van haar patiënten-met-een-hoge-dosis was het baarmoederslijmvlies dikker ge-worden, een opmaat naar baarmoeder-kanker, zo onthulde het BBC-programma *Panorama*.

„Newsons ideeën zijn niet wetenschap-pelijk onderbouwd”, zegt gynaecoloog Dorenda van Dijken. Ze richtte in 2021 de eerste multidisciplinaire menopauzepoli op in ziekenhuis OLVG in Amsterdam. Ze was voorzitter van de Dutch Menopause Society en maakt zich al dertig jaar hard voor goede overgangszorg in Nederland. „Meer is niet beter, zeker niet met hormo-nen, zelfs de nu gebruikte bio-identieke.” Bij hoge doseringen kunnen de receptoren voor oestrogeen, de ‘ontvangers’ op het oppervlak van cellen en in hun kern, onge-voelig worden, waardoor het stofje geen effect meer heeft. Vrouwen kunnen bij-voorbeeld juist ernstigere depressieve klachten krijgen. „Tachyfyloxie heet dat fenomeen. Dan krijg je juist een averechts effect, van nóg meer klachten.”

Dat er geen risico's zijn klopt ook niet. „Hoge doseringen bio-identiek oestro-geen geven risico op baarmoederkanker, maar ook op blijvende spier- en gewrichts-klachten of neurologische klachten”, zegt Van Dijken. Ook de FDA laat de waarschu-wing voor baarmoederkanker op de bij-sluiter staan.

Meer is niet beter, zeker niet met hormonen

Dorenda van Dijken gynaecoloog

Ook gynaecoloog Henk Oosterhof waarschuwt voor die hoge bloedconcen-traties. Hij belt vanuit Zuid-Frankrijk, net klaar met zijn digitale spreekuur voor de online kliniek FemmePrex. „Bij zulke hoge doseringen krijg je bloedspiegels die je als jonge vrouw alleen kort in de dagen rond de eisprong hebt. We weten niet wat het in het lichaam doet als je zulke hoge concentraties continu in je bloed hebt.”

Breder palet van symptomen

Over hoe ver ze buiten de geregistreerde dosering HST voorschrijven verschillen specialisten dus. Maar allemaal pleiten ze voor een breder palet van symptomen waartegen de behandeling wordt voorge-schreven. In de richtlijnen is de enige indi-catie: hevige opvliegers en nachtzweeten. Het idee is: als die niet meer optreden slaapt een vrouw weer beter en verdwij-nen veel andere klachten, zoals geheugen-verlies en depressie.

„Daarmee gaan we voorbij aan de di-recte effecten die oestrogeen heeft op mentale functies”, zegt Rang. „Boven-dien, niet iedereen heeft opvliegers, soms zijn er alleen angstklachten of mentale klachten. Voor elke vrouw kan het effect van een tekort aan oestrogeen net ergens anders het meest opspelen.” Van Dijken vindt dat vooral vrouwen die depressieve klachten hebben, of die eerder een depres-sie hadden, HST laagdrempeliger en zelfs preventief moeten krijgen.

De verenigde vrouwen in de Stichting Overgang en Hormonen zien graag dat de richtlijnen snel worden aangepast, onder andere om dit brede scala aan klachten erin op te nemen. „Mentale klachten, maar ook spierkramp, gewrichtspijn, haaruitval, urinewegproblemen, de lijst is lang”, zegt Hartog.

Minder hart- en vaatziekte

En hoe zit het nu met dat beschermende effect van HST tegen allerlei ziektes? Voor-stander Newson ziet een grote rol voor HST in de preventie van gezondheidsri-sico's. „HST is veiliger om hart- en vaat-ziekten te voorkomen dan bijvoorbeeld cholesterolverlagende statines. En ook om het risico te verlagen op psychische aandoeningen, parkinson en dementie”, zegt ze.

Om het risico op baarmoederkanker te verkleinen krijgen vrouwen een tweede hormoon voorgeschreven, progesteron. Maar dat hormoon heeft ook risico's. „De ene vorm, dydrogesteron, geeft bij lang-durig gebruik een licht risico op borstkan-ker. Een andere vorm, gemiconiseerd bio-identiek progesteron, is veiliger voor borstweefsel. Maar dat beschermt bij ho-gere doseringen oestrogeen dan weer minder goed tegen baarmoederkanker.”

Op sociale media lijkt het of de richtlij-nen voor gynaecologen in de landen om ons heen soepeler zijn dan in Nederland. „Dat is een misverstand”, zegt Van Dijken. „Maar in het buitenland zijn veel meer zelfstandige klinieken. Die hebben hun ei-gen beleid.”

Maatwerk

Het klopt wel dat de benodigde dosering verschilt per vrouw. Het hangt af van de leeftijd van de vrouw, hoe snel de hormo-nen in de weefsels worden opgenomen, hoe snel ze worden afgebroken en hoe ge-voelig de weefsels van een vrouw zijn, zegt Van Dijken. „De behandeling is maat-werk.”

Net als Newson snijdt Van Dijken haar behandeling toe op individuele patiën-ten. Artsen mogen hogere doses voor-schrijven dan geregistreerd, mits ze dat goed kunnen onderbouwen. „Jonge vrouwen die te vroeg in de overgang zijn hebben bijvoorbeeld soms meer nodig.” Maar de genoemde vier tot zes keer ho-gere doses, zoals 8 pompjes gel per dag, geeft ze nooit. „Ik vind dat we vrouwen moeten beschermen tegen het risico op schade.”

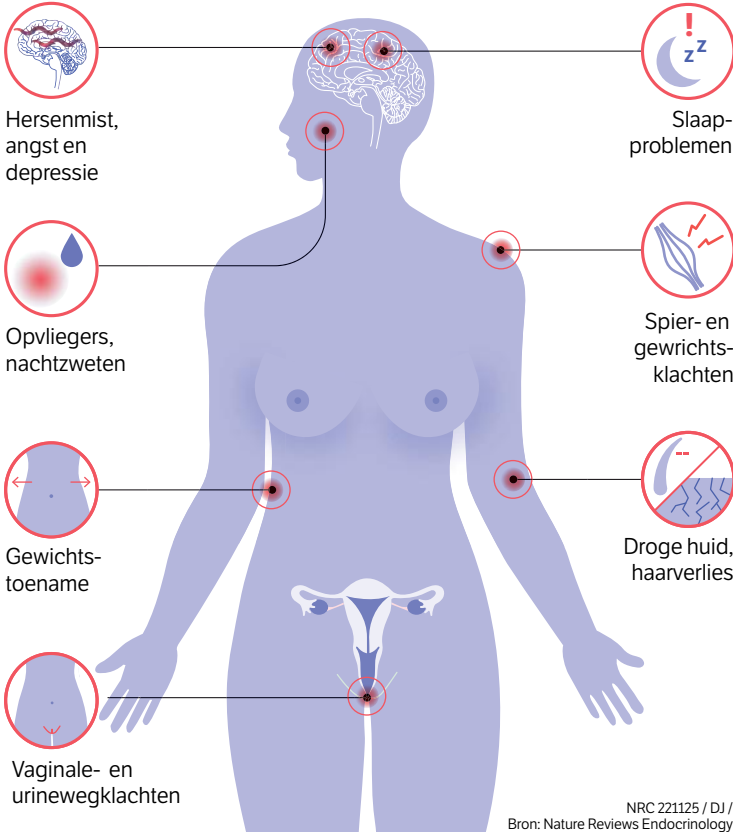
Toch zijn er ook in Nederland in zelf-standinge behandelcentra artsen die zulke doses wél geven. Zoals gynaecoloog Sas-kia Rang in het Women's Healthcare Center Amsterdam. „Voor een deel van de vrouwen zijn de richtlijnen te rigide”, zegt ze. „Je pakt iemand echt wel wat af als je niet meer geeft.” Dat betekent echter niet dat ze eindeloos de dosis ophooft. „Dat is zinloos, en je kunt gigantisch hoge con-centraties hormonen in het bloed krij-gen.”

Lees verder op pagina W12

»

De afname van oestrogeen geeft vaak problemen

Deze klachten kunnen voorkomen bij vrouwen in de overgang

SciencePlatform

AcademicTransfer-NRC Carrière

CHDR
Centre for Human Drug Research

Arts-onderzoeker Pijn

Word arts-onderzoeker bij CHDR & geef chronische pijn minder kans!

www.scienceplatform.nl/3356299

Maastricht UMC+

Hoogleraar/
Afdelingshoofd MMI

Bouw mee aan de toekomst van microbiologie en infectiepreventie bij MUMC+

www.scienceplatform.nl/356233

Wil je werken in de wetenschap? Gebruik de url in de vacatures. Meer informatie? Neem contact op via 020 755 3055 | carriere@nrc.nl

» **Vervolg van** pagina W11

Oosterhof nuanceert dat. „Hormoontherapie beschermt tegen hart- en vaatziekten en tegen botontkalking, dat is bezwezen. Met name wanneer een vrouw opvliegers heeft en ze er binnen tien jaar na de laatste menstruatie mee begint. Dan zien we minstens 30 procent minder hart- en vaatziekte en sterfte aan die ziekten.” Dat beschermende effect tegen hart- en vaatziekten en botontkalking is er al bij een dosis van 1 pompje of halve pleister.

Iedere opvlieger, zegt Oosterhof, is een aanslag op hart en bloedvaten.

Binnen die tien jaar na de menopauze beginnen met HST lijkt ook bevorderlijk voor de hersenfunctie. Observationale studies suggereren dat dan de cognitieve gezondheid beter blijft, en het risico op dementie mogelijk lager, zag hersenonderzoekster Lisa Mosconi - maar de bevindingen zijn nog niet eenduidig. Ook voor andere ziekten rijst het beeld van een gunstig effect; zo wijzen klinische studies uit dat HST dan ook het moment uitstelt waarop diabetes type 2 begint.

Pas op latere leeftijd beginnen met HST geeft hogere risico's. Oosterhof: „Bij vrouwen die meer dan tien jaar geen menstruatie hebben zijn de bloedvaten al wat verouderd, met ophoping van vetachtige stoffen, plaque, aan de binnenkant. Als je dan ineens weer oestrogene krijgt, lost dat de plaque op, maar kunnen kleine propjes in de bloedsomloop een beroerte of hartinfarct veroorzaken. Mogelijk ook dementie. Maar in de groep die deze periode

‘overleeft’ zien we na twee jaar weer een beschermend effect.”

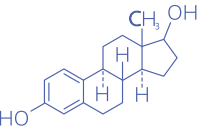
„We weten ook nog niet of het goed is om HST langer te gebruiken dan de vijf jaar die nu wordt aanbevolen voor vrouwen boven de 50 jaar, of juist niet”, aldus Oosterhof. De eerste vijf jaar is er geen verhoogd risico op borstkanker, daarna stijgt het risico elk jaar wat meer. Maar het extra risico op borstkanker is niet groot - factoren als overgewicht en alcoholgebruik wegen zwaarder.

Daarom adviseren richtlijnen de behandeling te starten binnen tien jaar na de laatste menstruatie, en na vijf jaar samen met de vrouw de risico's af te wegen. Oosterhof laat de keuze aan de vrouw zelf. „Ik leg het risico duidelijk uit. Sommige vrouwen voelen zich zó verschrikkelijk door het gebrek aan oestrogene, die accepteren het risico.”

Rang doet dat ook. „Natuurlijk bestaat de angst dat over veertig jaar blijkt dat we helemaal fout zaten”, zegt ze. „Maar niet behandelen heeft ook grote gevolgen. Als vrouwen zich door deze behandeling beter voelen, blijven ze fitter, hebben ze meer energie om een gezonde leefstijl vol te houden, hun sociale contacten te onderhouden, en om hun werk te kunnen blijven doen. De uitval op het werk rond de menopauze is gigantisch hoog.”

Langzamere veroudering

En dan zijn er de prille aanwijzingen dat oestrogene de veroudering vertraagt. Eind 2024 bekeken Zwitserse onderzoekers in de medische gegevens van een half miljoen mensen welke van de ruim 400 voorgeschreven medicijnen in verband kon-

In de ENCI-groeve nabij Maastricht zijn veel fossielen uit het Maastrichtien gevonden.

INTERVIEW **JOHN JAGT** PALEONTOLOOG

‘Ik kwam als jongen thuis met 35 kilo paleocene kalksteen in mijn rugzak’

Het geologische tijdperk Maastrichtien is nu door paleontoloog John Jagt gemarkeerd met een zilveren spijker. ‘Hier in Limburg is de laag uitzonderlijk goed te bestuderen.’

Door **Gemma Venhuizen**
Fotografie **Chris Keulen**

**ENCI-groeve,
Sint-Pietersberg**

Normaal gesproken haalt paleontoloog John Jagt, conservator bij het Natuurhistorisch Museum Maastricht (NHMM), vooral objecten uit de kalksteenwand van de ENCI-groeve: fossiele zee-egels, vuursteenknollen, de kaak van een mosasaurus. Maar op 14 september jongstleden sloeg hij er voor de verandering eens wat in. Een kloeke verzilverde spijker met daarop in kapitalen: HET MAASTRICHTIEN. Een knipoog naar de internationale *golden spike*, vertelt Jagt, wandelend door de voormalige groeve van de Eerste Nederlandse Cement Industrie – van 1926 tot 2018 werd hier kalksteen gewonnen. „Die gouden spijkers vormen binnen de geologie het ijkpunt waarmee het begin of einde een geologisch tijdvak wordt vastgelegd. Hier, in de groeve, ontbreken de basis en de bovenkant van het Maastrichtien weliswaar, maar krijg je wel een uniek inkijkje in het tijdvak – niet voor niets is het naar deze locatie vernoemd. Daarom leek een zilveren spijker me een mooi alternatief.”

Het Maastrichtien is beroemd als laatste fase van het Laat-Krijt, die duurde van pakweg 71 miljoen tot 66 miljoen jaar geleden. Jagt: „Toen maakte de meteoriet op Mexico, bâm, een einde aan alle dino’s.” Op de plek van het huidige Nederland en België lag destijds een ondiepe, tropische zee waarin zee-egels en slangsterren leefden en reptielen van ruim tien meter lang rondzwommen: mosasauriërs. „Een van de eerste mosasaurusschedels die ooit hier in de Sint-Pietersberg werd gevonden is eind achtentiende eeuw door de Fransen meegenomen naar Parijs.” Het was een cruciaal fossiel voor de paleontologie, omdat de beroemde natuurwetenschapper Georges Cuvier daarmee voor het eerst het bewijs in handen kreeg dat soorten konden uitsterven. Het slaan van de spijker, op Open Monumentendag, vond plaats op een voor Jagt emotioneel moment. Twee dagen eerder was zijn moeder overleden. „Maar we hebben de feestelijkheden laten doorgaan, dat had ze zo gewild. Ze wist hoe belangrijk het Maastrichtien voor mij is.” Want Jagt is door en door Maastrichtien-man. In 2000 promoveerde hij, oorspronkelijk opgeleid als Engelse taal- en letterkundige, aan de Vrije Universiteit in Amsterdam op een proefschrift over de stekelhuidigen van het Laat-Krijt en Vroeg-Paleogeen: de zee-egels, zeelies, zeesterren en slangsterren die ook in die zee leefden. „Ik geloof niet in een schepper, maar de slangster zit zó mooi in elkaar, daar klopt echt alles aan...” Enthousiast: „En wist je dat sommige neolithische graven met zee-egels

zijn versierd? Vanwege hun vijfzijdige symmetrie leken ze op een natuurlijk pentagram.”

Hij schreef tal van wetenschappelijke publicaties over het Maastrichtien, woonde tientallen congressen bij. Zijn decennialange toewijding aan het Laat-Krijt leverde hem recent twee belangrijke Belgische geologieprijzen op, die in oktober in Brussel werden uitgereikt. In het Museum voor Natuurwetenschappen te Brussel – „in dezelfde zaal waar ik dertig jaar geleden mijn vrouw Elena leerde kennen, zij is ook paleontoloog” – ontving hij de André Dumont-medaille, een prijs die jaarlijks wordt uitgereikt aan een niet-Belgische wetenschapper die gedurende zijn loopbaan een significante bijdrage heeft geleverd aan de aardwetenschappen. Daags erna kreeg hij van de Vrije Universiteit Brussel de Paleontologica Belgica Award – een erkenning voor paleontologen die actief samenwerken met *citizen scientists* én het brede publiek betrekken bij wetenschappelijk onderzoek.

Recent nog is Jagt toegetreden tot een commissie die zich opnieuw zal buigen over de ondergrens van het tijdvak. „Bij Tercis-les-Bains, in het zuidwesten van Frankrijk, is die bijna dertig jaar geleden vastgelegd met een *golden spike*. De grens is mede bepaald op basis van de aanwezigheid van één bepaalde ammonietensoort, een uitgestorven inktvisachtige. Maar dat zogeheten gidsfossiel blijkt nu helemaal niet zo kenmerkend voor het begin van het Maastrichtien. De vraag waarover wij ons nu gaan buigen is wat die grens dan wél definieert.”

De zilveren spijker van het Maastrichtien in de gesteentelagen van de ENCI-groeve.

**Chalet d’n Observant,
Sint-Pietersberg**

Op het terras naast de groeve, in de herfstzon, praten Jagt en fotograaf Chris Keulen over het verschil tussen kijken en waarnemen: dat je ergens naar kijkt betekent immers niet direct dat je het ook echt ziet. Net als in de fotografie is in de paleontologie juist dat zien essentieel, benadrukt Jagt. „Je moet soorten soms op basis van minieme details van elkaar kunnen onderscheiden. Kunstmatige intelligentie is naar mijn mening ook echt een probleem als het op taxonomie aankomt. De computer wekt de indruk dat hij soorten perfect op naam kan brengen, maar dat is lang niet altijd het geval. De menselijke waarneming blijft essentieel, al die kennis mag niet verdwijnen. Anders loop je straks het gevaar dat paleontologen niet eens meer een bivalve [een tweeleppig schelpdier, GV] van een brachiopode [een ander tweeleppig schelpdier] kunnen onderscheiden.” Zelf begon hij al op jonge leeftijd met nauwkeurig waarnemen: als zevenjarige hoorde hij op school in Venlo van een docent over fossielen in Naamse hardsteen, een grijze, fijnkorrelige kalksteensoort. „Mijn oma had thuis precies zo’n blok in de tuin liggen dus dat heb ik – zonder haar toestemming – direct kapotgehamerd. Ik vond een stuk koraal, mijn allereerste fossiel.”

Later kocht hij in een souvenirwinkeltje in Valkenburg zijn eerste fossiele zee-egel. En als middelbare scholier reisde hij per trein naar Zuid-Limburg en wandelde tientallen kilometers langs oude groeven, op zoek naar fossielen. „Dan kwam ik thuis met 35 kilo paleocene kalksteen in mijn rugzak.” Hetzelfde enthousiasme ziet hij bij veel jonge museumbezoekers. „Die zijn zó geïnteresseerd. Ja, soms zijn ze even teleurgesteld als ze ontdekken dat de mosasauriërs in onze collectie geen echte dino’s zijn. Maar een reusachtig in zee levend reptiel vinden ze uiteindelijk minstens zo cool.” Lachend wijst hij naar een groepje eenden. „Kijk, dáár heb je nog wat levende dino’s!”

“Paleontoloog blijf je voor het leven

John Jagt
Paleontoloog

**Natuurhistorisch Museum
Maastricht, De Bosquetplein**

De werknemers van het Natuurhistorisch Museum Maastricht vormen een hecht team, dat niet alleen uit vaste krachten bestaat maar ook uit tientallen vrijwilligers, zegt Jagt. „Ik kan niet vaak genoeg benadrukken hoe belangrijk ze voor ons zijn – bij het prepareren, bij het ontwikkelen van digitale animaties, maar ook bij het zoeken naar nieuwe fossielen.” Het woord amateur heeft ten onrechte een negatieve bijklank, benadrukt hij. „Zelf ben ik uiterst trots om amateur te zijn, om liefhebber te zijn.”

Momenteel werkt het team aan een nieuwe opzet voor het museum. In het museumcafé licht Jagt met zijn collega, hoofdconservator Astrid Smeets, de plannen toe: de inrichting zoals die nu is gaat helemaal op de schop. „Die is nu al decennialang vrijwel ongewijzigd. Daar gaan we verandering in brengen”, zegt Smeets. „De nadruk zal veel meer komen te liggen op de biodiversiteit. We willen het grotere verhaal vertellen van het leven gedurende het Krijt – naast de mosasauriërs zwom en kroop er nog zoveel meer interessants rond in die tropische zeeën.” Jagt: „Al blijft Bêr natuurlijk wel onderdeel van de collectie.” Die 11-meter-lange mosasaurus werd in 1998 opgegraven in de ENCI-groeve.

In het depot herbergt het uit 1912 stammende museum nog allerlei schatten die zelden of nooit zijn tentoongesteld, zegt hij. „Denk aan brieven van Eugene Dubois, de Limburger die later in Indonesië de eerste overblijfselen van *Homo erectus* ontdekte. Aan de collectie van Mien van de Geijn, die in 1937 promoveerde als een van de eerste vrouwelijke paleontologen. Of aan de Wasmann-collectie, een mierenverzameling die tijdens de Tweede Wereldoorlog tijdelijk door de Duitsers is ontvreemd.” Onder anderen Heinrich Himmler had interesse in insecten, al was het geen pure liefhebberij: hij wilde ook kijken hoe ze konden worden ingezet om ziektes over te brengen. Wat niet in de nieuwe tentoonstelling terecht komt zal worden overgeplaatst naar een open depot in het nabijgelegen Centre Céramique, zegt Smeets. „Daar kunnen studenten, onderzoekers en vrijwilligers de verzameling raadplegen. Wat zo leuk is, is dat alles uit de collectie uit de omgeving afkomstig is.”

Over 2,5 jaar moet Jagt met pensioen bij het museum, zegt hij met weemoed in zijn stem aan het eind van het gesprek. Maar aan ophouden denkt de man die in zijn loopbaan al ruim 275 nieuwe fossiele soorten, geslachten en families beschreef nog lang niet. „Paleontoloog blijf je voor het leven.”

Hadden neanderthalers ook mazelen?

W e zijn er helemaal aan gewend: planten- en diersoorten zijn makkelijk vele miljoenen jaren oud. *Homo sapiens* is relatief jong: de oudste échte mensenbotten zijn gedateerd op zo'n 300.000 jaar geleden (*Nature*, 2017). Hoe zit het eigenlijk met onze infectieziekten, zoals mazelen? Liepen neanderthalers daar al mee rond? Hoe zag hun 'virusfeer' eruit?

Neanderthalers leefden tussen zo'n 430.000 en 40.000 jaar geleden. Het zijn geen voorouders van moderne mensen: ze vormen een aparte, doodlopende tak aan de stamboom van de mensachtigen. Onze laatste gemeenschappelijke voorouder is *Homo heidelbergensis*, en waarschijnlijk gingen we zo'n 600.000 jaar geleden ergens in Afrika uiteen - hoewel we daarna soms nog wel met elkaar kruisten, onder meer in Europa. Daardoor is naar schatting zo'n 2 procent van ons dna terug te voeren op neanderthalers.

Dat 'neanderthaler-dna' dat wij meedragen, dient vooral voor de afweer tegen virussen, schreven Amerikaanse onderzoekers in 2018 in het tijdschrift *Cell*. Dat betekent dat mensen en neanderthalers waarschijnlijk virussen met elkaar deelden, en dat zou ook wel logisch zijn: als we kennelijk dicht genoeg bij elkaar leefden om kinderen met elkaar te krijgen, moeten we ook virussen hebben uitgewisseld. Welke dan, dat lieten de onderzoekers in het midden.

In elk geval níét mazelen, zo blijkt uit een Duits-Belgische studie in 2020 in *Science*. Het mazelenvirus is pas rond de 9de eeuw voor Christus geëvolueerd uit een runderpestvirus. Dat ontdekten de virologen door een stamboomonderzoek, waarbij ze op ba-

sis van de bekende mutatiesnelheden van virussen, oftewel de 'moleculaire klok', konden berekenen wanneer de virussen zich van elkaar afscheidden.

Dit past bij de gangbare theorie dat 'moderne' infectieziekten zoals mazelen, rode hond en bof, maar ook bacterieziekten zoals kinkhoest, tyfus, cholera en tuberculose, pas zijn ontstaan in de tijd van de landbouw, dus grofweg in de laatste tienduizend jaar. Toen begonnen mensen in grotere dichtheden bij elkaar te leven, en bovendien: ze leefden nauw samen met hun landbouwhuisdieren. Daardoor konden ziekten makkelijker overspringen van dieren op mensen, zich aanpassen aan hun nieuwe gastheren en zich vervolgens snel verspreiden.

Desastreus voor inheemse volken

Jagers-verzamelaars, zoals ook de neanderthalers, hadden geen last van 'broeinesten' van nieuwe infectieziekten: ze trokken rond in kleine groepjes en leefden niet zo nauw samen met dieren.

Dat verklaart overigens ook waarom de infectieziekten van de Europese kolonisten zo desastreus waren voor de inheemse volken van de Nieuwe Wereld en niet andersom: de ziekten die de Europeanen meebrachten, waren typische 'landbouwziekten' waar de lokale bewoners geen weerstand tegen hadden.

Het is nog altijd niet goed bekend welke ziekten neanderthalers precies met zich meedroegen. De ziekteverwekkers zelf zijn nooit aangetroffen in hun oude botten; wel stukjes virus-dna die als 'bijvangst' opdoken in genomen van neanderthalers (*Viruses*, 2024). Daarbij ging het om herpes-, adeno- en papillomavirussen - heel oude viruslijnen

Neanderthalschedel van ongeveer 50.000 jaar oud, gevonden in de Guattari grot in Italië. FOTO GETTY IMAGES

die bij allerlei dieren voorkomen, en ook bij moderne mensen.

Hoogstwaarschijnlijk hadden neanderthalers ook volop parasitaire wormen en bacteriële maagzweren. Dat schrijven Britse onderzoekers in het *American Journal of Physical Anthropology* (2016). Ze stellen ook dat het palet aan infectieziekten al ver vóór de landbouwtijd heel groot was. Moderne mensen zouden vanuit Afrika allerlei ziekten hebben meegenomen waar neanderthalers niet goed tegen bestand waren - iets wat wellicht heeft bijgedragen aan hun uitsterven.

Nienke Beintema

Inktviseter / Indische griend

Hoeveel inktvissen heeft een Indische griend nodig om te overleven? Een internationaal team van biologen voorzag in de wateren rond Hawaï acht van die in tropisch water levende dolfinachtigen van een hypermoderne zender, inclusief ingebouwde camera, gps en een hydrofoon om echolocatie mee te registreren. Zo wilden ze licht werpen op een grotere vraag: zijn er in dat gedeelte van de Stille Oceaan wel voldoende inktvissen om de griendenpopulatie daar in

stand te kunnen houden?

Indische grienden kunnen tot 1.700 meter diep duiken om voedsel te zoeken en zijn daarom moeilijk te bestuderen. Dankzij de (via een zuignap bevestigde) zenders konden de biologen nu toch meekijken. De resultaten beschrijven ze in het *Journal of Experimental Biology*. Zo ontdekten ze dat de dolfinachtigen zo'n 39 keer per dag duiken en daarbij zo'n 73,8 kilojoule per minuut verbruiken. De onderzoekers vermoeden dat één griend per

Een Indische griend. FOTO GETTY IMAGES

duik vier inktvissen verorbert en dat elke inktvis ongeveer 560 kilojoule aan energie oplevert.

Om te overleven zou een griend tussen de 82 en 202 inktvissen per dag nodig hebben, berekenen ze: tot wel 73.730 per jaar. Gezamenlijk zouden

de pakweg 8.000 grienden daarmee op jaarbasis bijna 600 miljoen inktvissen opeten. Dat klinkt als een gigantische hoeveelheid, maar er is ruim voldoende eten voor de grienden rond Hawaï.

Gemma Venhuizen

Meertalig bordje in het gebouw van MBO Firda in Sneek. FOTO ANP

GOED BETER BEEST

► Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Gaat meertaligheid cognitieve veroudering tegen?

Gezond oud worden? Extra taal leren kan ouderdomskwalen zoals dementie vertragen, blijkt uit nieuw onderzoek, luidde vorige week de kop boven een artikel in de Vlaamse krant *De Morgen*. Hadden de auteurs van het artikel in *Nature Aging*, waar het artikel over ging, echt mensen een extra taal laten leren? Hadden ze op zijn minst een causaal verband aangetoond tussen talenkennis en gezondheid?

Een verband tussen meertaligheid en pas later dement worden is wel eerder aangetoond (al wordt het ook niet altijd gevonden). Maar een causaal verband, dus dat meertaligheid veroudering uitstelt, dat zou nieuw zijn. Het wetenschappelijke artikel en het bijbehorende commentaar door vakgenoten in *Nature Aging* suggereerden inderdaad een causaal ver-

band. „We examined the impact of multilingualism on delaying aging”, schrijven de onderzoekers (ik laat het onvertaald; de suggestie is toch dat dat goed voor u is). De commentatoren zagen „robust evidence that knowing multiple languages supports healthier aging trajectories”. Maar causaliteit was niet onderzocht.

Wat hebben de twintig onderzoekers uit acht landen wel gedaan? Ze brachten twee grote Europese datasets samen om naar het verband tussen veroudering en taal te kijken. Voor de ene dataset waren 86.149 niet-demente ouderen (gemiddeld 67 jaar) in 27 Europese landen uitgebreid ondervraagd over hun mentale en lichamelijke gezondheid. Daar kwam per persoon een gezondheidsscore uit die de onderzoekers vertaalden in jonger of ouder dan verwacht voor de leeftijd. De andere dataset bestond uit de percen-

tages mensen per land dat zei één, twee, drie, of vier of meer talen te spreken.

Uit de koppeling van die databestanden bleek dat inwoners van landen waar mensen gemiddeld meer talen zeiden te spreken, gemiddeld gezonder waren voor hun leeftijd. De onderzoekers controleerden daarbij statistisch voor allerlei landvariabelen, van politieke factoren tot luchtkwaliteit. Hoewel meertaligheid alleen op landniveau bekend was, en er geen landen waren waarin iedereen maar één taal sprak, rapporteren de onderzoekers toch: „Monolinguals were 1.4 times more likely to develop accelerated aging over time”. De commentatoren schrijven: „Individuals who spoke only their mother tongue were more likely to show accelerated aging.”

Eerste auteur Lucia Amoruso mailt in een reactie dat de onderzoekers duidelijk

schrijven dat ze geen causaliteit hebben vastgesteld. Klopt, maar ze gebruiken wel causaliteit implicerende taal. Ook mailt Amoruso dat ze schrijven over „individuals” die een bepaald aantal talen spreken (in plaats van de onderzochte percentages per land), om de resultaten „in meer intuïtieve termen” te interpreteren.

Jason Rothman, eerste auteur van het commentaar, zegt telefonisch het indrukwekkend te vinden dat uit dit onderzoek überhaupt een positief verband komt tussen meertaligheid en gezondheid, terwijl meertaligheid zo grof gemeenten is. Maar inderdaad, zegt hij, is het gevonden verband correlatieueel, niet causaal. Bij andere lifestylefactoren, zoals sporten en voeding, is dat over het algemeen ook zo, voegt hij toe.

Ellen de Bruin